

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Kazakistan ve Anadolu Sahasında Adak Kültürü ile İlgili İnanç ve Uygulamalar Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

| Doktora Tezi

Banu Alıpbekova

Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı
Ankara, 2025

**Kazakistan ve Anadolu Sahasında Adak Kùltürü ile İlgili İnanç ve Uygulamalar Üzerine
Karşılaştırmalı Bir İnceleme**

Banu ALIPBEKOVA

Tez Danışmanı: Prof Dr. Nezir TEMUR

Tez Jürisi

Prof. Dr. Nezir TEMUR

Prof. Dr. Mehmet Öcal OĞUZ

Prof. Dr. Hamiye DURAN

Prof. Dr. Evrim ÖLÇER ÖZÜNEL

Doç. Dr. Dilek TÜRKYILMAZ

Doktora Tezi

Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı

Ankara – 2025

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Banu ALIPBEKOVA

17/07/2025

ONAY

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Halk Bilim Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi Banu ALIPBEKOVA tarafından hazırlanan Kazakistan ve Anadolu Sahasında Adak Kültürü ile İlgili İnanç ve Uygulamalar Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme Başlıklı tez çalışması 17/07/2025 tarih ve saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile DOKTORA TEZİ olarak KABUL edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):		
Prof. Dr. Mehmet Öcal OĞUZ	☒	☐
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi		
Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):		
Prof. Dr. Nezih TEMUR	☒	☐
Gazi Üniversitesi		
Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):		
Prof. Dr. Hamiye DURAN	☒	☐
Gazi Üniversitesi		
Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):		
Prof. Dr. Evrim ÖLÇER ÖZÜNEL	☒	☐
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi		
Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):		
Doç. Dr. Dilek TÜRKYILMAZ	☒	☐
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi		

Kazakistan ve Anadolu Sahasında Adak Kùltürü ile İlgili İnanç ve Uygulamalar Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Banu ALİPBİKOVA

Doktora Tezi

Danışman: Pof. Dr. Nezir TEMUR

T.C. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı

2025, Ankara

ÖZET

Adak kavramı, insanlık tarihinin en eski evrensel ritüellerinden biri olarak bireylerin kutsal kabul ettiğı varlıklarla kurdukları sembolik, manevi, iletişimsel bağın bir ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Dinlere ve kùltürlere göre değışkenlik göstermekle birlikte genel çerçevede ana tema; bir istek karşılığında Tanrı'ya, tanrısal veya doğaüstü güçlere bir şeyler sunmaktır. Ritüellerin uygulama şekli, adağın yapıldığı güç, adak yeri, adak türü, şekli, Türk toplumlarında geçmişten günümüze kadar süregelen inanç sistemleri bağlamında bölgenin kùltürel yapısına paralel olarak gelişmiş, farklı inanç sistemleriyle harmanlanarak kendine özgü bir kimlik kazanmıştır. Bu çalışma, Güney Kazakistan ve Anadolu coğrafyasında adak ve ziyaret yerleriyle ilişkili inançlar, ritüeller ve toplumsal uygulamaları karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Çalışmada, tarih boyunca Türk topluluklarının yaşadığı bu iki bölgede, özellikle atalar kùltünün adak ritüelleri üzerindeki belirleyici etkisi incelenmiş, ritüellerin hem bireysel hem toplumsal düzeyde taşıdığı işlevler analiz edilmiştir. Güney Kazakistan'da yapılan saha çalışmaları ve Anadolu'daki literatür taramaları ışığında, en çok bilinen adak ve ziyaret yerleri tespit edilmiş ve bu yerlerde gerçekleşen uygulamalar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Araştırma, adak mekânlarının yanı sıra ritüellerin İslamiyet'le etkileşimi, modernleşme ve sekülerleşmeye direnci, sosyal aidiyet ve toplumsal bellek üzerindeki etkilerini de incelemiştir. Her iki toplumda da atalar kùltü ve ritüelleri, geçmişle bağ kurma, topluluk kimliğini pekiştirme ve manevi korunma arayışı gibi çok katmanlı anlamlar taşımaktadır. Ritüellerin kùltürel, ruhsal ve sosyal süreklilik sağladığı tespit edilmiştir. Çalışma, adak kùltürünün tarihsel ve kùltürel temellerine ışık tutarak, her iki coğrafyada da inanç sistemlerinin ritüeller aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini ve toplumsal yaşamdaki sürekliliğe katkısını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adak, Ritüel, Güney Kazakistan, Anadolu, Atalar kùltü, Türbe, Kutsal mekân.

A Comparative Study on Beliefs and Practices Related to the Votive Offering Culture in the Contexts of Kazakhstan and Anatolia

Banu ALIPBEKOVA

Doctoral Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Nezir TEMUR

Ankara Hacı Bayram Veli University Graduate Education Institute

Department of Folklore

2025, Ankara

ABSTRACT

The concept of the votive offering, one of the most enduring universal rituals in human history, reflects a symbolic, spiritual, and communicative bond between individuals and sacred entities. This practice exists in almost all belief systems, entailing the proffering of an offering to divine or supernatural entities in exchange for the fulfillment of a wish. While the forms of these rituals vary across different religious and cultural traditions, they have evolved in accordance with the cultural structure's characteristic of their respective regions. In Turkish societies, votive practices have evolved in conjunction with a variety of belief systems, resulting in a distinct cultural identity. This study comparatively examines the beliefs, rituals, and social practices related to votive offerings and pilgrimage sites in Southern Kazakhstan and Anatolia. The text emphasizes the pivotal role of the ancestor cult in shaping these traditions, offering an in-depth analysis of their functions at both the individual and societal levels. Drawing on fieldwork conducted in Southern Kazakhstan and literature reviews in Anatolia, prominent votive sites and their practices are identified and compared. Beyond the physical spaces, the study explores how these rituals interact with Islam, resist modernization and secularization, and foster social belonging and collective memory. The findings indicate that these practices are not merely cultural vestiges but rather function as mechanisms of spiritual connection and social continuity. This suggests that belief systems are sustained and transmitted across generations through ritual and sacred places.

Keywords: Votive offering, Ritual, Kazakhstan, Anatolia, Ancestor cult, Tomb, Sacred site.

TEŞEKKÜR

Doktora sürecimin tamamlanmasında bana rehberlik eden, tezle ilgili problemlerimi sabırla dinleyen ve çözüm getiren, pandemi sürecinin özel şartlarından dolayı fiziken bir arada olamadığımız zamanlarda dahi destek olan danışmanım Prof. Dr. Nezir TEMUR'a kalpten teşekkürlerimi sunuyorum. Onun titiz yönlendirmeleri sayesinde bu çalışma, nihai noktasına geldi. Tez izleme komitemde yer alan ve görüşmelerdeki olumlu katkılarından dolayı hocam Prof. Dr. Evrim ÖLÇER ÖZÜNEL ve Doç. Dr. Dilek TÜRKYILMAZ'a müteşekkirim. Türkiye'de akademik hayatıma başladığım günden itibaren desteklerini esirgemeyen Türk Halk Bilimi Bölüm Başkanı Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ'a sonsuz saygılarımı sunuyorum. Doktora savunmamda değerli eleştirileri için Prof. Dr. Hamiye DURAN'a teşekkür ederim. Doktora tezimin yazımında yardım ve önerileriyle katkıda bulunan hocam ve değerli dostum Doç. Dr. Hasan KAPLAN'a ve çalışmam için kıymetli bilgilerini paylaşarak veri sağlayan her bir kaynak kişiye ayrı ayrı teşekkür ederim.

Bu günlerimi ve bütün eğitim hayatımı aileme borçluyum. Hayatlarından aldığım her bir dakika için onlara minnettarım. Ayrıca birlikte geçireceğimiz kıymetli anlardan feragat etmek zorunda kalan oğlum Emir'e ise gönülden minnettarım.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Özet	iv
Abstract	v
Teşekkür	vi
İçindekiler.....	vii
Tabloların Listesi.....	xi
Resimlerin Listesi.....	xiii
Kısaltmalar Dizini	xiv
1. GİRİŞ.....	1
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	11
3. ADAK İNANCININ ORTAYA ÇIKIŞI VE KAZAKISTAN'DAKİ İNANÇ TARİHİ.....	27
3.1. İslam'da Manevi Arabuluculuk, Ziyaret ve Adak İnancının Ortaya Çıkışı.....	27
3.2. Kazakistan Tarihi.....	30
3.3. Kazak Halkının İslam Öncesi İnanç Kültürü	35
3.4. Kazakların İslam İnancına Girmesi	37
4. GÜNEY KAZAKİSTAN'DAKİ ADAK VE ZİYARET YERLERİ	43
4.1. Arslan Baba (Arystan Bab) Türbesi	43
4.2. Hoca Ahmet Yesevi Türbesi	46
4.3. Domalak Ana.....	52
4.4. İbrahim Ata Türbesi (İbrahim Ata).....	56
4.5. Kara Şaş Ana Türbesi	57
4.6. Akmeşit Mağarası.....	58
4.7. Ukkaş Ata	61
4.8. Gauhar Ana (Gevher Ana).....	64
4.9. Akbura Evliya.....	66
4.10. Evliya Göz Ata	69
4.11. Baydibek Baba	70
4.12. Baba Tukty (Tükti) Şaşty Aziz	71
4.13. Aişe Bibi.....	77
4.14. Gaip Eren Kırk Şilten (Gaip Eren Kırk Evliya)	80
4.15. Abdülaziz Baba	82
4.16. Kuşçu Ata	83
4.17. İsmail Ata	84

4.18. Koşkar Ata.....	88
4.19. İshak Bab (Baba Ata)	91
4.20. Karahan (Evliya Ata).....	94
4.21. Akbikeş.....	96
4.22. Alhoca Ata	98
4.23. Appak İşan Meşiti (Cami)	100
4.24. Uzun Ata Mezarı	101
5. ANADOLU'DAKİ ADAK VE ZİYARET YERLERİ	105
5.1. Anadolu'da Türk İslam Sentezi	105
5.2. İç Anadolu Bölgesi	106
5.2.1. Abalı Baba Türbesi (Ankara)	106
5.2.2. Hacı Bayram Veli (Ankara)	107
5.2.3. Hüseyin Gazi Türbesi (Ankara)	111
5.2.4. Pir Sultan Abdal Türbesi (Sivas).....	114
5.2.5. Haydar Sultan Türbesi (Kırıkkale).....	116
5.2.6. Somuncu Baba (Aksaray).....	118
5.2.7. Hacı Bektaş Veli Türbesi (Nevşehir)	121
5.2.8. Koyun Baba Türbesi (Çorum-Osmancık)	124
5.2.9. Kaygusuz Abdal Türbesi	127
5.2.10. Mevlâna Türbesi (Konya)	130
5.2.11. Yunus Emre Türbesi (Konya)	134
5.3. Ege Bölgesi	135
5.3.1. Çiçek Baba Türbesi (Muğla)	135
5.3.2. Paşam Sultan (Kütahya)	137
5.3.3. Kemal Sultan Türbesi (Kütahya).....	139
5.3.4. Cahidi Sultan Türbesi (Çanakkale)	140
5.3.5. Şıp Şıp Dede (Edremit)	141
5.4. Karadeniz Bölgesi	141
5.4.1. Cüneyd-i Bağdadi Türbesi (Samsun)	141
5.4.2. Bahattin Gazi Türbesi (Kastamonu/Safranbolu)	144
5.4.3. Rumi Hoca Türbesi (Merzifon).....	145
5.4.4. Seyyit Şeyh İdris ve Şeyh Pir Aziz Türbeleri ile Seyyit Şeyh İdris'in Tekkesi (Giresun)	147
5.4.5. Şeyh Kerameddin Türbesi (Giresun).....	148

5.4.6. Hasan Şeyh Türbesi (Giresun)	150
5.4.7. Sarı Halife Tekkesi (Giresun)	152
5.4.8. Akşemseddin Türbesi (Bolu)	155
5.5. Doğu Anadolu Bölgesi	157
5.5.1. Abdurrahman Gazi Türbesi (Bitlis).....	157
5.5.2. Düzgün Baba Dağı (Tunceli)	158
5.5.3. Pir-i Sultan Türbesi (Elazığ)	159
5.5.4. Abdurrahman Gazi Türbesi / Habib ibni Mesleme el Fihri (Erzurum).....	159
5.5.5. Şeyh Ahmed Türbesi -I (Bingöl).....	162
5.5.6. Kara Baba Ziyareti (Bingöl).....	163
5.5.7. Ebü'l-Hasan Ali bin Ahmed (Ca'fer) el-Harakani (Kars).....	164
5.6. Güneydoğu Anadolu Bölgesi	165
5.6.1. Safvan Bin Muattal Türbesi	165
5.6.2. Ebu-Zer-i Gaffari Türbesi (Adıyaman)	166
5.6.3. Şeyh Salih Türbesi (Urfa-Birecik)	168
5.6.4. Sultan Şeyhmus Türbesi (Mardin)	169
5.6.5. Hacı Koreş Türbesi (Gaziantep).....	170
5.7. Marmara Bölgesi	172
5.7.1. Ahi Edebalı Türbesi (Bilecik)	172
5.7.2. Muhyiddin Abdal Türbesi (Edirne).....	173
5.7.3. Emir Sultan (Bursa).....	175
5.7.4. Abdal Murad Türbesi (Bursa)	176
5.7.5. Sultanbaba Türbesi (Kocaeli).....	178
5.8. Akdeniz Bölgesi	180
5.8.1. Zilli Dede (Adana)	180
5.8.2. Şeyh Muhammed el-Garib Türbesi (Hatay/İskenderun)	181
5.8.3. Aslan Baba /Aşağı Tekke (Isparta)	182
5.8.4. Çoban Dede Türbesi (Adana).....	183
5.8.5. Bayezid-i Bestami (Hatay)	185
6. GÜNEY KAZAKİSTAN VE ANADOLU SAHASI ADAK YERLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	187
6.1. Güney Kazakistan'daki Adak Yerleri ile İlgili Anlatıların Değerlendirilmesi	187
6.1.1. Adak ve Ziyaret Yerleri ile İlgili Halk Anlatıları.....	187
6.1.2. Adak ve Ziyaret Yerleri ile İlgili Kişilerin Ünvanları.....	189

6.1.3. Adak ve Ziyaret Yerlerindeki Kutsal Kişilerin Gösterdikleri Kerametler	191
6.1.4. Adak ve Ziyaret Yerlerinin İşlevleri	194
6.1.5. Adak ve Ziyaret Yerlerinin Yapısal Özellikleri	199
6.1.6. Adak ve Ziyaret Yerlerinin Ziyaret Zamanları ve Nedenleri	201
6.1.7. Adak ve Ziyaret Yerlerinin Uygulama ve Ritüelleri	205
6.2. Anadolu'daki Adak ve Ziyaret Yerleri Üzerine Tasnif ve Değerlendirme	212
6.2.1. Adak ve Ziyaret Yerleri ile ilgili Halk Anlatıları	212
6.2.2. Adak ve Ziyaret Yerleri ile ilgili Kişilerin Ünvanları	215
6.2.3. Adak ve Ziyaret Yerleri ile ilgili Kişilerin Gösterdikleri Kerametler	217
6.2.4. Adak ve Ziyaret Yerlerinin İşlevleri	223
6.2.5. Adak ve Ziyaret Yerlerinin Yapısal Özellikleri	225
6.2.6. Adak ve Ziyaret Yerlerinin Ziyaret Zamanları ve Nedenleri	227
6.2.7. Adak ve Ziyaret Yerlerinin Uygulama ve Ritüelleri	229
6.3. Güney Kazakistan ve Anadolu'daki Adak Yerleri Üzerine Bir Değerlendirme	233
6.3.1. Ritüeller Açısından Karşılaştırma	233
6.3.2. Ziyaret Amaçları Açısından Karşılaştırma	236
6.3.3. Ritüellerin Benzerlikleri Açısından Karşılaştırma	237
6.3.4. Amaç ve Nedenine Göre Karşılaştırma	237
6.3.5. Uygulanan Ritüeller Açısından Karşılaştırma	238
6.3.6. Kerametlerine Göre Karşılaştırma	239
6.3.7. Ritüellerine Göre Karşılaştırma	240
6.3.8. Mekanın Yapısal Özelliklerine Göre Karşılaştırma	240
6.3.9. Ziyaret Nedenlerine Göre Karşılaştırma	241
6.3.10. Kültler Açısından Karşılaştırma	242
7. SONUÇ	245
Extended Abstract	249
Kaynakça	253
Ekler	267
Özgeçmiş	279

TABLoların LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 6.1. Adak Yeri ve Halk Anlatılarını Gösteren Tablo	188
Tablo 6.2. Adak Yerleri ve İlgili Kişilerin Unvanını Gösteren Tablo	190
Tablo 6.3. Adak Kişisi ve Kerametlerini Gösteren Tablo	192
Tablo 6.4. Adak Yerleri ve İşlevlerini Gösteren Tablo	197
Tablo 6.5. Adak Yeri/Ziyaret Zamanı ve Ziyaret Nedenini Gösteren Tablo	202
Tablo 6.6. Adak Yeri ve Uygulama/ Ritüelleri Gösteren Tablo	206
Tablo 6.7. Adak Yeri ve Halk Anlatılarını Gösteren Tablo	213
Tablo 6.8. Adak Yerleri ve İlgili Kişilerin Unvanını Gösteren Tablo	215
Tablo 6.9. Adak Kişisi ve Kerametlerini Gösteren Tablo	218
Tablo 6.10. Adak Yerleri ve İşlevlerini Gösteren Tablo	223
Tablo 6.11. Adak ve ziyaret yerlerinin işlevini kendi içinde de sınıflandırılması	225
Tablo 6.12. Adak Yeri/Ziyaret Zamanı ve Ziyaret Nedenini Gösteren Tablo	227
Tablo 6.13. Adak Yeri ve Uygulama/ Ritüelleri Gösteren Tablo	230
Tablo 6.14. Ahmet Yesevi Türbesi	233
Tablo 6.15. Hacı Bektaş-ı Veli	234
Tablo 6.16. Arslan Baba Türbesi	236
Tablo 6.17. Pir Sultan Abdal Türbesi	236
Tablo 6.18. Domalak Ana Türbesi	237
Tablo 6.19. Hacı Bayram Veli Türbesi	237
Tablo 6.20. Gaip Eren Kırk Şiltan Türbesi	237
Tablo 6.21. Ak Şemsettin Türbesi	238
Tablo 6.22. İbrahim Ata Türbesi	238
Tablo 6.23. Abdurrahman Gazi Türbesi	238
Tablo 6.24. Ukkâş Ata Türbesi	239
Tablo 6.25. Beyazid Bestami Türbesi	239
Tablo 6.26. Gauhar Ana Türbesi	240
Tablo 6.27. Cüneydi Bağdadi Türbesi	240
Tablo 6.28. Akbura Evliya Türbesi	240
Tablo 6.29. Sonuncu Baba Türbesi	240
Tablo 6.30. Evliya Göz Ata Türbesi	241
Tablo 6.31. Sultan Baba Türbesi	241
Tablo 6.32. Baba Tukty Şaştı Aziz Türbesi	242

Tablo 6.33. Hüseyin Gazi Türbesi	242
--	-----

RESİMLERİN LİSTESİ

Sayfa

Resim 1.1. Minyatür Tekne Adak Sunusu, Mısır, MÖ 22. – 18. Yüzyıl (Minneapolis Institute of Art).....	2
Resim 1.2. Antakyalı Aziz Margaret Tablosu (289 – 304)	3

KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.s	Aleyhisselam
bk	Bakınız
c.c	Celle Celalühu
k.k	Kaynak kişi
km	Kilometre
m	Metre
M	Miladi
MÖ	Milattan Önce
s.	Sayfa
SOKÜM	Somut Olmayan Kültürel Miras
SSCB	Soyvet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDK	Türk Dil Kurumu
Temsili Liste	İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu
vb	Ve benzeri
yy.	Yüzyıl

1. GİRİŞ

Toplumlar, çeşitli tarihî dönemlerde içinde bulunduğu toplumsal zihniyet modeline yeni unsurlar katarak bir sonraki zihniyet dünyasını inşa etmiştir. İnanç öğeleri ise inşa edilen her yeni zihniyet modelinde adeta kurucu bir öge olarak işlev üstlenmiştir. Ancak hiçbir dönemde bir önceki zihniyet dünyasının kutsal kabul ettiği olgular tamamen reddedilmemiştir. Bazen simgesel olsa da yeni inanç unsurlarında kendine yer edinebilmiştir. Bu çerçevede inanç unsurlarında ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen uygulamalarda çok katmanlı bir yapının varlığı bazen ön planda bazen ise arka planda kendini hissettirir. Bu çok katmanlı yapılar; aynı zamanda toplumların geçirdikleri tarihî süreçler ve dâhil oldukları medeniyet daireleri ile ilgili kültürel kodlar ve metinler sunar (Ugrinovich, 1975: 17). İslamdan önce ve sonraki Türk inanç sistemine ait önemli kodlardan biri de bu kapsamda “adak” kültürüdür.

Adak Latince “adək” ve “yemin” anlamına gelen “votum” kelimesinden gelir. Dinî bağlamda adak, bir yemin veya vaadin yerine getirilmesi için yapılan bir sunu anlamına gelir. Bu yemin; bir ihtiyaca, alınan bir iyiliğe veya Tanrı’nın korumasını, yardımını isteyerek O’na verilen bir söze karşılık olarak yapılabilir. Adak, inananın Tanrı’ya olan minnettarlığının ve inancının somut bir göstergesi olup Tanrı’yı onurlandırmayı ve verilen söze olan bağlılığını ifade etmeyi amaçlar. İlk adağın ne zaman sunulduğunu bilmek imkânsızdır. Ancak en erken adaklar iyi hava, bereketli hasat ve benzeri genel isteklerle ilişkilendirilmiş olabilirken ilerleyen zamanlarda adak hastalıktan veya tehlikeden kurtulmak gibi belirli bir istek türüyle ilişkilendirilmiştir (Çetin, 2008: 37).

Pagan Antik Çağ’da adak genellikle bir Tanrı veya tanrılara şükran olarak veya inananların dualarına cevap vermeleri için verilen sembolik bir adaktı. Genellikle küçük pişmiş toprak ve metal (bronz, kurşun) figürler veya kilden yapılmış vücut parçaları ve hatta kaplar şeklindeydi. Adak sunularının daha nadir biçimi ise heykeller veya küçük binalardır (Yüksel, 2024).

Resim 1.1. Minyatür Tekne Adak Sunusu, Mısır, MÖ 22. – 18. Yüzyıl (Minneapolis Institute of Art)

Kaynak: (Thecollector, 2023)

Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlığın resmî olarak kabul edilmesi ile birlikte antik pagan geleneklerini Hristiyan bir bağlama aktarma ihtiyacı doğmuştur. Böylelikle diğer birçok Hristiyanlık öncesi dinî uygulama ve ritüel gibi adak sunuları da yüzyıllar boyunca Hristiyan uygulamasına dahil olmuştur. Bu nedenle pagan kutsal alanları yerine kilise, aziz mezarları gibi Hristiyan ortamlarında adak sunuları kullanılmaya başlanmıştır (Gültekin, 2019: 257-267).

Orta Çağ'da pagan döneminden kalma anatomik adak sunuları yaygınlaşmaya devam etmiş, Avrupa'daki Hristiyan tapınakları hem yerliler hem de hacılar tarafından vücut parçaları şeklinde ex-votos'ların bırakıldığı yerler olarak belirmiştir. Yine şifa mucizeleriyle ilişkilendirilen aziz mezarları bu yerler içinde öne çıkmıştır. Yemin, adak adayan (ex-voto sözü veren kişi) ile seçilen aziz arasında yapılan anlaşmanın temel taşıydı¹. Adak adayan, aşırı bir durumda (örneğin, esaretten kurtulmak veya hastalıktan kurtulmak) belirli bir azize ilahi lütuf için bir istekte bulunur ve ardından belirli bir ex-voto'yu (adak) o azizle ilişkilendirilen veya

1 Yani adak, iyilik elde edilmeden önce yapılırken, ex-voto ise iyilik elde edildikten sonra yapılır. Ancak adak ile ex-voto arasındaki ayrım her zaman net değildir ve çoğu zaman her iki terim de aynı türdeki adağı tanımlamak için kullanılır.

adak adayan için önemli olan belirli bir yere bırakmaya söz verirdi. Yemin, adak adayan adak eylemi yoluyla sözünü yerine getirdiğinde tamamlanmış olurdu (Yüksel, 2024: 123).

Aşağıdaki erken 15. yüzyıla ait Antakyalı Aziz Margaret tablosu (289 – 304), adak sunularının çağdaş bir tasvirini göstermesi bakımından önemlidir.

Resim 1.2. Antakyalı Aziz Margaret Tablosu (289 – 304)

Kaynak: (Vatikan Müzesi, Thecollector, 2023)

Azizin merkezi tablosu, hayatından bölümlerle çevrilidir. Son sahne, mucizevi şifa umuduyla mezarının etrafında toplanan hasta ve sakat hacıları gösterir. Üstlerinde, tapınağa daha önce gelen ziyaretçilerin baş, el, ayak ve bacak şeklinde bıraktıkları sunular asılıdır. Antik dünyada olduğu gibi, bunlar kolayca satın alınabilen malzemeden yapılıyorlardı. Tablo, Orta Çağ döneminde adak sunularının nasıl kullanıldığına dair önemli bir kanıttır. Ayrıca, uygulamanın o zamandan beri ne kadar az değiştiğini de göstermesi bakımından önemlidir. Vücut parçaları şeklinde balmumu adak sunuları, Hristiyan tapınaklarına bırakılmak üzere hâlâ düzenli olarak üretilmektedir.

Hristiyanlıktaki adak anlayışı pagan kültürden etkilense de İncil’de adak olarak sunulanlara dair bazı örnekler şunlardır:

- *Hayvan kurbanları*: Koyun, keçi, öküz ve hatta kuş gibi hayvanların kurban edilmesi yaygın bir adak biçimiydi. Bu kurbanlar, inananların Tanrı’ya tam teslimiyetini ve ellerinden gelenin en iyisini sunmaya istekli olduklarını simgeliyordu.

- *Yiyecek Sunuları:* Ekmek, şarap veya yağ gibi yiyeceklerin sunulması, Tanrı'ya sağladığı imkânlar ve bolluk için şükran göstermenin bir yoluydu.
- *Değerli Nesnelerin Sunulması:* Mücevher, altın, gümüş veya giyim eşyası gibi değerli nesneler de adak olarak sunulabilirdi. Bu adaklar, inananın sahip olduğu en değerli şeyi Tanrı'ya verme taahhüdünü simgeliyordu.
- *Hizmet Sunuları:* Komşuya ve topluma hizmet etmek de bir tür adak olabilir. Yeni Ahit'te İsa, başkalarına hizmet etmenin Tanrı'ya ibadetin bir biçimi olduğunu vurgular (Türkan, 2011: 37).

Hem Eski hem de Yeni Ahit'te adaklar, inananlar için derin bir anlam taşıyordu. Adakların sunulmasının bazı nedenleri şunlardır:

- *Minnettarlık:* Adaklar, Tanrı'ya koruma, rızık, şifa veya alınan herhangi bir iyilik için minnettarlığı ifade etmenin bir yoluydu.
- *Bağlılık:* Adaklar, inananın Tanrı'ya olan bağlılığını ve onun yollarını izlemeye istekli olduğunu sembolize ediyordu.
- *Tanrı'nın Yetkisinin Tanınması:* Adaklar, inananın hayatında Tanrı'nın yetkisini ve gücünü tanımanın bir yoluydu.
- *Kefaret:* Bazı durumlarda, adaklar günahların kefareti ödemenin ve Tanrı'dan bağışlanma dilemenin bir yolu olarak hizmet edebilir.
- *Dilekler:* Adaklar, Tanrı'dan bir iyilik veya ihtiyacın karşılanmasını istemenin bir yolu olarak da sunulabilir (Mukheef ve Abbas, 2017: 124).

Tarihte adaklar, tanrılara iyilik veya şifa bulma umuduyla hediye veya kurbanların sunulduğu sembolik bir bağlılık eylemini temsil eder. Adak, dinî ve kültürel bağlamlarda çeşitli türde sunu ve ibadet hareketlerini ifade eder. Tibet Budizmi'nde manevi öğretilere bağlılığı ifade eden ritüeller ve anlamlı armağanlarla ilişkilendirilir. Budist tapınaklarında adak nesnesi adak sahibinin inancının ve bağlılığının bir simgesi olarak sunulduğunu göstermiştir (Mckenzie, 2023: 83).

Hint geleneğinde, yüce bir güce bağlılığın ve ilahi varlıklara duyulan minnettarlığın sembolüdür. "Triveni" bağlamında adak sunumu, yaratıcılığı ve inançları birleştiren, ilahi kabul ve kutsama arayışını temsil eden bir bağlılık eylemi olarak vurgulanmaktadır. Bu adaklar yalnızca ilahi olana karşı karşılıklılığı sembolize etmekle kalmaz aynı zamanda kurucuların

kültürel bağlılığını ve önemli hedeflere ulaşma arzusunu da temsil etmektedir (Indradjaja ve Wahyudi, 2017: 546). Bu yönüyle ritüeller ve uygulamalar kültürden kültüre inançtan inanca değişse de kaynağı itibarıyla evrensel bir bilincin tezahürüdür, diyebiliriz.

Birçok Afrika kültüründe de adaklar dinî ve sosyal yaşamda önemli bir rol oynar. Afrika’da adaklar genellikle atalara, ruhlara veya tanrılara adanır. Bunlar, aşağıdakiler de dâhil olmak üzere farklı türlerde olabilir:

- *Adak Figürleri*: Bunlar genellikle tahtadan yapılmış, ataları veya tanrıları temsil eden küçük heykelciklerdir. Adak figürleri aile sunaklarına yerleştirilir ve içki, yiyecek veya hayvan olarak sunulur.
- *Ex-votos*: Ex-votos, alınan bir iyiliğe karşılık şükran olarak yapılan adaklardır. Bunlar, hediye veren kişi için özel anlam taşıyan mücevher, alet veya herhangi bir nesne olabilir.
- *Hayvan Kurbanları*: Hayvan kurbanları birçok Afrika kültüründe adak olarak da uygulanmaktadır. Kesilen hayvanlar genellikle koyun, keçi, tavuk veya domuz olmuştur.
- *Yiyecek Sunuları*: Meyve, sebze, fermente içecekler veya pişmiş yiyecekler gibi yiyecek sunuları da Afrika’da yaygındır (Fernandez-Armesto, F. 2020: 112-130).

Afrika’da adaklar yalnızca şükran ifade etmenin veya iyilik istemenin bir yolu değil, aynı zamanda atalarla ve manevi çevreyle bağlantıyı sürdürmenin bir yoludur. Adaklar, yaşayanlar ile ölümler arasındaki bağı güçlendirmeye ve evrendeki dengeyi korumaya yardımcı olur (Fernandez-Armesto, F. 2020: 112-130).

Bir adak sunmak, Tanrı ile daha derin bir ilişki kurmanın ilk adımlarıdır ve belli adımlarla yapılır. Bu ritüel dua ederken elleri kaldırma şeklinde de olabilir. Nasıl ve ne şekilde olursa olsun atalardan kalma hafıza ve geleneklerle bağlantılıdır. Kutsal mekânın devamı bu mit ve ritüelle sağlanır. Dolayısıyla mekânın anlatımı çift yönlüdür: Menakıp, keramet, efsane, memoratya da kişisel hatıralar mit yönünü; ziyaret, kurban, tavaf, dilek ve somutlaştırma, yiyecek paylaşımı vb. davranışlar ritüelleri oluşturur (Sukhanov, 1973: 123).

Sukhanov’a göre ritüel, “Geleneğin, kamusal yaşamda sağlam bir şekilde yerleşmiş geleneğin bir yanıdır.” ve görevi, geleneği pekiştirmektir. “Bir ritüelin oluşması gelenek ve göreneklerin oluşmasındaki son aşamadır.” Ancak bu tanım tamamen doğru değildir. Sonuçta, “kamusal yaşamda sağlam bir şekilde yerleşmiş” ancak herhangi bir ritüel biçimini almayan

birçok gelenek vardır. Örneğin, karşılıklı nezaket geleneği, misafirperverlik, temizlik geleneği, karşılıklı yardımlaşma geleneği... vb. Ancak Sukhanov, “rit” kavramının “gelenek” kavramına göre daha dar olduğunu düşünür (Sukhanov, 1973: 123). Ugrinovich’e göre ise “gelenek” ve “rit” terimleri farklı şekilde ayırt edilir: Gelenek, “Yeni nesiller tarafından kopyalanan, insan faaliyetinin basmakalıp bir yoludur”. Ritüel ise “Doğrudan amaca uygun olmayan sembolik eylemleri içerir” (Ugrinovich, 1975: 18). Ugrinovich, ritüelin sembolizmini bu şekilde vurgulamış ve dolayısıyla ona gelenekle karşılaştırıldığında daha dar bir anlam vermiştir.

Ata ritüelleri kültürler arasında büyük farklılıklar gösterir; Doğu Asya’da ata tapınması gibi uygulamalar yiyecek ve dua sunmayı içerirken Afrika geleneksel dinlerinde ritüeller içki sunma ve hikâye anlatmayı ihtiva eder. Afrika dinlerinde, atalara saygı genellikle ataları ruhsal dünyanın bir parçası olarak tanımayı içerir. Onların, torunlarının refahını sağlayan koruyucular olarak hareket ettiklerine inanılır. Ayrıca ritüeller içinde;

- İbadetler ve yiyecek sunuları
- Danslar ve kutlama toplantıları
- Koruma ve bereketi dilemek için dualar ve ilahileri içerebilir.

Dünya çapında uygulanan ortak ata ritüelleri arasında Çin ve Afrika geleneklerinde adaklar ve içkiler, Meksika’da Día de los Muertos (Ölüler Günü), Japonya’da atalara saygı törenleri (Obon) ve çeşitli yerli kültürlerinde atalara ait sunaklar yer alır. Bu ritüeller genellikle dualar, yiyecek sunuları ve anma törenleri aracılığıyla ölmüş akrabaları onurlandırmayı içerir (Pauw, 1974: 100).

Yerli kültürler, törenler veya danslar yapabilirken Latin Amerika’da “Día de los Muertos”, adakları şenlikli kutlamalarla birleştirir. Bazı Doğu Asya kültürlerinde, ata ritüelleri Çin’deki “Qingming” gibi festivalleri içerir. Bu festival sırasında insanlar atalarının mezarlarını ziyaret eder ve temizler, yiyecek sunuları yapar ve tütsü yakar. Bu ritüel, fedakarlıkları ve mirasları için atalara saygı ve minnettarlık gösteren bir vefa ifadesidir.

Afrika geleneksel dinlerinde, ata ritüelleri, ataların yaşayan dünyayla iletişim kurabileceği ve onu etkileyebileceği inancını somutlaştıran içecek ve yiyecek, danslar ve ilahiler sunma şeklindedir. Örneğin, Yoruba halkı arasında, yıllık Egungun festivali, ölenlerin ruhlarını onurlandırmak için maskeli balolar ve danslardan oluşur. Bu tören, ataların toplum içinde sürekli varlığını tanımanın ve çağdaş yaşamda rehberliklerini sağlamanın bir yoludur. Afrika içki törenleri; birçok Afrika kültüründe, ataları kutsamak amacıyla yapılan yaygın bir uygulamadır (Pauw, 1974: 100).

Meksika kültüründe “Día de los Muertos (Ölüler Günü), ölmüş ataları onurlandırmak için önemli bir etkinliktir. Aileler; sevdiklerinin resimleri, yiyecekleri ve kişisel eşyalarıyla süslenmiş sunaklar yapar. Bu ritüel yalnızca kültürel olarak canlı bir festival değil, aynı zamanda yaşayanların vefat edenlerle bağlantı kurduğunu hissettiği son derece manevi bir zamandır. Meksika’da “Ölüler Günü” festivali, yerli gelenekler ile İspanyol geleneklerini bir araya getirir. Aileler, ölen sevdiklerinin ruhlarının kısa bir süreliğine geri döndüğüne inanarak çiçekler, mumlar ve yiyeceklerle süslenmiş sunaklar oluşturmaktadır.

Konfüçyüs gelenekleri atalara saygı yoluyla aile onurunun sürdürülmesine dayanır. Bu kavram, ataların yaşayanlara rehberlik edebilecek bilgeliğe sahip olduğuna dair inanç derinlemesine kök salmıştır. Törenler, belirli festivallerde veya yılın belirli zamanlarında gerçekleşen ve aile soyunun devamlılığını güçlendiren etkinliklerden oluşur.

Japon kültürü bağlamında, “Obon Festivali” ata ritüellerinin aile ve toplum bağlarını vurguladığı bir zamandır. Obon sırasında insanlar atalarını dans, dualar ve fener yakma yoluyla onurlandırmak için memleketlerine dönerler ve bu, ataların ruhlarının yaşayanların dünyasına dönüşünü sembolize eder.

Çin “Qingming Festivali” (Mezar Süpürme Günü) olarak bilinen bu ritüelde, aileler mezar taşlarını temizlemek, yiyecek sunuları yapmak ve saygı ve anmayı simgeleyen tütsüler yakmak için mezarlıkları ziyaret eder.

Kore’de Chuseok bayramı, ailelerin törensel bir ortamda belirli ikramlarla bir ziyafet hazırladıkları “Charye” ritüeli aracılığıyla atalarını onurlandırmaları için bir fırsattır. Atalara yiyecek sunma eyleminin, torunların hayatlarında devam eden varlıklarını kabul ederek onlarla bir iletişim kanalı açtığı düşünülmektedir. Bu tür ritüellere genellikle nesiller boyunca aktarılan hikâye ve öğretiler eşlik eder ve toplumsal dinamikler değişse bile aile geçmişinin ve değerlerinin canlı kalmasını sağlar (Steadman vd. 1996: 70).

Görüldüğü gibi ritüeller kültürler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Bu çalışmada Türk milletinin kadim yurtlarından biri olan Kazakistan’ın Güney Kazakistan Eyaleti bölgesindeki adak yerleri mezar, yatır, türbe ve dinî ziyaret yerleri ile Anadolu’daki adak, ziyaret, yatır, türbeler mukayese edilerek benzer ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Konusu: Bu çalışmanın konusu Kazakistan ve Anadolu sahasında adak kültürü ile ilgili inanç ve uygulamalar üzerine karşılaştırmalı bir incelemedir. Çeşitli inanç ve uygulama farklılıkları olmakla birlikte bazen dinî bazen dinle karışık arkaik inanç tabakaları içeren bu adak yerleri halkın ziyaret ettiği, adakta bulunduğu ve günümüzde de hâlâ varlığını

sürdüren bu yerler; tekke, türbe, mezar, taş, kuyu, dağ, çeşme, ağaç, mağara, su gözesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada adak inancı ve bununla ilgili bütün unsurlar tarihî kökenleri ile birlikte ele alınmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı: Ritüeller, halk bilimi ve etnografyanın en ilginç ama hâlâ neredeyse hiç dokunulmamış alanlarından biridir. Bu çalışmanın amacı, Kazakistan ve Anadolu gibi farklı coğrafi ve kültürel bölgelerde adak ritüellerine ilişkin inanç ve uygulamaları karşılaştırmalı olarak inceleyerek, aralarındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak ve bu yolla kültürel bir envanter oluşturmaktır.

Araştırmada Uygulanan Yöntemler: Araştırma iki yöntem kullanılmıştır. Birinci yöntem saha çalışması (derleme) yöntemidir. Bu kapsamda kaynak kişilerle konuşmalar yapılmıştır. Kaynak kişilerin etik kurallar çerçevesinde isimleri kullanılmamış, kaynak kişiler sayılarla kodlanmıştır (KK 1, KK 2.... v.b).

İkinci yöntem ise Anadolu sahasında kullanılan literatür tarama yöntemidir. Araştırılan konu ile ilgili okuma ve derlemeler yapılmıştır. Elde edilen veri ve bulgular karşılaştırmalı yöntem ile analiz edilmiştir.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları: Araştırmada saha çalışması Güney Kazakistan ile sınırlandırılmıştır. Anadolu ise kaynak taraması ile çalışmaya dahil edilmiştir.

Bu çalışma giriş, Adak Yerleriyle İlgili Kavramlar ve Kazakistan'ının Tarihî Kültürü, Güney Kazakistan'daki Adak ve Ziyaret Yerleri, Anadolu'daki Adak ve Ziyaret Yerleri, Güney Kazakistan ve Anadolu Sahasında Adak Yerlerinin Bazı Açılardan Karşılaştırılması gibi ana başlıklardan oluşmaktadır. Çalışmanın “Giriş” bölümünde konuyla ilgili tarihsel arka plan bütüncül bakış açısıyla değerlendirilmiş, tezin konusu, amacı, önemi, yöntemi, kapsam ve sınırlılıkları alt başlıklar hâlinde ele alınmıştır.

“Adak Yerleriyle İlgili Kavramlar ve Kazakistan'ın Tarihi Kültürü” başlıklı ikinci bölümde adak tanımından başlanarak adak yerleri ile ilgili belli fenomenlerin tanımı yapılmıştır. Bu tanımlar içinde ‘ritüel’ ve ‘kült’ kavramları üzerinde özellikle durulmuştur. Karşılaştırma yapılacak her iki coğrafya için bu kavramların İslam öncesi ve İslam'ın kabulü sonrası durumu önemli bir dönüm noktası olup konu ilgili başlıklar altında değerlendirilmiştir. Bu bölümde ayrıca karşılaştırma yapılacak olan ilk bölge Güney Kazakistan tarihi, İslam öncesi, sonrası kültür ve inancına yer verilmiştir.

“Güney Kazakistan'daki Adak ve Ziyaret Yerleri” başlıklı üçüncü bölümde bu coğrafyada yer alan adak ve ziyaret yerlerine yer verilmiştir. Arslan Baba Türbesi, Ahmed

Yesevi Türbesi, Domalak Ana Türbesi, İbrahim Ata Türbesi, Kara Şaş Ana Türbesi , Akmeşit Mağarası, Ukkâşe Ata Türbesi, Gauhar Ana Türbesi, Akbura Evliya Türbesi, Evliya Göz Ata, Baydibek Baba, Baba Tukty Şaşty Aziz, Aişe Bibi, Gaip Eken Kırk Şilten, Abdülaziz Baba, Kuşçu Ata, İsmail Ata, Koşkar Ata, İshak Baba, Karahan Evliya, Akbikeş Hoca, Alhoca, Appak İşan Meşiti, Uzun Ata Türbeleri inşa ve mimari özellikleri, adak kişisi ile ilgili halk anlatısı ve rivayetleri, türbenin işlevi ve türbede gerçekleşen adak ritüelleri bakımından konu edinmiştir.

“Anadolu’daki Adak ve Ziyaret Yerleri” başlıklı dördüncü bölümde Anadolu coğrafyası mevcut coğrafi bölgeleri ile ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Buna göre; İç Anadolu Bölgesi, Ege Bölgesi, Karadeniz Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi, Güneydoğu Bölgesi, Marmara Bölgesi, Akdeniz Bölgesi’nde bulunan adak ve ziyaret yerleri tespit edilmiştir. Bu tespit yapılırken bölgede en çok tanınan ve ziyaret edilen yerler seçilmiştir. Buna göre İç Anadolu Bölgesi’nde Hacı Bayram Veli, Hüseyin Gazi, Pir Sultan Abdal, Haydar Sultan, Somuncu Baba, Hacı Bektaş Veli, Koyun Baba, Kaygusuz Abdal Mevlâna Celaleddin Rumi, Yunus Emre Türbeleri; Ege Bölgesi’nde Çiçek Baba, Paşam Sultan, Kemal Sultan, Cahidi Sultan, Şıp Şıp Dede türbesi; Karadeniz Bölgesi’nde, Cüneydi Bağdadi, Bahattin Gazi, Rumi Hoca, Seyyit Şeyh İdris ve Şeyh Pir Aziz Türbeleri, Şeyh Kerameddin Türbesi, Hasan Şeyh Türbesi, Sarı Halife, Akşemseddin Türbesi; Doğu Anadolu Bölgesi’nde Abdurrahman Gazi, Düzgün Baba, Pir-i Sultan Türbesi, Abdurrahman Gazi, Şeyh Ahmed Türbesi, Kara Baba Türbesi, Ebü’l-Hasan Ali bin Ahmed (Ca’fer) el-Harakani Türbesi, Ebu Zer-i Gaffani, Şeyh Salih Türbesi, Sultan Şeyhmus, Hacı Koreş Türbesi; Marmara Bölgesi’nde , Ahi Edebalı, Muhyiddin Abdal Türbesi, Emir Sultan Türbesi ,Abdal Murad Türbesi, Sultan Baba Türbesi, Akdeniz Bölgesi’nde Zilli Dede, Şeyh Muhammed, Aslan Baba, Çoban Dede, Beyazıd-i Bestami Türbesi ele alınmıştır. Türbeler öncelikle türbede bulunan adak kişinin biyografisi, türbenin inşa ve mimari özellikleri, adak kişisi ile ilgili halk anlatısı ve rivayetleri, türbenin işlevi ve türbede gerçekleşen adak ritüelleri bakımından konu edinmiştir.

Güney Kazakistan ve Anadolu Sahasında Adak Yerleri Karşılaştırması, başlıklı bölüm; “Adak ve Ziyaret Yerleri ile İle İlgili Halk Anlatılarının Tasnifi”, “Adak ve Ziyaret Yerleri ile İlgili Kişilerin Unvanına Göre Tasnifi”, “Adak ve Ziyaret Yerleri İle İlgili Kişilerin Kerametlerine Göre Tasnifi”, “Adak ve Ziyaret Yerlerinin İşlevlerine Göre Tasnifi”, “Adak ve Ziyaret Yerlerinin Yapısal Özellikleri”, “Adak ve Ziyaret Yerlerinin Ziyaret Zamanları ve Nedenlerine Göre Tasnifi”, “Adak ve Ziyaret Yerlerinin Uygulama ve Ritüellere Göre Tasnifi” başlıkları altında incelenmiş elde edilen bilgiler tablolastırılmıştır.

Bu bölümde ayrıca; Güney Kazakistan ve Anadolu'daki bazı adak yerleri yukarıda tasnifi yapılan başlıklar altında karşılaştırılmıştır.

Sonuç bölümünde ise elde edilen tüm veriler sonucunda Güney Kazakistan ve Anadolu'daki adak ve ziyaret yerlerinin benzerlikleri ve farklılıkları üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Adak Kültürü ve Adak

Türk kültür tarihiyle ilgili tespit edilen en eski kaynaklar, Türklerin ilk inanç sisteminin animistik bir içeriğe sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu inanç sistemine ait birçok unsur daha sonraki tarihî süreçlerde dâhil olunan inanç sistemlerinde kendini muhafaza etmiştir. Günümüzde bütün kültürlerde en eski inanç unsurlarından biri de adak ve buna bağlı uygulamalardır. Adak, tüm inanç sistemlerinde bir şekilde karşılaşılan bir olgudur. Uygulama şekli din ve kültürle göre değişse de ana tema bir istek karşılığında Tanrı'ya, tanrılara, tanrısal güçlere veya doğaüstü güçlere bir şey sunmaktır. Sunumun yapılacağı güç, sunulacak yer, sunulacak şey ve sunum şekli, köken ritüelin üzerine zaman içinde eklenen unsurlar nedeniyle farklılaşmaktadır.

Adak kültürü, ziyaret ve adak yerleri halkın yaşantısında ve inancında önemli bir yer kaplayan manevi değerlerdir. Divanü Lügati't-Türk'te "ıduk", "ıdık" şeklinde geçen kelimenin anlamı, kutlu ve mübarek olan her nesne demektir. Bırakılan her hayvana bu ad verilir. Bu hayvana yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırılmaz, sahibinin yaptığı bir adak için saklanır. İfadeleriyle açıklanmıştır. Abdulkadir İnan ise söz konusu maddeye şöyle bir açıklama getirmiştir. Çağdaş Türk lehçelerinde "ızık", "ıyık", "iyik", "ıtık" Şamanist Türklerde bir koruyucu ruha, binit olmak üzere salıverilen, binilmeyen, boş bırakılan at. Salıvermek, göndermek manasındaki "id-" kökünden partisiptir, "mübarek, mukaddes" anlamlarını, galiba çok erken, belki Hunlar devrinde almış olsa gerek (Abdulkadir, 1971: 100).

İnançlar, insanoğlunun var oluşundan bu yana birey ve toplumların hayatında hep önemli bir yere sahip olmuştur. Adak kelimesinin günümüzde tam anlamına gelecek olursak bir kimsenin, Tanrısal, kutsal bir güce, bir isteğini gerçekleştirdiği, kendisini bir tehlikeden koruduğu zaman yerine getirmeye söz verdiği şey demektir.

Türk Dil Kurumu sözlüğünde "adanılan şey" şeklinde geçen Arapçada ise karşılığı "neẓr", çoğulu "nüẓür" olan adak (Karaman v.d. 2006: 311), Osmanlıcada "adama, adamak" olarak karşımıza çıkar (Özön, 1973: 303). Fıkıh ilminde ise, kişinin üzerine farz veya vacip olmayan bir ibadeti kendisini zor durumdan kurtarması için veya bir dileğinin gerçekleşmesi için yerine getirmeyi kendisine borç (vacip) kıldığı, yerine getireceğine söz verdiği anlamına gelmektedir. Kişinin namaz kılmak, oruç tutmak, kurban kesmek ve sadaka vermek gibi farz ve vacip cinsinden ibadetleri adaması gerekir (Bardakoğlu, 2006: 87). İnsanlar, bunu adağını adarken söz ile söyleyebileceği gibi içinden de geçirebilirler. Adağını ne zaman

gerçekleştireceği ise yine kişinin kendisine kalmıştır, isterse adağı gerçekleşir gerçekleşmez adağını yerine getirebileceği gibi daha sonraya da erteleyebilir ancak adak adarken zaman belirtip belirtmediği bu durumda önemli bir etkidir.

Adak, herhangi bir dilek yerine geldiğinde karşılığında yapılacağı veya verileceği söylenen şey ve bunun sonucunda insanın kendisini Tanrı'ya karşı yükümlü kıldığı durumdur. Kutsal varlıklardan yardım dilemek amacıyla kurban kesme, saç verme, mum yakma, para bağışlama gibi eylemlerde bulunma taahhüdüdür. Hatta bir şeyden vazgeçme; örneğin bir hayvanı doğaya salma (azat etme) bile adağın kapsamına girer. Örneğin, Türkçe ile uzak akraba olan Saha dilinde “adık” olarak söylenen bu kelime bazı nesnelerin yakılmasını ve hayvanların özgür bırakılmasını da ifade eder. Siberian Mitolojisinde (adykh) bu yüklenim yerine getirilmediği takdirde kişinin başına olumsuzluklar hatta felaketler geleceğine inanılır.

“Adak” Kur'an-ı Kerim'de de geçen kavramlardan biridir. Hz. Meryem'in annesi hamile kaldığında şöyle dua etmişti: “İmran'ın karısı, Rabbim! Ben karnımda olanı sadece sana hizmet etmek üzere adadım, benden kabul buyur. Doğrusu her şeyi işiten ve bilen sensin” (Ali İmran/35). Burada eski toplumlarda görülen çocuğunu, yakınına Tanrı ya da mabede adamak şeklindeki ritüelin bir boyutunu görmekteyiz.

Adak kelimesi Türk lehçelerinde “ıdık, ıtık, ıyık, iyik, ızık” şeklinde değişebilmektedir (Tanyu, 2007). Lehçe ve söyleyiş farkı bulunsa da Türk toplumlarında adak ve uygulandığı bakımından büyük benzerlikler olduğu görülmektedir. İslam'la tanışmadan önce de adak ritüellerinin bulunduğunu ancak bunu Şamanist adetlere bağlamak için yeterli delilin olmadığı söylenebilir (Tanyu, 2007: 38).

Anadolu kültüründe adak; kişinin bireysel yapabileceği gibi, toplu olarak da yapılabilen, Tanrı'ya, kutsal kabul edilmiş kişiye, yere (ağaç, su, taş, kuyu gibi nesnelere) peşinen yerine getirilebilen ritüeller (mum yakma, çaput bağlama, su dökme, tuz serpmeye, süt veya yiyecek bırakma) olduğu gibi, sonraya ertelenen, yerine getirilmesi muradın gerçekleşmesine bağlanan şartlı bir söz verme, vaatte bulunma şeklinde de gerçekleştirilmektedir.

Var olduğu sürece daima bir inanma ihtiyacı içinde olan insanlar, nesnelere anlamlar yüklemekte, inanma ihtiyaçlarını onlar aracılığıyla da gidermeye çalışmaktadırlar. Uğurlu nesneler de insanların inanma, güvenme, kendini güçlü hissetme gibi ihtiyaçlarını karşılayan nesneler olarak karşımıza çıkmaktadır. Uğurlu nesnenin şans getirme ve mutluluk verme işlevini ön plandadır. Bu nesneler başlanacak olan bir işte, aşılması zor görülen bir duruma

karşılaştığında başarı kazanmayı sağlamakta veya günlük yaşamda şansı beraberinde getirmektedir (Karataş, 2023: 117).

Gündelik hayatta kendisini gösteren, uğurlu uğursuz gün, hayvan, eşya, sayı, bazı hareketler (bir, üç, yedi, kırk, kırk bir), nazar, büyü, sihir, ağaçları, taşları, dağları kutlu tanımak, falcılık, gaipen haber vermek, suyla, ayna ile eşikle, ocakla, dağla ilgili, ince ayrımlarıyla sayılacak olursa yüzü aşan inançlardan başka, araştırma ve incelemeye çalıştığımız adak ve adak yerleri bilhassa dikkati çeken bir önem, genişlik ve derinlik arz etmektedir (Tanyu, 2007: 45).

Adak Yeri

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan ve içinde o kimsenin mezarı bulunan yapı olarak geçen türbe kavramı, özellikle Türk örfünde önemli bir yere sahiptir. Eski Türklerden beri önemli kişiler için türbe inşa etme geleneği devam etmektedir. Özellikle devletin önde gelen isimleri (padişahlar, halifeler, sadrazamlar, vezirler, beyler, paşalar vb.) için gösterişli yapılar şeklinde türbeler inşa edilmiştir. Bununla birlikte ilmi açıdan temayüz etmiş, bazı mezheplerin, ideolojilerin, akımların önemli temsilcileri için de türbeler inşa edilmiştir. Bir de çalışmamız açısından da önemli olan ve halk içerisinde yer edinmiş, bazı üstün özellikleri ile tanınmış, kerametleri, olağanüstü hâl ve hareketleriyle bilinen kimseler için de yapılmış türbelere rastlamak mümkündür (Göl, 2018: 12).

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde türbe, genellikle ünlü bir kimse için yapılan ve içinde o kimsenin mezarı bulunan yapı; yatır ise “içinde doğaüstü gücü bulunduğu ve dilerse insanlara yardım ettiğine inanılan bir ermişin yattığı mezar ya da böyle bir mezarın bulunduğu yer” anlamındadır (TDK, 2007: 1020). Türbeler, yatırlar, mezarlar, sıkıntılı anlarda insanların en çok koştugu kutsal yerlerdir. İnsanların inançları, kültürleri, gelenekleri de bu yerlere gitmelerinde etkilidir. Günümüzde yatırlar, hâlâ toplum içerisinde kabul görmektedirler. Halk arasında türbe ve yatırların kutsal görülmesi ve sürekli ziyaret edilmesinin sebebini veli, evliya, eren, ermiş, abid, zahit, âlim, sofı, seyyid, şeyh gibi manevi güçlerle irtibat kurulabilmesi olarak gösterebiliriz.

Yukarıda niteliğinden bahsetmiş olduğumuz türbelerin bir kısmı zamanla halk arasında önemli bir yere sahip olmuş, ziyaret edilmeye ve kendisinden bir şeyler ümit edilmeye başlanmıştır (Günay, 1999: 238).

Ölen kişilerin etkinliğinin devam ettiği yönündeki halkın inancı İslamiyet açısından çok da sağlıklı bir düşünce değildir. Ancak atalar kültü geçmişten bugüne izini, insanların alışageldikleri âdet ve göreneklerinde hâlâ devam ettirmektedir (Revat, 2003: 57).

Bazıları özel gün ve gecelerde, bazıları özel durumlarda ve bu düşünceyle ziyaret edilmiş hatta bazılarının isimleri ziyaret amacı ile özdeşleşmiştir. Zaman zaman karşımıza çıkan bir diğer durum da türbede yattığı düşünülen kişinin gerçekte o mezarda bulunmadığı, halkın o kişiye duyduğu sevgi ve saygıdan ötürü o zatın yaşadığı, konakladığı, hatta geçtiği yola bir makam oluşturduğu, dahası aynı şahsiyete ait farklı illerde birer makamının olduğunu görmekteyiz (Günay, 1999: 238). Ziyaret ve adak yerleri olarak türbe, mezar örneklerine ek olarak kerametine inanılan ağaç ve su kaynağı da sayabiliriz (Tanyu, 2007: 202).

Su ve ağaç kültürünün insanlık tarihi itibarıyla var olduğu düşünülmektedir. Su kültürünün oluşmasındaki başlıca sebep genellikle bir türbe yakınında bulunmasındandır. Çeşme, pınar, havuz şeklinde olup “dede suyu” diye isimlendirildiği görülmektedir. Suyun şifa aracı olduğu inancı yaygın hâle gelmiştir. Suyun kutsallık kazanmasıyla birlikte kullanımına dair birtakım sınırlılıklar da oluşur. Bununla birlikte eski toplumlardaki görüşe göre ilah ve ruhlar ağaçlarda barınmaktadır. Bu sebeplerle ziyaret yerlerinde önem atfedilen ağaçlar da bulunmaktadır.

Kültürel yapıya ait çeşitli doğal unsurlara atfedilen kutsallığın önemli olduğu inanç sisteminde ağaç, yaşamı şekillendiren önemli bir yapı elemanıdır. Eski Türklerde medeniyetin beşiği sayılan ağaçlara büyük önem ve sevgi duyulmuştur. Bu ağaçlar arasında kayın, çam, kavak, ardıç, çınar, dağ selvisi, şeker meşesi, dut, söğüt ve elma yer almaktadır (Ergun, 2004: 223). Ağacın yeşillenmesi, meyve vermesi, kuruması, ölüp dirilmesinin bir sembolü olarak görülmüş; dinsel özlü törenlerde kült ağacı olarak kullanılmasına yol açmıştır. Efsane ve masallardan ayrı olarak ağaca hayatta da mistik tasarımlarla yer verilmektedir. Bunun tipik örneği yeni doğan çocuklar için dikilen ağaçlardır (Özarslan, 2003: 95).

Ziyaret yeri olarak su, yanındaki türbedeki zatın bir kerameti olarak çıktığı, birçok hastalığa şifa olduğu düşünülür. Ukkâşe Ata Türbesi yanından çıkan su, Mekke’deki zemzem kuyusunun bir ayağı olarak Evliya Göz Ata türbesinden çıkan su, Kırık Şiltan’de çıkan kaynak suyu ve Hoca Ahmet Yesevi’deki kuyudan çıkan suyu örnek verebiliriz.

Belirli bir mezarı olan, hayatlarında veya öldükten sonra mucize ve kerametler gösterdiğine inanılan insanların mezarlarına yatır denir (TDK, 2007: 1231). Başkaları tarafından, bu kutsal kişilerin yattığı yerlere inşa edilen yapılara ise türbe denir.

Adak ve nezir, adak yerleriyle ilgili olarak karşımıza sıkça çıkan kavramlardır. Türbe ve adak yerlerini ziyaret edip “adak adama”, bu mekânların temel fonksiyonlarından biridir. Adak ve nezir aynı manalara gelen kelimelerdir. Nezir’in Türkçesi adaktır. Değişik kaynaklarda nezir ve adakla ilgili tanımlar yapılmaktadır: “Adak, adamak işi veya adanan şey, nezir adamak: bir dileğin gerçekleşmesi amacıyla kurban kesip yoksullara dağıtmak veya kutsal bir güce yönelik bir niyette bulunmak” (Gözaydın, vd. 1998: 13). Nezir, yüce Allah’a saygı için yasak olmayan bir işin yapılmasını üzerine alıp yüklenmektir. Böyle bir işin yapılmasını kendisine vacip kılmaktır. Nezir, farz bir ibadet ve emir olmadığı hâlde kişinin dilek ve duasının kabul olunması hâlinde, farz ve vacip türünden bir ibadet yapmak için Allah’a söz vermesi olduğundan burada yüce bir varlığa (Tanrı’ya) sığınmak ve yönelme söz konusudur. Adak yerleri ve türbeler kutsal sayılan mekânlar olduğu için ve orada yattığına inanılan kişilerin Allah’ın sevdiği mübarek kulları sayılmasından ötürü adaklar bu yerlerde yerine getirilmektedir.

Adak, genellikle herhangi bir konuda Allah’ın yardımını temin etmek gayesiyle başvuru dinî bir davranış olarak hemen hemen bütün dinlerde görülmektedir. Gerek Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid’de (Tevrat ve İncil); gerekse de Grek ve Latin literatüründe peygamberler, krallar, azizler ve başkanlarının yaptığı muhtelif adaklarla ilgili örnekler çoktur. Yahudilik ve Hristiyanlık’ta adak, normal dinî vazifeler dışında, bir kimsenin ya samimi dindarlığının bir nişanesi olarak veya Allah’ın yardımını istemek maksadıyla belli bir şeyi yapma veya terk etme hususundan Allah’a söz vermesi şeklinde görülmektedir.

Orta çağda adak; çok varlıklı kimselerce kilise veya azizin türbesinin yaptırılması, onarılması yahut tezyin edilmesi şeklinde görülmektedir. Hristiyan dünyasında rastlanan sayısız adak türleri arasında haccetmek, sadaka vermek, hastalar için azizlerin kabirlerinden toprak almak, kilisede mum yakmak, kilise parmaklıklarına bez bağlamak gibi faaliyetler en çok görülenlerdir. Eski Çin’de prensler ve yüksek devlet memurlarının ittifak veya barış antlaşmalarının onaylanması gibi önemli olaylar vesilesiyle merasimle adakta bulunmaları yaygın bir ibadettir. Prensler tarafından sığır veya domuz, memurlar tarafından köpek, halk tarafından da tavuk kurban edilir ve kanı adak adayanların dudaklarına sürülürdü. Mabet yakınındaki mukaddes ağaca bez bağlamak, dağları ziyaret etmek, mum yakmak gibi birçok adak çeşidinin yaygın olduğu Japonya’da mabetlerde hususi adak yerleri vardır. Dinî hayatın önemli bir kısmını adakların oluşturduğu Hindistan’da belli başlı adaklar arasında en önemlileri, belirli günlerde hiçbir şey yememek veya bazı yiyeceklerden kaçınmak suretiyle yapılanlar ve oruç tutmaktır. Eski Şamanist Türklerde suyu kutsama, ağaca bez bağlama, yatırları ziyaret etme ve kurban kesme gibi adaklara rastlanmaktadır (Özel, 1988: 337-340).

Adak Yeri (Yatır); olağanüstü gücü bulunduğu ve insanlara yardım ettiğine inanılan kimsenin mezarı demektir ve insanların dilek dilemek için ya da herhangi bir hastalığına şifa bulmak için gittikleri yerlerin başında gelir. Adak yerlerine giden insanlar genellikle bütün çözüm yollarına başvurdıkları hâlde problemlerini çözemeyen veya arzularına erişemeyen insanlar olarak görülmektedir. Adak yerlerinde bulunan kutsal şahısların kerametlerinin öldükten sonra da devam ettiğine ve bundan dolayı onların kendilerine yardımcı olacaklarına inanmaktadırlar. Yatırlara yapılan ziyaretlerde dualar edilmekte, isteklerin gerçekleşmesi için adaklar adanmakta ve bu dilekler gerçekleşince de adaklar yerine getirilmektedir. Yapılan bu uygulamalar yatırla dilek sahibi arasında bir çeşit bağ sayılabilir.

Adak yeri ile ilgili diğer kavram kesenedir. *Kesene*; Bugün kullanılan “Türbe” karşılığıdır. Türbe – ilk olarak mezar, mezar, mezarlık, mezar üzerine inşa edilmiş kubbeli bir kültürel-tarihi anıt; İkinci Türk halkları evlere, yerleşim yerlerine, çatılı yapılara türbe adını da vermişlerdir. Bu kelime çeşitli Türk ve Kafkas halkları arasında bazı fonetik farklılıklarla şu şekilde yer alır: Orta çağ Kıpçakları “kezene”, Malkarlar ve Karaçay halkları “keşene”, Kırgızlar ise “kasana”, Kabardalılar “çamana”, İnguş ve Çeçenler “kaşı” olarak kullanmaktadır. Kelimenin diğer bir anlamı da lüks özel evlere ve saraylara verilen “kakane” adıyla karşımıza çıkmaktadır.

Ziyaret

Ziyaret kelimesi sözlükte birini görmeye, biriyle görüşmeye gitme, görüşme şeklinde açıklanmıştır. Ziyareti yapan, gerçekleştiren kişiye de “ziyaretçi” adı verilmektedir. Ziyaret sözcüğü Arapça ziyaret kelimesinden gelmekte olup; yine Arapçada aynı kökten “zevr” kelimesi hem ziyaret etmek hem de ziyaret eden anlamlarına gelmektedir (TDK, 2007: 1076).

Ziyaret kavramı, çok geniş anlamlar içermektedir. Özeldir İslam dinî üzerinden gidilecek olursa, Kabe’yi ziyaret etmek (Hac veya Umre), bu çerçevede ele alınabileceği gibi, herhangi bir kişinin kabrine veya makamına (belirli bir süre kalınan yer) gitmek de ziyaret olarak değerlendirilebilir. Ziyaret kelimesi, yukarıda gösterildiği gibi Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “birini görmeye, biriyle görüşmeye gitme” biçiminde tarif edilirse, ziyaret yeri terimi ise çoğunlukla, kutsallık düşüncesiyle gidilen herhangi bir yer olarak ele alınabilir.

Terminolojik anlamda ise “bir amaca matuf olmak üzere bir kabri, yeri ziyaret etmek” anlamında kullanılmaktadır. Kutsallık atfedilen bir yere kutsalla bağ kurmak amaçlı dua etmek, dilek tutmak, medet ummak gibi yapılan her türlü mahiyetteki gezilerdir. Ziyaret yerlerinin kutsalla ilişkisi üzerine kısaca değinecek olursak, tanrısız dinler de dâhil olmak üzere kutsal

telakkisine yer vermeyen dinle karşılaşılmamıştır. Bundan dolayı evrensel boyutlu bir kavram ve gerçeklik olduğu söylenebilir. Hristiyanlık ve Yahudilikteki kadar yaygın olmasa da İslamiyet'te kutsal, Allah'ın kutsiyeti ve diğer varlıkların kutsiyeti şeklinde kendini göstermektedir. Elbette Allah'ın bir ve tek oluşu, her türlü noksanlıktan münezzeh oluşu, diğer varlıkların da O'na yaklaşma ve O'nun sıfatlarından bir nebze olsa da kendilerine pay çıkarma çabasıdır (Kutay, 2009: 5-16).

Ziyaret yerlerinde adak adamak, bir dileğin gerçekleşmesi için başvurma anlamında ele alınabilir. Adak adayan kişi, bu eylemiyle, ziyaret ettiği mekânda metfun bulunan kişinin, kendisiyle Allah arasında bir çeşit aracılık yapacağına inanmaktadır. Kişinin dileği gerçekleşince verilen söz yerine getirilir. Adak olarak kurban belirlenmişse, bir hayvan kesilip fakirlere dağıtılır. Bağış ise türbeye veya bekçisine verilir. Kur'an okuma veya namaz kılma da adak olarak yerine getirilebilir (Boratav, 1973: 27).

İnsanların düştükleri zor durumlardan kurtulmak, istek ve dileklerini gerçekleştirmek için gittikleri bu yer ve makamlara "adak yeri" denir. Ziyaret inancı, yalnızca Türk ve İslam inancı ile sınırlı değildir. Natürizm ve animizm şeklinde adlandırılan, tabiat ve tabiat kuvvetlerine, ruhlara tapınma şeklindeki inançlara dünyanın birçok bölgesinde rastlanmaktadır. Dünya ölçüsünde yaygın olan ziyaret ve adak yeri inancı, toplumlara, kültürlere, dönemlere ve coğrafyalara göre farklılıklar gösterir. Köse, türbelerle ilgili çalışmasında türbeyi ziyaret edenlerin herhangi bir sorgulama yapmadan bu kutsal mekânı ziyaret ettiklerini belirterek, dilekleri gerçekleştiği veya sorunları çözüldüğü zaman iyi şeyleri ziyaret fenomenine atfettiklerini belirtmiştir (Köse ve Ayten, 2010: 57).

Kurban

Hız. İbrahim ile bağlantılı olarak İslam tarihine dayanır. Kurban; takdime, tapınılan yüce varlığa şükran duygularını ifade etmek, bir şeyler istemek veya günahlara kefarete olması niyetiyle sunulan hediyedir. Kurban kelimesi sözlükte dinin buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan şeklinde geçmektedir. Adak kavramını kurban kavramından bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Tıpkı adak gibi kurban kavramı da geçmişten bu yana birçok inanış ve kültür havzasında izlerine rastlanan kadim bir dinî olgudur.

Kurban sunma, takdime, tapınılan yüce varlığa şükran duygularını ifade etmek, bir şeyler istemek veya günahlara kefarete olması niyetiyle sunulan hediyedir (Gündüz, 1998: 226). Kurban kelimesi sözlükte dinin buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan şeklinde geçmektedir. Arapçada 'udhiyye' olarak geçer. Yaklaşmak, Allah'a yaklaşılmaya vesile

olan şey manasında olan “kurban”, dinî bir terim olarak ise ibadet amacıyla bir hayvanı İslami usullere göre şartlarını taşıması şartıyla yapılan kesim işlemi ve hayvana verilen isimdir (Karaman v.d. 2006: 338).

Kurban manen Tanrı’ya yaklaşmak için bir hayvan, yiyecek, içecek hatta tütsü gibi eşyaların sunulması şeklinde olabilir. Tanrı ile bağlantı kurma isteği ile birlikte istek ve arzulara kavuşmak için bir araç olarak görülmüştür. Tanrıya şükran ifadesi veya kişinin günahlarına kefareti için de sunulmaktadır (Özkan, 2003: 11-25). İslam öncesi dinlerden beridir aynı şekilde düşünülüp algılanan kurbanın günümüze de kendi fenomenolojik değerlerini koruyarak geldiğini görüyoruz.

Hemen her inanışta kurban olgusunun izlerine rastlanmaktadır. En yalın hâliyle “kurban” kavramı; kutsallığına inanılan ruha ya da yaratıcıya saygı göstergesi, bir dileğin gerçekleşmesi sonucunda sunulan maddi hediye, kaza ve bela durumlarının önüne geçmek için kişinin kendi imkânlarını zorlayarak sembolik bir sunuda bulunması şeklinde tanımlanabilir.

İslam öncesi tabiatüstü güce sunulan nesneler “takdime” olarak isimlendirilirken kesme boğazlama işlemlerinin yapıldığı sunumlara ise “kurban” ismi verilmiştir. Bu tasniften başka dinlerde ve mitolojide önemli bir simge olan kurban ritüeli, kanlı ve kansız olmak üzere ikiye ayrılır (Erdal, 2019: 217). Kesilen veya boğulan, yakılan insan, hayvan ve canlılar kan akmasına bakılmaksızın kanlı kurban olarak sınıflandırılırken; yiyecek, giyecek, para, ziynet eşyası gibi yapılan takdimeler de kansız kurban olarak adlandırılır. Örneğin insanlar, Tanrı’ya şükran göstergesi olarak, yetiştirdiği mahsulden (buğday, ekin, üzüm veya sebze gibi) derince açtıkları çukura önce su daha sonra taş koyarak üzerine serpiştirirler ve yıldırımın isabet edip o “arz edilen” mahsulü yakmasının beklerler (Göl, 2008: 15).

Türk kültür dünyasında “kurban” kavramının izleri takip edildiğinde özellikle ölüm ve ölüme bağlı ritüellerde bu kavramın nispeten daha da önem arz ettiğine şahit olunur. Kurban geleneği en eski Türklerde (Tü-kue) kişinin ölümünün hemen ardından ailesi, tüm çocukları ve akrabaları tarafından ölünün ruhu için bu kişilerin her birinin koyunlar, atlar kesmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamanın birçok amaca yönelik gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Ancak esas amaç ölen kişinin gittiği yerde rahat yaşaması, atının gittiği bu yolda ona eşlik etmesi ve sıkıntı yaşamamasını sağlamaktır. Dolayısıyla ölen kişinin yolda yardımcısı olacağına inanılan atın iri ve yağlı olması yolun kolaylaşması ve ölenin ruhunu beslemesi açısından oldukça önemlidir. Çok sayıda kurban kesilmesinin diğer bir sebebi ise ölen kişi uğurlanırken onun akrabalarını ve sevenlerini ikramsız bırakmamak ve bu süreçte onların doymasını

sağlamaktır (Tryjarski, 2012: 161-162). Ayrıca doyan her kişi ölen kişinin ruhuna esenlik dileyerek bu zor yolculukta manen kendisine destek sağlamaktadır.

Kurban ölen kişinin ruhunun rahatlatması için de kesilir. Kesilen kurban etinin ziyaretçilere ikram olarak sunulmasındaki nihai amaç ölen kişinin ruhunu diğer dünyada huzurlu olacağı yere ulaştırmaktır. Kesilerek dağıtılan kurban eti, amacı gerçekleştirmeye yönelik olarak baştan sunulan adaklar olarak telakki edilmelidir.

Kurban ve kurban etmeye bağlı ritüeller günümüze kadar farklı şekillerde, farklı inanışlara bağlı olarak gelmiş olsa da temelinde arınma ve iyiye ulaşma amacının olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki ortak amacın yaratıcıya ya da kutsal ruha duyulan minneti gösterme ve sığınma olduğunu söylemek gerekir. Kurban geleneğinin Türk- Moğol kültüründe özel bir yeri bulunmaktadır. Birçok konuda kurbanın iyi bir etkisi olacağına inanan Türk-Moğol halkları, her türlü işlerinde sıklıkla bu güce başvurmaktan geri durmamışlardır. Hastalıkların şifası istenirken, savaşa giderken, anlaşma yaparken, yağmur yağmasını dilerken ve yaratıcıya teşekkür ederken hediye olarak kurban sunmuş ve işlerinin daha yolunda gittiğini, gideceğini düşünmüşlerdir (Roux, 1968: 21).

Türklerin İslamiyet'in etkisine girmesiyle birlikte kurban kavramı yeni inanış içinde adak kavramına bağlı olarak devamlılığını sürdürürken aynı zamanda bir ibadet biçimi olarak özel bir konuma taşınmıştır. Herhangi bir işin gerçekleşmesi için kesilen adak kurbanının dışında, Müslümanlar için ibadet olarak kabul edilen ve Allah'ın rızasını kazanmanın amaç edinildiği Kurban Bayramı, "kurban" olgusuna bu yeni kültür dairesi içinde verilen önemi de işaret etmektedir. Yıl içinde her Müslümanın kendi imkânına göre, bu özel zamanda kurban kesmesi Allah'ın rızasını kazanmak, hanenin bereketini artırmak, yardımlaşmanın önemini hatırlatmak gibi işlevlerin yanı sıra gelecek bir yıl boyunca Allah'ın rızasını kazanarak muhtemel kötülük ve belalardan kaçınmak endişesini de beraberinde taşır.

Adak kültürünün bugünkü şeklini almasında İslam dininin yanlış anlaşılması gösterilebilir. İhtiyaçların karşılanmasındaki zorluk ve güvensizlik sebepleri ile eski kültür ve inançlara inanılması da etkilidir. Adak ve inanç sistemi İslam'ın benimsediği inanç şeklinden farklı gelişmiştir. Adakların yalnızca Allah'a adanması gerekirken Anadolu'da türbe, yatır ve başka ziyaret yerlerine yapılan adaklar daha yaygındır (Günay,1999: 138).

Adak Kişisi (Veli, Evliya, Baba, Ata v.s)

Halk inançlarında insanlar sıkıntılı zamanlarında sıkıntılarından kurtulmak, dua etmek, adak adamak veya manevi yönden rahatlamak, hastalıklarına şifa bulmak amacıyla muhterem

zatlar olduğuna inandıkları ermişleri ziyaret için türbe ve yatırlara gitmeyi gerekli görmekte-dirler.

Kazakçada “Әулие” var olan “evliya” kelimesi, Arapça “veli” kelimesinin çokluk şeklidir. Sözlükte “dost, ahab, arkadaş, yardımcı, komşu, vs.” gibi anlamlar taşımaktadır. Bu kelime Kuran’da “Tanrı ve Peygamber ile ilgili bir okçu ve bir lütuf” anlamında bulunur. Ve Hadislerde ise “yakın olmak” anlamına gelir. Tasavvufta veli “Allah’ı seven, dost edinen ve onun tarafından dost edinilen” manasında kullanılmıştır. Zamanla bu kavram genişleyerek, kendine mahsus bir tekâmül seyri takip etmiştir. Bunun neticesinde “benliğini Allah katında yok etmek suretiyle bir takım üstün vasıflar kazanarak harikulade şeyler gösterebilen büyük insan” manasını kazanmıştır (Kolcu, 2007: 2). Bunun yanında Tanrı’nın korunduğuna inanılan kimseler veli olarak bilinmektedir.

İki türlü veli vardır, biri gizlidir. Tanrı sırrına erdiği için halk içinde kendini saklar, kim olduğu bilinmez. Bunlara “Tanrı’nın makbul kulları” denir. İkincisi herkes tarafından bilinen, sayılan velilerdir. Bunlar daha çok tarikat ulularıdır. Veli gayb alemi denen, görünmez, bilinmez ülkeden haber getirir, insanların içini, içinden geçeni bilir, gelecekte haber verir (Kolcu, 2007:2). Ayrıca Kazakçada “anbie”nin Arapça nabi veya peygamberin çoğul hâli olduğu bir şarkıcı-anbie şeklinde de telaffuz edilmektedir (Ansiklopedi Sözlük: 1991). Ancak, bu iki kelime de evliya anlamına gelir. Zamanla bu anlam genişleyerek, kendine mahsus bir tekâmül seyri takip etmiştir. Bunun sonucunda benliğini Allah’ta yok etmek suretiyle bir takım üstün özellikler kazanarak harikulade şeyler yapabilen büyük insan manasını kazanmıştır. Ancak bu şekilde bir veli telakkisinin, Kuran’daki “veli” ve “evliya” kelimelerinin ifade ettiği manalarla da bir ilgisi olmadığını belirtmek gerekir” (Ocak,1992: 10).

Evliya karşılığı olarak Türkçede “ermiş”, “eren” kelimeleri vardır. Erenler tasavvuf yolunda olup, Allah’a yakınlaşmış ve velilik derecesine yükselmiş olanlara verilen addır. Özellikle Bektaşî babaları için erenler tabiri kullanılır. Türk halkı “veli” kelimesi yerine daha çok bu kelimenin çoğulu olarak “evliya”yı kullanmaktadır.

Evliya veya veliler hakkında kavramlar hemen hemen bütün dinlerde vardır. Hristiyanlıkta² “великомученик” (büyük hasret çekici), “havarî” ,“şehit” (acı çeken), “keşiş”, “kutsanmış” (şifacı), “aziz” vb. kullanılır.

2 Hristiyan dinî (yunanca. Χριστός, Khristos, kelime anlamı Mesihlenmiş) İbrahimi din (yunanca Χριστός (Khristós) İngilizcede ‘anointed’ – Rus dilinde ‘помазанный’ – Kazakçada ‘başını silmek, sulamak veya başa mesih sürmek’) — Hristosun hayat ve Yeni ve Yeni Ahit’e dayanan tek tanrılı bir din.

Araştırmacılar Türk inanç sisteminde velilik makamına sahip olan kişileri, sınıflandırma yoluna da gitmişlerdir:

“Eren olarak bilinen, ziyaret edilen, dualarda anılan ve menkıbelerle yaşatılan zatlar, mesleki özellikleri ve kimlikleri açısından bakıldığında Peygamber’imizin sahabileri, fatihleri, fethi iştirak eden her rütbeden askerler, sufiler, ilim adamları, din adamları, cömertler, vatan savunmasında canlarını vermiş şehitler, gaziler, âşıklar, şairler, yazarlar, dervişler, şeyhler, babalar, dedeler, dede-babalar, demirciler, marangozlar, debbağlar, muhtelif el sanatları ile uğraşanlar, devlet başkanları, vezirler, paşalar, beyler gibi toplumda faydalı işler yapmış, cemiyete yararı dokunmuş kişiler olarak karşımıza çıkarlar ” (Kolcu, 2007: 56).

Adak yerleri, olağanüstü gücü bulunduğu ve insanlara yardım ettiğine inanılan kimsenin mezarıdır; bu yerler, insanların dilek dilemek için veya herhangi bir hastalığına şifa bulmak için gittikleri yerlerin başında gelir. Adak yerlerine giden insanlar genellikle bütün çözüm yollarına başvurdukları hâlde problemlerini çözemeyen veya arzularına erişemeyen insanlar olarak görülmektedir. Adak yerlerinde bulunan kutsal şahısların kerametlerinin öldükten sonra da devam ettiğine ve bundan dolayı onların kendilerine yardımcı olacaklarına inanmaktadırlar. Yatırlara yapılan ziyaretlerde dualar edilmekte, isteklerin gerçekleşmesi için adaklar adanmakta ve bu dilekler gerçekleşince de adaklar yerine getirilmektedir. Yapılan bu uygulamalar yatırla dilek sahibi arasında bir çeşit bağ sayılabilir. Evliyalar, Allah katında istekleri geri çevrilmeyen kişiler olarak görülmektedir. Yatırlarda bulunan veli zatlar aracılığıyla Allah’a dua edilmekte ve Allah’tan isteklerinin kabul edilmesini beklemektedirler.

Mustafa Kara’nın “Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi” adlı eserinde velilere verilen çeşitli isimler ele alınmıştır, bunlar “Zahid, arif, derviş, fakir, asık, sufi, erenler, ehlullah, musuhi, miskin, seyyah, garib, nuriye, cüiye, sikeftiye, nüssak, ubbad, bekkaün, haifün, kura, kussas ve mistiktir” (Kara, 1998: 43-45).

Süleyman Uludağ Tasavvuf Terimleri Sözlüğünde,” evliya”yı şöyle tanımlamıştır:

“Veliler, dostlar, ermişler, erenler. Özel anlamda yalnızca Allah’ın kendilerine keramet ve ilham ihsan ettiği kâmil müminler evliyadır. Evliyanın çeşitli varlıklar üzerinde etkili olan bir manevi gücü vardır. Duaları Allah katında makbul olur. Evliya Allah’ı kendisine dost edinmiş, Allah da onları kendisine dost edinmiştir” (Uludağ, 2001: 130).

Kendilerine kutsal ve veli gözüyle bakılan bir diğer grup ise seyitlerdir. Seyyit kavramı olarak efendi, bey, nüfuz sahibi, saygı değer kimse olarak tanımlanır. Hazreti Peygamber'in torunu Hazreti Hüseyin'in soyundan geldiğine inanılan kişilere de "seyyit" denilmektedir. Seyyitlere evliya gözüyle bakılır ve bunlar bulundukları toplumda özel ilgi görür, halk bunlara büyük saygı gösterir ve toplum içinde ayrıcalıklı yerlere sahiptirler (Uludağ, 2001: 130).

Türklerdeki 'dede' kavramına gelince, bu kavram günümüzdeki anlamına yakın olarak en eski metin olan Uygurca Oğuz Kağan destanında geçer. Dede Korkut'un atası olan ve kendisine kutsallık atfedilen bu Ulu Türk, İslamiyet'le birlikte "veli" kavramına dönüşmüştür. Ancak dede kavramı, veli kavramına göre daha dar bir sosyal hadiseyi içerir. Dede kavramı, anlam genişlemesi ile ermişin mezarı, mezarın bulunduğu yer, gelenek görenek ve tören, ilkbahar ve sonbahar kutlamaları anlamında kullanılmıştır. Dedelerle ilgili bireysel ve toplu olarak yapılan pratikler vardır (Cemiloğlu, 2002: 101-119).

Baba ünvanı, ata manasında kullanılmaktadır. Hürmete layık kişiler yahut yaşlı adamlar için kullanılır. Ahmet Yesevi'nin, Anadolu topraklarına gelmiş halifeleri ve müritleri için kullanılan bir terimdir. Tasavvufta sülük yoluna giren, nefsini yenmiş, topluma yararlı hâle gelmiş kişiye baba denir. Bir sufînin mürşidi, onun manevî babasıdır. Bu tabir, özellikle Bektaşî şeyhlerinin büyükleri için ünvan olarak kullanılmıştır. Babalar "pir evinin" eyvallah kapısı'nda yetiştirilir. Eyvallah, tam bir teslimiyet ifadesidir (Cebecioğlu, 1991: 28).

"Bi" ünvanı; Geleneksel Kazak toplumunun siyasi ve sosyal sisteminde demokratik gücün sahibidir. Araştırmacılar ve alimler, özellikle V.V. Barthold'a göre, "bi" kelimesi 14. ve 15. yüzyıllarda eski Türk dilinde "hüküm", ülkenin hükümdarı anlamına gelen "bek" isminin bir varyantı olarak ortaya çıktı. Daha sonra orijinal anlam-dilbilimsel tonundan ayrıldı ve genellikle anlaşmazlıkları çözen, keyfî yargılarda bulunan ve adil yargılarda bulunan bir kişiyi tanımlamak için kullanıldı. 17. yüzyılda yaşayan Mahmud İbn-i Vali, «Bahr al-Asrar fî Manaqib al-Ahyar» adlı kitabında "tüm asil yöneticilere ve halk tarafından saygı gören ve yaşamın esaretinden kurtulan insanlara", "Bi" denildiğini yazdı. Kazak halkının geleneksel anlayışında, "Bi" ifadesinin dört farklı anlamı vardır.

1. Hükümdar, Ülkenin yöneticisi;
2. Mahkeme, Hakem;
3. Hitabet, Hikmet verici;
4. Diplomat Uzlaştırıcı, Büyükelçi olarak anlaşılır.

Evliya kelimesi veli'nin çoğuludur. Bu kelime Kuran'da Tanrı ve Peygamber ile ilgili bir okçu ve bir lütuf anlamında bulunur. Tasavvufta veli “Allah'ı seven, dost edinen ve onun tarafından dost edinilen” manasında kullanılmıştır. Zamanla bu kavram genişleyerek, kendine mahsus bir tekâmül seyri takip etmiştir. Bunun neticesinde “Benliğini Allah katında yok etmek suretiyle bir takım üstün vasıflar kazanarak harikulade şeyler gösterebilen büyük insan.” manasını almıştır (Kolcu,2007: 18). Tanrı'nın korunduğuna inanılan kimseler veli olarak bilinmektedir. Erenler tasavvuf yolunda olup, Allah'a yakınlaşmış ve velilik derecesine yükselmiş olanlara verilen addır. Özellikle Bektaşî babaları için erenler tabiri kullanılır. Türk halkı veli kelimesi yerine daha çok bu kelimenin çoğulu olarak evliyayı kullanmaktadır.

Keramet

Keramet, (Arapça: **كرامت** veya **كرامات** veya **معجزة**, Farsça: **معجزه**, Urduca: **معجز**) Mistik anlayışta, Allah'ın veli kullarına, ermişlere verdiği olağanüstü kudret veya güç demektir (Kutlu ve Kara,1996).

Keramet, velilerin en dikkat çeken alametleri olarak İslam'da belli bir dönemden sonra kabul edilmeye başlamıştır. Bu telakki, tasavvuf tarihinde yepyeni bir devrin başlangıcı olmuştur. Bu yüzden, 9. yüzyıldan itibaren kaleme alınan tasavvuf kaynaklarında, veli telakkisine paralel bir de keramet telakkisi geliştirilmiş ve bunun nazariyesi işlenmiştir. Bu nazariyeye göre, velilerden birtakım kerametlerin zuhur etmesi caizdir. Allah'ın gücünün yetmeyeceği bir şey düşünölmeyeceğine göre, veliden de kerametın zuhuru imkânsız olmaz.

Bununla beraber, bütün sufi nazariyecilerin ve mutasavvıfların ittifak ettikleri nokta, kerametın veli için ulaşılması gereken bir hedef yahut son makam olmadığı, hatta gerçek veliler için, Allah'a giden yolda bir engel teşkil edebileceği meselesi idi. Çünkü keramete aldanın bir veli, daha ileri makamlara yahut başka bir deyişle asıl hedefe gitmek istemeyebilirdi bu sebeple pek çok veli, kerametın Allah tarafından evliyaya uygulanan bir imtihan olduğu sonucuna varmıştır.

Keramet; “kerem, bağış; ikram, ağırlama; velilerin lüzumlu anında gösterdikleri fevkalade hâl, ermişçesine yapılan iş, hareket, söz, fikir”, “Allahu Teala'nın kendisine veli edindiği kuluna çeşitli özellikler vererek lütuf ve ihsanlarda bulunması neticesinde, o kuldan zuhur eden harikulade hâller” dir (Devellioğlu 2006: 508).

Keramet, lügatta çokça, kolay bir şekilde ve cömertçe ihsanda bulunmaktır. Istılahta ise, Peygamberler dışında, Kur'an ve sünnete tam olarak ittiba etmiş, itikadı tam, takva sahibi bir

kulun elinde ortaya çıkan harikulade bir hâldir.³ Burada harikulade hâllerden maksat ortaya çıkan hadisenin normal tabiat kanunlarının dışında meydana gelmesidir. Kısacası Allah sevdiği kulunun hatırı için geçici bir süre de olsa, tekvini ayetlerini (tabiata koyduğu kanun) değiştirmektedir. Keramet tabiri, önce nazari, daha sonra felsefi bir hâl alan tasavvufun kullandığı önemli kavramlar hâline gelmiştir (Kara, 1990: 38).

Keramet, kula bazen isteği ve duası üzerine verilir, bazen de isteğine rağmen verilmez, bazen de kulun isteği olmaksızın Allah tarafından kendisine verilir. Keramet, Allah'ın, kendisine itaat eden ve O'na yaklaşmaya çalışan velilere bir ikramıdır. Keşif ve kerametlerin çoğu, Allah'ın veli kulları, seyr-ü sülûk esnasında, beşeriyetin ihtiyaç duyduğu yeme ve içmeden bir derece uzak durmaları vaktinde ikram edilir.

“Keramet” kavramıyla ilgili olarak karşılaşılan meselelerden biri de Müslüman olmayan bazı kişilerin gösterdikleri olağanüstü hâllerin nasıl açıklanması gerektiği olmuştur. Bu meseleyi çözmek için “istidrac”, “kaza-yı hacat” gibi terimler bulunmuştur. Buna göre, Allah Müslüman olmayan kişilere de böyle harikulade şeyler verebilir; ancak bu, onların küfür, kibir ve azamet duygularını körükleyerek mahvolmalarına yol açmak içindir.

Bununla beraber, bütün sufi nazariyecilerin ve mutasavvıfların ittifak ettikleri nokta, keramet veli için ulaşılması gereken bir hedef yahut son makam olmadığı, hatta gerçek veliler için, Allah'a giden yolda bir engel teşkil edebileceği meselesi idi. Çünkü keramete aldanan bir veli, daha ileri makamlara yahut başka bir deyişle asıl hedefe gitmek istemeyebilirdi bu sebeple pek çok veli, keramet Allah tarafından evliyaya uygulanan bir imtihan olduğu sonucuna varmıştır.

Zaman içerisinde “keramet”, “mucize”, “mistik hayat” gibi kavramlar, din psikolojisinin de alanına girmiştir. Din psikologları bu olayları bilimin ışığında açıklamaya çalışmışlardır. Bu konuda Osman Pazarlı, öncelikle geçmiş yüzyıllara hâkim olan “determinizm” kavramını tanımlayıp mistik tecrübelerin bu katı düşünce sistemiyle açıklanamayacağını savunur (Kurt, 2013: 14). Pazarlı (1972) yüzyıllar içerisinde determinizme karşı gelişen düşünce akımlarını anlattıktan sonra son yıllarda fizik ve mekânîk alanında meydana gelen yeniliklerin determinizm düşüncesini tamamen yok ettiği görüşündedir. Buna örnek olarak da Albert Einstein'ın “izafiyet teorisi”ni göstermekte ve bu teoriye göre velilerin ve peygamberlerin gösterdikleri olağanüstü olayların açıklanabileceğini ileri sürmektedir:

3 Keramet konusunda geniş bilgi için bakınız: Kuşeyri, Ebu'l-Kasım Abdulkerim, erRisaletü'l-Kuşeyriye, Daru'l-Hayr Mat., Beyrut, 1413/1993, s., 353-385

“Genel izafiyet teorisi, atom fiziğini doğurmuş, yepyeni bir dünya görüşü ortaya koymuştur. O zamana kadar mutlak determinizme inanan ilim adamları, ilmin temeli olan zaman, mekân, kitle gibi birçok mefhumların izafi bir değeri olduğunu, mutlak olmadığını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bizim yaşadığımız ve alıştığımız, üç boyutlu bir tabiat içinde ve yalnız olaylar alanında izafi mahiyette bir determinizm vardır. Fakat gerçek n boyutlu tabiat bu determinizm yoktur. İzafilik ve imkân vardır. İmkân olunca da tabiat kanunlarına aykırı görülen mucizelerin varlığını akıl, kabulde tereddüt etmez ve ilme aykırı düşmez” (Kurt, 2013: 14).

Ocak (1992: 88)’a göre, bir anda çok uzak mesafeleri kat edebilme manasına gelen tayy-ı mekân motifi; velinin kendi vücudunda cereyan eden keramet motiflerindendir. Anadolu efsanelerinde tayy-ı mekân ve tayy-ı zaman içinde bulunan kahramanlar, genellikle efendisi ya da ağası hacda iken ona yiyecek götürürken görülmektedir (Aydoğan, 2018: 52). Yine yemeden, içmeden, uyumadan uzun zaman durabilme motifidir. Velayet makamına ulaşan büyük zatlar, insanların temel ihtiyaçlarını bile dünya zevki olarak görmektedir. Dünya nimetlerinden ne kadar az yararlanırlarsa, nefislerini o kadar çok terbiye edeceğini düşündükleri için, az yemek yer ve az uyurlar. Velilerin kerametlerinin öldükten sonra da devam ettiğine inanılmaktadır. Bu sebeple velilerin ölümlerinden sonra bazı özel durumlarda ve özel günlerde dünyaya geri dönerek keramet göstermeleri ile ilgili birçok efsane anlatılmaktadır. Ocak bu motifi, velinin kendi vücudunda cereyan eden kerametlerden, öldükten sonra yeniden dirilmiş görünme motifi olarak değerlendirmektedir. Velinin sahip olduğuna inanılan gizli güçler onun ölümü ile son bulmaz hatta bu güçler gizliliğe bürünerek daha çok artar (Ocak, 1992: 88).

Ocak (1992: 91- 92) veli kerametlerinden, veliliğini kabul etmeyenlere yönelik keramet motiflerini beş başlıkta değerlendirmiştir. Bunlar:

- Başka bir veliye keramet kuvvetiyle üstün gelme, onu kendine tabi kılma,
- Hasımlarını beddua ederek muhtelif şekillerde cezalandırma,
- Hasımlarına korku ve dehşet verecek durum ve kılıklarda görünme,
- Elindeki asa veya değneği ejderha yapıp korku salma,
- Hasımlarına felaket musallat etme

Ocak (1992: 90)’a göre, ‘akıldan geçenleri bilme ve düşünceyi okuma’, velilerin gizli şeyler üzerinde cereyan eden keramet motiflerinden birisidir. Sayısız menkıbe şeyhin,

müridinîn kalbini okuduğundan söz eder; şeyh, müridin gizli arzularını, umutlarını ve hoşnutsuzluklarını bilebilir, müridin, huzuruna çıktığı anda içindeki gurur veya ikiyüzlülük belirtilerini görebilirdi. Hatta bir kişinin cennete mi yoksa cehenneme mi gideceğini gördüğünü iddia eden kişiler bile vardı (Schimmel, 2001: 219). Veliler, yaşanan bazı olayları kalp gözlerinin açık olması sayesinde hissedebilirler. İnsanların söylemek isteyip de söyleyemediklerini ya da akıllarından geçirdikleri düşünceleri okuyabilirler. Anadolu’da bu motifi konu edinen birçok efsane anlatılmaktadır.

Kült Kavramı, Adak Fenomeni

Türk halk bilim çalışmalarında, mitoloji araştırmalarında, din bilimi araştırmalarında, dinler tarihi ve sosyoloji, başka da birçok bilim dalında “kült” terimi başta gelmektedir (Ergün, 2017: 21).

Fransızca kökenli “cultus” sözcüğünden literatüre kazandırılmış kavramlardan olan kült terimi, kutsalla ilişkili görülen ve bu ilişkisi nedeniyle etrafında kanlı veya kansız kurban biçiminde pragmatik armağan sunumları gibi ritüeller oluşturabilmiş nesne veya varlıklardır. Kült olan doğal varlıklara ve mekânlara yapılan ziyaretin temelinde de bu olgu yatmaktadır. Ocak (2012)’e göre bir kültürün oluşabilmesi için kulte konu olabilecek nesne veya şahsın varlığı, bu nesne veya şahıstan insanlara fayda yahut zarar gelebileceği inancının bulunması ve bunun sonucu olarak da ziyaretler, adaklar, kurbanlar vb. uygulamaların yapılması gerekmektedir.

Türk kültüründe dağ, tepe, taş, kaya, su, ateş, ağaç gibi doğal varlıkların yanında manizmle ilişkili olarak ölmüş atalar da kültleştirilmiştir. Atalar kültürünün birçok tezahürünün yanında mezar ziyaretleri, türbeler, yatırlar bu bağlamda atalar kültürüyle ilişkilidir. Atalar kültürüne bağlı ziyaretlerde ataların ruhundan dilek dileme, onlara kurban sunma, saygı duyma, onları anma yoluyla psikolojik rahatlama, ataların ruhundan duyulan korku gibi hususlar ziyaret katılımcılarının motivasyon kaynaklarıdır (Yolcu, 2018: 107).

3. ADAK İNANCININ ORTAYA ÇIKIŞI VE KAZAKISTAN'DAKİ İNANÇ TARİHİ

3.1. İslam'da Manevi Arabuluculuk, Ziyaret ve Adak İnancının Ortaya Çıkışı

İslam'da manevi arabuluculuk ve adak uygulamasına geçmeden, İslam öncesi dönemde Hicaz bölgesinde var olan inançlardan söz etmek gerekir. Cahiliye dönemi olarak nitelenen bu dönemde bölgede, en yüce mabut olarak görülen Allah'a yakınlaşmayı sağlayacağına inanılan birçok puta, aracı olduğu düşünülerek tapınma, kurbanlar, adaklar sunma şeklinde uygulanan bir tür putperestlik hakimdi. Ayrıca bu gruba karşı olarak, Yahudi veya Hristiyan olmayan, ancak Hz. İbrahim'in dinine bağlı oldukları ve Allah'ın birliğine inandıkları ifade edilen hanifler vardı (Arık, 2017: 209-235).

Putperest Araplar arasında "beyt" denilen ve içinde pek çok put bulunan tapınaklarda ve putların önünde kurban kesme, kanını putların üzerine sürme şeklindeki ritüeller yaygındı. Doğmadan önce Sabah Yıldızına ve Uzza denilen puta insan kurban edildiğine dair rivayetler bulunur. Hatta Hz. Muhammed'in dedesi Abdulmuttalib'in on oğlu olursa birini Allah'a adayacağına söz verdiği, dileği gerçekleşince oğulları arasında kura çektiği, kurada çıkan oğlu Abdullah'ı kurban etmek istediği ve tepkiler üzerine bir bilgeye başvurarak aldığı tavsiye üzerine, oğlunun yerine 100 deve kurban ederek adağını yerine getirdiği kaynaklarda geçer. Kâbe en önemli kült merkezi ve orada kurban adama geleneği yaygın olduğundan, diğer şehirlerden Mekke'ye kurbanlıklar gönderilir, bazı putların yanında kesilirdi. Kurbanlar genelde malların artması dileğiyle kesilir, kanları putlara sürülür, etleri yırtıcı hayvan ve kuşların yemesi için taşların üzerine bırakılırdı (Arık, 1985: 217-218, Kuzgun, 1985: 172). Arabistan'da hayvan kurbanları yanında yemek ve tahıl sunuları yapıldığı da görülürdü. "El-Ukaysir" tanrısının putuna, sunan kişinin saçı ile karıştırılmış yemekten bir avuç atılırdı. Kuşları doyuran (mut'imu't-tair) lakabıyla anılan "İsaf" putuna buğday ve arpa sunusu yapılırdı.

İslam öncesi Arap toplumunda yaygın olan bir başka âdet, erkek çocuğun doğumundan 7 gün sonra saçının tıraş edilip adının konulması ve bu sırada onun adına kurban kesilmesi ve kurban kanının çocuğun başına sürülmesi şeklinde uygulanan "akika kurbanı" idi. Hz. Muhammed de bu uygulamayı yapmış ancak İslam'la birlikte çocuğun başına kan yerine zaferan sürülmüş, yalnız erkekler için yapılan uygulama kız çocukları için de yapılmaya başlanmış ve hem saç hem de asilik anlamına gelen "akika" kelimesi yerine, "itaat, ibadet" anlamındaki "nesike" kelimesinin kullanımı tercih ve teşvik edilmiştir (Arık, 1985: 219).

Cahiliye dönemi Arap toplumunda, تنها, karanlık ve kuytu yerlerde, bazı ağaçlarda, mağaralarda, kuyularda kimi iyi, kimi kötü olan cinlerin bulunduğu inanılırdı. Cinlerin kötülüklerinden korunmak için onlara adak adanır, ev alındığında, evde mutlu olmak, alınan ev boş bırakıldığında cinlerin aileye zarar vermesini önlemek için “zebhu’l cin=cin kurbanı” kesilirdi. O dönemde ölen bir kimsenin ruhunun cesedinden ayrılarak kabirden çıktığına, bu kişi katledilmiş ve katilinden intikamını alamamışsa ruhunun kuş şekline girerek mezarın başında sürekli “Beni sulayın!” diye bağırdığına inanılırdı. Bu kuşa “hame” derlerdi (Arık,1985: 226). Bu uygulamaların çoğu, İslam’ın ortaya çıkışıyla birlikte kaldırılmıştır. Ancak putperest Arap toplumu kadar o dönem bölgede yaşamakta olan Yahudilerin inançlarının da İslam toplumu arasında az da olsa etkili olduğu görülmektedir.

630 yılında Mekke’ye Müslüman ordusu ile serbestçe giren Hz. Muhammed Kabe’de ibadet etti ve orayı putlardan temizledi. 630 yılında Mekke’nin Hz. Muhammed tarafından fethinden sonra, Kabe’nin antik Arap tapınağı da Mescid-i Haram adlı bir camiye dönüştürüldü. Yasak bölgede bulunan tüm antik kült objeler ve yerler Müslüman ritüellerine göre ziyaret (hac) dâhilinde yeni bir içeriğe kavuştu.

İslam’ın en önemli ilkelerinden biri katı tek tanrıcılıktır. Allah, Hz. Muhammed’i, bir zamanlar Araplar ve Yahudilerin ortak atası olan Hanif (“tektanrıcılık”) ve İbrahim (İbrahim) tarafından öğretilen, Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından çarpıtılmış olan inancı düzeltmek için görevlendirmiştir. Bu nedenle, İslam’da kabul edilen imanın şartı olan Kelime-i Şهادet (tanıklık) iki bölümden oluşur: birincisi; “La ilahe illallah” (Allah dışında ilah yoktur); ikincisi “Muhammeden Resulullah” (Muhammed Allah’ın Resulüdür).

Tek tanrılı dinlerde Tanrı ile insanlar arasındaki ilişkinin, aracısız ve doğrudan ya da aracılardan bu bağlamda Tanrı’ya yakın velilerin (erkek) veliyelerin (kadın) şefaatıyla kolaylaştırılmasıyla ilgili kararsızlığa içkindir (Brown, 1983: 155-171). Evliyalık kavramı İslam’ın orijinal öğretilerinde yer almaz; İslam sadece Tanrı’yı ‘kutsal’ (kuddüs) olarak tanır (Andézian, 2001: 96).

Adakla ilgili bir ayet olarak kabul edilmese de kurban uygulamasının şartlarının anlatıldığı ayet şöyledir:

“Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İcinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye

olarak ya oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir. Allah’a karşı gelmekten sakının ve Allah’ın cezasının çetin olduğunu bilin” (Bakara/196).

Bir fıkıh terimi olarak adak ise “dinen mükellef olmadığı hâlde, kişinin farz veya vacip türünden bir ibadeti yapacağına dair Allah’a söz vermesi” şeklinde tarif edilmiştir. Adak genellikle herhangi bir hususta Allah’ın yardımını temin gayesiyle başvurulmuş bir davranış olarak görülmektedir. Adak kelimesi (nezir), gerek sözlük gerekse terim anlamında Kur’an-ı Kerim ve hadislerde geçmektedir. Kur’an-ı Kerim’de “adak”tan bahsedilen ayetler şunlardır:

“Yaptığınız her harcamayı ve adadığınız her adağı muhakkak Allah bilir. Zalimler için hiç yardımcı yoktur” (Bakara/ 270).

“Sonra kirlerini giderip temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler. Kabe’yi tavaf etsinler” (Hac/29).

Bazı hadislerde de adakla ve adak olabilecek şeylerle ilgili bilgiler bulabilmek mümkündür:

“Nezir iki çeşittir. Kimin nezri Allah’a itaatle ilgiliyse bu nezir Allah içindir, bunda vefa gerekir. Kimin nezri de Allah’a isyanla ilgili ise işte bu nezir şeytan içindir, bunda vefa yoktur. Böyle bir nezirde bulunan kimse, nezri için, yeminde olduğu gibi kefarette bulunur” (Canan,1993: 584).

“Nezir kefareti, başka bir şey zikredilmemişse yemin kefaretidir” (Canan,1993: 571).

“Nezir, ademoğluna, Allah’ın kendisine takdir etmediği hiçbir şeyi yakınlaştırmaz. Ancak nezir, kadere muvafık olur. Nezir sayesinde, cimrinin kendi arzusu ile çıkarmak istemediği, cimriden çıkarılır” (Canan,1993: 561).

Tasavvuf-Sufizm sayesinde, “Tanrı’nın dostları” na duyulan saygı özel bir yere sahip oldu. Derin bilgisi ve dindarlığı ile ünlü olan tasavvuf öğretmenleri, Allah’ın nimetiyle donatılan münzevi yaşamı seçenler, mucizeler yaratma yeteneğine sahip olan ilahi ilham sahibi olanlar evliya (veli, kutsal) olarak adlandırıldı. Adak yerlerinin birçoğunun (gerçek ve hayali) ortaya çıkması muhtemelen inananların camide yoksun oldukları somut, maddi bir ibadet nesnesine sahip olma arzusundan kaynaklanmaktadır.

Doğa ile yakın ilişki içinde yaşayan nüfus arasında Müslüman azizlerin ibadet yerlerine ek olarak azizlerin kültürle ilgili olmayan doğal nesnelere (ağaç-dağ vb) ibadet artık yaygındır. Bu özellik daha önce I. Goldzier (1890) tarafından şöyle belirtilmiştir: “İslam’daki eski dinî gelenekleri korumak için Müslümanların azizlerine saygı duyulması her zaman gerekli değildi. Bazen popüler inançlar da ve İslam’la hiçbir bağlantısı olmadan var olmaya devam edebilir” (Goldtiser,1938: 188).

Chodkiewicz’in (1995: 13-32) de belirttiği gibi, evliya kültü ve türbelerine yapılan ziyaretler bu bağlılığın uzantıları olarak görülebilir. On üçüncü yüzyılın başında, Peygamber’in doğumunun kutlanması (mevlid-i nabi) kurumsallaştırılmış ve Sufi turükunun (yollar, patikalar, kardeşlikler) kurucuları da aynı türden bir hürmetten faydalanmaya başlamıştır. Popovic ve Veinsteyn, (1991: 145) tarafından derlenen bir makale koleksiyonu, Müslüman dünyasındaki çeşitli önemli yolların ve azizlerin farklı tarihlerinin ve özelliklerinin izini sürmektedir; bunlardan bazıları süregelen hac ziyaretlerine yol açmıştır. Bu nedenle, azizlik (velayet) kavramının doktriner olarak detaylandırılması, Peygamber’in konumuyla yakından bağlantılıdır. On dördüncü yüzyıl gibi erken bir tarihte İbn Teymiyye azizlerin ve kerametlerinin (karamat) tanındığı kriterleri eleştirmiş (her ne kadar ‘Tanrı’ya yakın’ insanların gerçekliğini kabul etse de ve ‘çağrışımıcılık’ (şirk) olarak adlandırdığı azizlerin ve peygamberlerin aracılık gücünü reddetmiştir (Chodkiewicz, 1995: 15). On sekizinci yüzyılda Vehhabi hareketiyle birlikte tartışma daha da alevlenmiş ve yirminci yüzyılda yerini siyasi, dinî ve kültürel bir hareket olan Selefîyye’ye bırakmıştır. Sufizm, özellikle de dinî kardeşlik varyantıyla, ‘dindar kurucuların orijinal İslam’ına dönüş’ mücadelesinde bu hareketin temel hedefidir (Boissevain, 2016: 105).

Günümüzde Kazakistan’daki Kazak Müslümanları, Sovyet döneminde İslam ve diğer tüm dinî olgulara karşı uygulanan din karşıtı kampanyalara rağmen İslami miraslarını korumuşlardır (Bennigsen, 1967, Bennigsen ve Wimbush, 1985:595). Kazakistan’daki İslam, Sovyet din anlayışında, daha önceki barbar feodal zamanlardan kalma batıl bir kalıntı olarak tasvir edilmiştir (Petrash, 1981: 88). Ancak bu, toplumların ‘ilkel’den ‘medeni’ye doğru tek yönlü evrimi fikrine dayanıyordu.

3.2. Kazakistan Tarihi

Tarihi sürece baktığımızda ilk dönemlerde Kazakların kökeni MÖ 800 yılına kadar uzanır. Bu dönemde bölge; İskitler, Hunlar, Göktürkler ve diğer Orta Asya kökenli Türk toplulukları gibi göçebe toplulukların yerleşim yeri olmuştur. Bu boy ve toplulukların temel geçim

kaynakları hayvancılıktır. Bölge halkları genel anlamda göçebe yaşam tarzını benimsemiştir. Antik Yunanlar bu göçebe halkı İskitler diye isimlendirmiş olsa da Farslar, Sakalar diye isimlendirmiştir. İskitler hakkındaki bilgilere Heradot, Hipokrat ve Sian Tsyen eserlerinde yer verilmiştir (Erdemir, 2009: 3). Çeşitli zaman ve mekânlarda yapılmış olan arkeolojik kazılarda elde edilmiş bulgular ve araştırmalarda bu bilgilere rastlıyoruz. Bu tür bilimsel yöntem ve çalışmalar tarihî ve kültürel köklerdeki birlik ve beraberliği ortaya sermektedir.

Asyalı İskitlerin izlerini (Turalar-Turan) Azerbaycan, Ermenistan, Tacikistan, Türkmenistan, Afganistan, Hindistan, Rusya ve Avrupa’da da görebiliriz. Altın Adam şeklinde nitelendirilen insan tipi, İskitlere ait en ünlü kültürel mirastır ve bu kültürel misar Kazakistan coğrafyasında şekil bulmuştur. İskitler’in döneminin en savaşçı halkı olması Büyük İskender’i bile çok etkileyebilmiştir. "Asya'nın efendisi" olmayı amaçlayan İskender yolculuğunda MÖ 327’de Seyhun (Sırdarya) nehri kenarında durdurulur. Böylece Büyük İskender de İskitlerin toprakları olan steplere giremez ve güneye doğru Hindistan’a yönelir (Kara ve Yeşilot, 2019: 75).

İskitler ve Hunlar büyük göçle Batı’ya doğru yönelerek MS 553 yılların ortasında Altay dağlarından Hazar denizine kadar olan topraklarda göçebe hayat süren halklarla birleşmeye başlayarak Göktürk Kağanlığı’nı kurmuşlardır. Tarım ve ticaretin oldukça öne çıkmasıyla Çin’den Avrupa’ya kadar uzanan İpek Yolu ortaya çıkmış, Kazakistan (Yılmaz, 2017: 675) topraklarında bulunan Çu, Talas, Syrdarya nehir kenarları ve Aral denizi yanlarında Çirik-Rabat, Otyrar, Sıganak, İspidcap, Taras, Balasugun gibi büyük şehirler oluşmaya başlamıştır. Bu bölge dönemin en büyük ve zengin kalabalık merkezleri hâline gelmiştir. Tüm bu şehirlerin bulunduğu mekân “Türkistan” diye isimlendirilmektedir.

7. yüzyılda 603 yılları Türk devleti batı ve doğu olarak ikiye bölünmüştür. Doğu bölümü Altay’dan Baykal’a kadar olan toprakları Batı kağanlığı ise İrtiş’ten Volga’ya kadar olan toprakları almıştır. Batı Kağanlığı önce Hazar Denizi tarafındaki Hazar Kağanlığı’na daha sonra Tyan Şan dağlarında yaşayan Doğu hakanlığı ise bölgeye Arapların gelişinden dolayı Karluk Hakanlığı egemenliğine girmiştir (Erdemir, 2009: 3).

7.-8. yüzyıllarda Çin İmparatorluğu, Türkistan’ın bazı bölgesine göz dikmiştir. Ancak yukarıya doğru gelen Arab halifeliği ve Çinler arasında 751 yılında meydana gelen Talas nehri kenarındaki büyük savaşta Karluk Kağanlığı ile birlikte hareket eden Arap halifesi savaşı Türkler için kazançlı hâle getirmiştir. Bu savaş güney bölgeye İslam dinini getirmiş Türkler kendi Türk yazısını ve kendi inancı olan Tengricilik inancını zamanla kaybetmiştir.

Şimdiki Kazakistan topraklarında yaşayan göçebe halk ve yerli Kıpçaklar ilk başlarda Moğollara karşı baş kaldırmış ama sonradan bu çabaları büyük bir ordu karşısında neticesiz kaldığından bazıları mecburi bazıları ise kendi iradeleri ile Moğollara dâhil olmuşlardır. Moğollar'a karışan Kıpçaklar, Batuhan'la birlikte 1237 yıllarında Batı Avrupa'yı fethetmeye çıkarlar ancak daha sonra Batuhan Volga nehri batısında Altın Orda devletini kurar. Kazak topraklarında yerli göçebe halkın bir araya gelerek bir devlet kurması Kazak halkının temelini oluşturmuştur. Moğol İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, Cengiz Han'ın soyundan gelen hanlıklar Kazakistan bölgesinde yeniden ortaya çıkmıştır. Özellikle Altın Orda Hanlığı, Kazakistan'ın büyük bir bölümünü kapsamış ve bölgede birçok siyasi ve kültürel değişimi beraberinde getirmiştir (Usta, 2021: 5).

1391 yılında Timur tarafından yok edilen Altın Orda Devleti 'Ak Orda' ve 'Kok Orda' olarak ikiye ayrılmış, Kok Orda kendi içinde yine 1440 yıllarında Nogay Ordası olarak bölünmüştür. Altın Orda'nın son hanı olan Özbek Han, Sirderya Nehri boyunda 1428 yılında Özbek Hanlığı'nı kurmuş ve devleti İslam dinî ile yönetmiştir. 1458 yılında Özbek Hanlığı'yla anlaşamayan Kerey ve Zhanibek Hanlar kendi halkı ile Sirderya boyundan göç ederek Doğu Kazakistan topraklarına şimdiki Jetisu bölgesine yerleşmiş ve orada Kazak Hanlığının temelini atmışlardır. Onlarla birlikte göç eden halk, kendilerini 'Kazah' diye ilan etmişlerdir. 1580 yıllarda Esim Han'ın yönetimi yıllarında Taşkent şehri Kazak hanlığının başkenti olmuştur. Taşkent şehrinin başında ise büyük Juzin (Ұлы Жүз)(Ulu Cuz) Dulat klanından çıkan Tolebi Alibekulu olmuştur. Tolebi'nin yönetim yılları Taşkent şehrinde günümüz kültürel mirası olarak görülen mimari yapıların inşa edildiği yıllardır.

Moğol imparatorluğunun hüküm sürdüğü 13. yüzyılda Kazakistan bölgesi de Moğolların egemenliği altına girmiştir. Bu dönemde Türkistan, Moğol yönetimi altında birleşmiş, karayolu ticareti ve kültürel alışveriş açısından önemli merkezi bir yer hâline gelmiştir.⁴

Tien Şan ve Altay dağları arasında yeni Moğol devletinden Djongar Hanlığı'nın ortaya çıkmasıyla gelecek yüz yıl Kazak ve Djongar hanları arasında hiç bitmeyen savaşlar nedeniyle Kazaklar'ın en sıkıntılı zamanlarıdır. 1635 Yıllarında Djongarlar tarafından Kazaklar'ın ellerinden toprakları alınmıştır. 1630'lu yıllar, Tauke Han'ın (Doğan, 2002: 68) yönetim

⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=KCdpbNrNBRw> (Erişim tarihi: (06.06.2024)

yıllarıdır. Bu yıllarda Uç Bi, Tole bi, Kazybek bi, Ayteke bi ve diğer devlet bileri tarafından ilk Kazak anayasası Jeti Zhargı (Yedi Yargı) oluşturulmuştur.⁵

1723 yılında Djongarlar tarafından büyük saldırıya uğrayan Kazaklar (Aktaban Şubrındı) Türkistan, Sayram ve Taşkent gibi büyük şehirlerini kaybetmişlerdir. Bu yıllarda sadece Kazaklar'ın Djongar saldırılarından dolayı bir milyon nüfusunu kaybettiği ve iki yüz bine yakın esir verdiği tahmin edilmektedir. Geniş topraklarda yaşayan Kazak halkının askerî birliği olmadığı için 1717 yıllarında savaştan yorularak Rus İmparatorluğu'ndan yardım istemişlerdir. 1717 yılında Tauke Han'ın ilk defa hanlıklarının korunma şartı altında destek isteğinde bulunduğu bu teklif, Ruslar'ın İsveçliler'le savaşta olması nedeniyle desteksiz kalmıştır (Usta, 2021: 5). Daha sonrasında Çinliler tarafından yenilgiye uğratılan Djongarlar, Volga'da Kalmuk Hanlığı'na sığınır. Djongarların topraklarına gelen Çinliler burada kendi devletleri Tsinziyan (Синьцзянь) kurmuşlar ve Kazaklar yine büyük bir düşmanla baş başa kalmışlardır.

Daha sonradan Kazak hanlığı askerî destek amaçlı Rus İmparatorluğu ile Hazar Denizi ve Altaylar'a kadar uzanan topraklarda Ruslarla birlikte hareket etmişler ancak daha sonra anlaşmalarında birtakım zorluluklar ortaya çıkmıştır. 1785'te başlayıp Kazak topraklarını sürekli isteyen Ruslar ve Kazaklar arasında yaşanan anlaşmazlıklar neticesinde Ruslar Kazak topraklarına kendi taraftarı olarak gördüğü Esim Han'ı seçmiş, buna karşı olan Sırım Datulu onu öldürerek yakın on yıl boyunca Kazak topraklarını isteyen Ruslar tarafından sürekli Kazak sınırlarına saldırılar düzenlenmiştir. 1797 yılında takip edilen Sırım Datulu güneye göç ederek orada düşmanlar tarafından zehirlenerek öldürülmüştür (Adilbayev, 2002: 70).

1808 yılında Rus Çarı I. Aleksandır kararı ile Kazak topraklarına Sibiry Kazaklar'ı yerleştirilmiş ve kendi başkentleri olarak Omsk şehrini kurmuşlardır. Kazak topraklarında en verimli yerleri almışlardır. 1868 yılında Rusya'dan Kazak steplerine binlerce aile göç ettirilerek toprakların yerleşik hayata geçme süreci başlamıştır.⁶ Bu yıllarda ilk stratejik yapı Orınbor ve

5 Geleneksel Kazak toplumunun siyasi ve sosyal sisteminde demokratik gücün sahibidir. Araştırmacılar ve alimler, özellikle V.V. Barthold'a göre, "bi" kelimesi XIV. ve XV. yüzyıllarda eski Türk dilinde "hüküm", ülkenin hükümdarı anlamına gelen "bek" isminin bir varyantı olarak ortaya çıktı. Daha sonra orijinal anlam-dilbilimsel tonundan ayrıldı ve genellikle anlaşmazlıkları çözen, keyfi yargılarda bulunan ve adil yargılarda bulunan bir kişiyi tanımlamak için kullanıldı. XVII. yüzyılda yaşayan Mahmud Ibn Vali, «Bahr al-Asrar fi Manaqib al-Ahyar» adlı kitabında "tüm asil yöneticilere ve halk tarafından saygı gören ve yaşamın esaretinden kurtulan insanlara" "Bi" denildiğini yazdı. Kazak halkının geleneksel anlayışında, Bi ifadesinin dört farklı anlamı vardır: Hükümdar, Ülkenin yöneticisi; Mahkeme, Hakem; Hitabet, Hikmet verici; Diplomat Uzlaştırıcı, Büyükelçi olarak anlaşılır.

6 Ukrayna menşeli olan bu halk, Türk ve Batı literatüründe "Kosak", "Kossak", "Kazaçi", Rus literatüründe ise "Kazak" şeklinde geçmektedir. Bu çalışmada, Türkçe olduğu için isim muhafaza edilirken, Türk Kazaklarıyla karıştırılmaması için "Rus Kazakları" şeklinde bir ifade tercih edilmiştir. Menşeleri ile ilgili Türk ve Slavyan oldukları şeklinde iki görüş bulunan Rus Kazakları, her hangi bir idareye bağlanmak istememişler ve kendi atamanları idaresinde ırmak boylarını takip ederek doğuya yayılmışlardır. XVIII. yüzyılda çeşitli imtiyazlar karşılığında Çarlık Rusyası'nda askerlik hizmeti vermeye başlayan bu halk, İdilUral, Sibiry ve Türkistan'ın Rus

Taşkent demir yollarıdır. Bu demir yolunun yapılmasının amacı güneyde bulunan Kazak topraklarındaki Taşkent'ten pamuk ve diğer gıda ürünlerinin Rusya'ya hızlı gönderilmesini sağlamaktır (Yorulmaz, 2013: 265).

II. Nikolay'ın kararnamesine göre I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılında Rusya yerli halkı ve Sibiry Kazaklarını da askere veya savaşa dâhil etme kararını almıştır. Bu baskı, Türkistan bölgesinde Amangeldi İmanov'un önderliğindeki başkaldırı hareketini doğurmuştur. Aynı baskı yıllarında yarı yerli halk mallarına gelen zararlar ve topraklarının ellerinden alınmasından dolayı Doğu Türkistan'a göç etmişlerdir. Günümüzde bu bölgedeki Kazak halkı 'Oralman Kandas' diye isimlendirilmektedir. 1920'lerde Ruslardan yine kendi topraklarını elde etmek isteyen Kazak halkı Alaş Devleti'ni kurmaya çalışmış ama tüm çabaları boşa gitmiştir. Yine baskıdan dolayı bir şekilde Orta Asya sakinlerini yerinde savaşız tutmak amaçlı Kırgız Sovyet Özerkliği elde edilmiştir. Bu defa 1925 yılında Alaş Orda Hareketi amacı ulaşmış adını "Kazakistan Sovyet Özerliği" olarak değiştirerek başkenti Orınbor şehrinden Kazakistan'ın merkezinde bulunan Kızılorda şehrine taşınmıştır. İki yıl sonra da 1927 yılında başkent Almaty şehrine nakledilmiştir (Yorulmaz, 2016: 945).

1930 yıllarının başında Ruslar'ın yönetimi etkisinde olan yerli halk göçebe hayattan yerleşik hayata geçmiş, hayat şartlarındaki bu değişiklik hayvancılıkla uğraşan halkın hayvanlarının topluca kaybına onunla birlikte büyük bir kıtlığa neden olmuştur. Rusya Komünist Partisi Kazakistan bölge komitesi başkanı, Sovyet devlet ve parti adamı, 1924 ile 1933 yılları arası Kazakistan Komünist Partisi birinci sekreteri Goloşekin'in görevindeyken yaptığı reformlardan dolayı Kazakistan'daki büyük açlık orta çıkmış, bu da binlerce kişinin açlıktan ölmesine sebep olmuştur. 1931 yılında 1 milyon 30 bin kişi açlık nedeniyle temelli olarak Kazakistan'dan göç etmiş. Halk arasında "Aşarşılık" (açlık) olarak bilinen bu vaka Kazak tarihinde 'aşarşılık' yılları diye anılmaktadır (Kydyralieva, 2015: 15).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, 1991 yılında Kazakistan 28 Ocak 1993' te kabul edilen anayasaya göre Kazakistan Cumhuriyeti; kendi siyasal yapısını, demokratik, laik ve üniter bir devlet olarak tanımlamıştır. Geçen süre içerisinde siyasi iktidarı, ekonomik büyümesi, kültürel ve sosyal yönden gelişimlerini üst seviyelere çıkartan Kazakistan "Orta Asya'nın parlayan yıldızı" olarak nitelendirilmiştir. Çarlık döneminde Kazakları Hristiyanlaştırma çabaları görülmüştür. Daha sonraları ise Sovyetler döneminde ise ateistlik

işgaline uğramasında en büyük pay sahibidir. Kazakistan'a gelişleri ve faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için (bk. M. J. Abdirov, İstoriya Kazaçestva Kazahstana, Almatı 1994).

yaygınlaşmıştır. Bu politikalar, İslamiyet'in etkisini azaltmak ve yok etmek için yapılan birçok çalışmayı içermektedir. Buna rağmen Kazak Türklerinde İslam dininin önemli ölçüde değişikliğe uğramadan devam ettiği görülmüştür.

3.3. Kazak Halkının İslam Öncesi İnanç Kültürü

Kazak halkı tarih boyunca çeşitli din ve inanç sistemine dahil olmuş, bu da inanç sisteminde birtakım farklılıklar yaratmıştır. Kazakların tarihte sahip olduğu dinlerin kökleri Tengri, Yer-Su, Umai ve Zerdüştlük gibi eski dinî inançlara dayanmaktadır (Neacsu, 2004: 213).

Kazakların bilinen en eski dinî Göktanrı inancıdır (Tengriizm). Göktanrı İnancı; Orta Asya steplerinde yaygın olan eski bir şamanist inanç sistemidir. Tengriizm, doğanın ve gökyüzünün kutsal olduğuna inanır ve tanrıların mesajlarını doğal olaylar, rüyalar ve kehanetler gibi yöntemlerle anlamaya çalışır. Böylelikle tarihî ilk dinî akım olan Tengricilik kozmik tanrı Tengri kültüne dayanıyordu. Çin kaynaklarına göre Tengri Kültü'nün MÖ 3 – 5. yüzyıllarda ortaya çıktığını söylemektedir. Diğer kaynaklara göre Tengricilik birkaç bin yıl önce ortaya çıkmıştır.

Eski Türklerin inanışına göre Tengri'nin elçisi Burkan'dı ve inanışlarına göre Tengri her şeye tabiydi. Tengriciliğe göre Gök- Baba, Yer-Ana olarak kabul edilirdi. Türklerin tanrısı merhametli, katı, kurtarıcı, cezalandırıcı ve her şeyi görür, bilirdi. Tengriciliğe göre insan kendi elleri yani yaptıkları ile cennet ve cehennemi yaratırdı. Bu nedenle Türklerde kişilerin sözlerine göre değil, eylemlerine ve yaptıklarına göre değer verilirdi. Yalan söylemek ve ihanet etmek doğaya hakaret olarak kabul edilirdi. Altay kültüründe kucağında bebek tutan bir kadın olarak temsil edilen Umay dünyevi bir tanrıçadır. Tengri; Umay aracılığıyla insanlara hasat, refah ve huzur gönderirdi.

Şamanizm, birçok yerde birçok zaman uygulanan bir dizi ruhsal deneyimi ifade eden geniş bir terimdir. Geniş anlamda, uygulayıcıların ruhlar veya tanrılarla iletişim kurmak için kendilerini coşkulu veya aşırı psikolojik durumlarda sundukları, bilinç durumlarının değiştiği ruhsal uygulamayı ifade eder.

Halk bilimi araştırmalarına göre Tengricilik ve Şamanizm dinî inançların en eski biçimidir. Göçebelerin zihninde uzun süre hüküm süren Tengricilik, Türk halkının zihniyetinin temellerini attı. Tengri tekliğin sembolüdür ve buradan anlaşılacağı gibi Şamanizm dünyaya bütünsel olarak bakar. Atalarımızdan bize kalan bu inanışlar zihnimizde ve yaşam biçimimizde

öz farkındalık geliştiren manevi değerlerdir. Bu değerler toplumumuzun gelişmesinde, maneviyat ve kültürün korunmasında bir garantördür.

Tengricilik, zaman geçtikçe Şamanizm ve Mitraizm'e doğru evrilmiştir. Buradan anlaşılacağı gibi yapısal özellikleri Üst, Orta ve Aşağı dünyalardan oluşan Şamanizm, Tengricilik inanın derinliklerinden ortaya çıkmıştır. Şamanizm inancına sahip kişilere Şamanist, kabilenin başındaki kişiye ise şaman (baksı) denirdi. Kam adıyla da bilinen şamanlar ayinleri yönetir ruhlar, kötü ruhlar ve ölen atalarla iletişimi kurardı. Bu nedenle insanlar gerçek yaşamında Tengricilik inancına dayanan ritüelleri Şamanizmde uyguluyordu. Kazak halkı Şamanizmden gelen gelenekleri günümüzde de sürdürmektedir. Örneğin insanların evlerinde görülen ayı postu Şamanizmin inancına göre iyi ruhları temsil eder. İyi ruh olarak ayının seçilmesi ince zekâsı, iştmesi ve gücü ile ilişkilendirilmiştir (Vainşteyn, 1991: 122). Geleneksel inançların izlerinin varlığı tesadüf değildir, çoğu zaman hastalara yardım eden şifacılar başvurmanın günümüzde yaygın olması gibi bir başka örnek de Tengriden şefaath dilekleri için kumalaklardaki falcılık geleneğinin de günümüze kadar gelmesidir.⁷

Mitraizm, göçebelerin zihninde eski çoban dinî olarak algılanan bir inançtır. Bu inanışa örnek olarak eski bir efsaneye göre, bir gün Mitra isminde bir ilahi kahraman harikulade bir surette doğmuş; O'nun doğumunu görmek için gelen birkaç çoban, bu harikulade çocuğa hediyeler getirmişlerdi. Mitra kültüne dayanan Mitraizm, Tengriciliğin derinliklerinden çıkmış bir inanış olduğu söylenebilir. Hindistan'ın Vedalar Dini'nde de bir Güneş Tanrısı olarak karşımıza çıkan Mitra, İran ve oradan Orta Asya'ya yayılmıştır. Kazak bozkırlarında, Mitraizm ile Tengriciliğin birlikte var olduğu ve karıştığı bununda senkretik birliğe yol açtığı belirtilmelidir. Tengricilik ile Mitraizm arasında gözlemlediğimiz kavramsal farklılık, bozkır halkı tarafından hissedilmedi. Bu inançların ortak algısı, bu itirafların ana içeriğinin örtüştüğü ve hakikat, sadakat ve dürüstlük mücadelesini amaçladığı yönündeydi (Şulembayev, 1975:39).

Senkretizm'in özü, İslam öncesi inançların unsurlarının ikincil, yardımcı bir bileşen olarak muhafaza edilmesi ve İslam tarafından anlamsal işleme tabi tutulmasıydı. Kazak folklorunun tüm türlerinde İslami bir eğilim vardır: "Müslüman kültürü; Kazak eserlerinin azizlerle ilgili olay örgüleri, görüntüleri ve sembolleri, tek tanrılı bir dinin oldukça katı bir formatında yürütülür ve folklor üzerinde uzun vadeli organik bir etkiye işaret eder."

7 Kumalak; Orta Asya'da ortaya çıkan bir jeomansi veya kehanet biçimidir. Blau, Dider. 2000. Mirror of Destiny, Ancient Shamanic Wisdom from Kazakhstan to Reflect Your Past, Present and Future. Connections Press.

Türkler yüzyıllardır çeşitli dinlerden veya inanç sistemlerinden etkilenmişler, Atalar Kültü, Tabiat Kültürleri ve Gök Tanrı Kültü Orta Asya'daki en eski Türk topluluklarının inanç sistemlerini oluşturmuştur. Türkler Maniheizm⁸, Budizm⁹ gibi farklı dinleri benimsese de bu inanç sistemleri Türkler arasında varlığını sürdürmüştür. İslamiyet Türkler arasında 7. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamış, 10. yüzyılda ise bu süreç tamamlanmıştır. Gök Tanrı inancı, bir kalıntı olarak tamamen arketipler, alt tabakalar, batıl inançlar alanına, folklor düşüncesinin mitopoetik doğasına girmiştir. Eski Türk mirası ile İslam'ın tutarlı bir sentezinin oluşmasında tasavvufun (tasavvuf) değeri büyüktür. İslam'ın Sufi yorumu, ruhlar dünyasını (aruaḥas), kişisel kendini gerçekleştirmeyi, yeteneği, karizmayı inkâr etmemiş, doğaçlama sanatına, hayal gücüne, mantıksızlığa, sezgiye, şiire ve estetiğe büyük önem vermiştir.

3.4. Kazakların İslam İnancına Girmesi

Kazakistan tarih yazımında İslam'ın yayılma süreci ve Kazak halkının tarihsel gelişimi üzerindeki etkisinin incelenmesine önemli bir yer verilmiştir. Bu konu, özellikle Sovyet döneminin sona ermesinden sonra önem kazanmıştır. Sovyet döneminde, 1920'lerden 1991'de SSCB'nin dağılmasına kadar, hâkim olan ateizm ve İslam karşıtı tutumlar, İslam'ın Kazakların tarihi ve kültüründeki rolünün derin ve tarafsız bir şekilde analiz edilme fırsatlarını önemli ölçüde sınırlamıştır. Süreçler, İslam geleneklerinin Kazak toplumundaki sosyokültürel süreçler üzerindeki etkisinin nesnel bir şekilde değerlendirilmesini engellemiştir (Nurtazina, 2021: 38).

Yedinci yüzyıldan dokuzuncu yüzyıla kadarki dönem, ticaret yolları ve istilalar yoluyla, günümüzde Kazakistan'ı içine alan topraklar da dâhil olmak üzere, İslam'ın Orta Asya'ya yayılmasının başlangıcına tanıklık etmiştir. İlk camiler ve diğer ibadethaneler bu dönemde inşa edilmiştir. Yedinci ve sekizinci yüzyıllarda İslam'ın Orta Asya ve Kazakistan'a yayılması hız kazanmıştır (Abuov, 1997: 83).

751'de Taraz'dan çok uzak olmayan Talas kasabası yakınlarında Arap komutan Ziyad bin Salih ile Çinli komutan Gao Xianzhi arasında büyük bir savaş gerçekleşmiştir. Savaşın önemli anı Karluk kabilelerinin isyan edip Çin birliklerini yenmesidir. Bu olay Orta Asya'da İslam'ın ve İslam kültürünün kuruluşunun başlangıcını işaret etti. Arap halifeliği ve Çinler arasında 751 yılında meydana gelen Talas nehri kenarındaki büyük savaşta Karluk Kağanlığı ile birlikte

8 Bk. Mani dinî ya da Maniheizm, 3. yüzyılda Pers imparatorluğu içinde, Mani (kuran kisi) tarafından kurulan ve kısa sürede hızla büyük bir coğrafyaya yayılan bir din. Kutsal kitapları Arzhang'dır.

9 Bk. Budizm, bugün dünya üzerinde yaklaşık 500 milyonu aşkın inananı bulunan bir dindir. İlk önce Hindistan'da ortaya çıkmış, daha sonra zaman içinde, Güneydoğu ve Doğu Asya'da (Çin, Japonya, Kore, Moğolistan, Nepal, Sri Lanka, Tayland ve Tibet gibi ülkelerde) yayılmıştır.

hareket eden Arap halifesi, savaşı Türklerin lehine çevirmiştir (Isakhan ve Satybaldieva, 2021). Bu olay, Çin, Hindistan, Ortadoğu, Sibiry ve Kuzey Avrupa'dan gelen ticaret yollarının kesiştiği önemli bir bölge olan Maverâünnehir'deki Müslüman varlığını güçlendirmiştir. Yazar, “Moğol İstilasası Çağında Türkistan” adlı eserinde, Talas Muharebesi'nden sonra Türklerin yavaş yavaş İslam'ı kabul etmeye başladığını ve bu olayın bölgenin din haritası üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu kaydetmiştir (Bartold 1963: 340).

Sonraki süreçte İslam'ın Kazakistan'da yayılması yüzyıllar boyunca karmaşık bir tarihî yol izlemiştir. Afganistan, Türkmenistan ve Tacikistan gibi ülkelerde ilk Arap halifeliği olan Raşidun'un Sasanileri yenmesi ve İslam'ı devlet dinî olarak kabul etmesiyle yayılır. İlk olarak Arap tüccarlar ve diplomatlar aracılığıyla gelen İslamiyet, diğer sahâlarda ise Emeviler tarafından kademeli olarak yayıldı ve birçok siyasi ve ekonomik kurum İslam etkisi altına girdiğinden çoğunlukla İslamlaştırıldı. Bu dönemde, Türk kökenli ilk Müslüman devletleri kuruldu: 921'de Volga Bulgaristanı, (Volga Bulgarları) 945'te Karahanlılar devleti, 963'te Gazneliler devleti ve 1038'de Selçuklu devleti.

İslam, Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ın saltanatına kadar Orta Asya'daki Türk halkları tarafından büyük ölçüde benimsenmedi. 900'lerde İslam'ın Karahanlı Devleti tarafından kabul edilmesiyle kendi bölgesindeki diğer Türk halklarını İslam'a girmeye ikna etti. Timurlular ve Moğollar gibi daha sonraki imparatorluklar iktidara geldiğinde İslam bölgenin başlıca dinî hâline gelmişti. Tarihsel veriler, bölgedeki İslamlaşmanın barışçıl doğasını göstermektedir. Bu topraklardan geçen Büyük İpek Yolu, bozkırların Türk halkları arasında Hristiyanlık, Budizm ve Zerdüştlük gibi birçok dinin ve geleneksel Tengriciliğin etkileşimini kolaylaştırmıştır. İslam, yerel topluma şiddet ve baskı olmadan tanıtılmış ve benimsenmesi nüfusun çeşitli kesimleri arasında gönüllü olmuştur (Plotnikov, 2020: 17).

Daha sonraki dönemde, 15-16. yüzyıllarda Kazak halkının bir topluluk olarak teşekkül etmesiyle birlikte İslam'ın benimsenmesi, hanların merkezî otoritesinin güçlenmesine ve farklı Kazak boylarının tek bir etnik yapı altında birleşmesine katkı sağlamıştır. Ancak bu süreçte miras alınan dinî senkretizm bütünüyle ortadan kaldırılamamıştır. Animizm, Şamanizm ve atalara tapınma gibi güçlü öğeler, hâlâ halk arasında yaygın olan ve “halk İslam'ı” olarak adlandırılan dinî anlayışın bir parçası şeklinde varlığını sürdürmüştür. Bu halk İslam'ı, İslam öncesi inançlardan birçok unsuru bünyesinde barındırmaya devam etmiştir (Trofimov, 1996: 285).

Bu dönemde imam, kadı, müderris ve müftü gibi toplumda saygınlık kazanmış dinî temsilciler sınıfı oluşsa da Müslüman din adamlarının örgütsel yapılanmaları oldukça sınırlı bir düzeyde kalmıştır.

Rusya yönetiminin İslam’a yönelik tutumu, tarihsel süreç içerisinde istikrarlı bir çizgi izlememiştir. Kolonizasyon sürecinin erken evrelerinde, özellikle 17. yüzyılda, yeni egemenlik kuran Rus otoriteleri Kazakların dinî yaşamına doğrudan müdahalede bulunmamıştır. Hatta bu dönemde, İslamlaşma süreci belirli ölçüde devlet politikalarıyla teşvik edilmiştir. Nitekim cami inşası için devlet bütçesinden kaynak ayrılmış, mollalara maaş ödenmiş ve çeşitli kolaylıklar sağlanmıştır. Bu yaklaşımın ardında yatan temel saik, sadık ve denetim altındaki bir Müslüman din adamları sınıfı aracılığıyla bozkırdaki sosyo-politik süreçlerin daha kolay kontrol altına alınabileceği düşüncesi idi. Dolayısıyla, bu politika aynı zamanda Kazak topraklarının daha etkin bir şekilde sömürgeleştirilmesi amacına hizmet etmekteydi. Bu çerçevede Rus otoritelerinin benimsediği İslam politikası, “Rusya Müslümanlığı” olarak nitelendirilebilecek bir dinî yönelimin Kazak toplumunda yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde özellikle “Kitabi İslam”ın Kazaklar arasında yaygınlık kazandığı görülmektedir. Bu gelişmeler, bölgede Müslüman toplumun kurumsal yapılanmasının güçlenmesine ve yeni mezhepsel/dinî kurumların oluşumuna katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, bozkır halkının gündelik yaşamında İslam’a ait “dışsal” ve formel ibadet biçimlerinin önemi giderek artmaya başlamıştır. Beş vakit namazın düzenli kılınması, camilere devam, resmî olarak atanmış mollaların varlığı, hac ibadeti ve zekât uygulamaları gibi unsurlar, bu dönemde toplumsal hayatın belirgin parçaları hâline gelmiştir.

Sömürge karşıtı ayaklanmaların etkisiyle — ki bu isyanlar sıklıkla İslami sloganlar eşliğinde gerçekleşmiştir — İslam dini, Rusya İmparatorluğu nezdinde imparatorluğun bütünlüğünü tehdit eden potansiyel bir güç olarak algılanmaya başlanmıştır. İslamlaşma sürecinin bir sonraki aşaması, 18. yüzyılda Rusya’nın bozkır üzerindeki etkisinin pekişmesiyle başlamıştır. Bu gelişme, geleneksel olarak sufi otoritelere—özellikle işanlara (Ishan)¹⁰—destek veren han ve sultanların siyasi ayrıcalıklarını yitirmelerine neden olmuş, dolayısıyla göçebe toplumlar arasında daha önce son derece etkili olan sufi tarikatların toplumsal nüfuzu önemli ölçüde azalmıştır. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Kazak bozkırında İslam’ın nüfuz kazanması artık Rusya’nın sömürgeci politikalarıyla örtüşmez hâle gelmiştir. Zira İmparatorluk

¹⁰ Ishan (Farsça. Ishān, Sufi tarikatlarının (kardeşlikleri) liderlerine ve İsmaili topluluklarının başkanlarına atıfta bulunmak için kullanılan bir unvan veya takma addır. Ayrıca Orta Asya’da işanlara Hz. Muhammed’in soyundan gelen bir ailenin temsilcileri de denilmektedir.

yönetimi, “İslamcı fanatizm”in ve “ayrılıkçılığın” yayılmasından duyduğu endişeyle, İslam’a karşı daha temkinli ve baskıcı bir tutum geliştirmiştir (Beyseniyev, 2006: 103).

Bu dönemde esas odak halk eğitimi alanına yöneltilmiş, özellikle de İslami eğitimin etkisini sınırlamak amaçlanmıştır. Zira Rus yönetimi, İslam kültürel mirasının bu eğitim alanı aracılığıyla yeniden üretildiğinin farkındaydı. Bu nedenle, Müslüman eğitim kurumlarına karşı laik Rus-Kazak okulları, açık bir alternatif olarak teşvik edilmiştir. Aynı zamanda, bölgede resmî Ortodoks Hristiyanlığa mensup nüfusun hızla artmasıyla birlikte, dinî yapıların daha örgütlü biçimlerde geliştiği gözlemlenmiştir. Bu süreçte Kazakistan çok uluslu ve çok dinli bir yapıya kavuşmuştur. Ancak, özellikle ülkenin güneyinde, Rus devletinin din alanına doğrudan ve köklü bir müdahâlesinden söz etmek mümkün değildir. Nitekim, dönemin Rus toplumunda da imparatorluğun çevre bölgelerinde uygulanacak din politikalarına dair ortak bir yaklaşım mevcut değildi.

Sovyet döneminin başlangıcı, Kazakistan’daki İslam’ın evriminde bir sonraki aşamayı işaret etmektedir. Sovyet yönetiminin İslam’a karşı uyguladığı politika, genel din politikası çerçevesinde şekillendirilmiştir. 1923 yılından sonra Kazak dinî liderliği, İç Rusya ve Sibirya Müslümanları için merkezî yönetim olan Ufa’daki Merkezi Dinî Yönetim’in denetimine girmiştir. 1920’lerin ortalarına gelindiğinde, devletin İslam’a karşı uyguladığı politika daha sert bir hâl almıştır. 1926 yılından itibaren resmî belgelere, İslam’ın “anti-Sovyet” bir karakter taşıdığına dair ifadeler girmeye başlamıştır. 1927 yılı itibariyle ise, yalnızca “din karşıtı propaganda”dan değil, aynı zamanda İslam’a karşı yürütülen mücadeleden bahsedilmeye başlanmış ve İslam, “emekçilerin sınıf düşmanı” olarak tanımlanmıştır (Nurtazina, 2000: 109).

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Kazak topraklarında cami inşası ve bu camilerin işletilmesiyle ilgili olarak da özel düzenlemeler ve sınırlayıcı uygulamalar hayata geçirilmiştir. Kolonyal otoritelerden resmî izin alınmadan cami inşasına izin verilmemektedir. Üstelik “Kırgızlar (Kazaklar) arasında Müslümanlığın yayılmasını önlemek” gerekçesiyle, her bir idari birime (volost) en fazla bir cami inşasına müsaade edilmektedir.

Resmî inşaat yönetmeliklerine göre Akmolâ, Semireçye (Yedisu) ve Semipalatinsk vilayetlerinde cami yapımına yalnızca ilgili genel valiler tarafından onay verilmekteydi; Ural ve Turgay bölgelerinde ise bu yetki doğrudan Rusya İçişleri Bakanı’na aitti. Bu durum, hem dinî mimarinin devlet kontrolüne tabi tutulduğunu hem de İslam’ın kurumsal olarak sınırlandırılmak istendiğini açık biçimde göstermektedir.

Okullarda anti-din propagandası yaygınlaştırılmış, 1929 yılında ise özel bir kararname ile her seviyede İslam öğretimi yasaklanmıştır. Ayrıca, Müslüman topluluğunun örgütsel yapısında da değişiklikler olmuştur. Yerel Müslüman idari yapıları lağvedilmiş, Kazak toplumunun temsilci organı olan kaziyat, 1941 yılında Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları için kurulan ve merkezi Taşkent'te bulunan yeni Dinî Yönetim'e (SADUM) bağlı hâle gelmiştir¹¹. Devamında, 1980'lerin ortalarına kadar süren dönemde, Sovyet devletinin toplumun ateizasyona yönelik politikaları sonucunda, din özgürlüğü tamamen unutulmuş ve yasaklanmıştır. Böylece, İslam dâhil olmak üzere dinî inançlar, devletin açık ve gizli denetimi altına girmiş ve devletin dinî hayata müdahalesi tam anlamıyla mutlak hâle gelmiştir (Sultangaliyeva,1999: 78).

19. yüzyılın ortalarında Kazakların dinî kimliğine ilişkin dikkate değer bir değerlendirme, Rus araştırmacı A. I. Levşin tarafından kaleme alınan ve dönemin en kapsamlı etnografik çalışmaları arasında yer alan “Kırgız-Kaysak Orduları ve Bozkırlarının Tasviri” adlı eserinde yer almaktadır. Levşin, Kazakların İslam ile eski politeist kültürleri karıştırdığını, Ramazan orucunu tutmadıklarını, namaz kılmadıklarını ve yalnızca Orta Asya ile Tatar bölgelerinden gelen ve Kazak aristokrasisinin hizmetinde bulunan mollalar sayesinde “İslamcılığın” tamamen varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedir (Lefshyn,1996: 367).

Bu tespitler, söz konusu dönemde Kazak toplumunda İslam'ın gerek ibadet pratiği gerekse inanç sistemi düzeyinde hâlen belirgin bir senkretik karakter taşıdığını, yerel halkın dinî yaşamının geleneksel İslam kurallarından önemli ölçüde farklılık arz ettiğini ortaya koymaktadır (Lefshyn, 1996: 371).

Önde gelen modern Rus İslam alimi S. Prozorov, bölgesel İslam kavramının en önemli konumunu formüle ederken kendilerini Müslüman olarak gören insanların dinî bağlılığı belirlerken ana kriterin “öz farkındalık” olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Kazakların kolektif kimliği, halkın İslam'a dair tarihî hafızasının depolandığı sözlü tarih, destan, soyağacı, menkıbe mirası materyallerine yansımaktadır. Amerikalı Yesevizm uzmanı Dr. Devin Davis de içerdikleri mitolojik unsurlara rağmen halkın öz farkındalığında kutsal efsanelerinin vb. dikkate alınması gerektiğine dikkat çekmiştir.

¹¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: https://ca-c.org.ru/journal/1999/cac-05-1999/st_06_sultangal.shtml: (Erişim tarihi: 14.06.2024)

4. GÜNEY KAZAKİSTAN'DAKİ ADAK VE ZİYARET YERLERİ

4.1. Arslan Baba (Arystan Bab) Türbesi

Kazak ve Kırgız Türklerindeki “Arıstan” sözcüğü, Türkiye Türklerince anlamı aynı olarak “arslan” şeklinde kullanılmaktadır.

Arslan Baba Türbesi, eski Otrar’ın mimari bir anıtıdır. Arslan Baba ¹² Türbesi (Kazakça Arystan bab). Tasavvufi anlamda Arıstan kavramı Kazakçada “Yolcu” anlamına gelmektedir.¹³ Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda ismi Baba Arslan, Arslan Baba veya Arap Arslan Baba şeklinde geçmektedir. Ahmet Yesevi’nin ilk hocasıdır. Arslan Baba’nın doğum ve vefat tarihleri hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Aslen Türk olup Taşkentli olduğu da rivayet edilmektedir.

Arslan Baba’nın türbesi Kazakistan’ın Türkistan şehrindeki Yesi¹⁴ yakınında, Otrar’da bulunmakta ve ziyaret edilmektedir. Ayrıca Hicri 594 (1197) yılında vefat eden Mansur Ata’nın Arslan Baba’nın oğlu olup, Ahmed Yesevi’nin öğrencisi olduğu bilinmektedir.

Türbenin yapımına Emir Timur zamanında başlanmıştır. Konuya ilişkin anlatılan rüyanın yorumunda öncelikle Arslan Baba’nın türbesinin yapılması tavsiye edilmiştir. Emir Timur, Hoca Ahmet Yesevi’nin türbesinden önce Arslan Baba’nın mezar alanının üzerine türbeyi inşa etmiştir (Shokai, 2017: 14).

Türbe, Çimkent şehrine 150 km uzaklıktadır. Türbe, koridor, cami, hücre, minare gibi ayrı odalardan oluşur. Türbenin en eski kısmını bir mezarlık oluşturur. Mezar üzerindeki ilk işaret

12 Baba: Türkistan lehçesinde büyük baba yerine kullanılır, Yesevilik yolunun Arslan Baba gibi önde gelenleri de “Baba” ünvanı ile anılırlar.

13 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://culturemap.kz/kk/object/mavzoleiy-arystanbab5717> (Erişim tarihi: 15.04.2024)

14 Yesi: Ahmet Yesevi, lakabını Sırderya’nın kuzey sınırları boyunca uzanan bozkırdaki bu şehirden almış ve böylece Yesi adı Türklük tarihinin unutulmaz bir merkezi olmuştur. Kuzeyinde yarı göçebe Kıpçak Hanları’nın merkezi Sıganak kalesi bulunur. Doğusunda da Türk hanlarının ikâmetgâhı Balasagun kenti vardır. XI. yüzyıl’da, İbrahim Ata, Karasaç (Ayşe) Ana, Lâtif Ata ve Ak Ata türbeleri, Yesi’ye manevi bir değer kazandırmaktaydı. Emîr Timur, seferleri sırasında Yesi’den geçmiş ve bazı makamları ziyaret etmiştir. Altınorda Hanı Toktamış tarafından tahrip edilen Yesevî türbesine sancak hediye ettiği gibi, Hâce Tac es Selmâni’yi de üzerine şiir yazmakla görevlendirmişti. Yesevî türbesine gereken imareti yaptıran Emîr Timur, böylece, hem otoritesini güçlendirmiş, hem de yenilmezliğini kanıtlamış, bunların yanı sıra bozkırdaki nüfuz alanının güvenliğini de sağlamış oluyordu. Tanzim edilen vakıfnâme ile Yesevî türbesinin işlerliği, görevlilerin masrafları ve zaruri tamirat gibi hususlar karşılanmıştı. Vakıfnâme’den sorumlu şahsiyet de Ahmed Yesevî’nin kardeşi Hâce Sadreddin torunlarından Mîr Ali Hoca Şeyh idi. 14. yüzyıl’da Yesi, aynı ismi taşıyan vilâyetin merkezi olup, sonraları da ahâlinin ziyaret yeri olarak şöhrat kazanmıştı. Türkmen, Özbek, Kazak ve Kırgız gibi Türk oymakları, Ahmet Yesevi’nin huzurunda, bütün düşmanlık veya rekabet hislerini unutmaktaydı. Ramazan sonlarında bir hafta süren ibâdet ile Yesi, manevi dünyasının en güzel günlerini yaşamıştır. Sovyet kaynaklarına göre Yesi, 16. yüzyılda Türkistan olarak adlandırılmıştır.

12. yüzyıldan kalmadır. Türbenin yeniden inşası ise 14. yüzyılda yapılmıştır. 20. yüzyılın başlarında ise Arslan Baba Türbesi, 35x12 metre genişliğinde, 12 metre yüksekliğinde, eskiden Mekke'ye bakan kapısı Türkistan Hazret Sultan yönünde olup, kuzey tarafı bir türbe, güney tarafı da bir cami olarak yerel halk tarafından yanmış tuğlalardan yeniden inşa edilmiştir.

Türbedeki kuleler dikkat çekmektedir. Bu üslup, Orta Asya mimarisine özgü değildir. Batılı mimari ve Rus mimarisinden ilham alındığı aşıkardır. Türbenin yapım aşamaları dikkate alındığında -üslup ve kullanılan malzemeler yönünden- tarihsel süreç gözlenebilmektedir.

Türbenin duvarları tuğladan örülmüştür. İki odalı kabirden oluşan ve dehlizle (koridorla) birleştirilmiş olan türbede Kur'an-ı Kerim okunması için çok odalı özel bölümler inşa edilmiştir. Yerleşkenin merkezinde Arıstan Baba'nın sandukası bulunur. Diğer odacıklarda Arslan Baba'nın öğrencileri ve kendisinden sonraki erenlerinden Laçın Baba, Karga Baba, Hermet Azra'nın kabirleri yer almaktadır. Türbenin cephesi çift minareyle tamamlanmış olup kerpiç örgüyle görsel bir anıt olarak sunulmaktadır. (Culturemap, 2024) Yapının ilk inşası 14-15. yüzyıllar arasında mezar olarak yapılmış olsa da 18. yüzyılda mezar yerine türbe olarak yeniden inşa edilmiştir. Geçen yüzyılda türbe tamamen bozulup, yerine günümüzdeki hâli ile yeniden restore edilmiştir. Kazak halkı arasında "Arslan babada gecele, Hoca Ahmet'ten dilek dile." ifadesi yaygındır.

Bir zaman, Mezar-ı Şerifte bulunduğu ve İmam Rıza'nın öğrencisi olduğu söylenen Arslan Baba'nın, Yesevi'nin manevi yücelmesinde önemli bir yeri vardır. Ahmet Yesevi'nin geleceği hakkında aldığı işaret üzerine Türkistan'a gitmiş, uzun yıllar orada yaşadıktan sonra Ahmet Yesevi'yi bulup ilim öğretmiştir. Arslan Baba, rivayete göre; Hz. Muhammed'in emanet ettiği hurmayı Ahmet Yesevi'ye ulaştırmak görevini üstlenmiştir. Görevi aldıktan sonra Sayram'a gelip vazifeyi ifa ettiğinin ertesi yılı vefat etmiştir (Evliyalar Ansiklopedisi, 1993: 703).

Divan-i Hikmet'te bu hadise şöyle dile getirilir:

"Yedi yaşta Arslan Bab'a selam verdim, "

Hak Mustafa emanetini lutfedin dedim",

Hem o vakit bin bir zikrini tamam ettim,

Nefsim ölüp la- mekâna yükseldim işte " ¹⁵

15 Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmet Yesevi, Pir-i Türkistan'nın söylediği "Hikmet" adlı şiirleri bir araya getiren Türk tasavvuf edebiyatının bilinen en eski örneklerini içeren kitap.

Bir rivayete göre de Hz. Muhammed'in verdiği hırkayı ona giydirmiş, ayrıca ona bin bir zikir telkin etmiştir. Bu olaydan bir süre sonra Arslan Baba vefat edince Yesevi onun son işareti uyararak Buhara'ya gidip dönemin ünlü bilgin ve mutasavvıflarından Şeyh Yusuf Hemedani'ye bağlanmıştır. Bu bilgiler tamamen efsanevi olmakla birlikte Arslan Baba'nın gerçekten yaşamış tarihi bir şahsiyet olması da mümkündür. Fuad Köprülü, Arslan Baba'nın Ahmed Yesevi'nin babası Şeyh İbrahim'in kardeşi olabileceğini söyler. Ahmed Yesevi'nin baş halifesi Mansür Ata'nın Arslan Baba'nın oğlu olduğu konusunda ise bütün kaynaklar birleşmektedir. Onun Yesevi'den başka bir de Sufi Muhammed Danişmend adlı birini yetiştirdiği kaydedilmektedir. Müzekkir-i Ahbab müellifi Hasan-ı Nisari ile Nakşibendiyye ve Yeseviyye tarikatları hakkında birkaç değerli eser yazan Hazini de kendilerinin Arslan Baba'nın soyundan olduklarını ileri sürmüşlerdir (TDV, 2024: 269).

Arslan Baba, Hoca Ahmet Yesevi'ye Hz. Muhammed (s.a.v.)'in emanetini ulaştıran sahabe olarak bilinmektedir. Bu efsanenin ana fikri, Hoca Ahmet Yesevi'nin emanetini alması ve Arslan Baba ile bağ kurmasıdır. Yerli halka göre Arslan Baba türbesinde havada hiçbir zaman bulut¹⁶ olamamıştır ve hep açık bir hava olmuştur.

İki ayrı rivayete göre de sahabeler bir gaza sırasında Arslan Baba'nın evindeki bir toplantıda acıkırlar. Bu sırada Hz. Peygamberin duası ile Cebrail Aleyhisselam cennetten bir tabak hurma getirir. Hurmalardan biri yere düştüğünde Cebrail Aleyhisselam; o hurmanın ileride doğacak olan Ahmed Yesevi'nin nasibi olduğunu söyler ve Hz. Peygamber ashabına emaneti Ahmed Yesevi'ye kim ulaştırır diye sorar. Bu görevi Arslan Baba kabul eder ve Hz. Peygamber hurmayı Arslan Baba'nın ağzına koyar. Arslan Baba yüzyıllar sonra Türkistan'ın Sayram şehrinde henüz yetim kalmış Ahmed Yesevi'yi bularak emaneti sahibine teslim eder (KK 3).

Başka bir rivayete göre; Arslan Baba Hz. Peygamberimizin elçisidir. Bir gün Hz. Muhammed sahabeleri ile hurma yerken, hurmalardan biri tekrar tekrar kâseye düşer ve Hz. Muhammed bir ses duyar. "Bu hurma 400 yıl sonra doğacak olan Müslüman bir çocuk olan Ahmed'e aittir." der. Hz. Muhammed sahabelerine bu hurmayı Ahmed'e kimin teslim etmek istediğini sorar. Kimse cevap vermez ve tekrar sorduğunda ise Arslan Baba şöyle cevap verir; "Eğer siz Allah (cc)'dan emaneti teslim etmem için dört yüz yıl ömür sorarsanız ben emaneti teslim ederim" der (KK 1,3,9).

16 Türklerde bulut kavramı hakkında detaylı bilgi için Dilek Türkyılmaz'ın "Bulut Bulut Üstüne" : Türklerde Bulut Kavramının Düşündükleri (2018) başlıklı makalesine bakabilirsiniz.

Bazı rivayetlere göre de Hz. Muhammed'in (s.a.v) verdiği bir hırkayı da Ahmed Yesevi'ye giydirir. Arslan Baba, Ahmed Yesevi' den bin bir zikir yapmasını ister ve biraz sonra öleceğini söyleyerek cenaze namazını kıldırmasını ve cenazeyi defnetmesini ister. Hüriler, Yesevi'ye yardımcı olmak için Arsan Baba' ya ipekten kefen biçer ve cennete götürürler. Ahmed Yesevi de Arslan Baba'nın isteğine uyarak Buhara'ya gider ve Şeyh Yusuf el-Hemedani'yi bularak yanında ders almaya başlar (KK 13).

Arslan Baba Türbesi, günümüzde ziyaret yeri ve adak yeri olarak faaliyet göstermektedir. Adak yerleri ve kutsal mekânlarda farklı yaklaşımlar ve ritüeller görülmektedir. Ziyaret amacına göre uygulamalarda değişiklikler vardır. Arıstan Bab Türbesine gelen ziyaretçiler genellikle türbeyi selamlar, dua okur ve Kur'an-ı Kerim okuma geleneğini sürdürür. Kur'an okuyamayanlar için türbedeki hocalardan yardım alınır. Bazı ziyaretçiler tarafından koç getirilerek kurban adağı da yapılır. Ayrıca, türbedeki mezarlara dokunma ve etrafında dolaşma adeti de vardır. Bazı ziyaretçiler belirli nesneleri bırakarak dileklerini ifade eder ve para bırakma geleneğini devam ettirir. Bazı insanların, ziyaret ettikleri yerin çevresini belirli zamanlarda belirli sayılarda (örneğin, 3 veya 7 defa) dolaşma ritüelini uyguladıkları gözlemlenmektedir. Bu ritüeller arasında, dileklerinin kabul olması için bazı insanların bu mekâna havlu, seccade veya tespih gibi objeler bıraktığı da görülmektedir (KK 1,8).

Arıstan Baba Türbesi ziyaretçileri arasında yaygın olarak gerçekleştirilen ritüellerden biri, türbenin önündeki kuyudan su çekip içmek veya şişelere doldurarak evlerine götürmektir. Bu ritüel, ziyaretçilerin türbe deneyimini zenginleştiren ve manevi bir anlam taşıyan uygulamalardan birini oluşturmaktadır (Alipbekova, 2023: 132).

4.2. Hoca Ahmet Yesevi Türbesi

Hoca Ahmet Yesevi 1093 yılında İsbicab (şimdiki adı Sayram)'da doğmuş, hayatının çoğunu Yesi'de geçirmiştir. Küçük yaşta hem annesini hem de babasını kaybetmiştir. İlk öğretmeni, Şehabeddin İsficab (Ak Ata)'dır.¹⁷ Daha sonra hayatında önemi tesirleri olan Arslan Baba'dan eğitim almıştır. Arslan Baba'nın vefatıyla Buhara'ya gitmiş ve Yusuf Hemedani'den tasavvuf dersleri almıştır. Tasavvuf ilminin bütün inceliklerini bu yıllarda kavramıştır. Aynı zamanda Arapça, Farsça ve Çağatay dillerin yanında doğu edebiyatını bu yıllarda tam anlamıyla

17 Ak Ata, 10.-11. yüzyıllarda yaşamış, çok okumuş ve halkın imanını güçlendirmeye çalışmış, insanlara takva olma yolunu öğretmiş döneminin büyük alimlerinden biridir. Ahmet Yesevi Hazretlerinin ilk hocası olduğuna dair bilgiler de vardır.

kavramıştır. Verimli yılların ardından Hemedani'nin halifesi olarak buradaki eğitimini tamamlamış ve Türkistan'a dönmüştür (Aşimulu, 2000: 6-7).

Hoca Ahmet Yesevi; Orta Asya'da ve Türkçe konuşulan coğrafyalarda çok saygın olmakla beraber halk tarafından tasavvuf ehli olarak anılmaktadır. Eserlerinde çeşitli şekillerde isimlerle söz edilmektedir. Hazret-i Türkistan, Pir-i Türkistan, Hoca Ahmet, Sultan Arifin, Ahmet Yesevi bunlardan birkaçıdır. Türkler arasında İslam dininin yayılması, İslam ahlakının benimsenmesi yönünden öncülük yapmıştır. “Hikmet” adını verdiği şiirleriyle yalnızca Müslümanlığı yaymakla kalmamış aynı zamanda Türk dilinin gelişmesine ve yeni coğrafyalara taşınmasına da katkıda bulunmuştur. Öyle ki Türkistan adı ile Hoca Ahmet Yesevi adı artık birlikte anılır olmuştur. Doğudan batıya bütün Türk yurtlarında Türkistan adı kullanıldığında ilk akla gelen Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi'dir. Ahmet Yesevi, 1166 yılında orada vefat etmiş bir Türk şair ve mutasavvıftır.¹⁸

Hoca Ahmet Yesevi Türbesi, (Kazakça: Қожа Ахмет Яссауи кесенесі, Qoja Axmet Yassaviy kesenesi) Güney Kazakistan'da Türkistan şehrinde bulunur. Büyük Timur İmparatorluğu döneminde yapı 1389 yılında Emir Timur tarafından yaptırılmıştır. Bu türbe Orta Asya'daki en gösterişli tarihi yapılardan biridir. 16. yüzyılın büyük şairlerinden İbn Ruzbihan'ın ifadesiyle: “Dünyanın en göz kamaştırıcı yapısı, insanoğlunun hayranlık uyandırıcı eserlerinden birisi” Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'dir (Tajiyev, 2018: 75).

Türk ve İslam dünyasının ortak hazinesi ve kültür değeri olan bu Külliye'nin yenilenmesini, Kazakistan Devleti ile yapılan bir anlaşma sonucu Türkiye Cumhuriyeti üzerine almış, 1993 yılında başlamış ve yeniden restore etmiştir (Suslu ve Tazabay, 2003) 2003 yılında UNESCO tarafından Dünya Mirası Listesine alınmıştır (Unesco, 2025).

Kültürel miras kavramı 1907 yılında Hague'de kabul edilen “Kuşatma ve Bombardımandan Tarihi Anıtları Korumak İçin Savaş Kanun ve Kuralları” adlı uluslararası sözleşmede (Hague Regulations concerning the Law and Customs of War on Land protect historic monuments from sieges and bombardments) ilk olarak kullanılmışsa da kültürel mirasın korunmasına yönelik yaklaşımlar UNESCO'nun kuruluşu ile birlikte etkin olmaya başlamıştır (Ekici ve Temizkan, 2022: 35).

18 Mutasavvıf (Arapça: متصوف), tasavvuf ehli olan, herhangi bir tasavvuf yolunda merteye kat etmiş kişidir. (TDK, 2007: 893)

Kültürel mirasın Türkiye’deki önemli temsilcilerinden Mehmet Öcal Oğuz “Alan Araştırması ve Uluslararası İş birliği Projeleri” çalışmasından UNESCO’nun önemini şöyle açıklamıştır.

“İnsanlığın büyük yıkımına ve felaketine neden olan Birinci ve İkinci Dünya Savaşı’nın ardından 1946 yılında kurulan UNESCO’nun amacı, yeryüzünde sürdürülebilir bir barış ortamı yaratmaktır. Bu yolda atılacak en önemli adımlardan birini ise toplumlar arasındaki ön yargılarla savaşmak oluşturmaktadır. Toplumların birbirlerine karşı olan önyargılarını ortadan kaldırmanın en etkili yollarından biri de kültürler arasındaki diyalog ve yakınlaşmadır. UNESCO’nun kuruluşundan bugüne kadar sürdürdüğü kültür politikalarının temelinde bu düşünce bulunmaktadır. Bu düşünce, UNESCO’nun kültür alanındaki en etkili ve güçlü programlarından biri olarak kabul edilen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’ne de olduğu gibi yansımıştır. Sözleşme’nin gerek ruhu gerekse kimi maddeleri, toplumların kültürler üzerinden diyalogunu, yardımlaşmasını ve iş birliğini istemektedir” (Öcal, 2013: 13).

Nitekim somut olmayan kültürel mirası korumak; ilgili toplulukların, grupların ve bireylerin somut olmayan kültürel mirasına saygı göstermek; somut olmayan kültürel mirasın önemi konusunda yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde duyarlılığı arttırmak ve karşılıklı değerbilirliği sağlamak; uluslararası iş birliği ve yardımlaşmayı sağlamak UNESCO’nun Türkiye ile birlikte pek çok ülkenin de taraf olduğu somut olmayan kültürel mirasın korunması ile ilgili sözleşmesinin temel amaçlarıdır. UNESCO’nun insanlığın ortak mirası olarak ilan edilen acil koruma ve temsili listelerinde belirtilen mekân, gelenek ve unsurların önemli bir kısmının kültür turizmi boyutunun da bulunduğu belirlenmiştir (Özdemir, 2009: 149).

Emir Timur, Buhara’ya giderken yolda Türkistan’a uğraması icap eder. Türkistanlı Hoca Ahmet Yesevi rüyasına girer. “Ey yiğit çabuk Buhara’ya git, oradaki zalim şahın eceli senin elindendir, halk senden kurtuluş ümidi bekler.” der. Rüyadan uyanan Emir Timur, şükrettikten sonra Türkistan hâkimi Nogaybak’i çağırıp Ahmet Yesevi’nin mezarına çok güzel bir türbe yaptırılmasını emreder. Emir Timur, Hoca Ahmet Yesevi’ye duyduğu büyük saygıyı, onun manevi mirasına gösterdiği saygı ve hürmetle ölümsüzleştirmiştir. Hoca Ahmet Yesevi Türbesi, Kazakistan’ın güney kesiminde günümüzde Türkistan (eski adı Hazret-i Türkistan) şehrinin kuzey-doğu kesiminde kervan yolu üzerinde, eskiden Hazret ve daha sonra Yesi çolarak bilinen eski bir yerleşim yerinde konumlanmıştır (Unesco, 2025).

Türbenin mimari yapısına bakıldığında 12. yüzyılda yapılan eski türbe yerine 1389 yılında başlayan yeni türbe inşasında dönemin yaşam merkezi sayılan meşhur İran'ın her yerinden türbe yapımında kullanılmak üzere malzemeler getirtilmiştir. Emir Timur, Şiraz'dan mozaik, İsfahan'dan taş ve sıva ustalarını getirtmiştir. Yapının mimarı İran'dan Hacı Hüseyin Şirazi'dir. Tonoz çeşitleri ve kubbe gibi deneysel mekânsal düzenlemelerde, Emir Timur'un bizzat kendisinin yapının tasarımına katıldığı bildirilmiştir (Dickens, 1990: 90). Ancak 1405 yılında Emir Timur'un ölümü yapım, tamamlanamadan durdurulmuştur.

Yapı düzeni dikdörtgendir, ölçüleri 45,8 x 62,7 metre ve 38,7 metre yüksekliğindedir. Güney-doğudan kuzey-batıya doğrudur. Yapı için kullanılan birincil malzeme, Ganç-Sauran'da bulunan bir tesiste, harç (havan), alçı ve kil karışımından üretilen ateş tuğlası ile yapılmıştır. Kazakistan Cumhuriyeti'nin Kızılordu bölgesinde, Türkistan şehrinin kuzey-batısından 40 km uzaklıktaki çölde Orta Çağ'dan kalma iyi korunmuş bir kale olan Sauran harabeleri (kalıntıları) bulunmaktadır. Duvarlar pişmiş kare tuğla ve ganç harç (bir alçı türü) kullanımı ile inşa edilmiştir. Temel esas, suyun içine işlemesini önlemek için 1,5 metre derinliğe ulaşan kil katmanı ile çevrilidir. Ziyaretçilerin girdiği 18,2 x 18,2 metre boyutlu türbe ana girişi güneydoğudadır. Ana bölüm Kazandık (bakır oda) olarak bilinir. Bu bölüm, Orta Asya'nın en büyüğü olan 18,2 metre çapındaki bir tuğla kubbe ile kaplıdır. Kazandık bölümü ortasında, dinî amaçlar için kullanılan bir tunç Kazan vardır. Yesevi'nin mezarı merkezi eksendeki binanın kuzeybatısında, lahit bölümünün tam olarak ortasında yer almaktadır. İç kubbesi 17,0 metre ve dış kubbesi 28,0 metre yükseklikte olmak üzere çift kubbeli yivli çatısı vardır. Kubbenin dışı, altın desenli altıgen yeşil sırlı çinilerle kaplıdır (Unesco, 2025).

Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin beden duvarlarında, çıkıntı kuşağın hemen alt kısmında, batı cephesinin sağ köşesinden başlayıp kuzey ve doğu cephesinin sonuna kadar uzanan bir yazı kuşağında, En'am Suresinin 59-63. ayetlerinden, hadislerden ve ulu sözlerden seçilen iri sülüs hatlarla yazılmış yazılar bulunmaktadır.

Moğol istilalarıyla tahrip edilen Sirderya bölgesi, bir dönem kültürel açıdan zengin dokusunu koruyamasa da 1330 yıllarında bu bölge eski değerine kavuşma olanağını yakalayabilmiştir (Tekin, 2010: 42). Türbenin fonksiyonları düşünüldüğünde büyük bir çeşitlilik ile karşı karşıya geliriz. Bu yönüyle farklı isimlendirmelerde bulunulur. Türbe, cami, külliye, hanaka, kesene, adak yeri gibi pek çok isim bunlardan birkaçıdır.

Günümüzde ise Ahmet Yesevi türbesi halk tarafından her gün ziyaret edilen bir yerdir. Ziyaretçiler; cuma namazından önce gelmekte, dualarını okuyup dilek dilemekte ve adak

adamaktadır. Bunun yanı sıra türbe yanında bulunan kuyudan bütün dertlerin çözülmesi niyetiyle su alınmaktadır (KK 17,49).

Halk arasında anlatılan rivayete göre; Hazret-i Muhammed'e tutkunluğu dolayısıyla onun yaşadığı yıllardan fazla yaşamak istemediği söylenir. Peygamber, 63 yaşında vefat ettiği için o da 63 yaşına gelince kendisine yer altında bir hücre kazdırmış, kalan ömrünü, günsüz güneşsiz, orada tamamlamıştır (KK 19,48).

Hazini'nin *Cevahirü'l-Ebrar min Emvac-ı Bihar* adlı eserinde anlattığı rivayete göre; Şeyhin küçüklüğünde Maverâünnehir bölgesinin Yesevi ismiyle anılan meşhur bir padişahı vardı. Bir yaz Karaçuk isimli bir dağda avlanmaya çıktı. Dağın elverişsizliği yüzünden bir türlü avlanamadı. O anda Karaçuk dağının dümdüz bir çöl veya ova olmasını diledi. Ülkesinde bulunan Allah dostlarını bir araya toplayarak bu dağın ortadan kalkması için dua etmelerini rica etti. Evliyalar üç gün boyunca bu dileğin gerçekleşmesi için Allaha dua ettikleri hâlde hiçbir şey olmadı, bunun üzerine dua eden evliyalar şaşırıp mahcup oldular, Padişah "Ülkede buraya gelmeyen bir Allah dostu kaldı mı?" diye sordu. Araştırdıklarında merhum Şeyh İbrahim'in oğlu Hoca Ahmed'in yaşının küçüklüğünden dolayı çağrılmadığını öğrendiler ve onu da Sayram şehrinden Yesi'ye davet ettiler. Bu durum Hoca Ahmed'in ablasına bildirildiğinde şöyle dedi: "Babam vefat ettiğinde şöyle bir vasiyette bulundu: Hoca Ahmed'in ortaya çıkma zamanı geldiğinde mabedimdeki yağlı sofraya bakın. Onu ancak oğlum Ahmed açabilir." Ablasının bu sözleri üzerine Hoca Ahmet yağlı sofraya yapışınca sofraya açıldı. Sofrayı da alıp Yesi şehrinde evliyaların toplandığı yere gitti. Sofrada bulunan tek bir ekmeği orada bulunan doksan dokuz bin evliya, asker ve padişaha bölüştürdü. Bu kerameti gören herkes ayaklarına kapandı. Padişah söz konusu dağın ortadan kaldırılması için dua etmesini diledi. Hoca Ahmet babasının hırkasının içine girip dua ederek beklemeye başladı. Öyle şiddetli bir yağmur yağdı ki dağlar taşlar sular içinde kaldı. Şeyhlerin seccadeleri bile dalgalar içinde yüzmeye başladı. Helak olma korkusuyla "başını hırkadan çıkar; alemi Nuh tufanına verdin" diye bağırıp çağırmaya başladılar. Hoca Ahmet başını hırkadan çıkarınca bulutlar dağıldı, güneş ortaya çıktı ve Karaçuk dağının yok olduğu görüldü. Şimdi bile o dağın yerinde Karaçuk kasabası bulunmakta ve şeyhin soyundan gelen kimseler burada yaşamaktadır. Bu garip hâli ve kerameti görünce padişah, "Ey Cenab-ı Hakk'ın sırlarına mazhar olmuş yüce kişi, bu hakir kulun isminin kıyamete kadar yaşaması için bir şey yap" deyince Hoca Ahmet "-Alemdede her kim bizi severse, bizi senin isminle birlikte ansın" dedi. Şu anda bile kendisi Hoca Ahmet Yesevi lakabıyla anılmaktadır. Hazini tarafından nakledilen bu hikâye bir ad alma erginleşmesi olmakla birlikte köken miti,

mistik sofrâ, tabiat güçlerine hakimiyet ve sırrın açığa çıkması gibi pek çok farklı boyutta mitolojik unsuru barındırır.

Yine Hazini'nin anlattığı bir rivayete göre, şeyhlerin şeyhi Hoca Ahmet Yesevi'nin on iki bin tane mükemmel ve keramet sahibi dostu vardı. Yaz kış sürekli huzurunda bulunur, onun irşadı ve izniyle Doğu'da ve Batı'da insanların irşadıyla uğraşırlardı. Bunların her biri gaip erenleriyle dost ve sohbet arkadaşı olup keramet ve harika hâllere sahip kimselerdi. Rivayete göre Horasan erenlerinden ve zamanının meşhurlarından biri olan ve her gün uzun mesafeler boyunca uçarak gezen Baba Maçın, Hoca Ahmet Yesevi'yi hükümsüz kılmak ve onu şeyhlikten menetmek için yanına geldi. Hoca Ahmet Yesevi'nin emriyle müritlerinden Hâkim Ata, Baba Maçın'ı tekkenin direğine bağlayarak beş yüz kamçı vurdu. Bunların hiçbirinden acı çekmedi. Ardından bir kamçı daha vurduklarında arkasında iz çıktı ve kendisi de acı çekerek inledi. Kendisini direktten çözdüklerinde hemen o anda şeyhe biat etti. Hoca Ahmet Yesevi şöyle dedi: Arkasında bir cin vardı; her gün onu uzun mesafeler uçururdu. Beş yüz kamçıdan sonra Baba Maçın'ı bıraktı. Son kamçı kendisine değince acı çekip ağladı ve cinden kurtuldu. Gerçekten de arkasına baktıklarında sadece bir kamçı izi görebildiler (Ölçer 2016: 112).

Aynı anda birden fazla yerde görülme motifini taşıyan menkıbelerin Müslüman Türkler arasındaki ilk örneklerinden biri Hoca Ahmet Yesevi'ye aittir. Menkıbeye göre Kazan Han adlı hükümdar Ahmet Yesevi'nin cuma namazı için mescide gelmediğini görür. Hoca'nın bağlılarından sufi Muhammed Danişmend Zerkubi ile haber gönderir. Bunu haber vermek için cuma namazı vaktinde Yesevi'nin yanına gelen sufiye, Yesevi: “Gel bana yapış, seninle cuma namazı kılalım” der. Ona yapışan sufi kendini hoca ile beraber Mısır'da Ezher Camii'nde bulur. Aslında Yesevi, tayy-i mekân etmekte, cuma namazını başka mekânlarda kılmaktadır (Köprülü, 2007: 679).

Aynı zaman diliminde yaşamadıkları bilinmesine rağmen, Emir Timur (1336–1405) iki asır sonra yaşadığı Ahmed Yesevi'ye derin bir bağlılık duygusu taşımaktadır. Rivayete göre vefatından sonra da kerametleri devam eden Ahmed Yesevi, büyük Türk hanı Emir Timur'un rüyasına girerek Batı seferini ve yapacağı fetihleri müjdelar. Risale-i Tevarih-i Bulgariye adlı eserde Emir Timur'un rüyası ve Ahmed Yesevi'ye olan manevi bağlılığı Emir Timur'un dilinden verilen şu satırlarda anlatılmaktadır:

“...Nihayet Hazret-i Emir Timur, Hızır (a.s.) ile beraber Buhara'ya gitmeğe niyet etti. Yolda Türkistan'a uğradı. Türkistanlı Ahmed Yesevi, Emir Timur'un rüyasına girdi. -Ey yiğit! Çabuk Buhara'ya git, inşaallah oradaki

sultanın ölümü senin elindedir, bütün Buhara halkı zaten seni bekliyorlar.

Senin başından çok şeyler geçse gerektir” dedi.

Emir Timur, bu rüyayı görüp uyandı, Allah’a şükretti. Ertesi gün Türkistan hâkimi Nogaybek Han’ı çağırarak Ahmed Yesevi kabri üzerine bir âsitâne (türbe) yaptırmayı için ona emir verdi. Rüyasında verilen bu işaret üzerine Buhara üzerine sefere çıkan Emir Timur, Buhara’da zafere ulaştıktan sonra şükran hissinden kaynaklanan manevi bir yöneliş ile Seyhun nehrini geçerek Ahmed Yesevi’nin mütevacı kabrini ziyaret etti (Bice, 2016: 16-17).

Ahmet Yesevi Türbesi ziyaretçileri, geleneksel ritüelleri gerçekleştirirken belirli adımları takip etmektedir. Ziyaretçiler, türbeyi selamlar ve özellikle kadınlar başlarını kapatırlar. Türbede yatan Han, Sultan, Bey, Kahramanlar gibi kişilerin ruhlarına Kur’an okunarak bağışta bulunulur. Kur’an’ı bilen ziyaretçiler kendi başlarına okurken, bilmeyenler türbedeki hocalardan yardım alarak okuma ritüelini gerçekleştirirler. Dileklerinin kabul olması ve türbedeki ruhani varlığın ziyaret edenlerden haberdar olabilmesi için ziyaretçiler, türbeye yüzleri ve ellerini sürerler. Türbeye beyaz bez getirerek teslim etmek, öpmek, tavaf etmek, türbe çalışanlarına yedişer çörek vermek ve evlerinde yazdıkları dilek mektuplarını özel kutulara koymak, en yaygın olarak gerçekleştirilen ritüeller arasında yer almaktadır. Türbeye gelen ziyaretçiler, genellikle camisinde namazlarını kılarlar ve ilahi okurlar. İsteklerin kabulü ve ziyaretin tamamlanması için türbedeki Taykazan’ın içine madeni para atma, türbenin köşelerine para yerleştirme ve para kutularına yedi veya daha fazla para atma, önemli ritüeller arasındadır. Türbeye defnedilmiş olan büyüklerin ruhuna aş törenleri düzenleme, kesilen kurban etlerinden yapılmış olan yemekleri yeme ve adaklar adamak da sıkça gözlemlenen uygulamalardandır. Ziyaretçilerin tamamı, türbedeki kuyuya madeni para atarak dileklerini ifade ederler. Bu ritüellerin yanı sıra, hastaların şifa bulmak için ziyaret yerindeki kutsallık atfedilen ağaçtan meyve yemeleri, diğer bir ritüeldir (Alipbekova & Temur, 2023: 133).

4.3. Domalak Ana

Domalak Ana Türbesi- Ali Slankızı Nurila’nın mezarı üzerine inşa edilen yapıdır. Halk arasında Domalak Ana olarak adlandırılan Nurila’nın, 1378-1456 yıllarında yaşadığı bilinmektedir. Güney Kazakistan’da Baidybek bölgesi, Balabögen nehri¹⁹ civarında ismi kutsal sayılan annelerden biridir. Tarihi kaynaklarda Domalak Ana hakkında 6-7. yüzyıllarda yaşayan

19 Balabögen , Syrdarya havzasındaki Bögen Nehri’nin bir koludur

Baidybek Bi'in ²⁰ üçüncü eşi ve Kazak ruları (kabile) Alban ²¹ Suan Dulat'ın anası olduğu söylenmektedir (Alipbekova & Temur,2023: 133).

Türbe 1456 yılında inşa edilmiştir. Kubbeli ve dört duvarlı bir mezar vardı. Yapı birçok tadilat ve restorasyona uğradığı için maalesef günümüzde orijinal görüntüsünü koruyamadı. Türbe 19. yüzyıl sonlarında- 20. yüzyılın başlarında yeniden inşa edildi. Mezar girişine yapılan duvardaki yazıt da Kazak dilinde; “Aksultan’ ın kızı Büyük Anne Babijar onuruna anıt” yazar. Türbe, 1996 yılında mimar S. Toktamys’ in projesi tarafından yapılan genel bir rekonstrüksiyondan sonra modern görünümünü kazandı.

Baydibek Bi'in en genç karısının Domalak Ana (Nurila) olduğuna dair anlatılara göre, Ulu Zhuzde ve Alban, Suan ve Dulat’ ın Kazak klanlarının anasıdır. Ancak, bugünlerde Nurilayı bazıları tüm Kazak halkının annesi olarak görüyor. Her gün onlarca Kazakistanlı aziz ve Evliya Ana'ya saygı duyarak ondan yardım istemek için, dilekler dilmek için yola çıkıyorlar ve türbeyi ziyaret ediyorlar. 1378’ de Türkistan’da doğan Nurila, Hoca Ahmet Yesevi mezarı bakıcısı olan Şeyh Mizambek’ in kızıydı. Kazak Sufi mazarını ziyaret etmek için Türkistan’a gelen Baydibek Bi, şans eseri bu kızla tanıştı. Nurila’nın keskin aklı ve nazik davranışlarına vuruldu. Yesevi türbesinde ermiş olan bir adam ona tavsiyede bulundu: Burada ışık yayan, etrafındaki her şeyi aydınlatan, kutsallık ve zarafetle yetenekli bir kız var, onunla evlen dedi. Baidibek bu tavsiyeye kulak verip en yakın zamanda Nurila ile evlenir, mevcut olan iki otağının yanına üçüncü otağını da diker. Nurila o zaman 19 yaşındadır (KK 1, 11,17.50).

Hikâyenin başka bir şekli Orta Çağ kroniklerine dayanmaktadır. Bu kaynağa göre Nurila, Baydibek Bi'in evinde bir köle idi. Bir gün kova ile oynarken Nurila kuyuya düşer. Baydibek Bi'in atlarının birçok bakıcısı olmasına rağmen bazen atlarına kendisi su vermeyi sevdiği için sürüyü kuyuya getirdiğinde Nurila'yı kuyunun dibinde görür ve kızı oradan çıkartır. O zaman âşık olur, Nurila ile evlenir ve üçüncü eşi olur. Soyunu devam ettirme şansı da Nurila'da olur. Bir anlatıya göre, Yuvarlak (Kazakça Domalak) Anne unvanını almasının sebebi kısa boylu olmasıydı. Bir diğerine göre ise Domalak Ana kelimesi Kutsal Anne anlamına gelen Farsça Dihnat Anne’ den gelmektedir (KK 16,19).

Halk arasında Domalak Ana iyilik ve merhametin sembolü sayılmaktadır. Güney Kazakistan merkezi Şimkent şehrinden 45 km mesafesinde bulunan bu türbe günümüzde de ziyaretçiler tarafından sıkça gidilen yerlerdendir (Kazak Ansiklopedisi, 2005). İlk inşası 1456

20 Bi, geleneksel Kazak toplumunun siyasi ve sosyal sisteminde demokratik gücün sahibidir.

21 Alban (kaz . Alban البان) - Türk kabilesi ve Uluq Zhuz'un klanlarından biri.

yılında yapılan kubbeli 4 duvarlı bu türbe sonradan birkaç kez yeniden restore edilmiş olup, günümüzde ana yapı üzerine bir kubbe ile 6 nişli yuvarlak bir şekle sahiptir (Kazak Ansiklopedisi, 2005).

Domalak Ana, gördüğü rüyada eşi Baydibek-Ata'nın kendisine Karatau'nun eteklerine taşınmasını emrettiğini ifade etmiştir. Bu talimat doğrultusunda, ömrünün son dönemini Karatau'da geçirmiştir. Domalak Ana'nın ilk çocuğunu doğurduğu yerden çıkan su kutsal kabul edilmektedir. Taşkent ve Güney Kazakistan'dan birçok ziyaretçi, bu türbeyi ziyaret etmektedir, özellikle ziyaretçilerin çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Türbeyi genellikle evde kalan kızlar, kısır kadınlar ve sıkıntı yaşayan halk dertlerine çare aramak amacıyla ziyaret ederler (Alipbekova & Temur, 2023: 135).

Halk nazarında büyük bir saygınlık kazanan Domalak Ana'nın kişilik özellikleri seçkin bir kadın olduğunun işaretleridir. Domalak Ana'nın kişilik özelliklerinden olan zekilik, iyi kalplilik, merhametlilik, sevecenlik onu yaşadığı toplumdan ve hemcinslerinden farklı kılmaktadır. Domalak Ana, Kazak boylarının ortak anasıdır. Bu türbe dargınları barıştıran, öfkeleri dindiren sakin bir limandır. Bu nedenle Çimkent, Yedisu, Evliya Ata, Taşkent gibi şehirlerin saygın bir bilgesidir. Vefat ettiğinde büyük bir hüznün hâkim olmuştur. Balabögen nehrinin geniş havzasına defnedilmiş, yakınları tarafından mezarın üzerine bir türbe inşa edilmiştir.

Ziyaretçiler, genellikle Kur'an bağışlama, çaput bağlama, kurban kesme, tavaf etme vb. geleneksel ritüelleri gerçekleştirmeyi takiben özel ritüeller de uygularlar. Bu özel ritüeller arasında toprak alma, süpürge bırakma ve bebek kıyafetlerini evliya kabrinde bir gece beklettikten sonra evlerine götürme gibi ayinler bulunmaktadır. Ramazan boyunca ve Cumaları türbe ziyaretçilerinin sayısı genellikle artmaktadır. Dilek ve duaları kabul gören insanlar, şükranlarını sunmak ve adakları varsa yerine getirmek için tekrar türbeye gelirler. Kimi ziyaretçiler, art arda cuma günlerinde türbeyi ziyaret ettiklerinde dilek ve dualarının kabul göreceğine inanırlar (Sakhı ve Selçuk, 2022: 219, Alipbekova ve Temur, 2007: 133).

Domalak Ana'nın nesli keskin zekâları ile ayırt edilirdi. Bilgelikleri ile de bilinen oğulları ve torunları sıkça devleti yönetti. Böylece oğlu Zharykshak, Taşkent emirinin danışmanı oldu, daha sonra Khan Yesenbuga'nın ana veziri Yedi Nehir'in (Syrdariya) hükümdarlığına kadar yükseldi. Anlatı ve bilgiler Domalak Ana'nın tüm işleri ve söz hakkını en keskin zekâlı ve en becerikli torunu Dulat'a teslim etmesi gerektiğini tavsiye ettiğini gösteriyor. Zharykshak tam öyle de yaptı. Domalak Ana'nın tavsiyesini tutup bütün yetkiyi Dulat'a verdi. Diğer torunları,

Alban ve Suan, bu karardan rahatsız olarak güneydoğuya göç ettiler. Nurilla Dulat'ı kutsadı ve soyu çoğaldı. Daha sonradan pişman olan Alban geri dönerek Nurila Ana'dan özür diledi ve annesi tarafından affedildi. Ancak Suan hiçbir zaman kendi topraklarına geri dönmemiştir.

Ataerkil bir toplumda bir kadının tavsiyelerini dinlemek sık karşılanan bir durum olamamasına rağmen Nurila'nın akıllı, zeki ve etkili olması tavsiyelerine uymayı gerektirmiştir. Rivayete göre; günlerden birinde Baydibek'in Karatadağ'ın eteğinde bulunan köyüne düşmanlar tarafından ani bir saldırı olur ve Baydibek'in binlerce atı kaçırlır. Bu sırada köyden uzakta olan Baydibek ve diğer yiğitlerle birlikte ilk eşi Sara hatundan doğan altı oğlu bu haberi alınca düşman peşine düşüp yola çıkarlar. Ertesinde kaçırılan ve binlerce at olan sürüden sadece bir vahşi köksüz at köye döner. Domalak Ana'nın otağı yanında bağlı duran at orda kalır. Domalak Ana Baydibek'e dönerek "Düşmanı kovalamayın, peşinden gitmeyin. Defne aygır bizimle kaldı. Altı gün sonra isyancı sürü size geri dönecek. Yiğitler hayatta olsun, bu benim arzum". Ancak Batur, karısını dinlemez ve yola çıkar. Kuyuk geçişinde düşmanı yakalarlar ve savaşmaya başlarlar ancak iyi silahlanmış düşman Baydibek'in küçük ordusunu yener. Bu savaşta oğullarının altısını da kaybeder. Oğullarını Karasay Vadisin'de toprağa veren Baydibek eve döner. Baydibek Bi Nurila'yı dinlemediği için pişman olur. Nurila'nın tavsiyeleri yaşanmış bu olaylarla zamanla daha etkin hâle gelmiştir. Kazak halkının anısına mütevazı, sevgi dolu bir anne olarak giren Domalak Ana akıllı kararları sayesinde, savaşan kabileleri uzlaştırdı (KK 27,49).

Anlatılara göre Domalak Ana ölümden önce akrabalarına şunları söyledi: "Beni Baydibek'in yanına gömmek için zahmet etmeyin. Beyaz bir deve getirin, kalıntılarımı üzerine koyun ve peşinden gidin. Devenin dinlenmek için diz çöktüğü yere beni gömün" dedi. Çocukları da tam olarak böyle yaptı. Devenin durduğu yere Domalak Ana'nın kabrini yapmaya karar verdiler. Deve, Kos Bogen Nehri'nin ağzında bir ovada durdu ve Domalak Ana burada gömüldü. Daha sonra Domalak Ananın torunu Dualat, Buhara'dan büyük usta Şerif Abdullah Sheri'yi büyükannesinin mezarı üzerinde dört katmanlı kubbeli bir türbe inşa etmesi için davet etti (KK 28,45).

Bugün Domalak Ana türbesi, Türkistan bölgesinin ana cazibe merkezleri listesine dahil edilmiştir. Ziyaretçiler ve hacılar arasında çok popülerdir. Yerel halkın da orada adak adayıp, isteklerde ve dileklerde bulunduğu dair hikâyeler ve anlatılar vardır. Genellikle Domalak Ana'dan adakta bulunan ve dilek dileyenlerin isteklerinin gerçekleşmesine yönelik hikâyeler vardır.

4.4. İbrahim Ata Türbesi (İbrahim Ata)

İbrahim Ata, Türk coğrafyasının en önde gelen ulularından olan Hoca Ahmet Yesevi'nin babasıdır. Türk ve İslam bilgelerinden olan İbrahim Ata, Kazakistan bölgesinin ileri gelen bir alimidir. 11. yüzyılda İslam'ın Türkler arasında yayılmasına büyük hizmetleri olmuştur. Orta Asya'da bu anlamda önemli bir merkez olan Sayram bölgesi, pek çok alime ev sahipliği yapmanın yanında İbrahim Ata'nın şahsında özel bir konuma sahip olmuştur. Bölge sakinleri üzerinde hem sosyal hem de dinî yönden önemli tesirler bırakan İbrahim Ata, pek çok efsane ile anılmıştır. Diğerkam yapısı, yardımseverliği ve bilgisiyle asrının öncülerinden olmuştur (Tacıyev, 2011: 115).

İbrahim Ata için oğlu Ahmet'in bilgisi, görgüsü ve tasavvufi yolculuğu tam bir iftihar tablosudur. Oğlu Ahmet'in çevresine toplanan kişilerin çokluğu ve ondan feyz almak isteyenlerin samimiyetini onu fazlasıyla memnun etmektedir. İbrahim Ata, geride büyük bir eser bırakarak vefat etmiştir. Oğlu Ahmet'in talebeleri tarafından büyük bir vefa örneği gösterilerek Aksu köyüne hâkim bir tepeye mezarı yapılmıştır. Daha sonra mezarın üzerine bir türbe inşa edilmiştir (Kerimbay vd. 2017: 55).

İbrahim Ata Türbesi, Güney Kazakistan'ın Çimkent eyaleti Sayran ilçesi Aksu köyü sınırları içerisinde köye hâkim bir tepeye kurulmuştur. İlk inşası 12-14. yüzyıllara ait olan yapının günümüzdeki mevcut yapısı 19. yüzyıla aittir. Mezar üzerine inşa edilen türbe, tek odalı ve kare şeklindedir. İbrahim Ata türbesi 7,2x7,2 metre boyutundadır. Yüksekliği 8,25 metredir. Bina tek odalı fakat iki katman şeklinde planlanmıştır. Giriş kısmı güneyde, aydınlanma alanı olan pencereler ise batı yönündedir. İç bölüm badanalanmış olup zemin kerpiçle kaplanmıştır. Aynı zamanda bu kerpiç alan çimento karışımı balçıkla sıvanmıştır. Pencereler ahşap çerçeveden yapılmıştır (Tacıyev, 2011: 117).

Kazak bozkırlarında İslam dininin yaygınlaşmasında büyük rol oynayan Ahmet Yesevi'nin babası İbrahim Ata oğlunun özelliklerini, yetenek ve yatkınlığını zamanında görebilmiş, oğlunu okuması için Buhara medresesine göndermiştir. Bundan dolayı İbrahim Ata insan sarrafı, kişinin özellikleri ile yeteneklerini fark edebilen, onlara yol gösteren bilgin, evliya olarak görülmüştür. Günümüzde ise İbrahim Ata evliyanın türbesini ziyaret edenler arasında “Çocuğuma yol göster, yolunu açık et” duasının kaynağı bu inaniştir. Ziyaret yerindeki sandukanın etrafında belirli sayıda dolaşma, dua kabulü ve ziyaretin tamamlanması amacıyla yapılan bir ritüeldir. Sünnet ettirilecek çocuğun türbeye getirilmesi önemli bir uygulamadır. Ayrıca ziyaret yerindeki kutsal kabul edilen ağacın meyvesinden şifa niyetiyle yeme, suyun

içerisine para veya demir parçaları atma gibi adetler sıkça görülmektedir. Dilek dileme sırasında türbe duvarlarının ve sütunlarının kucaklanması, dilek ve duaların kabul görmesi için gerçekleştirilen bir diğer ritüeldir (Argynbayev, 2022: 72).

4.5. Kara Şaş Ana Türbesi

Karaşaş Ana 12. yüzyılda yaşamış olduğu bilinen Hoca Ahmet Yesevi'nin annesidir. Türbe büyük Sufi vaiz Hoca Ahmet Yesevi'nin annesinin mezarında Güney Kazakistan'da Sayram bölgesinde Sayram köyünde inşa edilmiştir. Kara Şaş Ana; bilgisi, merhameti ve hoşgörüsü ile söylencelere göre hastaları iyileştiren, muhtaçlara yardım eden, rüya tabirleri yapan ermiş bir kadındır. Bu yönleriyle bölge halkının gönlünde taht kurmayı başarmıştır. Yaşadığı yüzyılın şartlarına bakıldığında sıra dışı bir anne olduğu ve idealist bir kadın portresi çizdiği ortadadır (Mendikulov, 1950: 28).

Kara Şaş Ana Türbesinin ilk yapısı 8. yüzyıllara aittir. Günümüzdeki yapısı ise 19. yüzyılda inşa edilmiştir. Kara Şaş Ana'nın gerçek ismi Aişe Bibi, Musa'nın kızıdır (Kenzhetayev, 2007: 113). Sayram vilayetinde yer alan bu türbeye Türk topluluklarından birçok ziyaretçi gelmektedir (Ozganbay, 2018: 495).

Kara Şaş Ana türbesi, kulesi ve kubbesi olan bir türbedir. Güney Kazakistan bölgesinde Orta Çağ mimarisinin özelliklerini yansıtır. 13. yüzyıldan günümüze pek çok doğa olayı sonucu tahrip olmuş hatta büyük zarar görmüştür. Günümüze ulaşan türbe yapısından bir asır sonra yeniden inşa edilmiştir.

27x27x5 metre boyutundadır. Yapıda kullanılan temel malzeme tuğladır. Dikdörtgen şeklinde yapılan türbede ahşap kereste ve kil de kullanılmıştır. Ahşap bölümler ve bu bölümlerde ahşaptan oyma yoluyla yapılan desenler günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Türbenin tabanı kerpiçle örülmüş olup merkezinde mermer tahtalarla kaplanmış Kara Şaş Ana kabri bulunmaktadır. Bu mezarın hemen yakınında çeşitli manevi liderlerin de kabirleri bulunmaktadır. Genel ölçüleri itibarıyla 6,3x6,3 ebatlarındadır. Köşe kalkanlarına dayatılmış kasnak üzerine yerleştirilen kubbe dış etkenlere karşı tam bir koruyucu örtü niteliğindedir. Kubbenin yerden yüksekliği 7,08 metredir. 1996 yılında yapılan yenileme ile kubbe, beyaz tenekeyle kaplanmış ve koruma altına alınmıştır. Türbenin giriş kapıları güney ve batı yönündedir.

Kara Şaş Ana; eğitilmiş, bilgili ve bilge bir kadındı. Hastalıkları iyileştirebilme ve rüyaları yorumlayabilme yeteneği ile popülerlik kazanmış, çocuk yetiştirme ve yardıma muhtaç kişilere

yardım etme konusunda öne çıkmıştır. Türbeyi ziyaret edenler genellikle Güney Kazakistan'dan gelmekle birlikte, ülkenin her tarafından gelen ziyaretçilere ev sahipliği yapmaktadır. Ziyaretçilerin çoğunluğu kadınlardan oluşmakta ve cilt hastalıklarının şifasını bulmak, ev ve iş sahibi olabilmek, çocuk sahibi olabilmek veya sevap kazanabilmek gibi başka da çeşitli niyetlerle türbeyi ziyaret etmektedir. Ziyaretçiler, türbeye yaklaşırken belirli ritüelleri gerçekleştirir, ardından niyetlerine göre çeşitli ritüelleri tamamlarlar. Örneğin, cilt hastalığı olanlar kutsal su ile yıkanma ritüelini gerçekleştirir. Türbeyi art arda üç günde veya üç perşembe gününde ziyaret etmenin daha fazla sevap kazandırdığı düşünülmektedir. Ziyaretçiler; adak adama, yatırım ruhuna kurban kesme ve kesilen kurbanın etinden yapılan yemeği yiyerek ardından Kur'an-ı Kerim bağışlama ritüellerini yerine getirirler. Eve dönerken kutsal kabul edilen kuyudan su çekerek akrabalarına götürmek de uzun süredir tekrarlanan bir uygulamadır (Alipbekova ve Temur, 2007: 138). Burasının insanların nezdinde bitmek tükenmek bilmeyen bir değeri vardır. Onun mezarına el sürenin dertlerinden kurtulacağına inanılır çünkü o kadındır, merhameti boldur. Halk arasındaki inanca göre o halk hekimlerinin (emşi) de piridir, tabipler ondan el almışlardır. Evliyaların ruhu tabiplerin yolunu açar ve onların ocaklarını devam ettirmelerini sağlar. Bugün Anadolu'da şifa kaynağı olarak sembolleşen sarıkız hamamları, Gülümser Hatun kaplıcaları ve Gevher Nesibe hastanesi bu durumun yansımasıdır (Aday, 2020: 471).

4.6. Akmeşit Mağarası

Güney Kazakistan'ın kutsal sayılan yerlerinden biri de Akmeşit Mağarası'dır. Baidibek vilayetindeki Akmeşit Mağarası Kazakistan'ın en gizemli yerlerinden biri olarak kabul edilir. Çimkent'ten 80 kilometre uzaklıkta bulunan bu mağara bir mıknatıs gibi dünyanın dört bir yanından bilim insanlarını ve turistleri çekmektedir. Mağaranın ne zaman oluştuğu konusunda bilgiler yoktur. Milyonlarca yıl kapalı olan mağaranın yüzeyle hiçbir bağlantısı yoktu, ancak 20. yüzyılda kemerin çöküşü sebebiyle insanlar içeri girme fırsatına sahip oldu. Kazakistan'ın 10 harikasından biri olarak kabul edilir (Mix.tn, 2024).

Mağaranın halk arasında Akmeşit mağarası olarak adlandırılmasının birkaç sebebi vardır. Bunlardan birincisi, mağaranın büyük beyaz tepe gibi dağdan delindiği ve burayı eskiden mekân edinen bir evliya olduğuna inanılsa da başka bir anlatıda ise eskiden bu tepede beyaz bir mescit olduğu söylenir. Bir diğer anlatı ise Müslümanlığın Kazak topraklarına kolay gelmediğini ortaya koyar. Gök Tanrıcalar ve Müslümanlar arasında çok kez çıkan savaşlar

sırasında bin yıl önceki Müslümanların ve evliya olarak adlandırılan kişilerin bu mağarada Allah'a ibadet ettikleri söylenir.

Baidibek bölgesi, Kenges Töbe köyü yanında bulunmakta olan bu mağaranın uzunluğu 254 metre, genişliği 65 metre, yüksekliği 25 metredir. Bu kutsal mekân, yer altı mescidi olarak bilinir. Buraya gelen insanlar 25 metre aşağı inip göz kamaştıran bahçeler, çeşitli çeşitli kuşları görmektedirler. Aynı zamanda mağaranın içindeki ısı derecesi kış ve yaz aylarında aynıdır. Mağara hakkındaki araştırmalar günümüzde de sürdürülmektedir. Bilimsel açıklamalar ise bu mağaranın kozmik enerjisi konusunda insanların isteklerinin gök dünyasına tez zamanda ulaşımında etkili rol aldığını ifade etmektedir. Metafizik bilim adamları mağarada kuvvetli güçlü bir enerji olduğunu söylemektedir.

Akmeşit Mağarası'na gelen ziyaretçiler, adaklarını adayıp burada namazlarını kılıp hatta geceler ise tüm dualarının kabul olacağına inanmaktadırlar. Mağaraya gelen ziyaretçiler genelde buradaki enerjiden etkilenip fiziksel sorunlarının çözüldüğünü söylemektedirler. Mağaraya gelenlerin çoğunun çocuk sahibi olma sorunlarının çözüldüğünü ifade ettikleri bilinir. Araştırmacılar ise buradaki iyonik havadan bağışıklık sisteminin güçlendiğini ve biopolislerinin yerine geldiğini söylemektedir. Bilimsel açıklamalar ise bu mağaranın kozmik enerji sayesinde insaniyetin isteklerini gök dünyasına tez ulaşımında erken rol alır demektir. Bazı anlatılarda ise mağaradan Türkistan tarafına doğru yol var denilmesine rağmen bilgiler ispatlanmamış bilgiler olarak kalmaktadır.

Yine başka anlatılara göre Mağara Djungar ²² (Oirat, Kalmak) istilalar zamanında Türkistan topraklarından on binlerce askerin korunduğu yer olmuştur. Metafizik bilim adamları mağarada kuvvetli bir enerji olduğunu iddia etmektedir (KK 23,42).

Karatağın²³ koynunda bulunan bu mağara hakkında halk arasında birçok anlatılar vardır. O anlatılarda biri de burada yaşayan ejderhanın bölgedeki halkın tüm hayvanlarını yiyip

²²Batı Mangoliyada XVII yüz yılın 30 yıllarında dört Oirat kabilelerinden birken bir devlettir.

²³ Karatau Sıradağları (Tian Shan) Karatau, Thenir sıradağlarının kuzeybatı kesiminde yer alan bir dağ silsilesidir. Karatau esas olarak Zhambyl bölgesi topraklarında yer almaktadır. Sadece kuzeybatı kısmı Türkistan bölgesindedir. Kuzeybatıdan güneydoğuya 420 km, şimdi kara 60-80 km'dir (güneydoğuda boral dai). En yüksek bölge Bessaz'dır (2175 m). Otoyol, Küçük Karatau'nun kabadayı dağlarından ve güneybatı Karatau'dan oluşur. Bunlar çapraz dağ yayları ile ayrılmıştır.

Süleyman (Arapça: سليمان, sulaymān; İbranice: שלמה, Şlomo veya Şelomo; Latince: Salomone, Yunanca: Σολωμών), Kral Davut ile Batşeba'nın oğlu ve İsrail Krallığı'nın üçüncü (1. Talut, 2. Davut) kralı. Kudüs kentindeki büyük tapınağı inşa etmiştir. Kur'an'da nebi (peygamber) olarak zikredilir. Hristiyan inancında yasa koyucu ve kral olarak saygı görür. Musevi Kutsal Kitabı'nın Ezgiler Ezgisi, Vaiz ve Özdeyişler kitapları Süleyman tarafından yazılmış kabul edilir. Din dışı tarihte, Süleyman'ın MÖ 970- 928 yıllarında kral olduğu kabul edilir. İbranice שלם kökünden gelen Şlomo adı, kelime anlamıyla "Barış Yapan" demektir. Arapça selim, selamet ve islam sözcükleriyle kökdeştir.

bitirmesidir. İncil'e göre buradaki halkın bir çaresini bulup ejderha ile savaşı kazandığı söylene de başka anlatılarda bu mağarada peygamber ejderhası yaşadığı söylenir. Sahibi çağırıldığında buradan Mekke taraflarına doğru uçarak gittiğini söyleyen anlatılar da vardır. Bu peygamberin efsaneye göre Hz. Süleyman olduğu İncil'de de Solomon²⁴ olarak adlandırıldığı söylenir. Efsanelerde Süleyman Peygamber çok bilge bir kişilik olarak anlatılır çünkü yaratıcının ona kimsede olmayan bir güç verdiğine inanılır. İslam kaynaklarına göre Süleyman Peygamber'in kuş dilini bildiği, hayvan diline, rüzgâra ve cinlere hâkim olduğu ifade edilir. Hatta peygamber vefat ettikten sonra da bu yaratıkların onun isminden korktukları söylenilir. Bundan dolayı efsane kaynaklarında Süleyman İbn Davut' un ismine çok rastlanmaktadır (KK 17,46).

Ejderhâlar her uygarlıkta farklı özelliklere sahiptir. Örneğin Maya Uygarlığı Kanatlı Yılan Keksalco Atlayı Quetzalcoatl (Кецалькоатль) yeryüzündeki tüm yaşamın başlangıcı sayar ve onu yaratıcı mertebesine çıkartır. Çin kültüründe ise ejderhayı iyiliğin başlangıcı, ışığın Yang enerjisi ile aynı seviyede sayarlar. Avrupa medeniyetinde ise ejderha zararlı bir yaratık rolünde gösterilir. Hem modern hem de antik dönemlerde ejderha insanları kaçırıp, evlerini paramparça eden bir hayvan olarak bilinir. Avrupa da bilinen ejderha tipik olarak büyük, ateş soluyan, pullu, boynuzlu, kertenkele benzeri bir yaratık olarak tasvir edilir. Yaratığın ayrıca deriden yarsa benzeri kanatları, dört bacağı ve uzun kaslı, kavrama yeteneği olan kuyruğu vardır. Bazı tasvirlerde ise tüylü kanatları, sorguçları, ateşli yeleleri, omurgası boyunca uzanan fildişi gibi sivri çıkıntıları ve bunun gibi çeşitli egzotik süslemelerle görülmektedir.

Halk hikâyelerinde ejderha kanı genellikle benzersiz güçler içerir: insanları daha uzun hayatta tutar ve insanlara zehirli, asidik özellikler verir. Tipik bir Hristiyan ejderhası, altın ve hazine dolu bir mağarayı veya kaleyi korur. İyi bir ejderhanın destek verdiği ve akılcı tavsiyelerde bulunduğu söylenir. Kötü bir ejderha ise genellikle onu öldürmeye çalışan büyük bir kahramanla ilişkilendirilir.

Kanatlı bir yaratık olmasına rağmen ejderhâlar genellikle yeraltı ve mağaralarda bulunur. Ejderhâların eski dünya yaratığı olduğunu tanımlayan bu mağaralardır (Ingersoll, 2013: 22). Akmeşit Mağarası bu tanımla uyumlu bir anlatıya göre ise ismini şöyle aldığı rivayet edilir:

24 Süleyman (Arapça: سليمان, sulaymān; İbranice: שלמה, Şlomo veya Şelomo; Latince: Salomone, Yunanca: Σολομών), Kral Davut ile Batşeba'nın oğlu ve İsrail Krallığı'nın üçüncü (1. Talut, 2. Davut) kralı. Kudüs kentindeki büyük tapınağı inşa etmiştir. Kur'an'da nebi (peygamber) olarak zikredilir. Hristiyan inancında yasa koyucu ve kral olarak saygı görür. Musevi Kutsal Kitabı'nın Ezgiler Ezgisi, Vaiz ve Özdeyişler kitapları Süleyman tarafından yazılmış kabul edilir. Din dışı tarihte, Süleyman'ın MÖ 970- 928 yıllarında kral olduğu kabul edilir. İbranice שלם kökünden gelen Şlomo adı, kelime anlamıyla "Barış Yapan" demektir. Arapça selim, selamet ve islam sözcükleriyle kökdeştir.

Çok ağır savaşların yaşandığı bir dönemde Esirkep Koykeldi, denilen bir bahadır düşmana karşı asker toplayıp on bine yakın insandan oluşan bir orduyla savaşa hazırlanırken aniden yağmur yağmaya başlamış. Durmadan yağan şiddetli yağmurun altında kalan askerler sabah namazını nasıl kılacağız diye endişelenmiş. Sığınacak bir yer bulmak için etrafa bakınan askerler büyük bir mağara bulmuşlar. Askerlerin hepsi o mağaraya girip namaz kılmışlar. Namazdan sonra askerlerden biri: “Böyle büyük bir mağaranın, bu güzel mekânın adını daha kalıcı kılmak için buraya sizin adınızı verelim, Esirkep ya da Koykeldi olarak adlandıralım” demiş. Esirkep Bahadır, “Bu kutsal mağaranın kutsallığına layık olmazsak akıbetimiz kötü olur” diyerek bu teklifi reddetmiş. Bahadır biraz düşündükten sonra şöyle bir öneride bulunmuş:

“Bu mağara kutsal olmasaydı, on bin kişiyi yağmurdan koruyabilir miydi? Bu mağara bize sabah namazını kılmamız için imkân sağladı. Her taşı beyaz olan bu mağara bizi farklı hislere büründürdü, on bin kişi adeta büyük bir camideymişiz gibi aynı anda rahat bir şekilde namazımızı kıldık. Biz bu mağaraya bundan sonra Akmeşit (Ak Mescid.) diyelim” demiş. O günden itibaren bu mağaraya Akmeşit denilmeye başlanmış (Abdygaliuly, 2017: 188).

4.7. Ukkâşe Ata

Kaynaklara göre, Ukkâşe Ata, Peygamber Hz. Muhammed’in sadık bir sahabeti olması ve Orta Asya’da İslam’ın yayılmasına katkısı ile bilinir. Muhammed Ukkâşe ibn Mihsin el-Asadi adlı sahabenin olduğu bilinmektedir. O, İslam’ı kabul etmiş, Medine’ye göç etmiş, Bedir ve diğer savaşlara katılmış ve kahramanlıklarıyla dikkat çekmiştir. 632 yılında vefat etmiştir (TDV İslam Ansiklopedisi, 2024: 70). Onun yukarıdaki hikâyede anlatıldığı gibi, Hz. Muhammed’in sırtındaki peygamberlik mührünü seven tek sahabe olduğu efsanesi de bilinir. Ancak nerede gömüldüğüne dair kesin bilgiler yok. Sahabenin kabri olarak adlandırılan yerler Türkiye’nin Gaziantep ilinin Nizip ilçesinde, Özbekistan’ın Taşkent ilinde, ayrıca Afganistan’ın Balkh ilinde bulunmaktadır. Ayrıca Gaziantep ve Kahramanmaraş civarında çok rastlanan ve erkek çocuklara verilen “Ökkeş” adının da Ukkâşe Ata’dan ilhamla verildiği ifade edilir.

Ukkâşe Ata, Kazak bozkırlarını İslam ile ilk tanıştıran tarihsel bir figürdür. Türk soyuna sahip olan Ukkâşe, İslam’a muhalif bir grubun kafasını kesmesi ile katledilmiştir. Efsaneler, Ukkâşe’nin kafasının düştüğü bölgede bir kuyunun oluştuğunu söylemekte ve halk kuyudaki suyun zemzem suyu olduğuna, Mekke’den yer altından geldiğine inanmaktadır (KK 33,43).

Türbenin görevlisi (şırakçı) Türk edebiyatında dinî kıssa geleneğinin ürünü olan Ukkâşe hikâyesini ise şu şekilde anlatmıştır: Hz. Muhammed'in son dönemleridir ve kimin kendisi üzerinde hakkı varsa gelip hemen istemesini, hesabı ahirete bırakmamasını söyler. Bunun üzerine Ukkâşe, Tebuk savaşı dönüşünde Hazret-i Peygamber'in, bineğine salladığı (kamçı veya) sopanın kazara kendisine çarptığını bildirir. Hazret-i Peygamber de aynı şekilde, Ukkâşe'nın kendisine vurmasını isteyince halifeler Ukkâşe'ya hiddetlenir ve silahlarını hazırlarlar. Bunun üzerine Hz. Muhammed Ukkâşe'nın gerçek dost olduğunu ve ona izin verilmesini ister. Elindeki kırbağı Ukkâşe'ya verir. Ukkâşe “Ey Allah'ın Resulü siz bana vurduğunuzda benim üzerimde elbise yoktu” der. Hz. Peygamber sırtını sıyırınca sırtındaki nübüvvet mührü görünür. Yuvarlak olan bu mührü hemen öper. Ukkâşe “Ya Rasullullah beni affediniz ben bu mührü görmek ve onu öpmek için sizden bunları istedim” der. Hz. Peygamber de “Ya Ukkâşe sen beni affettiysen ben de seni affettim” der. Hz. Peygamber vefat ettikten sonra askerleriyle birlikte İslam'ı yaymak için Türkistan bölgesine gelir (KK 28,46).

Hazreti Muhammed'in sahabelerinden biri ve koruyucusu olan, son peygamberin omuzundaki mührü öptükten sonra, bedenine mermi isabet etmeyen hiçbir insanın mermisinin geçmeyeceği, kılıcının kesmeyeceği anlatılmaktadır. Ukkâşe sadece sabah namazını okuduğu zaman savunmasız kalırmış. Düşmanları, sahabenin zayıf noktasını karısının aracılığıyla öğrenmişler. Kafirler Ukkâşe'nın sabah namazını kılarken gelip başını kılıçla vurmuşlar. Cansız baş, sırtın eteğine kadar yuvarlandığında yer yarılır ve kuyu oluşur. Ona düşen baş yer altı nehri aracılığıyla akıp Hazreti Muhammed'e ulaşmış. Ziyaretçilere veli'nin görevlileri Ukkâşe Ata'nın kabrinden aşağıdaki o kuyuya, Ata'nın devesinin izi kalan taşı gösterirler. Ziyaretçiler bu kuyuya sırayla kova indirip su almaya çalışıyorlar. Bazılarına verilir, bazılarına ise kaç kez dua etsen de bir damla su bile düşmez. Bunu kova bırakan kişinin günahına atfederek açıklar (KK 23,36).

Güney Kazakistan'da Türkistan şehrinden 60 km mesafede olan Ukkâşe Ata türbesi, günümüzde ziyaret yerlerinden en meşhur olanıdır. Türbede bulunan kuyudan insanların niyetine göre su çıktığı bilinmektedir. Ziyaretçilerin kuyudan çıkan ne kadar su varsa hepsini aldıkları söylenir. Yerel halkın anlatılarına göre Ukkâşe Ata türbesi kuyusundaki su, yeraltı yollarından Mekke'deki Zem-Zem kaynak suyuna bağlanır (KK 4). Suyun gelen ziyaretçilerden kime çıkıp kime çıkmayacağı belli değildir. Onlarca yıldır Ukkâşe Ata türbesine gelen ziyaretçilerin kuyuya alüminyum kova kullanarak su çıkarttıkları ve aldıkları suyu şifa bulmak niyeti ile kullandıkları söylenir. Bu suyun bileşimi, Mekke'den gelen suyun bileşimine denk gelir ve iyileştirici özelliklere sahiptir. Bu kuyudan insanların sadece su değil, aynı zamanda

çiçekler, muska, taşlar vb. aldığı da bilinmektedir. Bu büyük bir başarı ve iyi bir işaret olarak kabul edilir.

Halk arasındaki efsanelerden birisinde Ukkâşe Ata, Hz. Muhammed tarafından korunmuştur. Bu yüzden suya batmaz ve kılıç kesmezdi diye ün salmıştır. Bir gün namaz vakti düşmanlar gelip onun başını kesmiştir. Daha sonra anlatılanlara göre sonra çok pişman olmuş ve ağlamıştır. Bu ağlama izi bir kayada damlacıkların oluşturmuş olduğu oyuklar ile tasvir edilmektedir. Aynı zamanda kadının gözlerinden dökülen yaşlardan kayanın üzerinde Allah yazısı oluşmuş ve bu kaya türbenin yanında gelen ziyaretçilere gösterilmektedir. Ukkâşe Ata'nın öldürülmesini gören devesi de dizlerini ve ayaklarını kayaya vurarak ağlaması anlatılmaktadır ve bunun izi de bir kayaya devenin ayağının izi çıkması ile izah edilmektedir (Çetin, 1997: 121).

Ziyaretçiler, türbeye yaklaştıklarında önce yatırın ruhuna Kur'an bağışlarlar ve ardından kuyudan su çekerek içme ritüellerini gerçekleştirir. Kuyunun bir diğer özelliği ise, her ziyaretçi için su çıkmaması ve bu durumun, niyetin gerçekleşmediği şeklinde yorumlanmasıdır. Daha sonra ziyaretçiler, yedi adet çöreğin dağıtılması, getirilen beyaz bezin türbe görevlilerine verilmesi ve türbeye bez-çaput bağlanması gibi ritüelleri de gerçekleştirirler. Bunların yanı sıra, bilenlerin Kur'an okuduğu, bilmeyenlerin ise Kur'an okuttuğu gözlemlenmektedir. Kuyudan kaplarına su doldurup evlerine götürmek ise ritüellerden biridir (Argynbayev, 2022: 27; Sakhi ve Selçuk 2022: 219).

Mesela, toprak almak, süpürge bırakmak ve çocuk elbisesini evliya kabrinde bir gece bekletip evine götürmek gibi ayinleri yapmaktadırlar. Genelde türbeyi cuma günleri ve Ramazan aylarında ziyaret edenlerin sayısı çoktur. Dilekleri kabul olan ziyaretçiler, teşekkür etmek için tekrar türbeye gelir ve adakları varsa yerine getirirler. Bazıları da üst üste cuma günleri türbeyi ziyaret ederlerse dileklerinin kabul olduğuna inanırlar (Sakhi ve Selçuk 2022: 219).

Dinî duygulara etki eden nesneler- dağların gizemi, kuyunun sırrı, mezarın sırrı, güzel bir şekilde anlatılan hikâye ziyaretçileri etkilemeden bırakmaz. Anlatıcı, dinleyicinin psikolojik durumunu dikkate alır. Karatau'nun derinliklerindeki kuyuya atılan kova ile bazen su çıkması, bazen boş çıkması insanların ruh hâline azizin isteğine olan inancı uyandırır. Her yıl Karatau'nun derinliklerinde, yolu zor olmasına rağmen Ukkâşe Ata'ya ziyaret edenlerin sayısı artmaktadır. 2019 yılında 142.186 kişi tarafından ziyaret edilmiştir. Ukkâşe Ata türbesi ve kuyusu "Ukkâşe Ata Tarihi" müzesi açılmış, buraya 70'ten fazla arkeolojik, etnografik değerli

eşya, fotoğraf ve Ukkāşe ata ile ilgili belgeler konulmuştur. Ziyaretçiler eğer Kur'an okumayı bilmiyorlarsa türbe içindeki görevli onlar adına Ku'ran okur ve dua eder. Yörede, kanlı kurban yanında “şelpək” ismi verilen yedi şelpək (ekmek çeşidi) de buraya getirilir ve ziyaretçilere dağıtılır. Türkistan ve Özbekistan bölgesinden dilekleri kabul olan kişiler buraya gelerek kurban keserler ve kestikleri kurbanları hep birlikte orada yerler. Ukkāşe Ata'nın mezarıyla başının düştüğü kuyu (kuduk) arasında taşları üst üste bırakma, ağaç ve tellere bez bağlama gibi çeşitli ritüeller uygulanmaktadır. Kuyunun üstü kubbe biçiminde kapatılmış ve bir bekleme alanı oluşturulmuştur. Ukkāşe Ata'nın mezarından çok, insanlar kuyu başında zaman geçirmektedirler. Kuyu başındaki görevlilerin de yardımıyla besmele çekilerek yaklaşık 35 metre derinliğindeki kuyuya, kova (şelek) bırakılır. Eğer kişinin niyeti salih ise kovada su olur, kovanın içinde su olmazsa niyetinin temiz olmadığına inanılır. İkinci kez kovayı kuyuya atmasına izin verilmez ve başka bir zaman sonra tekrar ziyaret etmesi istenir. Kuyudan su çıkarsa hemen orada birkaç yudum içer ve “baklaşka” ismi verilen plastik kaplara suyu doldurup götürürler. Akşam vakti kadınların girip su almasına izin verilmemektedir. Su çekmek isteyen kişiler ve ziyaretçiler bir miktar parayı hem türbenin hayrı hem de görevlilerin geçimi için oraya bırakırlar. Kuyunun başındaki görevliler ziyarete gelenlere Ukkāşe Ata'nın menkıbevi hayatını anlatır ve oradaki suyun zemmî suyu olduğunu birkaç yıl kalsa da bozulmayacağını rivayet eder (Aday, 2020: 467).

4.8. Gauhar Ana (Gevher Ana)

Ahmet Yesevi Hazretlerinin kızıdır. Gauhar Ana hakkında ne zamanlar yaşadı tam bir veri günümüze ulaşmamış ama yine de Hoca Ahmet Yesevi'nin yaşadığı yıllar olan 1100'lü yıllarda Gauhar Ananın da 1122-1124 yıllar aralığında doğduğu tahmin edilmektedir.

Gevher Ana Türbesi, Türkistan şehrinden güneye doğru 4 km uzaklığında Türkistan Şauildir otoyolunun sol kenarında yer almaktadır. İlk başta mezar şeklinde çatısız, dört kulaklı duvardan yapılmıştır. Türbe yanında ziyaretçiler için üç odalı bir yapı bulunmuştur. 20. yüzyılda türbe bozulup Kazakistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra yeniden restorasyondan geçmiştir. Türbe tek katlı olup, bir bahçe içerisindedir. Rivayetlere göre Hoca Ahmet Yesevi Türbesi ve Gauhar Ana türbesi arasında bir yer altı yolu olduğu söylenir (Sakhı ve Selçuk, 2022: 126).

“Gauhar bir kahramandır. 18. yüzyılın başında Kazak-Cungar savaşında olağanüstü bir cesaret gösteren bir figürdür. Savaşta farklı yöntemler uyguladığı için dikkati çekmiştir. Mesela mızraklar develerin hörgüçlerine bağlanıp savaş alanına getirildiğinde düşman öte yandan

ordunun Kazaklara katılmak için geldiğini düşündükleri için kaçırmıştır”
(Kurmanalina, Balykova 2021: 150).

Ahmet Yesevi Hazretlerinin kızı olan Gauhar Ana çocuk doğuramamıştır. Babası kızının üzüldüğünü görünce şöyle seslenmiş. ‘Senin sayende derdine şifa bulan, sağlığa kavuşan her insan senin çocuğundur’. Gauhar Ana halk arasında evliya olarak tanınmıştır. Türbeye ziyaret eden insanlar hastalıklarına deva bulup sağlığına kavuştuklarına inanırlarmış. Türbeye ziyaret edenlerin ziyaret nedenleri arasında ‘Hastalıklarından kurtulmak’ ilk sırayı almaktadır. Ziyaretçiler tıbbın çözüm bulamadığı hastalıkları için bir umut ile şifa arayışına yönelmektedirler. İkincisi ise çocuk sahibi olmak, üçüncüsü diğer istekler için yapılmaktadır. Türbeye gelen insanlar türbeyi tavaf ettikten sonra türbe bekçisine beyaz bez teslim etmektedirler. Ondan sonra yatırın ruhuna Kur’an bağışlayarak, kurbanlarını kesip, yemeğini yiyor ve oradaki diğer ziyaretçilere ikram etmektedirler. Çocuk sahibi olmak isteyen anneler türbe sütunlarını kucaklayarak dua ediyorlar. Ziyaret edildikten sonra dünyaya gelen kız çocuğuna çoğunlukta Gauhar adını vermektedirler. Ziyaretçiler, el ve diz üzerine çömelerek türbeye yaklaşmak ve öpmek, yağmurun yağması için türbeden alınan bir taşı suya bırakmak ve yatırın tavsiyesini almak için türbe içinde geceleme gibi ritüelleri yerine getirmektedir (Sakhı ve Selçuk, 2022: 132).

Gauhar Ana’nın doğaya olan saygısı ve uyumu da kerametlerine yansır. Rivayetlerde, onun dua etmesiyle kurak tarlaların tekrar yeşerdiği, hayvanların huzur içinde yaşadığı ve insanların doğayla barış içinde çalışabildiği anlatılır. Gauhar Ana; hastalara şifa verme gücü, doğayı kontrol etmesi ile özdeşleşmiştir (KK 11,17).

Türbenin yanı başında kuyu (kuduk) vardır. Bu suyun her türlü hastalığa iyi geldiğini belirten levhada ayrıca kanı temizlediği, kelliğe çare olduğu ve bu suyun nasıl kullanılması gerektiği anlatılmaktadır. Buradan alınan suyun üç, yedi, on dört ve yirmi bir gün arayla çay bardağıyla tüketilmesi, eğer iyileşme gerçekleşmezse 15-20 gün ara verip bu uygulamanın üç kez tekrarlanması yazılıdır. Bahadır, “Ziyaret Kabul Olsun” isimli çalışmasında bu suyun yararlarını şu şekilde anlatmıştır. “Buradan alınan suyun hem iç dünyanızı hem dış dünyanızı temizlediğine inanılır” (Bahadır, 2007: 39). Kuyunun başına bir tulumba yerleştirilmiştir. Tulumba yardımıyla su, insanların hizmetine sunulmaktadır. Ziyaretçiler yanlarında getirdikleri şişelere bu sudan doldurup evlerine götürmektedirler. Bazı ziyaretçiler ise kovalara doldurdukları suyla orada yıkanmaktadır. Orada yıkanan kişilerin bir yıl boyunca hasta olmayacağına inanılır. Saha çalışmaları sırasında özellikle çevre yerleşim yerlerinden ve Özbekistan’dan ziyaretçilere rastlanılmıştır. Efsaneye göre; Gauhar Ana’nın türbesiyle Hoca

Ahmet Yesevi'nin türbesi arasında yer altında bir dehliz vardır. Hoca Ahmet Yesevi 63 yaşında yer altına girdikten sonra kızının vefat etmesi üzerine, gün ışığı görmemek için yer altından dehlizi yaptırarak kızının mezarını bu şekilde ziyaret ettiği söylenir. Bu türbe, 2015 yılında onarılmış ve türbenin çevre düzenlemesi yapılmıştır. Türbedar (şırakçı), ziyaretçilere rehberlik etmekte ve Gauhar Ana'nın menkıbevi hayatı hakkında bilgiler aktarmaktadır.

4.9. Akbura Evliya

Güney Kazakistan'da Gazıgurt Dağı eteğinde bulunan bu türbede Hoca Ahmet Yesevi'nin çağdaşı ve öğrencisi olan Akbura Evliya'nın mezarı üstüne yapılan türbedir. Gerçek ismi Aktamberdy olan bu evliya, hayatını Akburaya (beyaz deveye) binip, zikir yapan kişi olarak geçirmiştir. Bu sebeple halk arasında Akbura Evliya diye adlandırılmıştır. Akbura'nın iyileştirici özellikleri olduğu söylenir. Beyaz bir deveye bürünen ve özel bir güce sahip olan Akbura evliya Kazak topraklarındaki İslam savunucularından biriydi. Evliya Akbura'nın hangi tarihler arasında yaşadığı tam olarak bilinmemektedir.

Araştırmalar türbenin başındaki yayın, iyileştirici özelliklere sahip olduğuna dair bir inancı kayda geçirmiştir. Buna bir örnek olarak, genç birinin yaydan çıkan kaynak su sayesinde sedef hastalığından kurtulduğuna dair inançtır. Türbe insanların çeşitli niyet ve dualarda bulunup, bazılarının çocuk sahibi olmak, bazılarının ise dertlerine derman aramak için geldiği mekândır. Türbenin başındaki meşaleciler çeşitli metafizik güçlere tanık olduklarını ve birçok insanın isteklerinin yerine geldiğini söylemektedirler (KK 11,17,28).

Halk arasındaki anlatılan efsanelere göre pamdat namazının iki ana sünnetini Kazıgurt'da ve diğer kalanını Yassı şehrine varıp kıldığı söylenir. Devesindeki gizemli bir güç nedeniyle hemen Türkistan'a ulaşan devenin ağzında birikmiş beyaz köpükler omuzlarına döküldü, bu nedenle Akbura olarak adlandırıldığı söylenir. Efsaneye göre bu ismi Hoca Ahmet Yesevi tarafından almıştır (KK 23,38).

Shyrakshy Torebek Aitbayev'e göre hacı sayısı yaz aylarında artar. Türbenin önünde park yerleri dolar ve ziyaretçiler uzun kuyruklar oluşturur. Akbura sadece bölge halkı tarafından değil, aynı zamanda ülkenin dört bir yanından gelen insanlar tarafından da ziyaret edilmektedir (Sputniknews, 2024).

Eski Türklerden beridir var olan ata ruhlarının yaşadığı inancı, ziyaretçiler tarafından günümüze kadar türbeye gelinmesinin sebebidir. Dinî ziyaret yerleri, halk açısından ilgi merkezi hâline gelmiştir. Atalar kültürünün boyut değiştirerek evliya kültürüne dönüştüğü

söylenbilir. Doğaüstü güçlere sahip olan, insanlara yardım ettiğine inanılan saygın ölümlerin bulunduğu bir alan olan Akbura türbesi bölgesinin de kendine has ziyaret adabı bulunmakta, insanlar farklı amaçlarla burayı ziyaret etmektedirler. Ziyarete bulunan insanlar mutlu günlerinde, sıkıntısı olduğuunda, hastalandığında, bir musibete uğradığında, çocuğu olduğuunda veya olmadığında, evlendiğinde, evlenemediğinde, düğününde, sünnetinde, askere giderken, önemli sınavlarından önce ya da hacca giderken buraya gelir dualar eder, türbelerden dua isteyerek, kurban ya da hediyeler adarlar. Burası yukarıda bahsedildiği gibi sadece Türkistan bölgesi etrafında olduğu kadar tüm Kazakistan için de önemlidir (KK 3,50).

Akbura Evliya'nın anne ve babası Kazıgurt Dağı'nın güneybatı yamacında yaşadığı, Babasının İmamali, annesinin Nurcemile olduğu söylenir. Akbura'nın kulağına ezan okunarak konulan gerçek ismi Muhammed Ali'dir. Annesi ona hamileyken ve doğum zamanı yaklaşmışken babası rüyasında beyaz sakallı bir ihtiyar görmüş ve ona şöyle demiştir: “Senin dünyaya gelecek evladın büyük bir keramet sahibi olacak. Kulağına ezan okuyarak ona Muhammed Ali ismini ver. Ancak çocuğun doğuştan kör olacak. Sabırlı olmalısın. Büyür büyümez ona namaz kılmayı öğret. Kalbini iman nuruyla doldur. Zamanla çocuğunun gözü tekrar görmeye başlayacaktır. Yaşı 37'ye geldiğinde bahtını bulacak, 40 yaşında yolu açılacak”.

Vakti saati geldiğinde erkek çocuk dünyaya gelmiş. Babasının rüyasında gördüğü gibi gerçekten de çocuk kör olarak doğmuş. Babası çocuğunu eline aldığıda bebeğin sırtında avuç kadar bir ben olduğunu fark etmiş ve rüyasında gördüklerinin gerçek olduğunu anlamış. Kulağına ezan okuyarak çocuğa Muhammed Ali ismini vermiş. Babası oğlu Muhammed Ali'ye beş yaşından itibaren namaz kılmayı, Kur'an okumayı öğretmiş. Böylece çocuğun kalbi iman nuruyla dolmaya başlamış. Muhammed Ali on iki yaşına geldiğinde namaz kılmaya başlamış. Allah'a tüm kalbiyle ibadet eder olmuş. Aradan dört yıl geçtikten sonra on altı yaşında gözleri açılmış (KK 21,47).

Halk arasındaki anlatılara göre Beyaz Devesi ile zikreden ve özel bir güce sahip olduğu söylenen Evliya Akbura'nın Hoca Ahmet Yesevi ile aynı zamanlarda yaşadığı söylenmektedir. Evliya Akbura'nın babası ve dedesi İslam Dinî hakkında insanlara bilgi veren ve nasihat eden insanlardan olduğu bilinmekteydi. Evliya Akbura'da babası ve dedesi aynı yoldaydı. Akbura'da bu yolda ilerlediği için halk ona kendi arasında zikreden Evliya Akbura diye isim vermişti. Gerçek ismi Aktamberdy olan Eyliya Akbura'nın adını Hoca Ahmet Yesevi'nin verdiğini söyleyen türbedar Törebek Aitbayev'dir.

Anlatılan bir rivayete göre; Bir gün evliya Akbura'nın müridi: “Ey benim yüce hocam, sizin gizemli gücünüze imreniyorum ama deniz gibi merhamet ve şefaatinizin bir damlasını müridinîzle ile paylaştınız?” dedi. Müridine “-neden bu kadar kendini tükettin” deyip, sesine kulak verdi. “Siz her gün Allah (c.c)’ın yeryüzündeki evi Mekke’ye gidip ibadet edip geliyorsunuz. Seferinizin birinde yanınıza beni de alıp o kutsal toprakları gösterseniz olmaz mı?” dedi müridi. Evliya Akbura uzun uzun düşüncelere daldı. O anda müridi isteğini tekrarladı. Müridinin içinde derdi olduğunu hisseden Evliya Akbura: “-Tamam. Yarın gözünü sımsıkı kapatıp, benim belime tutunacaksın, ama yolda gözünü kesinlikle açmayacaksın” dedi. Dediği gibi ertesi gün müridini yanına alıp. Akbura’sına binip Mekke tarafına uçarlar. Ne kadar zaman geçti bilinmez ama Evliya müridine: “Şimdi gözünü aç!” dedi. Müridi gözünü açtığında Kabe’nin tam önünde duruyormuşçasına kendisini buldu. Bu mucizeye çok heyecanlanan müridi o gün orada tüm ibadetlerini yapıp yüce yaratana şükretti. Müridi dönüş yolunda kuşbakışı yeryüzünü görmek isteyip gözünü açtığında anında yere düşer. Öyle bir düşüş sonucu ölmesi gerekirken Allah tarafından yardım edilen müridin büyük bir ağacın dalına takılıp hayatta kaldığı rivayet edilir. Orada hüngür hüngür ağlayan müridi Evliya Akbura’dan binlerce kez af dileyip, yalvarmaya başlamıştır. Rivayete göre müridine acıyan evliya bir sonraki seferinde ağaç ile birlikte müridinin çekip götürmüştür. Evliya Akbura’nın mezarının başında hâlâ Katrengi ismi ile adlandırılan kutsal ağacın bu ağaç olduğuna inanılır. Zamanı gelip fani hayattan baki hayata geçen Evliya Akbura’nın devesinin, vefat ettiğinde gözyaşlarının göl olup aktığı sahibinin yattığı mezarın başından hiç ayrılmayarak orada taşla dönüştüğü anlatılır (KK 21,48).

Akbura kaynağından çıkan suyun, taşla dönüşen devenin gözyaşları olduğunu söylerler. Türbe senenin her günü ziyarete açıktır. Türbenin ziyaretçileri sadece yerel halk değildir. Aynı zaman da tüm Rusya, Rusya, Almanya, Avusturya ve Türkiye’den ziyaretçileri vardır.

Türbedar’ın (shyrakshy) veriği bilgilere göre: Akbura Eyliya Türbesi’nin yanında çıkan bir kaynak suyu vardır ve bölge halkı bu kaynağa Akbura Kaynağı der. Ziyaret için gelenler genellikle şifa ve sağlık bulmak için gelmektedir. Kısmet açtırmak için gelen ziyaretçilerin sayısı fazla olduğu gibi çocuk sahibi olmak isteyenler de türbeyi ziyaret etmektedirler. Ziyarete gelenler önce türbe içerisinde Kur’an okur ve sonra Akbura kaynağından su içer. Bazı ziyaretçiler yanında getirdikleri testiler ile evlerine bu sudan götürür. Türbedarın söylediğine göre kaynak suyunun iyileştirici özellikleri vardır. Bazı insanların cilt hastalıklarını iyileştirdiği gibi bazı insanların da böbrek ve karaciğer hastalıklarını iyileştirdiğine inanılır. Ziyaretçilerden

bazılarının anlattıklarına göre kaynak suyunda alevli beyaz bir yılan görülmüş, türbedekiler bunu melek olarak yorumlamışlardır (KK 21).

Shyrakshy ile görüşme sırasında asistanı Nurgali Orashev aşağıdaki hikâyeyi paylaştı.

“Bundan yedi yıl önce Çimkent şehrinden babası ile beraber on altı yaşında bir kız gelmişti. Genç kızın sedef hastalığı vardı. Doğrusunu söylemek gerekirse genç kızı gördüğümüzde hepimiz ona çok üzülmüştük. Kızın vücudu o kadar kötü olmuştu ki, giydiği elbiseler bile kıza acı veriyordu. Babası, hasta kızını iyileştirmek için tıbben bir çözüm bulamamıştı, daha sonra halk hekimliğinde de bir sonuç alamayan çaresiz baba en son Akbura Türbesi’ni duymuş ve kızını, şifa bulması için getirmişti. Türbe içine giren kız dua etmişti. Babası kızının vücudunu yıkaması için sürekli Akbura Kaynağından su alıp götürmüştü. Daha sonra babası kaynak suyunun kızına yardım ettiğini ve kızının iyileştiğini söyledi. O genç kız şu an evli ve türbeyi ziyaret etmeye devam ediyor” dedi. ²⁵

Yine türbedar tarafından anlatılan bir olaya göre, Akbura Türbesi’ne şifa dilemek için değil dileklerinin kabul olması için gelenlerin sayısı da oldukça fazladır. Altı yıl önce evlenmek istemesine rağmen bir türlü evlenemeyen bir kadının geceyi türbede geçirdiği ziyaretinden bir ay sonra evlenmesi anlatılar arasındadır. Yine köyde yaşayan çocuk sahibi olamayan yedi yıllık evli bir çift türbeyi ziyaret etmişlerdi. Dualarının kabul olacağına yönelik birçok işaret sonrası geceyi türbede geçirmeye karar veren çiftin kısa zamanda ikiz çocukları olmuştur (KK 3,21).

Birçok kişi düzenli olarak Akbura Türbesini ziyaret eder ve Kur’an okuyup, adak adarlar.

4.10. Evliya Göz Ata

Evliya Göz Ata tarihi kaynaklarda tahminen 1714 yılında hayatta olan ve 104 yıl yaşayan evliyadır. Yaşadığı dönemde çiftçilik yapıp ekin ekip halkı o dönemki açlıktan kurtardığı söylenir. Yaşadığı bölgede Evliya Göz Ata’nın simgesi olan kazan vardır, bu Evliya Göz Ata’nın su kaynağının çıktığı yerdir. Çimkent şehrinde Tölebi bölgesine ait Akbastau kasabasında yer alan bu türbede Evliya Göz Ata’nın gözleri tedavi eden bir evliya olduğu söylenir (KK 7,42).

Tarih boyu insanların hastalıklar karşısında çaresiz kaldığı farklı arayışlara girdiği, kutsalla bağ kurma isteğinin arttığı kaçınılmazdır. Eskiden gelen bir halk inancı olarak

25 Shyrakshy’nin yardımcısı.

günümüzde de hastalıklara karşı belirli türbe ve yatır gibi yerlerin ziyaret edilmesi bu yerlerden şifa geleceği inancıyla taşının, toprağının, suyunun kutsal sayılarak değer kazanması, Evliya Göz Ata türbesindeki uygulamaların yön değiştirmiş hâli olduğu söylenebilir.

Halk tarafından bilinip dilden dile anlatılan hikâyeye göre, Evliya Göz Ata göz hastalıklarını iyileştiren kişi olmuştur. Bütün amaların evliyaya gittiklerinde gözlerinin açılması için ettikleri duaların kabul olduğu söylenir. Rivayete göre; Göz Ata vefat edip defin işlemleri bittikten sonra son derece ürkütücü bir ses duyulmuş, dağdaki bütün taşları yerinden oynatmıştır. Yerinden oynayan taşların arasından çıkan su o kadar şiddetlidir ki adeta şelale gibi akmıştır. Bu şelale kendine bir su yolu yaparak, evliyanın mezarına doğru ilerler, mezarın sular altında kalacağından endişelenen insanlar, suların mezarı kapatmayarak mezarın yanından aktığını görürler. Bu olayı da evliyanın bir kerameti olarak yorumlarlar. Yine bir rivayete göre bu akan sudan içenlerin, elini yüzünü yıkayanların bütün hastalıklarından arındıkları söylenir (KK 7,11,43).

4.11. Baydibek Baba

Baydibek Baba'nın 16. yüzyılda Doğu Karatau bölgesinde yaşadığı ve şimdiki Baidybek Baba kasabasında vefat ettiği söylenir. Tarihî kaynaklar Baydibek Baba hakkında, halk arasında yazılan yazılara, efsane ve hikâyelere dayanır. Kazak halk bilgin, tarihçi ve folklorist Şokhan Ualihanov ve Aristov'un yazılarında da bilgiler bulunmaktadır. Kaynaklara göre Alban, Suan, Istı, Dulat, Saryusin, Şapraşty gibi ruların²⁶ soy atası olduğu, göçebe halkın başında bulunan, onlara akıl veren, önderlik yapan büyük bir kişi olduğu bilinmektedir.

Baydibek Karaşaoğlu, Jetisuv bölgesinde konargöçer hayat süren boyların önderi olmuştur. Nesilden nesle aktarılan bilgilere göre, Taşkent'te doğmuş, Karatav'da yaşamış bir tarihi şahsiyettir. Akıl ferasetiyle, cesaretiyle tanınan, halkını bir araya tutabilen etkili bir kişi olmuştur. Kendi yaşadığı dönemde dağılmış olan halkın bir arada toplanmasını sağlamış, birlik ve beraberlik içinde olmaları sayesinde düşmana karşı başarılı savaşlar yürütebilmiş yetenekli bir komutan olduğu da bilinmektedir. Baydibek Biy Jetisuv, Arıs Nehri kıyısı, Karatav ve Taşkent bölgeleri arasında yaşamış, oradaki boyları ve kabileleri bir araya toplayarak Ulu Jüz'ün oluşmasında büyük rol oynamıştır (Abdygaliuly, 2017: 191).

26 Bir atadan kaynaklanan bir dizi kuşak ve genel olarak bir kuşak. Kazak boyları, Kazakların ana Jüzleri kabilelerinin üçü şunlardır: Yaşlı, kıdemli ya da Büyük Ordu (Ulu Jüz); Orta veya Orta Ordu (Orta Jüz); ve Genç ya da Küçük Ordu (Kişi Jüzleri).

Beydibek Baba'nın soyuyla ilgili anlatılan birçok efsane bulunmaktadır. Rivayete göre, Aladağ eteklerinde soyunun büyük bir halk hâline geleceğini dilemiş ve bu dua gerçekleşmiş. Daha sonra, Büyük Jüz kabileleri arasında itibarlı ve kalabalık boylar ortaya çıkmıştır.

Baydibek Baba'ya atfedilen kerametlerden biri de onun manevi etkisinin doğaya yansımalarıdır. Halk arasında, onun adıyla anılan bir dağ veya tepenin olduğu ve buradan dilekte bulunulmasının uğur getirdiği söylenir.

Bir başka efsaneye göre, susuzluktan kıvranan bir köy, Baydibek Baba'dan yardım ister. O, dua eder ve asasını yere vurduğunda oradan temiz bir su kaynağı çıkar. Bu su hem köyün su ihtiyacını karşılamış hem de “kutsal su” olarak yıllarca kullanılmıştır. Baydibek Baba'nın bu mucizesi, onun Allah'ın sevgili bir kulu olduğunu halk arasında pekiştirmiştir (KK 33).

Baydibek Ata mezarı üstüne yapılan türbe Şimkent şehri ve Şayan kasabasına doğru giden yol kenarında bulunur. Baydibek Baba Türbesinin yapımı için Samarkand, Taşkent, Sayram ve Şimkent şehirlerinden özel ustalar getirtildiği söylenir. Kendisinin de yaşamış olduğu bu kasabaya Baidybek Ata kasabası adı verilmiştir Aşimoğlu'nun eserinde Baydibek Bi ile ilgili olarak; Baydibek'in Emir Timur'un çağdaşı olduğu, Yesevi Hazretleri'nin türbesi inşa edilirken işçiler için erzak desteği sağladığı belirtilmiştir (Aşimulu, 2009: 95).

4.12. Baba Tukty (Tükti) Şaşty Aziz

Baba Tükti Şaşty Aziz, 1292 yılında Sır havzasında dünyaya gelmiş ve 1382 yılında doksan yaşında Sozak bölgesindeki Cılıbulak (Kumkent) köyünde vefat etmiştir. Vefat ettikten az sonra yerel halk Cılıbulak'tan 80 kilometre uzaklıkta bulunan Üç Gökçe ovasından kum, saksaul getirerek, bunları Cılıbulak suyuyla karıştırarak, ateş tuğlası hazırlayarak büyük bir türbe inşa etmişlerdir. Bu türbeye Baba Tükti Şaşty Aziz'den sonra halk onun oğlu Tükti Kaya'yı, evliya türbesine türbedarlık yapan Mangıt Munay sufiyi, Tauke Han'ın²⁷ danışmanı Sufi Aziz'i defnetmiştir. Baba Tükti Şaşty Aziz, hayatının sonuna kadar Kazak halkına bağlı Mangıt soyunun manevi bilgini, piri olarak hizmet etmiştir. Dolayısıyla Kazak, Karakalpak, Özbekler de “Baba Tükti Şaşty Aziz bizim pirimiz, Mangıt'tan gelmiştir” denmektedir.

Baba Tükti Şaşty Aziz'in mezarı ve üzerine inşa edilen türbe, Türkistan ve Jambıl eyaletlerinin sınırında, Karatau (Қаратау) dağlarının kuzey bölgesinde, Üşbas Nehri'nin

27 Tauke Han Yönetim yılları 1680-1715. Kazak Hanlığı'nın en önemli devlet adamlarından biridir ve kazak ulusal tarihine önemli katkılarda bulunmuştur. Onun adı, Kazakların devlet otoritesini güçlendirmesi, Kazak Hanlığı'nın dış politika pozisyonlarını Orta Asya'daki uluslararası ilişkiler sisteminde sağlamlaştırmasıyla bağlantılıdır.

yakınında yer almaktadır. Eski Koykend'in bulunduğu yer olan ve şu anda Kumkent olarak adlandırılan bölgeden güneybatıya doğru yaklaşık 6 km uzaklıkta bulunan Jılıbulak olarak bilinen yerde bulunmaktadır.

Eski efsanelere göre Baba Tüküti Şaştı Aziz Türbesi, ilk olarak zengin biri olan Baybörü tarafından inşa edilmiştir. Türbe, zamanla birkaç kez yeniden yapılmıştır. 19. yüzyılda, Kuttıbay ve Bostan adındaki iki kişi, Baba Tüküti Şaştı Aziz'in mezarına büyük bir türbe inşa etme kararı almışlardır. Bu kararla ilgili söylentiler günümüze kadar ulaşmıştır. Kuttıbay ve Bostan, halkı organize ederek kerpiçleri hazırlatmış ve yaklaşık olarak 1916 yılında türbeyi inşa ettirmişlerdir. Ancak birçok yıl geçtikten sonra türbe yıkılmıştır. Sonradan, yıkıntıların yerine tuğlalar örülerek dikdörtgen duvar üzerine kapsamlı bir kubbe oturtulmuştur. Türbenin cephesi desensizdir, ancak çift kemerli küçük desenli bir minareye sahiptir. Yapının yapısına kare şeklinde eksenler aracılığıyla sivri kemerler eklenmiş ve kubbenin ağırlığı bu kemerlere yüklenmiştir. Türbenin ortasında, dışı kerpiçle örülmüş bir sanduka bulunmaktadır. Baba Tüküti Şaştı Aziz'in türbesinin içerisinde 1929 yılına kadar dört mezar bulunmaktadır (Kartabayulı 1996: 7).

1929 yılında kötü niyetli kişiler türbeyi iki defa bozarak kerpiçlerini ev yapmak için kullanmıştır. Fakat sonra bunların hepsi hastalanarak ölmüşlerdir. Dolayısıyla Baba Tüküti Şaştı Aziz'in ruhundan korkan yerel insanlar türbeden alınmış kerpiçleri yerlerine yerleştirerek bozulmuş yerlerini tamir etmiştir. 1929-1945 yılları arasında Baba Tüküti Şaştı Aziz Türbesi dört defa yıkılarak dört defa onarım görmüştür. Kasten zarar veren insanlar yüzünden türbe içerisindeki dört kabrin yeri kaybolmuştur. 1996 yılında Serikcan Seyitcanov isimli iş adamı bu sagana yerine görkemli kubbeli türbe inşa ettirir. Fakat 2006 yılında Kumkent'li diğer bir iş adamı Nursadık Ergesulı, Serikcan Seyitcanov'un yaptırdığı türbesinin üzeri su geçirdiğinden dolayı onu bozarak yerine tamamen yeni bir mimari yapı inşa ettirir (Esilbay 2005: 26-27).

Ancak aradan yaklaşık on sene geçer geçmez binanın çatısı dayanıklılığını kaybetmiş ve türbenin içine su geçirmeye başlamıştır. Bu nedenlerden dolayı 2006 yılında Kumkent'li bir yerli iş adamı Nursadık Ergeşoğlu tarafından büyüklerin de onayı alınarak mevcut binayı yıkmış ve yerine tamamen yeni mimari üslubuyla dikkat çeken şimdiki türbeyi inşa ettirmiştir (Tajiyev, 2018: 208).

Türbenin şimdiki hâli çift minareden ve çift katmandan ibarettir. Türbenin dış görünümü güzelliğiyle dikkat çekmektedir. Genel olarak yüksekliği 16,5 metredir. Alt kat üç odadan, kabir-hane, müze odası ve mescitten oluşmaktadır. Üst kat tek odadan ibarettir. Burada Baba

Tükti Şaşty Aziz'in sandukası bulunmaktadır. Dış çevresi büyük bulvardan oluşur. Türbenin dış duvarları tamamen mermerle kaplanmıştır. Türbeye götüren 250-300 metre uzunluğundaki yol asfaltlanmış, yol boyunca ışıklar tesis edilmiştir. Ziyaretçilere özel olarak dinlenme, ziyaret ve yemek hazırlamak için özel mekânlar yaptırılmıştır. Türbeye götüren yolun kenarına çeşitli çiçekler ve meyve ağaçları dikilmiştir. Türbe çevresi tamamen çimentoyle kaplanarak beton çitlerle kuşatılmıştır. Türbe yakınında bulunan göl, pınar ve bahçe özel bakıma alınarak ziyaretçiler için özel olarak göl kıyısında dinlenme tesisleri yaptırılmıştır. Baba Tükti Şaşty Aziz Türbesinde Türbedarlık yapan Asubay Bakirov'un dediğine göre, Baba Tükti Şaşty Aziz, son yılları yerel halk tarafından "Sahi Evliya" diye adlandırılmaya başlamıştır (Margulan, 1998: 64).

Halk arasında dolaşan söylentilere göre, iyi niyetli insanlar her zaman Baba Tükti Şaşty Aziz'in kerametinden nasiplerini almıştı. Örneğin, Satıbaldı Karı adında bir kişi sürekli olarak Baba Tükti Şaşty Aziz türbesini ziyaret eder ve onun ruhuna Kuran okurmuş. Satıbaldı Karı, vefat ettikten sonra yirmi sene geçmiştir. Satıbaldı, çocukken kızamık hastalığına yakalanarak iki gözü körelmiş. Ancak bu durum, Satıbaldı'nın dinî eğitim almasını engellememiştir. Köydeki müftüler ve yaşlılar arasında dolaşarak Kuran'ın tüm ayetlerini ezberlemiştir. Büyüdüğünde bilgili bir kadın olarak tanınmıştır. Satıbaldı Karı, gözleri görmemesine rağmen her cuma günü beş-altı kilometre uzaklıktaki Baba Tükti Şaşty Aziz Türbesi'ne tek başına yolu şaşırmadan gitmiş ve gelmiştir. Baba Tükti Şaşty Aziz'in ruhuna Kuran okuyarak evliyanın türbesinde geceler geçirmiştir. 1932 yılında yaşanan açlık sırasında binlerce kişi bir lokma bulamadan ölmüştür. Satıbaldı Karı, açlık esnasında evinden dışarı çıkamasa bile Baba Tükti Şaşty Aziz'in şefaatiyle ölümden kurtulmuştur. Satıbaldı Karı, her gün yatsı namazını kıldıktan sonra yengesine "Yenge, kap torbasına bak" dermiş. Yengesi kap torbasında biraz et ve ekmeği bulurmuş. Böylece ikisi de açlıktan sağ salim kurtulmuştur. Satıbaldı'nın ağabeyi Aplamış 1928 yılında Sovyet iktidarı tarafından sürgün edilmiştir. Dolayısıyla yengesiyle birlikte yaşamış Baba Tükti Şaşty Aziz'in efsaneleri, Kazak ve Türk kültüründe derin bir iz bırakmış mistik ve kudretli bir figürdür. O, Alpamıs, Kobılandı, Sora, Tölegen ve Sansızbay gibi kahramanlara güç ve cesaret veren, hatta onlara ilham veren kutsal bir kişiliktir. Kazak halkının yanı sıra Türk halklarının da özellikle de Türkistan coğrafyasının, namus ve birlik mücadelesinde yer alan her kahraman, zor zamanlarında Baba Tükti Şaşty Aziz'in adını anarak ondan yardım istemiş ve türbesini ziyaret etmiştir (KK 3,8,11).

Efsane ve menkıbelerde, eski şiirlerde ve destanlarda Baba Tükti Şaşty Aziz, çok eski bir döneme ait bir figür olarak anılsa da genellikle Arıstan Bab'dan sonra yaşadığına inanılır. Bu

inanç, Alpamıs destanında geçen “Cümle evliya toplandık, önderimiz Arıstan Bab” dizelerinden de anlaşılmaktadır. Bu destan, Arıstan Bab’ın liderliğinde toplanan evliyalar arasında Baba Tükü Şaşıy Aziz’in de yer aldığını ima etmektedir. Burada Baba Tükü Şaşıy Aziz’in, Alpamıs’ın babası Bayböri’yi oğluyla müjdelediği bir figür olduğu belirtilir (KK 7,33).

Destanda Baba Tükü Şaşıy Aziz, “Mangıt soyundan, Edige’nin büyük dedesi” olarak tanımlanır. Bu tanım, onun geçmişteki önemli bir aile soyundan geldiğini ve hatta büyük bir lider olan Edige’nin atası olduğunu gösterir. Bu şekilde, Baba Tükü Şaşıy Aziz’in sadece bir kahramanlık figürü olmadığı, aynı zamanda Kazak ve Türk topluluklarının tarihindeki önemli bir figür olduğu vurgulanır.

Birinci efsaneye göre, Baba Tükü Şaşıy Aziz, 7. yüzyılda yaşamıştır. Hoca Ahmet Yesevi’nin büyük dedesi İshak Bab, İslam dinini Orta Asya bölgesine yaymak amacıyla geldiğinde, yerel halk tarafından sorgulanır. Onlara, “Senin tavsiye ettiğin din, bizim tuttuğumuz dinden ne üstünlüğe sahip?” diye itiraz edilir. Bu sırada Baba Tükü Şaşıy Aziz, ortaya çıkar ve İslam dininin hakiki bir din olduğunu kanıtlar. O dönemde Baba Tükü Şaşıy Aziz, Tuklas ismiyle tanınmaktadır.

İkinci efsane, Nogaylı halkının Mangıt soyundan gelen hükümdar Edige, Nogaylı’nın beyi, kahramanı iken İdil nehri kenarında yaşamışsa bile üç defa Güney Kazakistan bölgesine gelerek Baba Tükü Şaşıy Aziz türbesini ziyaret etmiştir. Baba Tükü Şaşıy Aziz’i büyük dedesi olarak görmüştür.

Üçüncü efsane, Oğuz dönemine ait “Dedem Korkut” kitabında anlatıldığı kadarıyla, sıra kenarında yaşayan büyük kahraman Alpamıs’ın babası Bayböri’nin sığındığı pir olarak bilinir. Üç efsanenin de ortak noktası Edige’nin tarihi bir figür olmasıdır. Baba Tükü Şaşıy Aziz, Türk soyundan gelen bir din bilgini olarak düşünülür. Diğer bir kaynağa göre ise Baba Tükü Şaşıy Aziz, Dede Korkut ve İshak Bab gibi kişiliklerle aynı dönemde yaşamıştır. Kumkent köyündeki Cılıbulak çeşmesi etrafında yaşamış ve ölümü sonrasında buraya defnedilmiştir. Evlenmemiş ve takva sahibi bir kişi olarak bilinir. Aynı zamanda kabile lideri olmuş ve büyük bir cami inşa ettirmiştir. İshak Bab döneminde, Baba Tükü Şaşıy Aziz’in babası Kumar ile iyi bir ilişki içinde olduğu rivayet edilir (KK 1,8,11).

Baba Tükü Şaşıy Aziz’le ilgili efsane ve menkıbeler çoktur. Bir efsaneye göre “Mangıt Edige’nin büyük babası” ise, diğerlerine göre sahabeden Hz. Ebu Bekir Sıddık’ın neslinden gelmektedir. İshak Baba, Baba Tükü Şaşıy Aziz’i veziri ettikten sonra Şamanizm’i takip eden şehir sakinlerine tedricen nasihat ederek İslam dinini kabul ettirmeye baslar. İshak Baba, her

şehrin itibarlı on tane kişisini Kumkent şehrine toplayarak İslam dinini kabul ettirmeye kalktığında Baba Tükti Şaşty Aziz'in çok yardımı dokunmuştur. İshak Baba, Kazak bozkırında İslam dinini yayma faaliyeti yürütürken Baba Tükti Şaşty Aziz'in yardımına, takvalığına, eşdeğeri bulunmayan yeteneğine, cesaretine, geleceği öngörebilen özelliklerine dayanmıştır. Halk ağzında dolaşan diğer bir menkıbeye göre “Kazak evliyalari kendi yaşamlarina Baba Tükti Şaşty Aziz'den sonra başlamıştır.”. Bundan başka yazar Cubatkan Muratbayev'in Baba Tükti Şaşty Aziz'le ilgili el yazmaları mevcuttur (Taciyeve, 2011: 30).

Bu tür efsane ve menkıbelerin incelenmesi, el yazmalarının bir araya getirilmesiyle yapıldığında aşağıdaki sonuçlara ulaşmak mümkündür. İlk olarak, Baba Tükti Şaşty Aziz, Kazak bozkırında İslam'ı yaymak amacıyla gelen Araplarla iş birliği yaparak sıradan insanların kanının dökülmesini engelleyen ve halkın koruyucusu olarak tanınan bir kişilik olarak bilinir. İkincisi, Baba Tükti Şaşty Aziz, Arapların silahlı askerlerinin Kazak bozkırında yaşayan insanlara saldırmaması için onları liderleri olarak gördüğü İshak Bab'ı hükümdar seçmiştir. Yerel halka İslam dininin doğruluğunu kanıtlamak için ateşe girmiş ve cehri zikir sayesinde alevden sağ salim çıkmıştır. Böylece, bozkır insanların İslam dinini şartsız kabul etmesini sağlamıştır. Üçüncüsü, Baba Tükti Şaşty Aziz, Kazakların Arapların yazısını, kültürünü ve bilimini öğrenmelerine öncülük eden ve Kazak topraklarında ilk medreselerin kurulmasına yol açan önemli Türk-İslam aydınlarından biridir (Esilbay, 2005: 27).

Profesör A. Kongıratbayev'e göre,

“Baba Tükti Şaşty Aziz'in yaşadığı mekân, Karadag'ın kuzey tarafındaki Sozak ilçesidir. Baba Tükti Şaşty Aziz'in mezarlığında beyaz bir çengel bulunmaktadır. Türbe yakınında, kış aylarında donmayan ılık suyuyla bilinen bir çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmeye yerel halk Cılıbulak adını vermiştir. Çeşme çevresinde tarım faaliyetleriyle uğraşmıştır” (Kongıratbayev, 1991: 75).

Bazı rivayetlere göre, Baba Tükti Şaşty Aziz'in mezarına türbe inşa ettirilmesinin sebebi, velinin doğrudan ruhunun etkisiyle olmuştur. Bir gün, Kaskabay adında biri, Cılıbulak kıyısında kalın beyaz bir çengelin arasında kibleye yönelmiş, Kuran okuyan yaşlı bir adamla karşılaşır. İhtiyarın başında sarığı, elinde asası olduğu belirtilir. Kaskabay sessizce yanına yaklaşır, diz çöker ve dua ettikten sonra selam verir. Yaşlı adam, “Burada Baba Tükti Şaşty Aziz yatıyor. Ben onun ruhuna Kuran okuyorum” der. Kaskabay, “Her gün mü okuyorsunuz?” diye sorar. Yaşlı adam, “Her cuma günü geliyorum” cevabını verir (KK 7,21).

Kaskabay, bu görüşmeyi hemen Cılıbulak bölgesindeki Datkası Bostan’a aktarır. Bostan Datka, cuma günü üç-dört gençle birlikte çeşmeye gelir ve Kuran okuyan yaşlı adamlarla karşılaşır. Kuran okunmasının ardından dua edilir ve konuşmaya başlanır. İhtiyar, “Müslümanlar önce Hz. Muhammed’in türbesini ziyaret etmeli, ardından Seyit Hoca’nın kabrini ziyaret etmeli. Sonrasında, Allah’ın nuru Bablar Babı Baba Tüküti Şaşty Aziz’in türbesini ziyaret etmelidir.” der. Datka, yaşlı adamdan Baba Tüküti Şaşty Aziz’in kabrinin bulunduğu yeri göstermesini ister. İhtiyar esasını yere dikerek velinin mezarının yerini işaret eder. “Kazdığınızda bir işaret çıkacak, sonra ikinci bir işaret görünecek. Sonrasında kazmamalısınız.” uyarısında bulunur. İhtiyar, Cılıbulak çeşmesinin suyunun yazın soğuk, kışın ise ılık olmasını, Baba Tüküti Şaşty Aziz’in bu çeşmeden daima abdest aldığını dile getirir. Kazılan yerden yumruk kadar bir yılan çıkar. Gençler, yılanı öldürür. Ancak yaşlı adam, “Masum yılanı boşuna öldürdünüz. Velinin şefaati uzaklara gidecektir.” diye üzülür. Gençler, bele kadar kazdıklarında iki kulaklı kerpiç görürler ve kazmayı bırakırlar. Bostan Datka’nın organize etmesiyle, tüm Cılıbulak köyü sakinleri velinin mezarına türbe yapar. O günden itibaren her cuma günü gelen yaşlı adamı kimse göremez. Bu nedenle yerel halk, “Baba Tüküti Şaşty Aziz, ruhunu türbe inşa ettirmek için yaşlı adam şeklinde göndermiş” şeklinde söyler (KK 3,11).

Alpamıs masalında Baybörü ve Analık adlı eşi iyice yaşlanmışlardır. Bir gün Analık, eşi Baybörü’ye “Deveden buğra, koyundan koç ve attan aygır alıp gel” der. Bunları alıp evliya evliya gezerek Allah’tan bir çocuk isterler. En sonunda yolun kenarında bulunan bir çalının yanında geceleyince rüyalarında, daha sonra Hızır olduğunu anlayacakları, bir yaşlı adam onlara bir oğlan ve bir yıl sonra da bir kızlarının olacağını, oğlunun adını Alpamıs, kızının adını arlıaş koymasını söyler. Alpamıs dünyaya geldikten sonra rüyasında gördüğü kişi tekrar görünür ve “İçini yarattım kara demirden, sırtını yarattım çelik demirden, atsalar ok batmaz, vursalar kılıç kesmez. Suya atsalar batmaz, buna düşmanlık eden hiç kimse muradına ermez, adı Alpamıs Batır” diyerek dua eder. Bu Hızır’dır. Alpamıs destanında ise evliya gezen kişi, Ultan’ın asiliğinden bıkmış olan Baybörü’dir. Baybörü, Baba Tüküti Aziz’in kabrinde geceleyince rüyasına o girer ve Baybörü’ye bir oğlu ve sonra da bir kızı olacağını; oğlunun adını Alpamıs, kızının adını da arlıaş koymasını söyler. Sonra evliya, oğlu için “Oğlun on yaşında yurt alır, atsalar ok geçmez, vursalar kılıç kesmez, ateşe atsalar yanmaz, suya atsalar batmaz. O han olsun” diye dua eder (KK 21,23).

Burada görevli türbedar, “Baba’nın yaşadığı yüzyılı kimse doğru söyleyemez. Hikâye sadece varsayımdır. Ziyaretçiler buraya Jılıbulaktan su içip, yakınlarındaki gölde yıkanmak için geliyorlar. Buranın suyu kutsaldır.

Onlarla birlikte evine götürmek için su çeken insanlar da var. Tanrı için yalvaranlar burada gecelemetedirler ve niyetlerinin kabul edilip, tekrar gelen ziyaretçilerimiz de var” demektedir (Sakhı ve Selçuk, 2022: 214).

4.13. Aışe Bibi

Zhambyl bölgesinin kutsal adak yerlerinden biri: Sevgiye adanmış Aışe Bibi Türbesi Kazakistan’ın Cambul şehrinde bulunmaktadır. Büyük Selçuklu sultanlarından Alp Arslan’ın kızı ve Karahanlı hükümdarlarından Nasır bin İbrahim’in eşı Ayşe Bibi’ye ait olduğu kabul edilen türbe, 11-12.yy’a tarihlendirilir. 7 X 7 m ölçülerindeki türbe kare planlıdır. Tamamıyla tuğla malzemeden inşa edilmiştir. Restorasyonla günümüze ulaşmıştır. Türbenin dört cephesinin ortasında sivri kemerli açıklıklar yer alır. Bu hâliyle çar-tak tipi türbeler grubunda yer alır. Bu açıklıklar batıdaki ana giriştir ve taç kapı formundadır. Diğerleri daha sadedir.

Aışe Bibi Türbesi Güney Kazakistan’da, Zhambyl bölgesinde yer alan 11-12. yüzyıllarda inşa edilen eşsiz bir büyüklüğe sahip olan türbedir. Türbenin asıl taç kapısının bulunduğu ön cephede iki köşede alttan yukarıya doğru daralan ve giriş kapısının sivri kemeri hizasında tekrar genişleyerek yükselen iki silindir şeklindeki dayanak kulesine yer verilmiştir. Restorasyon geçirmiş olan türbenin dört cephesi kare, yıldız, haç motifleriyle terakota süsleme oyma tekniğı ile yapılmıştır. Bunların yanı sıra stilize palmet, rumi, kıvrıkdal, yaprak motifleriyle bitkisel süslemeye de yer verilmiştir. Cephelerdeki tezyinatı meydana getiren birbirinden farklı olmak üzere, 64 değişik formda süsleme gerçekleştirilmiştir.

Türbenin özelliğine gelirse sadece Kazakistan’da değil tüm Orta Asya’da bulunan tamamen tuğla malzemeyle inşa edilmiş ve cepheleri süslemeli terrakota plakalarla kaplanmış bir yapıdır. Kare planlı yapının köşelerinde yukarı doğru incelen silindir şeklinde kuleler bulunmaktadır. Dıştan 8.50 x 8.50 metre ölçülerinde, duvar kalınlığı yaklaşık 1.60 – 1.65 metredir. Silindir şekilli köşe kuleleriyle sınırlandırılmış cephelerin ortasında sivri kemerli birer eyvan yer alır. UNESCO uzmanlarının fikirlerine göre bütün yapısı desenle bezenerek süslenen altmıştan fazla desene bürünen kerpiçler sadece dış kaplama olarak değil, duvar yapısı olarak kullanılan dünyadaki eşsiz mimari eserlerden biri Aışe Bibi Türbesidir. 12. yüzyılda inşa edilmiştir. Aışe Bibi Türbesi, Cambıl ili Cambıl ilçesi Aışe Bibi köyünde bulunmaktadır (Muhtarov, 2007, 68).

Erişilen tarihî kaynaklarda ise 840 – 1212 yılları arasında Orta Asya ve günümüz Doğu Türkistan toprakları üzerinde hüküm sürmüş bir Türk devletinin hükümdarı Karahanın sevgilisi

Aişe bibi anısına yaptırılmış bir mimari olup, aşkın sembolü olarak Kazaklarda ve yabancıların kalbinde özel yere sahiptir.

Tüm insanlığın ortak mirası olarak kabul edilen, doğal ve kültürel varlıkları dünyaya tanıtmayı ve toplumda bu varlıkların korunmasına yönelik bilinç oluşturmaya amaçlayan UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde insanlığın tarihi mimari anıtı olarak listelenmiştir.

Evliya Aişe Bibi'yi yerli halk "Kız Evliya" diye de adlandırmaktadır. Şimkent şehrinden Taraz şehrine doğru giden yolda 11-13. yüzyıllara ait olduğu sanılan bu türbenin hâlen yarım kalıntısı korunmuş durumdadır. Yapı hakkında halk anlatıları şöyledir:

Aişe Bibi Zengi Baba'nın kızıdır, çok güzel olduğu gibi aklıyla ve zekasıyla da bilinirdi. On yedi yaşına geldiğinde, Karahanlı Devleti'nin baturu Şaihi Zunna'nın oğlu Kasım Ali'nin gönlü bu güzel kıza kapılır ve kıza âşık olur. Kızında bu genç yiğitte olan duygusunun karşılıksız olmadığı anlaşılmaktaydı. Bu iki genç o dönemin örf ve adetlerine göre nişanlanmışlardı. Güze doğru düğünlerini yapmak için aileleri hazırlıklara başlamışlardı.

Kasım Ali düğün hazırlıkları henüz bitmemişken doğudan işgal için gelen askerleri savuşturmak ve yurdunu korumak için ordunun başına geçmişti. Girdiği savaşta düşman askerini mağlubiyete uğratan Kasım Ali'nin zafer haberi tüm yurda ulaşmıştı. Haberi alan güzel Aişe arkadaşlarını da yanına alıp Kasım Ali'yi karşılamak için yola çıkmıştı. Uzun süre yoluna devam eden Aişe'nin, aklındaki Asi nehri kıyılarına geldiğinde burada çadırını kurup bir iki gece konaklayıp nişanlısı Kasım Ali'yi karşılamaktı.

Bozkırın nazlı güzeli Asi nehrini gördüğünde çok sevinmiş ve suya girmek istemişti. Güzelliği her yere dağılan Aişe'nin suya gireceği zaman bir yılan ok gibi atılarak genç kıızı ısırmıştı, Aişe tüm sesiyle bağırarak ve bu çılgınlığı duyan arkadaşları koşarak Aişe'nin yanına geldiğinde Aişe :

Kim jetken bul omirde armanına,

Talaylar sanın sogıp kalmadı ma?

Solarding biri bolip mende öttim,

Paniding kargıs atkqan jalganına.

Feryat edip ağlarken Kasım Ali de yetişmişti. Çadıra giren Kasım Ali, Aişe'yi görünce canım güneşim diye üzülen gözleriyle etrafa çaresizce bakınırken Aişe kızın başına yerli halk arasından hekimlerde yetişmişlerdi. Aişe kızın kazasına çok üzülen Kasım Ali: "Seninle henüz nikahımız bile kıyılmamıştı, seni nasıl ve ne diye toprağa vereceğim?" diye üzüntüsünü

haykırırken kalabalığın arasından biri çıkıp: “Bu kız henüz son nefesini vermedi, şimdi sizin nikahınızı kıymak mümkündür. Eğer nikahınız kıyılırsa sen de onu beyazlıklara kapatıp son seferine uygunluğunca yolcu edebilirsin” demişti.

Kasım Ali buna razı olmuş ve adam da nikah ayetlerini okuyup: “Şaihi Zunnay’ın oğlu Kasım Ali’yi eşin olarak kabul eder misin kızım?” deyip Aişe’ye doğru baktığında; Aişe kız tüm gücünü toplayarak kaşlarını yukarı kaldırıp başını eğerek bu nikaha razı olduğunu belli etmiş ve bu hareketten sonra Kasım Ali de Aişe’yi eşi olarak kabul ettiğini söyleyerek nikahlarını böylelikle tamamlamışlardı. Nikah merasimi bittikten sonra Aişe son nefesini vermişti. Aişe kız bu andan itibaren “Aişe Bibi” olarak anılmaya başlanmıştır. “Bibi” sözcüğü Arapçadan Kazakçaya geçmiş “yar, eş” anlamlarına gelmektedir.

Kasım Ali eşi olan Aişe Bibi için mezar kazdırıp sevdiğini oraya defnetmişti. Altı ay sevdiğinin kabrinde yatan Kasım Ali, Aişe Bibi’nin ölümünden sonra ona olan saygısından ve sevgisinden dolayı mezarının başına kubbe şeklinde görkemli bir anıt diktirmişti. Daha sonra bu kubbe “Aişe Bibi” kubbesi olarak tarihteki yerini alır. Asırlar boyunca korunan bu yapı günümüzde Kazak topraklarındaki en değerli kültürel yapılardan biri olarak kabul edilmektedir. Tarihçi G.Navozhılov’un “Kazakistan’ın Mimari Anıtları” adlı eserinde bu Kubbeli yapı Kazakistan’ın “Tac Mahâli” olarak sembolize edilir. Aşk ve sadakatin, ebedi bir dostluğun görkemli bir simgesi olarak değerlendirilmektedir.

Aişe Bibi’nin türbesi, kerametlerin merkezidir. Rivayete göre, türbeyi ziyaret edenlerin dileklerinin gerçekleştiğine ve manevi huzur bulduklarına inanılır. Özellikle yeni evlenen çiftler, evliliklerinin huzurlu ve bereketli olması için türbeyi ziyaret eder. Bu ziyaretler sırasında yapılan duaların kabul gördüğü ve Aişe Bibi’nin ruhani destek sunduğu ve hastalara şifa verdiği sıkça dile getirilir (KK 20,24).

Aişe Bibi türbesine Kazakistan’ın her tarafından ziyaret etmeye gelirler. Kimi niyet edip, dua etmeye kimi ise Ana’nın ruhuna Kur’an okuyarak sevabını bağışlamak için ziyaret ederler. Türbeyi selamlayarak girip, alışlagelmiş ritüelleri yaparlar. Yeni evlenen çiftler ilk olarak Aişe Bibi Türbesine ziyaret etmeyi farz bilirler ve gelip Kur’an okuyup evliliğinin mutlu sürmesi için dua edip para bırakır. Evleri yakın olan insanlar namazları buraya gelip kılıyor ve bunun daha çok kabul edileceğine inanıyorlar (Sakhı ve Selçuk, 2022: 220).

4.14. Gaip Eren Kırk Şilten (Gaip Eren Kırk Evliya)

Gaip Eren, Kırk Şilten Güney Kazakistan'da bulunan en önemli ziyaret yeri sayılır. Tolebi ilçesinden Kazygurt Dağı²⁸ na giden yolda, Angir Ata köyü yakınlarında yer almaktadır. Bu kutsal alan hakkında aşağıdaki dinî inançlar vardır:

Evliyalığın yedi seviyesi vardır: en yüksekte Kutub, ondan sonra, ruhun oğlu (aruakuly) Mukaddas, üçüncüsü ise; Gaip Eren Kırk Şilten. Kırk Şilten kutsal kırk evliya içerir. Şilter Ata'da üç kaynak vardır:

- Şuruk Bastau: onun suyu kulaklar için derman
- Öngeş Bastau: solunum yollarını ve bronşiti iyileştirir
- Köz Bastau: suyu göz hastalıkları için iyi gelir.

Halk arasında anlatılan efsaneye göre; eski zamanlarda “Ben Evliyayım” diyen Kazgurt ve Şilter tartışmışlar. Kutsal güçlerini göstermek isteyen Şilter yayını gerdirip okunu dağa atmış. Şilter'in oku dağı delip geçmiş ve dağ adeta deve hörgücü şeklini almış. Kazgurt'ın attığı ok ise Şilter'in yüzünde yüzlerce delik açmıştır. Günümüzde ise Şilter'in yüzünü gören insanlar bu efsaneye hemen inanırlar çünkü Şilter'in Kazgurt tarafına bakan yanında yüzlerce oyuk görülür.

Şilter Ata Evliya'nın mezarının başında kaynak suyu olduğu gibi yanında bir de dut ağacı vardır. Bu ağacı halk kutsal ağaç olarak bilir ve orada dualar edip Kur'an-ı Kerim okurlar. Yine aynı yerde yükseklikleri on metreye yakın iki tane taş parçası vardır. İsimleri Ata ve Ana diye bilinir. Burayı ziyarete gelen insanlar genellikle geceyi burada geçirirler (KK 10,22).

Ziyaretçiler genellikle kötülüklerden arınmak için gelirler. Niyetleri doğru olan insanların kutsal taşların arasından rahatlıkla sıkışmadan geçtiğine inanılır. Hayatta pekiyi şeyler yapmayan ve kötü niyetli insanların bu kutsal taşların arasından geçmek istediklerinde sıkıştıkları ve geri çıkmaya mecbur kaldıkları söylenir. Bu durumda olan insanlar günahlarının

28 Kazygurt (dağı): Kazygurt (Kaz. Kazyrt), doğudan başlayarak batıya uzanan 20 km uzunluğundaki sıra dağlardır. En yüksek noktası 1768 metre uzunluğundadır ve Talas Alatau vadisinde, Tien Shan dağlarının batı sırtında yer alır. Çimkent'e 40 kilometre uzaklıktadır. Tien Shan doğal bölgesinin Ugam doğal eyaletine dahildir. Efsanelere göre her ulusun kendi kurtarıcısı vardır ve yine efsanelere göre Nuh'un Gemisinin durduğu yer; Filistin'de Sina, Kafkasya'da Ararat ve Arabistan'da El Cudi Dağı olarak anlatılır. Kazakistan'daki Kazygurt Dağı da böyle bir yerdir. Kazakistan'daki tüm dağ sıraları arasında ülkenin güneyinde bulunan Kazygurt Dağı efsaneler ve gizemli geleneklerle doludur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Goncharov., A. (2013). Konjonktürsüz tarih. Çevremizdeki coğrafya. Almatı.s.610.

affedilmesini dileyip kurban kesip adak adarlar ve Kur'an-ı Kerim okutup bağışta bulunurlar (KK 9,17).

Bölgenin batısında ise “Şilter Ata'nın Çöken Devesi” mekânı bulunur. Burada Şilter Evliya'nın taşı, çocuk ve devesinin ayak izleri görülür. Eskiden burada Şilter Ata'nın taşının olduğu yerden çocuk seslerinin geldiğini söyleyenler olmuştur.

Şilter Ata mekânında yılanlar da vardır, ancak o yılanları herkes göremeyebilir. Görenler ise Hıdır kazanıp bahtiyarlığa kavuşmuşlardır. Halk arasında, Şilter Evliya'nın başında yılanları görenlerin hayatlarının değiştiğini ortaya koyan örnekler vardır (Aşimulu, 2009: 95).

Gayb-ı Eren Kırk Şılten, Türk-İslam mistisizmi içinde önemli bir yere sahip olan metafizik bir kavramdır. Bu kavram genellikle tasavvufi gelenek, evliya menkıbeleri ve kutsal kişilerin gerçekleştirdiğine inanılan kerametlerle ilişkilendirilmektedir. “Gayb-ı eren” ifadesi,” görünmeyen varlıklar” anlamına gelirken “Kırk Şılten” ise hakikat yolunda ilerleyen, olağanüstü manevi güçlere sahip ruhani şahsiyetlerden oluşan bir topluluk olarak kabul edilmektedir (KK 17).

Kırk Şılten'in Mucizelerini belli başlıklar altında toplamak mümkündür:

Yardım Etme: Kırk Şılten'in, samimi bir niyetle kendilerine yönelen kişilere görünmez bir şekilde yardımda bulunduğu inanılmaktadır. Türk ve diğer Türk soylu halkların mitolojik anlatılarında, bu varlıkların adaletli ve erdemli bireylere zor zamanlarında destek sunduğu ifade edilmektedir.

Evliyalarla Olan İlişkisi: Türk tasavvuf geleneğinde Hoca Ahmet Yesevi, Bektaşî Veli, Beket Ata ve Korkut Ata gibi manevi şahsiyetlerin Kırk Şılten'den manevi destek aldığına dair menkıbeler bulunmaktadır.

Savaşçılara Desteği: Kırk Şılten'in, savaşçılara destek olarak onların düşmana karşı galip gelmesine yardımcı olduğuna dair anlatılar mevcuttur. Bu anlatılar, özellikle destanlar ve halk hikâyelerinde sıkça yer almaktadır.

Rehberlik Edici Güç: Yolculuk esnasında kaybolan seyyahlar veya dervişlerin, Kırk Şılten'in manevi yönlendirmesi sayesinde doğru yola ulaştıkları rivayet edilmektedir.

Ruhsal Arınma: Kırk Şılten ile manevi temas kuran bireylerin, içsel bir arınma sürecinden geçerek yüksek bir manevi mertebeye eriştiği kabul edilmektedir. Bu kavram, Türk tasavvuf geleneğinde şamanistik unsurlarla iç içe geçmiş bir inanç sistemini yansıtmaktadır. Günümüzde

de halk inanışlarında evliyaların kutsallığı ve onların gerçekleştirdiğine inanılan mucizelerle ilişkilendirilmeye devam etmektedir.

4.15. Abdülaziz Baba

Evliyalar şehri Sayram'ın diğer bir önemli evliyası ise Abdülaziz Baba'dır. Abdulaziz Baba'nın bazı eski kaynaklarda Buhara'da doğduğu ve orada vefat ettiği bilgisi yer alır. Halk arasında ona Bahavuddin Balagardan da derler. Sayram'ın mimari örneğinin en gösterişlisi kabul edilen Abdülaziz Baba türbesi şehrin kuzeyinde, büyük mezarlığın ortasındadır. Safieddin Orın Koylakın'ın "Nasabname" isimli eserine göre Abdülaziz Baba 7. yüzyılda yaşamış ve Müslüman askerlerin bayraktarlığını yapmıştır. 11. yüzyılın ortasına değin İslam ülkelerinde kabir üzerine kümbet yapılması yasak olduğundan Abdülaziz Baba kabrine yapılan kümbetin Karahanlılar zamanında yani, 10-12. yüzyıllarda yapılmış olması muhtemeldir. Müellifi meçhul "Risolya" adlı eserde Abdülaziz Baba'nın eski türbesi harap olduktan sonra Emir Timur'un komutanı Navruzahmat, türbeyi tekrar yaptırmıştır. Kaynaklarda Emir Timur'un komutanları arasında Navruzahmet isimli bir şahsa rastlanmamaktadır. Kaynaklarda Barakhan diye anılan, Taşkent'e ve Sirderya bölgelerine yakın eyaletleri yöneten Navruzahmat (1550-1556) adlı tarihi bir kahraman vardır. "Tarih-i Kaşgar" adlı eserde onun Kazak sultanı olduğu söylenir. Bu bilgiler ışığında türbenin 16. yüzyıla ait olduğunu söylenebilir. Türbenin çevresindeki esrarlı kaplamalar da tahminlere göre o döneme aittir. Belli zaman sonra Navruzahmet'in yaptığı türbe eskiyip harap olunca yerine 1860 senesinde şimdiki türbe yapılmıştır. Abdülaziz Baba türbesi, Sayram bölgesi türbelerinde olduğu gibi pişirilmiş kerpiçten yapılmıştır. Birbirini takip eden üç odası vardır (Koja,2009: 39). Sayram bölgesinin genelinde olduğu gibi buranın da şırakçısı, türbeyi ziyaret eden insanlara Abdülaziz Baba'nın menkıbevi şahsiyeti hakkında bilgiler vermektedir. Yöredeki inanca göre Abdülaziz Baba, tüm musibet ve belalardan kurtulmak için başvurulan bir pirdir. Kâbus gören, korku içerisinde olan ve insan dışı varlıklara müptela olanlar ona giderler. İnsanın vücudunda meydana gelen ağırlıkları iyileştirdiğine inanılır. Saf bir kalple ve inanarak ziyarete gidenler orda kurban keser ve bir gece orada kalırlar (Bahadur, 2007: 40).

Bilgeliği ve Öğütleri: Bir efsaneye göre Abdülaziz Baba, halkın karşılaştığı sorunları çözmek ve adalet sağlamak için kutsal bir rehber olarak görülürdü. İnsanlar onun kapısına gelir, meselelerini anlatır ve ondan hikmet dolu tavsiyeler alırdı. Onun öğütleri sayesinde halk arasında barış sağlanır ve düşmanlıklar sona erermiş.

Doğa ile Uyum: Abdülaziz Baba'nın doğa ile uyum içinde yaşadığı da anlatılır. Efsanelerde onun hayvanlara ve bitkilere özel bir ilgisi olduğu, hatta doğayı anlayıp onunla

konuşabildiği söylenir. Bir hikâyede bir kuraklık döneminde duasıyla yağmur yağdırdığı ve insanları açlıktan kurtardığı anlatılır.

Yardımseverliği ve Misafirperverliği: Bir başka efsanede Abdülaziz Baba'nın yoksullara karşı ne kadar cömert olduğu vurgulanır. Elinde ne varsa halkla paylaşır, özellikle yardıma muhtaç olanlara destek olurmuş. Hatta kapısını çalan kimseyi geri çevirmediği ve herkese yardım eli uzattığı için ona “şefkatli baba” unvanı verilmiştir.

Koruyucu Ruh: Abdülaziz Baba'nın bir bölgenin veya topluluğun koruyucu ruhu olduğuna inanılır. Efsanelerden birinde, bir savaş sırasında halkın onun dua ve himayesi sayesinde düşmanlardan korunduğu anlatılır. Onun manevi gücü ve duaları halkı zor durumlarda kurtarmış.

Sonsuz Manevi Varlık: Birçok anlatıya göre Abdülaziz Baba bir ermiş, yani vefatından sonra da halkına manevi anlamda yardım eden bir kişi olarak kabul edilir. Türbesine gidip dua edenlerin dileklerinin kabul olduğuna inanılır ve hastaların şifa bulduğu rivayet edilir.

Efsanevi Seyahati: Abdülaziz Baba'nın farklı diyarları dolaşarak insanlara bilgi ve hikmet taşıdığı, farklı kültürler arasında köprü kurduğu da söylenir. Seyahatleri sırasında halkın manevi değerlerini güçlendirdiği ve onlara rehberlik ettiği anlatılır.

Türbesi ve Anma Törenleri: Bugün Abdülaziz Baba'nın türbesi birçok kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Bu türbeler manevi anlamda bir enerji merkezi olarak görülür ve insanlar bu tür yerlerde onun ruhaniyetinden şifa bulmayı umut ederler. Abdülaziz Baba'nın anısına düzenlenen özel törenler ve etkinlikler, onun kültürel ve dinî önemini canlı tutar.

Abdülaziz Baba efsaneleri, onun halkın sevgisini kazanan bilge, ermiş ve yardımsever bir şahsiyet olduğunu yansıtır. Bu anlatılar hem tarihi olaylar hem de halkın manevi inançları etrafında şekillenmiştir (KK 18,21).

4.16. Kuşçu Ata

Efsaneye göre Kuşçu Ata'nın gerçek ismi Ahmet'tir. Kuşçu Ata, Hoca Ahmet Yesevi'nin yetiştirdiği talebelerden birisidir. Aynı zamanda kuşçuluk sanatıyla da ilgilenmiştir. Hoca Ahmet Yesevi vefat etmeden önce Kuşçu Ata'ya Türkistan'ın doğu tarafında yedi pınarın bulunduğu güzel bölgede iskân etmesini ve burada mesleğine devam ederek manevi ilmini yaymasını tavsiye etmiştir. Böylece halk Hazret Sultan'ın talebesine saygı göstererek “Kuşçu Ata” ismiyle hitap etmiştir (Dastanov, 1967: 57). Tasavvuf geleneğine göre yasayan Kuşçu Ata vefat ettikten sonra halk, onun ruhuna sığınmaya başlamıştır. Günümüzde o bölgede bulunan

pınara halk, “Kuşçu Ata Pınarı” diye isim vermiştir. Kuşçu Ata, gençken kuş avına çıkmayı çok severmiş. Dolayısıyla halk ona “Kuşçu” demiştir. Bir gün Kuşçu Ata kus avına çıkar. Bir yere geldiğinde elindeki kuşu uçup gider ve bir mezarın üzerine konar. Kuşu davet eder fakat gelmez. O anda Kuşçu Ata: “Hey, naysap (herif), kuşumu ürküt”, demis. Bu sırada mezardan ses gelmiş ve şöyle demiştir: “- Önceden isimsiz yatıyordum. “Naysap” demissen bile halk şimdi beni biliyor oldu. Teşekkür ederim, evlat. Seni de bana Allah göndermiş olabilir”, diye kuşu uçurmuştur. O bölgede Naysap Ata denilen bir bölge de varmış (Korganbekov, 2010: 77). Kuşçu Ata türbesindeki kitabe yazısı, Kuş Ata’dır. Kuşlardan sadece şahinleri tutmuştur. 7-11 tane şahini vardır. Kuş Ata isminin sebebi de şahinleri gökyüzünde serçe gibi rahat rahat uçarmış. Atına binerken üç şahin, bindikten sonra beş şahin gelirmiş. Kurt avına çıkarken yedi şahin üzerinde toplanırmış. Halk yiyecek bulamadan acıktığı zamanda on bir şahin tamamen gelirmiş. Her şahin sadece birer tane tavşan avlarmış. Köy çevresinde yaşayan tavşan ve farelere dokunmazmış. Kuşçu Ata kuşlarını çok sevdiği için kuşlarından biri öldüğünde onlara Kur’an okuduğu anlatılmaktadır (KK 1,3).

Ziyarete gelenler önce abdest almakta, sonra türbeyi selamlayarak ziyaretlerine başlamaktadırlar. Kur’an-ı Kerim okuyup veya okutup dua ettikten sonra türbe içinde namaz kılmaktadırlar. Dilek ve isteklerini dile getirirken türbeye el ve yüz sürmek önemli bir ritüel olarak görülmektedir. Ziyarete gelenlerin manevi olarak görevlerini yerine getirmek ve dualarının kabul olması için kurban kestikleri ve sadaka dağıttıkları çok sık görülmektedir. Yine bunun tamamlayıcısı olarak yedi tane çörek dağıtmak ve her yıl türbe etrafında toplanarak mevlit okutmak başlıca takip ettikleri ritüellerdendir. Özellikle maddi ve manevi olarak rahatsızlıkları bulunanların ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan sudan içmek, bu suyu eve götürmek ve bu su ile banyo yapmak en çok yaptıkları uygulamadır (Sakhı ve Selçuk, 2022: 213).

4.17. İsmail Ata

İsmail Ata’nın, Hoca Ahmet Yesevi’nin kardeşi olan İbrahim’in oğlu olduğunu Farisi şairi Abdurahman Cami kendisinin ‘Nasaimul Mahabat min şamail futuat’ yazısında söz eder. İsmail Atanın Yesevi erenlerinden biri olduğu ve onun ilmini sürdürdüğü bilinmektedir. Dönemin anlatılarına göre yerli halk arasında “İbragim” adında hükümdarı olmuş onun iki oğlu vardır biri İsmail diğeri Cabrail’dır. İsmail 20 yaşlarına geldiğinde ise Kalmuklar tarafından ailesi ve kardeşi düşman elinde ölürler. İsmail ise esir alınır ve diğer dindekilerin hayvanlarına bakar. Anlatılarda İsmail Kalmuklara gösterdiği mucizelerden dolayı Kalmuklar İslam dinin

kabullenmeye mecbur kalırlar, amacına ulaşan İsmail ise ülkesine döner ekim biçim ve göçebe hayatla uğraşan kendi halkına hizmetini devam eder.

Farklı rivayetlere göre, İsmail Ata, 10-12. yüzyıllarda yaşamış ve tasavvufi İslam yolunda önemli bir rol oynamış bir velidir. Yerel halk arasında, onunla ilgili efsane ve menkıbeler oldukça yaygındır.

İsmail Ata türbesinin yer aldığı Turbat köyü ile ilgili farklı rivayetler vardır. Bunlardan birine göre “Turbat”, Arapça “mezar” kelimesinden türemektedir. Kazak, Türk, Özbek ve diğer Türk-Müslüman ülkelerinde “türbe” kavramı “kesene”, “mausoleum”, “sagana” kelimelerine eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. “Turbat” kelimesinin kökü de bundan gelmektedir. Bir zamanlar “türbe” kelmesi de tekil şekilde “kesene” anlamında kullanılmış, “turbat” kelimesi de biraz değişime uğrayarak çoğul şekilde “keseneler” anlamında kullanılmıştır (Kenzhetayev, 2007: 145). Turbat köyünde Orta Çağ’a kadar uzanan önemli mimari türbe kompleksi günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bu kompleks içinde, en muhteşemi olarak “İsmail Ata” kompleksi öne çıkmaktadır. İsmail Ata Türbesi olarak bilinen bu kompleks, Cibrail Ata Türbesi, Koşkar Ata Türbesi gibi birçok türbeyi de içermektedir. Ayrıca, bir Orta Çağ Camisi, sufi dervişlerin çilehane olarak kullandığı mekân ve bir giriş kapısı da bulunmaktadır (Sakhı ve Selçuk, 2022: 213).

Mimari külliye ana eksenini İsmail Ata Türbesi’dir. Türbe 10-12. yüzyıllarda yaşayan tasavvufun belli başlı temsilcilerinden olan Şeyh İsmail Ata’nın mezarı üzerine yaptırılmıştır. Türbenin ilk yapılış tarihi 11. yüzyıla kadar uzanmaktadır. 14-15. yüzyıllarda Timur sülalesinin hükmettiği dönemde türbe tekrar yaptırılarak tekdüze mimari külliye hâline gelmiştir (Tasmaganbetov, 2002: 12).

Günümüzde türbeler külliyesinin çevresi çeşitli mezarlarla kuşatılmıştır. Cami karşısında çeşitli meyve ağaçlarının dikildiği bir bahçe mevcuttur. Bir zamanlar türbe çevresi duvarlarla çevrilmiştir. Günümüzde bu duvar örgüden sadece mimari anıt niteliğindeki kapı kalmıştır. Türbenin avlu yapısı mimari unsurlarla donatılmış, ağ biçimli cepheleri kuleler şeklinde avlu tarafa çevrilmiştir. Yerel Türkistan mimari özelliklerini yansıtan çatı biçimli örüntüler türbeye ayrıca bir güzellik katmaktadır. İnşaatın ana kısmına üç taraftan bağlanan apsisler yapma birçok türbelere ait özellik sayılmaktadır. Türbenin bazı yapılarını süslemek için “yontma” yöntemiyle yapılan mavimsi süslemeler, geometrik ve epigrafik desenler şeklindeki çok renkli desen parçaları saklanmıştır.

1976 yılında Kazakistan Cumhuriyeti Kültür ve İletişim Bakanlığı Kültür Komitesi'ne bağlı olan ‘‘Devlet Tarihi Kültürel Anıtları Koruma Müzesi’’ Cumhuriyet i Devlet Kurumu himayesine alınmıştır. İsmail Ata Türbesi, 2003 yılında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sonucunda bir dizi onarım geçirmiştir. Bu zamana kadar, türbenin durumu oldukça kötüydü. Türbenin kuzeydoğu köşesi yıkılmış ve bazı mezarlar tamamen yerle bir olmuş, ancak duvarları günümüze kadar ulaşmıştır. Onarım  alışmaları sonucunda, türbenin ağır hasar görmüş tüm yönleri eski ihtişamına kavuşmuştur.

Türbeyi selamlayarak ziyarete başlayan ziyaretçiler daha sonra salavat getirerek ve ilahiler okuyarak ziyaretlerine devam etmektedirler. Türbeyi tavaf etmek ve türbeye el-yüz sürmek her zaman görülebilen bir ritüeldir. Duadan sonra kibleye yönelerek namaz kılmak ve dilekte bulunmak önem verilen bir uygulamadır. İyiliğe ulaşmak için iyilik yapmak gerekir düşüncesinden hareketle ziyarete gelenler türbede defnedilen büyüklerin ruhuna Aş/Yoğ töreni düzenlemeyi, kesilen kurbanların etinden yapılan yemeği yemeyi, ziyaretçilere yiyecek ikram etmeyi ve yedi tane çörek dağıtmayı önemli bir ritüel olarak yerine getirmektedirler. Ziyarete gelen insanların ziyaret yerinin etrafını belirli zamanlarda belirli sayılarda (3 veya 7 defa) dolaşması, türbe bahçesindeki pınardan su içmeleri ve kaplara doldurarak eve götürmeleri ayrıca ziyaret yerine para bırakma veya atmayı bir ibadet anlayışı ile yaptıkları görülmektedir (Saklı ve Selçuk 2022: 213).

İsmail Ata (İsmail Ata Sufi veya İsmail Baba olarak da bilinir.), Türkistan bölgesinde yaşamış ve manevi etkileriyle halk arasında derin iz bırakmış bir İşlam bilgini, sufi lider ve dervış olarak tanınır. O, Ahmet Yesevi'nin takipçilerinden biri olarak kabul edilir ve sufizm gelenekleri çerçevesinde hakkında birçok efsane anlatılmaktadır:

Ahmet Yesevi'nin Manevi Halifesi; Bir efsaneye göre İsmail Ata, Ahmet Yesevi'nin en sadık müritlerinden biri olmuş ve onun manevi öğretilerini bölge halkına yaymıştır. Ahmet Yesevi'nin ölümünden sonra, onun hikmet dolu sözlerini ve eğitimini halk arasında aktarmak için büyük çaba göstermiştir. Bu durum, İsmail Ata'nın bir âlim ve ruhani  nder olarak geniş bir coğrafyada tanınmasını sağlamıştır (KK 3,7).

Dua ile şıfa Dağıtması; İsmail Ata'nın dua ve zikriyle hastalara şıfa verdiğine inanılır. Rivayete göre, bir gün bir köyde büyük bir salgın başlar ve köylüler çaresiz bir şekilde İsmail Ata'dan yardım ister. O, köylülerle birlikte dua edip hastaların üzerine su serpiştirir ve kısa sürede salgın sona erer. Bu olaydan sonra İsmail Ata'nın manevi gücü daha da geniş bir alanda tanınır (KK 21,28).

Kuşlarla Konuşma Hikâyesi; Efsanelerden birinde İsmail Ata'nın kuşlarla konuşabildiği anlatılır. Rivayete göre, bir gün bir kuş sürüsü ekinlere zarar verdiğinde, köylüler İsmail Ata'ya durumu bildirir. O, kuşlarla konuşur ve onların başka bir yere gitmesi gerektiğini söyler. Kuşlar, İsmail Ata'nın dediğini anlayıp tarlalardan uzaklaşır. Bu hikâye, onun hem doğa ile uyum içinde olduğunu hem de Allah'ın ona özel bir hikmet verdiğini simgeler (KK 33).

Kutsal Fidan Dikimi; Bir diğer rivayette, İsmail Ata'nın bir köye giderken yol kenarına bir fidan diktiği ve bu ağacın yıllarca büyüyerek bölge halkı için bir kutsallık sembolü hâline geldiği anlatılır. Halk, bu ağacın gölgesinde oturur ve onun himmetiyle bereket bulacağına inanır (KK 33).

Alçakgönüllü Lider; Efsaneler, İsmail Ata'nın çok alçakgönüllü ve mütevazı bir kişilik olduğunu vurgular. Halk arasında sevilen bir lider olduğu hâlde, her zaman kendini bir derviş olarak görmüş ve herkese eşit davranmıştır. Bir gün halkın kendisini övmesine tepki olarak, elindeki çarığı tamir etmeye başlamış ve “Ben sizin gibi bir kulum, kibir bize yakışmaz.” diyerek mütevazılık dersini vermiştir (KK 21).

Türbesine Gelen Ziyaretçiler; Bugün İsmail Ata'nın türbesi manevi bir ziyaret yeri olarak kabul edilir. Türbesine gidip dua edenlerin dileklerinin kabul olduğu, hastaların şifa bulduğu ve zor durumda olanların huzur bulduğu söylenir. Halk arasında, İsmail Ata'nın manevi mirasının bu türbe aracılığıyla hâlâ yaşadığına inanılır (KK 33).

Çevreye Yayıdığı Hikmet; Efsanelere göre, İsmail Ata, ilmi ve hikmeti sayesinde farklı boy ve milletlerden insanları etkilemiştir. Sadece Müslümanlar değil, diğer dinlerden ve inançlardan kişiler de onun bilgeliğinden faydalanmak istemiştir. Bu, onun birleştirici ve sevgi dolu bir lider olduğunu göstermektedir (KK 1,8).

Sabır ve İmtihan Hikâyesi; Bir efsanede, İsmail Ata bir grup talebesiyle birlikte çölde uzun bir süre yolculuk yaparken su ve yiyeceğin bittiği anlatılır. Talebeler sabırlarını kaybettiğinde, İsmail Ata Allah'a dua eder ve ansızın yerden bir su kaynağı çıkar. Bu olay, hem onun sabır ve imanı sayesinde mucizelerin gerçekleştiği bir hikâye olarak anlatılır hem de talebelerine ders verir (KK 37).

İsmail Ata, halk arasında hem dinî hem de kültürel bir öneme sahiptir. Hakkındaki efsaneler, onun adaletli, bilge ve mütevazı kişiliğini yüceltirken, manevi değerlerin toplumsal birleştirici gücünü de hatırlatır. İsmail Ata Türbesi, halk arasında derin manevi anlam taşıyan ve çeşitli işlevleriyle öne çıkan kutsal bir mekân olarak kabul edilmektedir. Bu türbe, şifa, bereket, manevi rehberlik, toplumsal barış ve içsel bilgelik gibi önemli işlevleriyle,

ziyaretçilerine sadece bedensel iyileşme sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ruhsal arınma ve manevi yenilenme sürecine de katkı sunar. Ziyaretçiler, İsmail Ata'nın manevi gücüne olan inançları doğrultusunda, burada yalnızca fiziksel hastalıklarından kurtulmadıklarını, aynı zamanda ruhsal sıkıntılarından da arındıklarını ifade ederler. Türbe, bu yönüyle hem bireysel hem de toplumsal düzeyde manevi bir iyileşme merkezi olarak işlev görür ve toplumu bir arada tutan bir unsura dönüşür. İsmail Ata'nın türbesi, halk arasında sadece fiziksel şifa arayışı değil, aynı zamanda manevi bilgelik ve içsel huzurun kazanılması amacıyla da sıklıkla ziyaret edilmektedir. Bu kutsal mekân, manevi bir yol gösterici olarak, insanların yaşamlarına derin bir anlam katmayı sürdürmektedir (KK 3,7,8,21,33).

4.18. Koşkar Ata

Koşkar Ata'nın basına konulan mavi renkli mezar tasına, “Koşkar Ata Evliya 16-17. yüzyıllar” kitabesi yazılmıştır. Halk arasında anlatılan çeşitli menkıbelere göre Koşkar Ata savaş zamanında yaşayan bir kahraman hem de bir din adamı olmuştur. Kahramanlığıyla ve cesurluğuyla halkın gözünde önemli bir yer tutmaktadır. Dinî bilgisi, şariat kanunları bilgini olarak kazandığı şöhret sayesinde Koşkar Ata “evliya”, “zat-ı evliya” olarak anılmaya başlamıştı. Kendi ismi unutulmuş, kabri basına büyük koçboynuzu konulduğundan dolayı Koşkar Ata diye adlandırılmıştır (KK 11).

Koşkar Ata Türbesi, Karadağ eteğindeki Koşkar Ata nehrinin kenarında bulunan eski mezarlıkta yer almaktadır. Bu mezarlık bölge halkı tarafından “Koşkar Ata Mezarlığı” diye adlandırmaktadır. Mezarlık, nehrin dağ tarafının çıkış yönünde, yani nehrin güneydoğu tarafında yer almıştır. Nehrin, dağa bakan tarafı eski su barajıyla çevrilmiştir. Mezarlığın kuzeybatı tarafı kalın ormanlı, güneydoğu tarafı ise düz ova şeklindedir. Eski mezarlık içini çengel ve diğer bitkiler basmıştır. Mezarlığa bölgede vefat eden insanlarda defnedilmiştir. Koşkar Ata'nın, Türbesi mezarlığın güneybatısında nehir kıyısına yakın bir yerde bulunmaktadır. Türbenin dışı taşla kaplanmış, onun dışından ise çimento örgü ile yapısı inşa edilmiştir. Türbenin uzunluğu 6 m, genişliği 4 m, yüksekliği de 2,50 metredir. Eski mezarı yuvarlak şekilde ve taşla kaplıydı. Kabrinin üzerine beyaz bez örtülerek baş tarafına koçboynuzu konulmuştur. Nehir, Koşkar Ata adını taşımaktadır. Mezarlığın batı tarafında karaağaçlar yetişmekte, doğu tarafı çengel dallarıyla çevrilidir. Türbenin doğu ve kuzey tarafında eski mezarlar yer almıştır. Onlar tepelere dönüşmüş ve taş yığınlarıyla donatılmıştır. Koşkar Ata Türbesinde iki büyük çınar ve aksöğüt bulunmaktadır. Bu ağaçların gövdeleri oldukça büyüktür ve onları ancak üç dört kişi kucaklarsa elleri ile sarabilirler (KK 21).

Koşkar Ata'nın soyu hakkında da birçok farklı rivayetler vardır. Onlardan birine göre Koşkar Ata Hocalar²⁹ neslinden gelmiştir. Diğer bir rivayete göre ise Koşkar Ata, yerel halkın neslinden gelmiştir. Fakat yerel halk Koşkar Ata'nın evliyalığı ve kutsallığına her zaman inanmıştır. Koşkar Ata, halkın bereketli ve bolluk, barış içinde yaşadığı huzurlu zamanlarda hem de sıkıntıyla dolu zor zamanlarında, halkın hamisi olarak tanınmıştır. Halk, Koşkar Ata'yı kutsal sayarak onu çeşitli kötülüklerden, hastalardan, illetlerden, felaketlerden koruyucu ve kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Koşkar Ata'nın mezarlığına yakın ve uzak bölgelerden gelen insanlar, mezarlıkta bulunan toprağın şifa verdiğine ve bazı hastalıkları tedavi ettiğine inanmaktadır. Birçok insan buraya gelerek kurban keser ve bereket dilerler (Tacıyev, 2011: 200).

İlk olarak türbeyi selamlayarak başlayan ziyaretçiler, türbeyi tavaf etmek, türbeye el ve yüz sürmek, bez, çaput bağlamak, Kur'an okumak veya okutturmak, ziyaret ibadeti tamamlanmaktadır. Genelde aile olarak gidildiği için insanların yanında çocukları da bulunmaktadır. Hazır buraya gelmişken, çocuklar da atasının duasını alsın, bereketlensin diye kendilerinin yaptığı ayinleri tekrarlatıp, türbe örtüsüne el sürme, türbeyi 7 kez dolaşma ritüelini sıkça çocuklara da yaptırıyorlar. Altını ıslatan çocukları, deri hastalıkları olan çocukları türbe yanında bulunan pınardan ve çeşmeden su alarak banyo yaptırırılar. Ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan taşı veya taşları vücudun ağırın yerlerine koyarak veya üzerinde gezdirerek derdine şifa olacağına inanmaktadırlar. Bu ayinler hasta olan herkese uygulamaktadırlar. Son olarak ziyaret yerlerindeki mezarlara elini ve yüzünü sürmek, ziyaret yerine para bırakmak veya atmak, yatırın ruhuna dualar ithaf ederek ve kutsal sayılan sudan evlerine alarak türbe başından ayrılmaktadırlar (Saklı ve Selçuk, 2022: 214).

Koşkar Ata, Türkistan ve Orta Asya kültüründe saygıyla anılan, manevi bilge ve kutsal bir figür olarak tanınır. İslam inancıyla harmanlanmış halk inanışlarında sıkça karşımıza çıkan Koşkar Ata, özellikle su kaynakları ve doğayla bağlantılı efsanelerde önemli bir yere sahiptir. Onun adıyla ilgili anlatılar, adalet, bereket, yardımseverlik ve doğa ile uyumu simgeler (KK 11).

29 Koçalar (Farsça: "hacı" خواجه - qojam, mırza, ie), Orta Asya'da İslam dinini yaymakta etkili olan ailelerdir. Koçalar, Muhammed peygamberden sonraki halifeler olan Ebu Bekir es-Sıddık (632 - 634), Ömer (634 - 644), Osman (644 - 656) ve Ali Ebu Talib (656 - 661) soyundan gelmektedir. XIII. yüzyılın I. yarısında Maulana Safi ad-Din tarafından yazılan "Nasabname" belgesinde, din propagandisti İskak Bab (Bab Ata), Abdücalil Bab (Abd al-Jalil, Horasan Ata), ve Abdürreşim Babtardan'ın (Abd-ar-Rahim) Orta Asya bölgesine 1366 yılında geldikleri belirtilmektedir. Koçaların Kazakistantopraklarına gelmesi özellikle Aksak Temir döneminden sonra önemli ölçüde artmıştır. O zamana kadar, Koçaların Kazakistan topraklarında olduğuna dair kayıtlar bulunmamaktadır.

Koşkar Ata ve Bereket Pınarı; En bilinen efsanelerden biri, Koşkar Ata'nın çorak bir bölgede yaşayan insanlara su kaynağı bulmasıyla ilgilidir. Anlatıya göre, kuraklık sırasında halk ondan yardım ister. O da dualar edip asasını yere vurur. Aniden yerden bir pınar fışkırır ve bu su kaynağı, halkın hayatını kurtarır. Bu pınarın etrafı zamanla yemyeşil bir vaha hâline gelir ve “Koşkar Ata Pınarı” adıyla anılmaya başlanır. Bugün hâlâ, suyun kutsal sayıldığı bu pınara halk dilek dilemek için gider (KK 33).

Koçlarla İlgili Efsane; Koşkar Ata'nın ismi, “koç” anlamına gelen bir kelimeyle bağlantılıdır ve efsanelerde onun kutsal bir koç sürüsüyle gezen bir derviş olduğu söylenir. Rivayete göre, onun sürüsü bereketin simgesi kabul edilir. Nerede otlarsa o bölge bolluk ve bereketle dolar. Ayrıca Koşkar Ata'nın bu koçlarının insanların dileklerini yerine getirdiğine inanılır ve bu nedenle birçok kişi kurban adamak amacıyla türbesine ziyarette bulunur (KK 39).

Doğa ile Uyum; Koşkar Ata'nın doğa ile mükemmel bir uyum içinde olduğu sıkça anlatılır. Bir hikâyede, bölgedeki yırtıcı hayvanların insanların hayvanlarına zarar vermemesi için dua ettiği söylenir. Bu duadan sonra hayvanlar Koşkar Ata'nın sözünü dinler ve bölge halkıyla uyum içinde yaşamaya başlar (KK 36).

Hastalara Şifa Vermesi; Koşkar Ata'nın hastalara şifa verdiği birçok hikâye anlatılır. Bir efsaneye göre, bir gün hasta bir çocuk Koşkar Ata'yı görmeye getirilir. O, dua edip çocuğa bir su verir ve bu suyun şifa bulmasını sağlayacağını söyler. Kısa süre içinde çocuk iyileşir. Bu olaydan sonra Koşkar Ata, şifacı bir ermiş olarak daha geniş bir alanda tanınır (KK 33).

Adalet ve Merhameti; Efsanelerde, Koşkar Ata'nın yalnızca bir bilge değil, aynı zamanda adaletin temsilcisi olduğu vurgulanır. Bir hikâyeye göre, iki kişi arasında çözülemeyen bir dava için ona başvurulur. O, meseleye dair öyle bir adaletli karar verir ki, her iki taraf da karardan memnun olur. Bu olay, onun hem akıl hem de vicdan sahibi bir lider olarak anılmasına vesile olur (KK 22).

Koruyucu Ruh; Koşkar Ata'nın bir tür “koruyucu ruh” olduğuna dair inanç oldukça yaygındır. Onun ismini ananların kötülüklerden korunduğuna, yolculuğa çıkmadan önce onun türbesini ziyaret edenlerin ise kazalardan muhafaza edildiğine inanılır. Koşkar Ata'yı rüyasında gören kişilerin hayatlarında olumlu değişimler yaşadığı da halk arasında sıkça dile getirilir (KK 29).

Koşkar Ata Türbesi; Bugün Koşkar Ata'nın adına atfedilen türbeler ve kutsal mekânlar, manevi güçlere sahip yerler olarak kabul edilmektedir. Özellikle Nevruz veya diğer özel günlerde halk, Koşkar Ata türbesine gidip dua eder, dilek tutar ve kurban keser. Türbenin

yakınında bulunan su kaynaklarının hastalıklara iyi geldiğine ve duaların burada daha hızlı kabul olduğuna inanılır (KK 25).

Yolda Kaybolan Kervan Efsanesi; Bir başka efsanede, çölde kaybolmuş bir kervanın Koşkar Ata'ya dua ettiği ve onun manevi rehberliği sayesinde doğru yolu bulduğu anlatılır. Bu olaydan sonra Koşkar Ata'nın seyahat edenlerin koruyucusu olduğu inancı güçlenir ve sefer öncesi dualarda sıkça onun adı anılır (KK 25).

Manevi Eğitim ve Ahlak Öğretisi; Koşkar Ata, aynı zamanda ahlaklı ve erdemli bir yaşamın sembolüdür. Halk arasında, onun sadece dinî bilgeliği değil, aynı zamanda insanları doğru yola yönlendiren dersler verdiği de anlatılır. “Hayatta doğruluk, sadakat ve alçakgönüllülük önemlidir.” öğüdü, onun en çok bilinen nasihatlerinden biri olarak anlatılır (KK 25).

Koşkar Ata efsaneleri, manevi güçlerin, doğa ile uyumlu bir yaşamın ve toplumsal barışın önemini vurgular. Bu anlatılar hem dinî hem de kültürel bir miras olarak halk arasında canlılığını korur.

4.19. İshak Bab (Baba Ata)

İshak Bab, evliyaların sultanı Hoca Ahmet Yesevi'nin sekizinci dedesidir. “Nesep-name” adlı Arap soylu Hocalar şeceresinde adı geçen İshak Bab'ın türbesi şimdiki Güney Kazakistan Eyaleti Sozak İlçesi Cartitepe (Yarı Tepe) köyü yakınlarında yer almaktadır (Ahmetbekova, 1998: 28). En eskisini 16. yüzyılda yazılmış “nasab-namelar”, yani cetlerinin soyağacı kitaplarında buluyoruz. “Nasab-namelar”da üç kutsal kahraman Abd Rahim, onun kuzeni İshak bab ve Abd Celil'in üstünlükleri övülmekte, bunların peygamberin doğrudan soyundan geldikleri belirtilmekte, böylece cetlerin soyunun asaletini ve İslam dininin yayılmasındaki yerini gösterme amacı güdülmektedir (Diuis ve Muminov, 2008: 25).

“Nasab-namelar”da İslam'ı yaymadaki kahramanlıkları anlatılmakta, ancak bu savaşları doğrulayan tarihi belgeler neredeyse yoktur. Bu soyağaçlarının daha sonra ortaya çıktığını, sürekli değişikliğe uğradığını, zamanla işlenip yenilendiğini göz önünde bulundurursak, temel olayları gerçek olarak kabul etmek ve tarihi gerçeklik olarak kabul etmek zordur. Halk arasında günümüzdeki Kızılorda ilinin Jankorgan şehrine yakın bir yerde gömülen Khorasan Ata, yukarıdaki “Nasab-namelar”daki Abd al-Jalil'i bir kişi olarak kabul edilmektedir (DiUis ve Muminov, 2008: 25). Ancak “Nasab-namelar”da Abd al-Jalil'in Jent, Barshinkand şehirleri

çevresinde din yayma yolundaki savaşları, Oğuz'un (Sirderya) kıyısında şehit olması anlatılmaktadır.

Ziyaret yerine gelenler Kur'an-ı Kerim okumak ve sevabını orada bulunan yatırın ruhuna bağışlamakla başladıkları ziyaretlerini, ziyaret yerinde salavat getirmek, ilahiler okumak ve yatırın ruhuna dualar ithaf etmekle devam ettirirler. Türbede bulundukları müddetçe iki rekât namaz kılmak, ziyaret yerinde tespih çekmek ve şükür duası okumak ziyaretçilerin yapageldikleri ritüellerdendir. Ziyaret yerinin etrafını belirli zamanlarda belirli sayılarda (3 veya 7 defa) dolaşmak, ziyaret yerindeki sandukanın etrafını belirli sayılarda dolaşmak, ziyaret yerlerindeki mezarlara elini ve yüzünü sürmek ve mum yakmak gibi ritüelleri de yerine getirmektedirler. Dua ve isteklerinin kabul edilmesi için ziyaret yerinde etli yemek pişirip yemek ve orada bulunanlara dağıtmak, dilek dilerken, türbenin duvarlarını ve sütunlarını kucaklamak da ziyaretçilerin en çok yaptıkları uygulamalardır. Özellikle hasta olanların ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan taşı veya taşları vücudun ağrıyan yerlerine koymak veya sürmek şifa olacağına inanılan bir davranıştır. Ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan ağacın meyvesinden şifa niyetiyle yemek, çocuğu olup da yaşamayan çocuklarına, yaşaması için türbedeki yatırın ismini koymak en önemli bir ritüeldir. Ayrıca ziyaret yerine para bırakmak veya atmak, ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan suyun içerisine para, demir parçaları vs. atmak en çok tercih edilen ve duaların kabulü için gerekli görülen ritüellerdendir (Sakhı ve Selçuk 2022: 215).

İshak Baba, Orta Asya'da manevi lider, ermiş ve bilgeliğiyle halkın gönlünde taht kurmuş tarihî-efsanevi bir kişilik olarak bilinir. Onun hakkında anlatılan efsaneler, dinî bilgelik, sabır, doğa ile uyum ve yardımseverliği konu alır. İshak Baba'nın adının geçtiği birçok hikâye, onun ahlaklı, cömert ve mistik bir önder olduğunu gösterir (KK 11).

Kutsal Ziyaret ve Türbe Efsanesi; Rivayete göre, İshak Baba Allah yolunda ilerleyen bir derviştir ve halka hem dinî hem de ahlaki açıdan rehberlik eder. Vefatından sonra türbesi, manevi bir ziyaret yeri hâline gelir. Türbesine giden kişilerin dileklerinin gerçekleştiğine, hastaların şifa bulduğuna ve zor durumda olanların çözüm bulduğuna inanılır. Türbesinin yakınlarında duaların daha etkili olduğu söylenir (KK 7,9).

Duasıyla Doğa Olaylarını Kontrol Etmesi; Bir efsaneye göre, halk kuraklıkla mücadele ederken İshak Baba, topluluğu toplayıp dualar etmiş ve ansızın yağmur yağmaya başlamıştır. Yağmurun zamanla sele dönüşme tehlikesine karşı, onun duasıyla yağış durur ve toprak bereket bulur. Bu hikâye, onun doğa ile uyumlu bir manevi rehber olduğunu göstermektedir. (KK9)

Bilge ve Adil Yargıç; Efsanelerden birinde, iki kişi arasında büyük bir mal kavgası olduğu anlatılır. Herkes bu meseleyi çözmek için İshak Baba'ya başvurur. O, tarafları sabırla dinledikten sonra yalnızca gerçeği ve adaleti esas alan bir karar verir. Verdiği kararla, sadece davadaki tarafların değil, tüm halkın takdirini kazanır. Bu olaydan sonra, İshak Baba'nın bilgeliği ve adaleti dilden dile yayılır (KK 7).

Dağın Yarılması Efsanesi; Halk arasında anlatılan bir başka hikâyeye göre, İshak Baba bir yolculuk sırasında yolu kapatan büyük bir kayayla karşılaşır. Yolculardan bazıları yolu açmanın imkânsız olduğunu söyler, ancak İshak Baba Allah'a dua eder. Duasının ardından kaya ikiye bölünür ve yol açılır. Bu mucize, onun yalnızca bilge bir insan değil, aynı zamanda manevi gücüyle halkın rehberi olduğunu simgeler (KK 7,9).

Yardımseverliği ve Misafirperverliği; Bir hikâye de yoldan geçen bir grup yabancı, aç ve yorgun bir hâlde İshak Baba'nın evine ulaşır. O, elinde kalan son yiyeceğini onlarla paylaşır. Misafirlerin dualarının ardından evindeki yiyecekler mucizevi bir şekilde artar. Bu olay, onun hem cömertliğini hem de Allah'ın sevgili bir kulu olduğunu kanıtlar niteliktedir (KK 11,12).

Su Kaynağını Keşfetmesi; İshak Baba'nın suyun kutsallığıyla bağlantılı bir efsanesi de bulunmaktadır. Rivayete göre, kurak bir bölgede yaşayan insanlar ondan yardım ister. O, bir süre dua edip asasını yere vurur ve yerden bir su kaynağı fışkırır. Halk, bu kaynağı "İshak Baba Pınarı" olarak adlandırır ve bölge halkının bereketi artar (KK 7).

Bilgelik Testi; Bir gün İshak Baba'nın bilgeliğini sınamak isteyen genç bir adam, ona çözülmesi çok zor bir soru sorar. İshak Baba, soru üzerindeki derin bilgisi ve engin görüşüyle genç adamı şaşırtır. Bu olay, onun sadece manevi bir lider değil, aynı zamanda gerçek bir alim olduğunu gösterir (KK 33).

Koruyucu ve Şefkatli Ruh; İshak Baba'nın, hayattayken olduğu gibi vefatından sonra da halkını koruduğuna inanılır. Özellikle düşman saldırıları sırasında halk, onun ruhani korumasından medet ummuş ve mucizeler gördüklerini iddia etmiştir. Türbesini ziyaret eden kişiler, bu koruyucu gücü hissettiklerini ifade eder (KK 22).

Nevruz Törenlerindeki Manevi Etkisi; Bazı bölgesel efsaneler, İshak Baba'nın Nevruz gibi önemli günlerdeki manevi etkisinden bahseder. İnsanlar, onun adına topluluklar düzenleyip dualar ederler ve barış için onun adını anarlar. Nevruz törenlerinin başladığı günlerde türbesi özellikle ziyaret edilir (KK 22,33).

Birlik ve Beraberlik Simgesi; İshak Baba'nın hayatı boyunca insanları bir araya getiren bir lider olduğu anlatılır. Onun nasihatleri, halk arasında barışı sağlamak için bir rehber niteliği

taşıır. Dinî ve manevi değeri, kabileler arasında ayrılıkların üstesinden gelmekte büyük rol oynar (KK 11).

Sonuç; İshak Baba efsaneleri, onun doğa ile uyumlu, bilge ve yardımsever bir ruhani lider olduğunu vurgular. Bu anlatılar, halkın onun manevi önderliğine duyduğu derin sevgi ve saygıyı yansıtır. Türbesine yapılan ziyaretler ve hakkındaki hikâyeler, bölgedeki kültürel ve dinî değeri yaşatmaya devam etmektedir (KK 7,8,11).

4.20. Karahan (Evliya Ata)

Kazakistan’da Taraz şehrinin merkezinde bulunan Karahan (Evliya Ata) Türbesi, Töle Bey ile Bayzak Batır sokaklarının kesiştiği yerde bulunmaktadır.

B.P. Denike’nin kitabında Semenov’un “Materialnye pamyatniki ariiskoi kultury”¹⁷⁴ adlı eserinde türbenin yerel efsaneye göre, türbe Karahanlı Hanedanının kurucusu Satuk Buğra Karahan’ın (10. yy.) ve Türklerden birinci Müslümanlığı kabul eden kişinin mezarı üzerine inşa edildiği hakkında bahsetmektedir (Denike, 1939: 14).

İ.A. Kastane’nin “Drevnosti Kirgizskoi stepi i Orenburgskogo kraya” adlı kitabında Karahan, Karluk ve Uygur kavimlerindenidir. 10. yüzyılda hükümdarlık sürdürmüş Karahanlı Devletinin kurucusu olduğunu belirtmektedir. Türklerden İslamiyet’i ilk kabul edenlerden biri olduğu yazmıştır. Türk Boyları arasında İslamiyet’i ilk kabul eden hükümdar olan Satuk Buğra Karahan, bütün Orta Asya’da hakkında sayısız menkıbeler oluşmuş ve ermiş rütbesi verilmiş bir şahsiyettir. İslamiyet’i kabul ederek, Abdülkerim adını alır. Satuk Buğra Karahan 955-956 yılında vefat etmiştir. Türbesinin 11. yüzyılda inşa edildiği bilinmektedir (Ddavıtbayev, 2003: 4).

Evliya Ata Karahan kimliğine gelirsek, çelişkili öykü ve efsaneler mevcuttur. Bazılarına göre Hoca Ahmet Yesevi’nin soyundandır. Bir başkasına göre, Hicrinin 150 yılında Suriye’den Orta Asya’ya Müslümanlığı nasihat etmek için üç evliya gelmiştir. Bu efsaneler tarihî gerçeklerle pek fazla örtüşmüyordur. Aslında tarihte üç evliyanın geldiği malumdur. Ancak, bunlar Müslümanlığı değil, Hristiyanlığı yaymak için gelenlerdir. Bu kişilerin geldikleri hakkında Taraz kazısında bulunan yazılardan öğrenmekteyiz. Bunların içerisinde birisinin adı Abd-ar-Rahim- Baba, aynı sırada Karahan adını da taşımıştır. Evliya Karahan’ın gerçek adı Şah- Mahmut’tur. Babası Abdul Aziz’in lakabı Er Bozay Karahan’dır. Evliya Karahan’ın Ayşe Bibi adlı kızı olmuş. Evliya Ata Karahan’ın ölümünden sonra kızı Ayşe Bibi babasının mezarından 2 parasang (11 km) uzaklıkta defnedilmiştir. Başka bir efsaneye göre ise Ayşe Bibi

Şeyh İsmail Ata'nın 14. yüzyılda yaşamış kızıymış. Evliya Karahan'la evlenmek istemiştir. Ancak, Ayşe Bibi nişanlısına gelirken yolda vefat etmiştir (Paseviç,1940: 10). Bazı Tarihçilerin fikirlerine göre, türbe ilk Müslümanlığı kabul eden Türk olduğu ve Karahanlı Hanedanının kurucusu, Taraz şehrinin hükümdarının mezarının üzerine yapılmıştır demiştir (Paseviç,1940: 12). Karahan ve türbesi ile ilgili belgenin bulunmamasından dolayı kesin tarihlendirme yapmak mümkün değildir. Ancak, mevcut efsanelerde versiyonlarında Ayşe Bibi ve Karahan'ın aynı dönemde yaşadıkları bilinmektedir. Kesin olmakla birlikte türbenin 10. yüzyılda inşa edildiğini düşünülmektedir (Koshenova, 2016: 185).

Türbe, Orta Çağ'da Taraz bölgesinde yaptırılan kutsal anıtlardan biri olarak tarihe geçmiştir. Karahan (Evliya Ata) Türbesi, Karahanlılar döneminde, yani 11. yüzyılda yaptırılmıştır. Fakat türbenin kim tarafından yaptırıldığı henüz belli değildir. Onun inşaatı Ayşe Bibi ve Babacı Hatun Türbeleriyle sıkı bir ilişki içinde bulunmaktadır. Onların mezarları 10-12. yüzyıllarda Kazakistan'ın Güney bölgesini yöneten Karahanlılar idaresiyle ilişkilendirilir. Karahan (Evliya Ata) adı da buradan kaynaklanmaktadır (Muhtarov 2007: 57).

Yeniden inşa edilen Karahan Türbesi, kareye yakın bir planı yansıtmaktadır. Haç şeklinde merkezi planlı türbenin üç adet köşe hücresi ve dar bir merdiveni bulunmaktadır. Türbenin taç kapısı sivri kemerli niş içindedir. Niş'in içerisinde giriş açıklığı vardır. Giriş açıklığının üzerinde mermerden kabartmalı inşa kitabesi bulunmaktadır. Kitabede inşa tarihi ve banisi yazılmıştır. Türbenin örtü sistemi kubbedir. Türbenin taç kapı cephesi yan cephelerine göre beden duvarından daha yüksek tutulmuştur. Taç kapının iki köşesinde yuvarlanarak son bulmuş köşe kuleleri bulunmaktadır. Türbeye giriş güney kısımdan sağlanmıştır. Türbede güney ve kuzey yönünde tuğladan bir lahit bulunmaktadır. Türbenin üst örtüsü içten ve dıştan kubbe ile örtülüdür. Giriş eyvanı üzeri sivri kemer tonozdur. Bunun dışında hücre bölümlerinin üzeri de sivri tonozlu olarak yapılmıştır. Orta alan kare ve dört yöne açılan eyvanlarla genişletilmiştir. Tromplarla kubbeye geçiş sağlanmıştır. Doğu, batı ve kuzey cephedeki eyvanlarda açılan pencerelerle iç mekân aydınlatılmıştır.

Karahan Evliya, şifa verme, manevi rehberlik yapma, bereket sağlama ve doğal olayları etkileme gibi önemli kerametlerle tanınır. Onun öğretileri, halk arasında ahlaki yüksek değerler ve manevi olgunlaşma açısından büyük bir etki yaratmıştır. Karahan Evliya'nın türbesi, sadece Kazak halkı için değil, çevre bölgelerdeki halklar için de büyük bir manevi öneme sahiptir (KK 33,39).

Türbeyi ziyarete gelenler öncelikle türbeyi selamlayıp, el ve yüzlerini türbeye sürmektedirler. Bilenler Kur'an-ı Kerim okumaktadırlar. Ziyaret sırasında türbeyi tavaf etmek, mezarın üzerine yeşil renkte örtü veya seccade bırakmak, yatırın ruhaniyetinden istifade etmek için türbede geceleme gibi ritüeller yerine getirilmektedir. El ve diz üzerine çömelerek ve sürünerek türbeye yaklaşmak ve öpmek önemli görülen bir ritüeldir. Hastalığı olanların ziyaret yerindeki kutsal su ile cilt hastalığı bulunan yerini yıkaması çok önemli görülen bir ritüeldir. Ayrıca iyiliğe ulaşmak için iyilik yapmak anlayışıyla yedi tane çörek dağıtmak ve Taykazan içerisine madeni para atmak da burada görülen uygulamalardandır. Ayrıca türbeye bez, çaput bağlamak ve ziyaret yerini ya üç gün üst üste gidip ziyaret etmek ya da üç perşembe üst üste ziyaret etmek de görülen ritüellerdendir (Sakhı ve Selçuk, 2022: 223).

4.21. Akbikeş

Akbikeş Kulesi Güney Kazakistan Eyaleti Sozak ilçesinde Aksümbe köyünün yakınlarında yer almaktadır. Akbikeş “Beyaz Kız” anlamında kullanılmaktadır. Bu kulenin Akbikeş isimli kıza ait olduğu düşünülmektedir (KK 1,9).

Timur'un askerî seferini anlatan Şerefeddin İzzid'in yazılarında yer alan bilgilere göre, Toktamış'ın tarafına geçen Ahmetşah'ı yakalayıp bu Aksümbe kulesinde cezalandırdığına dair bir bilgiye dayanarak, A.H. Margulan kuleyi 13. yüzyıla tarihlendirmiştir. Tarsatöbe'de yapılan küçük bir kazıdan elde edilen malzemelere dayanarak, A.H. Margulan ilk olarak onu Moğol döneminden önceki (10–12. yüzyıllar) eski Sozak'ın yeri olarak tahmin etmiştir (Margulan, 1948: 51). 1946'da açılan en önemli yapılardan biri, bir zamanlar büyük bir şehrin yeri olan Kumkent kalesidir. Yerinin ve kültürel katmanının profili tanımlanmış ve fotoğraflanmıştır. Üstünde bulunan seramik kaplar ve dörtgen biçiminde pişirilmiş tuğla parçalarının 13–14. yüzyıllara ait olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, Kumkent, Sozak, Sauda Kent ve Şolakkorgan, Karatau kazısındaki büyük eski şehirlerin yeri olarak tanınmıştır (Margulan, 1948: 115).

Tuğladan yapılmış ve Orta Çağ'dan günümüze kadar uzanan bu kulenin mimarlık tarihinde özel bir yeri vardır. Yöre halkı, beyaz killi topraktan yapılmış tuğlalardan yapılan kulenin sütle yoğrulduğunu ve ortasından kısarak kuyruğunun kesildiğini ifade eder (KK 13,15).

Yüksek kulenin bir zamanlar düşmanı uzaktan izlemek için inşa edilmiş bir gözetleme kulesi olduğuna inanılıyor. Döner merdivenle kulenin tepesine çıkan ve çeşitli yönlere bakan deliklerden bakan kişiye 50 kilometreye kadar Sardala düz bir avuç içi gibi görünür. Kule, kayaların arasındaki boşluğun büyük çakıl taşları ile doldurulmasıyla oluşturulan temel üzerine

ham tuğladan inşa edilmiştir. Format kompakttır. Giriş için bir, çevreyi izlemek için iki tane var. Bunlardan biri batı geçidine, diğeri ise kuzeydoğuya bakmaktadır. Aksumbe kulesinin adı hakkında araştırmalara ve efsanelere dayanan çeşitli varsayımlar vardır. Kazakçada mızrağın ucuna “sume” adı verilir ve Moğolca “sume” kelimesi Kazakçada “tapınak” anlamına gelir. Köyün büyükleri şunları söyledi: “Aksumbe isimli bir kahraman, Akbikeş isimli Kalmak güzelini savaştan ganimet olarak ülkesine getirmiş ve onu kendisiyle evlenmeye zorlamış. Büyük üzüntü yaşayan kız, bir yıl sonra kanserden hayatını kaybetti. Böylece kız kulenin içine gömülmüş ve ülke kuleye “Akbikeş” adını vermiştir. Aşağıdaki köye kahramanın adını taşıyan Aksumbe adı verildi” diye iddia ediyor. Aksumbe kulesiyle ilgili efsanelerden birinde, Aksumbe şehrini yöneten hanın Akbikeş adında güzel ve cesur bir kızı olduğu söylenir: “Silahı gözüne sıkın Akbikeş, yerlisi için birçok savaşa katılmıştır. Şehirde “keskin nişancı kız”, “silahı gözüne ateş eden Akbikeş” olarak anılırdı. Bir defasında Aksumbe şehri yakınlarındaki yüksek dağda gece nöbeti yapan nöbetçiler, düşmanın ölümüyle öldürülmüştü. Ertesi gün Akbikeş Han’ın yanına giderek muhafızların öldürüldüğü yere bir nöbetçi kulesi inşa etmesini istedi. Uzaktan deniz feneri gibi görünen bu kuleye halk arasında “Akbikeş” yani “Akbikeş’in kulesi” adı veriliyor (KK 1,8, 17).

Verilere göre antik kentin yerinde araştırma yapan bilim adamı Alkei Margulan, kulenin Moğol istilasından önce 12-13. yüzyıllarda inşa edilebileceğini söyledi. Tanınmış arkeolog Karl Baypakov da “Kazakistan’ın Kadim Kentleri” adlı kitabında Aksak Temir’in ordusunun 1390’larda Altın Orda Hanı Tokhtamys’e karşı sefer yaparken Aksumbe’de durduğunu yazıyor. Buradan kendilerine karşı gelen düşman ordusunu izlemiş olmalılar. Tarihçi Şerefeddin el-Yüzdi’nin “Zufar-nameh” (Zafer Kitabı) adlı eserinde Emir Temir’in 1389-1390 yıllarında Tokhtamys’e karşı yürüttüğü seferleri anlatırken kuleden “Aksümbe” ismiyle bahsedilmektedir. Deşti Kıpçak sahasını izlemek için Karatau zirvesine inşa edilen kule. Tarihçi, “Zafarnama-i Timuri” adlı kitabında Amir Temir’in seferleri hakkında şunları yazmıştır: “Temir’in eli Otyrar’a geldiğinde Temir birkaç kişiyi Karatau’ya gönderdi ve Adilşe’yi aradı. (Adilşe Bahram Jalayir, Temir tarafından daha sonra kendisine karşı çıkan Kamedreddin’e karşı gönderilen bir adamdır) Adilşe Aksumbe’de yakalandı ve orada başı kesildi.” Aksumbe, Karaşık (Karatau) dağının Deşti Kıpçak tarafına bakan yüksek sırtında duran bir kuledir” diye yazıyor. Ayrıca “Zafarnama”da ünlü Emir Temir’in geceyi Aksumbe’de geçirdiği belirtiliyor. Ayrıca araştırmacıların çalışmasında Karatau’dan Ulytau’ya kadar ateşle sinyal vermek için Aksumbe benzeri yedi kule inşa edildiği söyleniyor. Tarihî verilere göre 13. yüzyılda inşa edilen kulenin yüksekliği 25 metre, genişliği ise 14 metredir. Yüzyıllardır hiç tamir görmemiş olup

yüksekliği 11 metre, genişliği ise 7 metredir. Kısmen yıkıldı ve yere battı. Bölge akiminin 9 Haziran 2010 tarihli kararıyla 13-14. yüzyıl şehircilik ve mimarlık eseri olarak devlet listesine alınmasına rağmen devletten yardım alamayan köylüler, kulenin dört yanına sütunlar yerleştirip demirden bir kalkan yapmak istiyordu. Ancak yere delik açtığında kulenin düşeceğinden korkuyordu (Egemen, 2023: 7).

Kazaklar arasında Akbikeş ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Rivayetin birine göre Akbikeş, hem güzel hem de zeki bir kızdır. Fakat sevgilisine kavuşamadan vefat etmiş bundan dolayı da halk, para toplayarak mezarına büyük bir kule inşa ettirmiştir. Bir başka rivayette ise Akbikeş, düşman ansızın saldırdığı zaman altı kardeşiyle birlikte halkını korumak için ata binmiş fakat savaş sırasında vefat etmiştir. Böylece onun mezarına büyük bir kule yaptırılmıştır. Farklı anlatımlarla birlikte Akbikeş halk arasında değerli bir insan olarak görülmüş ve türbesine ziyaretçiler gelmiştir. Türbeyi ziyarete gelenler toplu olarak dua etmeyi ve duadan sonra iki rekât namaz kılmayı adet edinmişlerdir. Ziyaret yerinde salavat getirmek, yatırın ruhuna dualar ithaf etmek ve ziyaret yerinde etli yemek pişirip yemek ve orada bulunanlara dağıtmak önem verilen ritüellerdendir. Ayrıca mum yakmak, ziyaret yerinin etrafını belirli zamanlarda belirli sayılarda (3 veya 7 defa) dolaşmak ve ziyaret yerine para bırakmak veya atmak da en çok uygulanan ritüellerdendir (Sakhı ve Selçuk, 2022: 217).

Ülkede aşka kurban giden güzel bir kızın acı kaderini anlatan pek çok efsane var. İçlerinden biri, kahramanın kanlı bir sefer sırasında okla öldürüldüğünü ve bu bölgeye gömüldüğünü anlatıyor. Hatta Aksumbe Batyr ve Akbikeş'in birbirlerine âşık olduklarına dair bir efsane bile var ama kulenin girip çıkılabilen kapısındaki biri batıda, diğeri kuzeydoğuda bulunan iki delik, bu anıtın güvenlik amacıyla inşa edilmiş bir gözetleme kulesi olduğunu akla getiriyor. Kazak bozkırlarında çok sayıda savaş nedeniyle tedbir. Her hâlükârda, farklı bir kompozisyona sahip olan bu harika mimari anıt, yüksek bir zirvenin tepesindeki kütüklerden inşa edilmiş ve Orta Çağ'dan, bazı kaynaklara göre 13. yüzyıldan beri korunmuştur.³⁰

4.22. Alhoca Ata

Anlatılara göre Alhoca Ata, Hoca Ahmet Yesevi'nin damadı, yani onun kızı Gevher Ana'nın kocasıdır (Tajiyev, 2018: 54). Bu efsanelerden birinde, İslam'ın en yakın dostu, güvenilir yoldaşı, takipçisi ve en şerefli ehlinden biri olan Ebubekir Sıddık adında bir adam vardı. İnsanlar Ebu Bekir'e "Sıddık" adını verdiler. Ebu Bekir'in soyundan gelen Abulaiis

30 (<https://zhasalash.kz/news/aqbikeshtin-munyn-kim-tyndajdy-224/>)

Hoca'nın iki oğlu vardı. Bunlardan biri Yakıp Hoca, diğeri Abdimalik Hoca. Semerkant'ta eğitim gören Yakup ve Abdimalik kardeşler Türkistan şehrine geldikten sonra, kardeşleri Sir Nehri'nin dibine giderek Özgen şehrine yerleşti. Dede Abdimalik Türkistan'da kalacak. Dede Abdimalik, Hoca Ahmet Yesevi'nin medresesinde görev yapmış ve Hoca Ahmet Yesevi ile birlikte hacca gitmiştir. Abdülmelik Ata, kendi zamanında Türkistan bölgesinde büyük bir zat olarak kabul ediliyordu. Ahmet Yesevi de onun İslam dinine yönelik değerli çalışmalarını takdirle karşıladı. Onunla nişanlandı ve kızı Gauhar'ı Abdimalik'in oğlu Alikoja'ya (Alkoja) verdi. Alikoja Ahmet Yesevi'nin en sevdiği öğrencilerinden biriydi. İyileştirici özelliği olduğu söyleniyor. Efsanelere göre o dönemde mozolenin tepesinde bulunan mavi taştan su damlıyordu. O su aşağıdaki ikinci mavi taşın üzerine damlıyordu. İnsanlar eğilip orada biriken suyu içtiler. Çünkü kendine has iyileştirici özellikleri var gibi görünüyor. Taşın üst kısmında fincan şeklinde bir oyuk bulunmaktadır. İçinde biriken suyu içen kişinin her türlü hastalığa şifa bulacağına dair halk arasında bir görüş vardır (KK. 6,41).

Alhoca Ata Türbesi, Türkistan şehrinde Hoca Ahmet Yesevi türbesinden 3 km Uzaklığında bulunmaktadır. Türbenin yeniden onarım geçirmesi 1997-1999 yılları arasında yapılmıştır. Türbe kabirhane, cemaathane ve giriş kısımdan oluşmaktadır. Genellikle pişmiş tuğladan yapılmıştır. Kabirhane ve cemaathane odaları kubbeyle örtülmüş ve dört tarafında pencere nişleri bulunmaktadır. Giriş kısmının duvarı dörtgen şeklinde kerpiçle örülmüştür (Azretsultan, 2024: 17).

Defnedildiği yer Rakh-i Kalan olarak adlandırılmaktadır, Darbaza topluluğunun bölgesinde ve bu yerin kutsal olduğu ve ziyaret için insanların sıkça geldiği belirtilmektedir. Mezarı hakkında bilgi, Ahmed Kenesarin'in 1889 yılında Taşkent'te Rusça'ya çevrilip basılan "Sultan Kenesary ve Syzdyk" adlı eserinde bulunmaktadır. Orada, 1864 yılında Syzdyk Sultan'ın Rus askerleriyle olan savaşta yaptığı eylemlerden bahsedilirken, Türkistan şehrinin yakınındaki mezarının bahçesine gidip durduğu söylenmektedir. Kubbeli türbesinin fotoğrafı, A.I. Dobrosmyslov'un 1912 yılında Taşkent'te basılan "Sırdar Bölgesi Şehirleri" adlı kitabında verilmiştir. Mimari yapısını 1948 yılında V.V. Konstantinova incelemiş ve Sırdar Nehri boyunca bulunan anıtlara yönelik makalesinde elde ettiği sonuçları yayımlamıştır. O, mimari kompleksin aynı anda inşa edilmediğini, en eski kısmının- veli mezarının üzerine inşa edilen kubbe tuğlalarının Yassavi hanekahası tuğlalarına benzemesi ve diğer işaretlere dayanarak 15. yüzyıla ait olduğunu, ek parçalarının ise daha sonra, 18. yüzyılda inşa edildiğini öne sürmüştür (KK 19).

Efsaneye göre Alhoca Ata, Hoca Ahmet Yesevi'nin damadı, yani onun kızı Gevher Ana'nın kocasıdır (Taciye, 2011: 117). Bundan dolayı türbeyi ziyaret edenlerin sayısı oldukça çoktur. Ziyarete gelenler diğer türbelerde olduğu gibi burada da bazı ritüelleri yerine getirmektedirler. Türbeyi tavaf etmek, türbeye el ve yüz sürmek, türbeye bez, çaput bağlamak, beyaz bez getirip türbe görevlilerine teslim etmek bu ritüellerdendir. Ayrıca Kur'an okumak veya okutmak, dua etmek ve yedi tane çörek dağıtmak da bu türbeyi ziyarete gelenlerin yaptıkları ritüellerdendir (Sakhı ve Selçuk, 2022).

4.23. Appak İşan Meşiti (Cami)

Appak İşan Seydahmetov diğer adı ise Ak İşan' (1864-1931) olarak da bilinir. "İşan" (işon, eşon, eşen; Farsça-Tacikçe "onlar" anlamında) Orta Asya'da tarikat liderlerine ve onların bağlı olduğu saygın din adamlarına ve onların torunlarına verilen bir ünvan veya lakaptır. Halk saygı gereği ruhani liderlerin isimlerini telaffuz etmemiş, ve onun yerine bu kelimeyi kullanmıştır (Abashin, 2006: 268).

Ak İşan Tursunkojaev, Kokan şehrinde doğmuş, ve Mekke ile Medine (bugünkü Suudi Arabistan) şehirlerinde yüksek düzey dinî eğitim almıştır. Arşiv belgesine göre, Ak İşan Tursunkojaev 1917-1918 yılına kadar yaklaşık 20 yıl Arabistan'da yaşamıştır. Ak İşan Tursunkojaev'in SSCB topraklarına döndükten sonra, önce Buhara'ya yerleştiği ve burada Basmacı hareketinin³¹ bireysel liderleriyle, özellikle Naserhan Töre ve Enver Paşa ile yakın bağları olduğu yazılmıştır (Abylov ve Zholdassuly, 2023: 54).

Appak İşan Seidahmetov, yukarıda belirtildiği gibi 1864 yılında şimdiki Güney Kazakistan bölgesinin şayan ilçesinde (şimdiki Baidibek ilçesi) doğmuştur. Dedesi Kosym dababası Seidahmet de Orta Asya'da tanınan ve itibar edilen işan ünvanına sahiptir. Appak İşa'nın babası Seidahmet İşan 1870'li yıllarda toplanan parayla halk arasında şayan Camii diye anılan bir cami yaptırmıştır. Camide yüz kişilik bir medrese açılmış ve 1927'ye kadar (yani kapatılmadan önce) neredeyse Kazakistan'ın tamamından gelen çocukların eğitim gördüğü yer olmuştur. Appak İşan'ın babası Seidahmet tarafından 1889'da yaptırılan şayan Camii ise 1928'de köy kulübüne devredilmiştir (Koygeldiev, 2009: 220). Böylece halk arasında büyük bir din âlimi olarak kabul edilen Appak İşan ve onun "kutsal" ailesi, katı ve acımasız Sovyet politikasının kurbanı olmuştur.

31 Basmacı hareketi- Sovyet yönetimine karşı Orta Asya'da 1917'de başlayan ve aralıklı olarak 1931'e kadar süren ayaklanma hareketidir.

Müsadere döneminde Müslümanlara ağır tahıl vergisi konulmuştur. Vergilendirilen buğday miktarını teslim edemeyen işanlar ile mollalar Kazak SSC'yi terk etmek ve saklanmak zorunda kalmıştır. Böylece Appak İşan Seidahmetov liderliğindeki bir dizi büyük Kazak işanı, Şayan ilçesinden Özbek SSC'ye kaçmıştır. Kaçanlar arasında erkek kardeşleri ve oğulları da olmuştur. Appak İşan Seidahmetov ve yakınlarını tutuklama operasyonu 1930 Nisan'ının sonlarına doğru sona ermiş ve kendisi şüpheli olarak sorguya çekilmiştir (Abylov ve Zholdassuly, 2023: 54). Appak İşan Seidahmetov 1931'de 67 yaşında Pavlodar bölgesindeki hapishanelerden birinde ölmüştür (KK 12).

Appak İşhan, şifa verme, bereket sağlama, manevi rehberlik yapma ve doğal felaketleri önleme gibi pek çok kerametle tanınmış büyük bir evliyadır. Onun öğretileri, halk arasında derin bir saygı uyandırmış ve yaşadığı dönemde olduğu gibi, günümüzde de manevi rehber olarak kabul edilmektedir. Appak İşhan'ın türbesi, halk için bir manevi güç kaynağı, şifa ve barış merkezi olarak büyük öneme sahiptir (KK 21).

4.24. Uzun Ata Mezarı

13. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ünlü Yesevi yolunun temsilcisi Zengi Ata'nın dört öğrencisinden biridir. 1320 yılında Cengiz Han'ın oğlu Özbek Han'ı İslam dinine yönlendiren dört Yesevi yolu temsilcisinden biridir. Türbesi günümüzdeki Türkistan ilinin Şardara ilçesinin sınırlarında, Seyhun Nehri'nin sol kıyısında yer almaktadır. Türbesinin ne zaman inşa edildiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Arkeolog bilim insanları, türbenin Emir Timur döneminde değil, sonraki yüzyıllarda inşa edildiği tahminlerini ortaya koymaktadır. Bu, 19.-20. yüzyıl başlarındaki Rus araştırmacılarının görüşleriyle de örtüşmektedir. Onlar, Seyhun Nehri boyunca bazı türbelerin yerel halk tarafından son yüzyıllarda yaptırıldığını belirtmektedirler (Tiymebayev, Sagidolda ve Koja, 2019: 78).

Türbe kuleli-kubbeli inşaat niteliğindedir. Türbe duvarları kare biçimli tuğladan örülmüştür. Kubbesi 8 dilimli kasnağa yerleştirilmiştir. Türbenin doğu tarafında yukarı çıkılacak bir merdiven, batı tarafında küçük bir oda vardır. Giriş yönü çerçeve şeklinde yapılarak kapının üzeri sivri biçimli kemerle süslenmiştir. Kulenin aşağı tarafında yer alan kitabede Arap harfleriyle "Bu türbede 778 yılında (1377) vefat eden Durman'ın oğlu Şermuhammed (Uzun Ata) defnedilmiş" diye yazılmıştır (Aşimulu, 2000: 115).

Uzun Ata Türbesi Güney Kazakistan Eyaleti Şardara ilçesinde bulunan mimari abidedir ve bu türbeyi ziyarete gelenler önce türbeyi selamlayarak ziyaretlerine başlarlar. Daha sonra türbeyi tavaf ederek bilenler Kur'an okuma veya okutma ritüelini yerine getirirler. Dua etmek

ve adak adamak ritüellerini yerine getirdikten sonra yedi tane çörek dağıtma ve kesilen kurbanların etinden yapılan yemeği yeme uygulamasını gerçekleştirirler. Özellikle hastalığı olanlar başta olmak üzere ziyaretçiler türbe bahçesindeki şifalı sudan içmek ve kaplara doldurmak ritüelini de ihmal etmemektedirler (Saklı ve Selçuk, 2022: 221).

Uzun Ata, Türkistan Türkleri arasında saygıyla anılan, özellikle manevi bilgelik ve ermişlik nitelikleriyle tanınan mistik bir şahsiyettir. Onun hakkında anlatılan efsaneler, ruhani gücü, insanlara rehberliği ve doğa ile olan uyumunu simgeler. Uzun Ata'nın hayatı boyunca halkın ihtiyaçlarına cevap verdiğine, mucizeler gösterdiğine ve ahlak dersleri verdiğine dair pek çok hikâye vardır (KK 33).

Uzun Boylu Ermiş; Uzun Ata'nın lakabı, ona isnat edilen “uzun boylu ve heybetli bir şahsiyet” olmasından gelir. Halk arasında onun bu fiziksel özelliği, manevi gücünü ve liderlik vasfını pekiştiren bir sembol olarak kabul edilir. Bir efsaneye göre, insanların kalabalık bir alanda toplanıp kimden yardım istemeleri gerektiğini tartışırken Uzun Ata belirir. Onun heybetli ve sakin duruşu, halkı etkileyerek doğal liderleri olmasını sağlar (KK 38).

Kuraklığa Son Veren Dua; Halk arasında anlatılan bir rivayete göre, Uzun Ata'nın yaşadığı bölgede uzun süre yağmur yağmaz ve insanlar kuraklık nedeniyle zor duruma düşer. O, dualarıyla Allah'a yalvarır ve kısa süre içinde yağmur yağmaya başlar. Bu olaydan sonra, insanlar Uzun Ata'yı “bereketin simgesi” olarak görmeye başlar ve onun dua ettiği yerlere kutsallık atfeder (KK 33).

Dua ile Hastaları Şifaya Kavuşturması; Uzun Ata'nın birçok kişiyi mucizevi şekilde iyileştirdiğine inanılır. Bir efsanede, hastalıktan kıvranan bir çocuğun ailesi, çocuğu Uzun Ata'ya getirir. O, çocuğun üzerine dua edip su döker. Çocuk hızla iyileşir ve halk arasında onun şifacı bir ermiş olduğu yayılır. Bu hikâye, insanların şifa aramak için onun mezarını ziyaret etmelerine neden olmuştur (KK 5).

Uzun Ata'nın Türbesi ve Kutsal Mekân; Uzun Ata'nın vefatından sonra, mezarı bir ziyaret yeri hâline gelmiştir. Halk, türbeyi bereket ve maneviyat dolu bir yer olarak kabul eder. Rivayete göre, türbesinde edilen dualar kabul olur, zor durumdaki insanlar feraha erer ve hastalar şifa bulur. Ayrıca, onun türbesinde dilek dileyenlerin muratlarına kavuştuğuna inanılır (KK 7).

Hayvanları Koruyucu Gücü; Bir başka efsaneye göre, bir grup köylü tarlalarına dadanan yırtıcı hayvanlardan şikâyet eder. Uzun Ata, dua ederek hayvanların bölgeden uzaklaşmasını

sağlar. Bu olaydan sonra halk, onun sadece insanlara değil, doğaya ve hayvanlara da merhamet gösterdiğini düşünerek ona daha büyük bir saygı duymaya başlar (KK 35).

Birleşmeyi ve Barışı Sağlayan Lider; Uzun Ata'nın bilgeliği ve adalet anlayışı sayesinde, kavga eden kabileler arasında barışı sağladığı anlatılır. Bir hikâyede, sınır anlaşmazlığı yaşayan iki kabilenin Uzun Ata'ya başvurduğu, onun adil ve bilgece bir çözüm bularak tarafları uzlaştırdığı aktarılır. Bu olay, onun halk arasında hem lider hem de barış simgesi olarak anılmasına neden olmuştur (KK 7).

Göl ve Uzun Ata'nın Mucizesi; Bir rivayete göre, susuz bir çölde yolculuk yapan bir grup insan Uzun Ata'dan yardım ister. O, bastonunu yere vurur ve orada bir göl oluşur. Bu göl, yıllarca bölgedeki halkın su ihtiyacını karşılamış ve manevi olarak kutsal kabul edilmiştir. Hâlâ bu bölgeyi ziyaret edenlerin dilek dilediği ve kutsal olduğuna inandığı söylenir (KK 35).

Uzun Ata'nın İyilik Dersleri; Halk arasında anlatılan bir hikâyeye göre, Uzun Ata, kibirli bir tüccarla karşılaşır. Tüccar, onun sade kıyafetlerini küçümseyerek aşağılasa da Uzun Ata sabırla davranır. Ardından tüccar, malını kaybetme tehlikesi yaşar ve Uzun Ata'nın desteği sayesinde zenginliğini geri kazanır. Bu olay, tüccarı alçakgönüllü biri yaparken Uzun Ata'nın bilgelik ve sabrını da halka örnek gösterir (KK 5).

Uzun Ata ve Yıldızlar Efsanesi; Bazı efsaneler, Uzun Ata'nın geceleri yıldızlara bakarak halkın yolunu bulmasına rehberlik ettiğini anlatır. Yıldızların hareketlerini açıklayarak insanlara güven vermiş ve kaybolma korkusunu yenmelerine yardımcı olmuştur. Bu hikâyeye, onun hem bilgili bir bilge hem de doğaya uyumlu bir rehber olduğuna inanılmasına neden olmuştur (KK 8).

Nevruz Bayramı ile Bağlantısı; Uzun Ata'nın Nevruz zamanı yapılan törenlerde özel bir yeri olduğuna dair rivayetler de vardır. Nevruz günü, halkın bolluk ve bereket dilemek için onun türbesini ziyaret ettiği, dua ve zikirle katıldığı söylenir. Bu ziyaretlerin, yıl boyunca sağlık ve huzur getirdiğine inanılır. (KK 35,40).

Sonuç olarak Uzun Ata, halk arasında barış, bereket ve bilgelik ile özdeşleşmiş bir şahsiyettir. Onun hakkında anlatılan efsaneler hem dinî hem de toplumsal bir değere sahiptir. Uzun Ata, dualarıyla kuraklığa çare bulması, adaletli kararlar vermesi ve insanları uzlaştırmasıyla bir manevi lider olarak hatırlanır. Türbesi, hâlâ halk tarafından büyük bir saygıyla ziyaret edilmekte ve hikâyeleri nesilden nesile aktarılmaktadır (KK 5).

5. ANADOLU'DAKİ ADAK VE ZİYARET YERLERİ

5.1. Anadolu'da Türk İslam Sentezi

Türklerin İslam'la karşılaşması 7 yüzyıla rastlarken, kitleler hâlinde İslam'a girmeleri ancak 9 ve 10. yüzyıllarda olmuştur. Yani İslam'ı benimsemeleri üç yüz yıl kadar bir süreyi almıştır. Bu İslamlaşma süreci 14. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu sebeptendir ki geleneksel eski Türk inanç ve kültürel hayatına ait birçok unsur İslami motiflerle birleşerek yeni bir şekle bürünmek suretiyle varlıklarını devam ettirmiştir. Bunun yanında Türk boyları arasında İslamiyet'in kabul görmeye başlamasıyla, onların Anadolu'ya gelmeye başlamaları arasında çok büyük bir zaman farkı da yoktur. Anadolu'ya gelişin dalgalar hâlinde ve birbirinden kopuk gruplar hâlinde olduğu, bu grupların da inanç yapıları açısından ya İslamiyet'i reddetmiş ya da İslamlaşmaya yeni başlamış oldukları göz önünde bulundurulursa gelen grupların tek tip bir inanç yapısına sahip olmadıkları görülür. Bu nedenle, Anadolu'ya gelen Türk boylarının inanç yapılarının yeni biçimlenmesinin asıl süreci, Anadolu'da gerçekleşmiştir (Enginer, 1997: 30).

Atalar kültü İslam dinî içinde zamanla heteredoks bir yapıya bürünerek bugünkü veli, evliya, eren anlayışlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Heteredoks yapı arz eden veli kültürünün dışında değerlendirilen kutsal kültlere bağlı adak yerleri ise eski Türk inanışlarından da kaya, su, ateş, ocak vb. kültlere duyulan saygının İslamiyet sonrasında devam eden tezahürlerinden ibarettir. Dolayısıyla Anadolu'da yaşanan ziyaret kültüründe eski Şamanist, Budist, Zerdüş, Maniheizt kültürel kalıntıları görmek mümkündür (Düzgün, 2009: 3).

Anadolu'da yaşamakta olan ziyaret olgusunun uzun bir tarihi seyir içerisinde dinî, tasavvufi pek çok unsur tarafından şekillendiği görülür.

Anadolu'da bulunan en eski yatırların, Anadolu'yu fetih ve İslamlaştırma sırasında gelen ve bu sırada kahramanlıklar, kerametler, faziletler gösteren kimselere ait olduğu düşünülmektedir. Bu türbelerden bir kısmının da öncüleri takiben gelen tarikat liderlerinin, şeyhlerin, pirlerin, dedelerin mezarları olduğuna inanılmaktadır (Tanyu, 1967: 32).

Esasen, evliya yatağı olarak bilinen Anadolu'da, tarihi ve menkıbevi şahsiyetlerin önemli bir bölümü Orta Asya menşeli olup "Horasan Erenleri" olarak anılmakta onların Anadolu'nun fethi, Türkleşmesi ve İslamlaşmasında kahramanlıkları, kerametleri ve faziletleri ile temayüz etmiş ve böylece Türk toplumunun gönlünde taht kurmuş kahramanlar ve saygın kişiler oldukları anlaşılmaktadır (Günay, 2003: 7).

Türbe ziyaretçilerine türbeye uygun davranışlar konusunda açıkça talimat veren levhalar ‘batıl inançlar başlığı ile uzun bir liste hâlinde tasvir edilerek aslında yaygın yerel uygulamaların ‘Gerçek’ İslam’a uygun olmadığı ifade edilmektedir. Bu ‘Yapılmaması gerekenler’ ise şu şekildedir: hayvanları kurban etmek, mum yakmak veya türbe duvarlarına küçük taşlar ve madeni paralar yapıştırmak, kumaş parçaları bağlamak veya türbe kompleksindeki ağaçlara, türbeye para atmak, türbeye yiyecek bırakmak, türbeye veya türbenin üzerindeki kumaşa dokunmak elleriyle veya yüzüyle, ölü azizden doğrudan yardım istemek, türbe ve türbelerin etrafında tavaf yapmak, türbelerden mucizevi şifalar beklemek, mezarın yanında uyumak ve kanonik ibadetler yapmak namaz kılmak. Bu durum türbe ziyaretleri sırasında ‘batıl inanç’ ve ‘gericilik’ unsurlarını ortadan kaldırmaya kararlı bir ‘modern’ devlet tutumu olarak görülmektedir (Erköse, 2022: 37).

Bu çalışmada karşılaştırma yapılacak türbeler belli esaslara göre seçilmiştir. İlk olarak özellikle türbelerin kendi bölgelerinde en bilinen ve en fazla ziyaret edilen yerler olmasıdır. Bu bölümdeki araştırma yöntemi literatür taraması olarak belirlendiğinden yapılan yerel tarih araştırmalarında yer alması da önemli bir şeydir. Somut olmayan kültürel miras olarak kabul edilmeleri ve hakkında araştırma yapılacak bir kaynak ve literatür zenginliği de bu seçkide önemli bir esas olmuştur.

5.2. İç Anadolu Bölgesi

5.2.1. Abalı Baba Türbesi (Ankara)

Ankara il merkezine yaklaşık 14 kilometre mesafede yer alan, eski adıyla “Memlük” olarak bilinen yerleşim yeri, Karyağı Dağı’nın güneydoğusunda ve Dedeçamı Tepesi’nin güneyinde konumlanmaktadır. “Memlük” kelimesi, Arapça kökenli olup “birinin mülkü olan, kul ya da köle” anlamlarını taşımaktadır. Türklerin Anadolu’daki erken iskân alanlarından biri olan bu bölgede, “Abalı Baba (Hacı Baba)” ve “Münir Derman” hazretlerine ait olduğu rivayet edilen türbeler bulunmaktadır.

Abalı Dede’nin 1351 yılında o günkü adı Memlük olan Memlik’te doğduğu, 1426 yılında da yine doğduğu yerde 77 yaşındayken ebediyete irtihal ettiğini, bütün hayatını ibadet, hayır ve hasenattan sonra bina yapımı, tamiri işleriyle devam ettiğini, tarihi kaynaklardan öğrenmiş bulunuyoruz. Bina yapımı işleriyle ilgilenirken, aba (sayaktan yapılmış, yakasız uzun üstlük) giydiği için abalı dede adını almıştır. Hasan Veli Abalı Baba, yüce Allah’ın sevgili kullarından olduğuna inanılan keramet sahibi mübarek bir zattır.

Abalı Baba'nın Horasan erenlerinden olmakla beraber doğum ve ölüm tarihleri kesin olmamakla birlikte 16. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. Abalı Baba'nın Hacı Bayram-ı Veli ile arkadaş olduğu rivayet edilir. Veli Hazretleri, ibadet, hayır ve hasenatları dışında önce Memlik zaman zaman da civar köylerdeki yıkılmaya yüz tutmuş veya tamir olacak bütün binaları karşılık beklemeden onarılmıştır. Bu çalışmayı sürdürürken de aba giydiği için Abalı Dede adını almıştır.

Rivayete göre, aynı zamanda duvar ustası olan zat, öğrencileriyle bugün türbenin bulunduğu yere bir ev inşa ederken, Hacı Bayram Veli ve Hüseyin Gazi horoz ve tavuğa binmiş hâlde onları ziyarete gelmişler Abalı Baba da onları duvarı yürütüp binek olarak kullanarak karşılaşmıştır. Bunun üzerine gelenler “senin değerini Allah katında bizden fazlaymış” derler (Gültekin ve Canbolat, 2019: 260).

Sohbet sırasın da gelenlerden biri şöyle der: “Ya mübarek yerin hoş güzel havadar fakat gölgeliğin yokmuş”. Abalı Baba hemen yerinden kalkıp ocaklarda yanmakta olan 3 meşe palamut ağacını alır ayrı ayrı yerlere diker ve “pürlen ya mübarek” dediğinde o uçları yanmakta olan ağaçlar Allah'ın izniyle yemyeşil gölgelikli ağaçlar olurlar. Gölgesinde yemeklerini yiyerek, önce Hüseyin Gazi “Allah'ım benim ziyaretime gelip yolumdan canlılara zarar vermesin diye bir taş atan cehennem yüzü görmesin” diye, Hacı Bayram Veli “Allah'ım benim ziyaretime gelip bir tutam burçak yolan cehennem yüzü görmesin”, Hasan Veli Abalı Baba'nın da şöyle dua ettikleri rivayet edilir: “Allah'ım arefe günü atını çatlatacakmış gibi koşturarak gelip bir tas çorbamı içen cehennem yüzü görmesin”. Bu duayı işiten Hacı Bayram Veli ve Hüseyin Gazi, “Üstadım gene bizi mahcup ettin biz ziyaretimize gelenleri işe davet ettik sen ise sofrana davet ettin” derler (Gültekin ve Canbolat, 2019: 261).

Yerel bir tarih araştırmasında türbeye ziyarete gelenlerin ağırlıkla sinir hastalıkları ve zihinsel engelli çocuklarına şifa arayanlar oldukları tespit edilmiştir. Şifa için ise türbede yatıp sadece uyuya kalmak yeterlidir. Günümüzde yasaklandığı için türbede adak kesmek yerine türbenin girişindeki bağış kutusuna adak olarak para atılmaktadır. Türbeye yakın tarihi ve kutsal sayılan ardıc ağaçları son yıllarda kurumaya başlamıştır (Erdoğan, 2007: 5).

5.2.2. Hacı Bayram Veli (Ankara)

Asıl adı Numan olan Hacı Bayram Veli, bir çiftçinin en büyük oğlu olarak, Ankara'nın Solfasıl köyünde, 14. yüzyılın ilk çeyreğinde dünyaya geldi. Yetişme yılları hakkında net bilgilerin olmadığı Hacı Bayram Veli'nin ilk olarak müderris olarak görev yaptığını ve bu yerin Ankara'da Kara Medresesi olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz. Daha sonra ise Hacı

Bayram Veli, Bursa’da Çelebi Sultan Mehmet Medresesinde müderrislik yapmıştır. Burada halk arasında daha çok ‘Somuncu Baba’ olarak bilinen Ebu Hamidüddin Aksarayı’dan el almış ve Hacı Bayram Veli’nin mürşidi ile bu buluşması Kurban Bayramı’na denk geldiği için de Numan olan adı Bayram olarak anılmaya başlamıştır (Kızıler, 2012: 70).

Hacı Bayram Veli, zaviyesini, Ankara kalesi dışında, eski Hristiyan mabedi Augustus tapınağının bitişiğindeki bugünkü Ulus’ta bir tepe üzerinde, Ankara’ya dönüşünden sonraki 1412–1420 yılları arasında kurmuştur. Augustus tapınağını yıktırmayan Hacı Bayram Veli, bu tapınağı Akmedrese adı altında bir süre eğitim müessesesi olarak kullanmıştır. Tapınağın yıkılmak yerine varlığını sürdürmesine devam etmesi ise onun geniş hoşgörüsüne güzel bir örnektir. Hacı Bayram Veli, 1430 senesinde Ankara’da vefat etmiştir. Cami, Hacı Bayram Veli Hazretlerinin vefatı ve yanındaki türbeye defninin ardından asırlarca önemli bir ziyaret merkezi hâline gelmiştir. Mezarı, kendi inşa ettirdiği Hacı Bayram Camii’nin kible tarafında bulunmaktadır. Vefatından sonra Bayrami tarikatı Melamiyye-i Bayramiyye ve Şemsiye-i Bayramiyye olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Cebecioğlu, 1991: 35).

Caminin asıl ibadet mekânının altında, tavanı ahşap hatıllarla desteklenmiş, muhtemelen yapının ilk evresine ait, koridor ve küçük odacıklardan oluşan çilehane bulunur. Buraya caminin doğu duvarındaki kapıdan inilen bir merdivenle girilir. Çilehane odalarının duvarı da Hacı Bayram Veli’nin mezarına bitişiktir. Çile odalarına giden koridor dar ve tavanı alçaktır. Bir insanın eğilmeden geçmesi mümkün değildir. Odaların da tavanları alçaktır ve ahşap hatıllıdır. Cami tabanının alt kotunda bulunan çilehaneye ait ahşap direk ve hatıllar yapının en eski ve özgün elemanları olarak bugüne dek ulaşmıştır (Demirarslan, 2016: 178).

Rivayete göre; Fatih Sultan Mehmed’in hocası Akşemseddin, Osmancık’ta müderrirken Hacı Bayram Veli’ye talebe olmak için Ankara’ya gelir. Ancak mutmain olmaz ve Zeynüddin Hafî’ye talebelik etmek için Mısır’a doğru yola çıkar. Hâlep’e geldiği günün gecesinde bir rüya görür. Rüyasında boynuna bir zincir takılır ve Hacı Bayram Veli’nin eşiğine bırakılır. Ettiği hatayı anlayan Akşemseddin derhâl Ankara’ya döner. Dönüşte Hacı Bayram, Akşemseddin’e iltifat etmez ve “Zincirle zorla gelen misafir ancak böyle ağırlanır” diyerek keramet gösterir (Yılmaztürk, 2003: 25).

Hacı Bayram-ı Veli’nin türbesi ve çevresi adak kültürüne dair Ankara’da en önemli yerlerin başlarında gelir. Özellikle 1925 yılında türbe, tekke ve tarikatların kaldırılması veya kapatılması sonrasında Hacı Bayram-ı Veli türbesi için söylentiler Ankara’da yayılmıştır. Nezihe Araz’ın, Anadolu Evliyaları adlı eserinde bu hususta verilen bilgi şöyledir:

“Türbelerin kapatılması kararından sonra, her yerde olduğu gibi oraya da bir kilit asılmış. Fakat sabahleyin erkenden yoldan geçenler kilidi açılmış, kapıyı arkaya dayalı görürlermiş. Alakalılarından biri, “Bu kapıyı elbet bir açan var” diye iki polisi vazifelendirmiş. “Bekleyin sabaha kadar, gözetleyin, kim açıyorsa şu kapıyı, yakalayın” diye emir vermiş (türbenin karşısında bi polis karakolu bulunmaktaydı). Polisler gün ışıyıp sabah ezanları okununcaya kadar bekleyip sohbet etmişler. Ortalık boz-bulanık bir hâl aldığı demde, çıt! demiş kapıdaki kilit açılmış, kapı ardına dayanmış ve az sonra türbeden o mübarek ve güzel yüzü ile Bayram-ı Veli zuhur etmiş, şöyle etrafına bakınıp havayı kokladıktan sonra başlamış usulca yürümeye... Polisler şaşkına dönmüşler. Birinin dili tutulmuş, öbürü durmadan arkadaşını tokatlamış. Bir daha kim bekler?... Lakin o olmuş (Tanyu, 1967: 35).

Ankara’da yol yapımı sırasında veya inşaat yerine rastlaması münasebetiyle bazı türbeler yıktırılırken birtakım söylentiler de şehre yayılmıştı. Ziraat Bankası çevresinde bulunan türbenin yıkılmasına emir veren ilgili zatın çıldırdığı, öldüğü ve türbeyi yıkma esnasında amelelerin “-burası tekin değildir” diye itiraz ettikleri, nihayet tuhaf bir şaşkınlık ve bağırışla işi bırakıp kaçtıkları o yıllarda Ankara’ya yayılmıştır. Hacı Bayram Meydanı adının değiştirilmesi ile ilgili diğer bir vakıa şöyledir:

“Bu meydanın adını değiştirelim, artık caddelerimizin başından Hacı külahını çıkaralım, buranın adı Ogüst meydanı olsun diye bir teklifte bulunmuş. Hacı Bayram sevdalılarından bir zatın da bu teklif pek fenasına gitmiş. O gece hiç uyumamış, sabahleyin de erkenden türbe kapısına gidip niyaza başlamış. Bir de ne görsün? Hacı Bayram-ı Veli karşısında mütebessim, memnun: “Ne üzülüyorsun be oğlum? Her kemalin bir zevali olduğu gibi her zevalin de bir kemali vardır. Allah adildir, bağışlar ve affeder sen işine bak!” demez mi? Gerçekten aradan az bir zaman gedmiş geçmemiş, sokakların başından Hacı külahını çıkarmak isteyen o zat yürekler acısı bir ölümle ölmüş, çocuğu darmadağın olmuşlar.”

Hacı Bayram adının kaldırılarak o caddeye Bayram Caddesi denildiği, sokak tabelalarının değiştirildiği bir vakıadır. O meydana Ogüst meydanı adı takılmış ve tabelalar oraya asılmıştı. Şikâyet üzerine bunlar tekrar kaldırılmış Bayram caddesi olarak kalmıştır (Tanyu, 1967: 39).

Türbede sıklıkla yapılan adak şekilleri şöyledir:

- *Taş Yapıştırma Niyet ve Adağı*: Minarenin arkasındaki duvara kadınlar, kızlar (genç, yaşlı), öğrenciler bir niyet tutarak taş parçalarını alıp salavatı şerife getirerek, taşları yapıştırmaya çalışırlar. Yapışan veya yapışmayan taş parçaları niyetin kabul olup olmayacağı şeklinde yorumlanır.
- *Makara Çözme Usulu ile Niyet ve Adak*: Her Arabi ayının ilk cuması bir dikiş makarası, kismet açmak dileğiyle çözülmeye çalışılır. Her renk makara bu iş için kullanılıyorsa da daha ziyade kırmızı, yeşil, beyaz makaralar kullanılır. Niyet eden kişi, ezan okunurken, Kelime-i Şahadet, Kelime-i Tevhit, Salavat getirerek bir yandan bütün makarayı açmaya çalışır. İkinci cuma gene aynı şekilde hareket edilerek tekrar yeni bir makara daha çözülür. Üçüncü cuma gene makara getirilir, üç makara da açılmış olarak öylece yan yana tutulur. Her makara açışta niyet ve adak tekrarlanır. Sonra üç makara da dilek sahibi tarafından eve götürülüp niyetin olması beklenir. Niyetler: kismet, zenginlik, bir işin hayırlı bir şekilde gelişmesi, engele uğramaması şeklindedir. Muratlar olunca o üç makaranın iplikleri ortasından kesilerek akan bir suya atılır. Adak da o zaman yerine getirilir.
- *Yedi veya Kırkbir Taş Usulüyle Adak*: Herhangi bir dileğinin, “muradının” olması için minarenin çevresindeki yerden, toprağın, kumun arasından ufak ufak (leblebi büyüklüğünde) 41 tane veya 7 tane taş alınır. Her taşa bir ihlas süresi, sela vaktinde okunur sonra yeşil bir bez parçasına sarılarak niyet ile dua edilir. Oradan alınarak eve götürülen taşlar kibleye doğru asılır. Dileği gerçekleştikten sonra bu taşlar asıldığı yerden alınarak bir cuma günü sela vakti gene daha önce alındığı yere bırakılır. Buradaki adağın esasını alınan taşı yerine geri vermek, aldığı yere koymak, teşkil eder. Bunu yapanların çoğunu hatta hemen hepsini kadınlar oluşturur. Duvar dipleri bu yüzden oyuk oyuk olmuştur. Makara adağından ziyade, taş toplama adağına daha fazla rağbet gösterilmektedir.
- *Mendil Sallama, Gömlek Sallama, İç Fanılası Sallama, Kravat Sallama*: Bu uygulama sela vakti bir hastalığa mustarip kişinin iç çamaşırlarının kibleye doğru sallanması şeklindedir. Bu sallanan gömlekler veya iç çamaşırlarının hastaya giydirilerek şifa elde edeceğine inanılır. Bu arada ayrıca süpürge, mum yerine ampul, camiye nalın (aptest alanları giyeceği), kurban (koyun ve horoz), alınan taşları yerine bırakmak, sadaka dağıtma, karın doyurma veya giydirme olarak adaklar adanır (Tanyu, 1967: 40).

5.2.3. Hüseyin Gazi Türbesi (Ankara)

Hüseyin Gazi ile ilgili Danişmendname, Battalname ve Saltukname'nin yanı sıra Evliya Çelebi'nin Seyehatname'si ve Katip Çelebi'nin "Cihannuma" adlı eserlerinde benzer bilgiler bulunmaktadır. Genel olarak bu bilgiler 8.yüzyılda yaşadığını, Seyyid olduğunu ve Battal Gazi'nin babası olduğunu belirtir. İslamiyet'i yaymak amacıyla gazalarda bulunan Hüseyin Gazi, Emeviler dönemindeki ehlibeyt karşıtı tavırlardan dolayı Anadolu'ya gelmiş Bizanslılara karşı Ankara Kalesi'ni korumak için savaşırken başı kesilerek şehit düşer. Kesilen başını koltuğunun altına alarak bu dik dağı tırmanan Hüseyin Gazi'nin kanının damladığı her yerde çiçeklerin bittiğine ve etrafın yeşillendiğine inanılır (Akyüz, 2017: 153).

Hüseyin Gazi türbesi Ankara'da en yüksek tepenin kovuğun da bulunmaktadır. 13. yy. da yapıldığı anlaşılan tekke binalarının sadece yıkık duvarları günümüze kalmıştır. Türbenin üstü kurşun kaplama, duvarları tarihi briketlerle örtülmüş, ancak günümüzde bütün bunlar yok olmuş. Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar varlığını sürdüren tekke binalarının çeşitli bölümleri hâlâ yıkıntılarında da belli olmaktadır. Büyük bir cem evinin kalıntıları türbenin giriş kapısının hemen önünde durmaktadır. Bu bölmenin arkasında bulunan kalıntıların, araştırmayı yapan Kültür Bakanlığı mimarlarından Kemal Soyer'in anlattığına göre mihman evi, cem evi, dede evi, bakıcıların kaldıkları evler, derviş evleri, ahırlar, samanlıklar mevcudiyetini yıkıntılarıyla sürdürmektedir. Adı geçen mimarın söylediğine göre burada yapılacak bir çalışmayla eski binaları yeni bir projelendirmeyle yeniden ortaya çıkacaktır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde şöyle anlatılmıştır:

"Malatıyyeli Seydi Battal Ca'fer Gazi'nin peder-i azizidir. Bir ulu asitane-i Bektaşiyandır... Hüseyin Gazi, İmam Hüseyin evladından sadat-ı kiramdan olup İmam Hüseyin gibi bu Hüseyin Gazi dahi dest-i küffarda din-i Mübin uğruna sene 244 tarihinde Harünü'r-Reşid hılafetinde şehid olmuştur" (Kıran vd. 2012: 481).

"İmam Hüseyin evladından ve sadat-ı kiramdan olan bu Hüseyin Gazi burada din uğrunda şehit olmuştur. Bu tekyedeki fıkara on kuruş tasdik edip üç kurban keserek şeyhi (Muhi Can) dedenin hayır duasını aldık..."

"1058 senesinde" tekrar Hüseyin Gazi köyüne geldiğini, gene "asitanc-i azizi ziyaret ederken" hatıra bilbedahe şu beyit geldi: Gelüp ettik dua ile niyazı bize himmet ede Hüseyin Gazi Kaddes Sırrullah"

Katip Çelebi'nin Cihannüma'sında Hüseyin Gazi ile ilgili bilgi şöyledir:

“Ankara (civarında) -Ankara’nın şarkında kain “Hüseyin dağ” üzerinde Bektaşiler tarafından mücahit bir veli olarak kabul edilen bir Arap’ın, Hüseyin Gazi’nin mezarı vardır. Evliya zamanında burada yüz Bektaşî dervişini havi bir tekke vardı ve her sene çok kalabalık bir ayin yapılırdı. Şimdi yalnız Ankara “Bayramî” dervişleri tarafından idare edilen bir türbe vardır”

Ankara çevresinde bu dağa Hüseyin Gazi denildiği gibi, 1925 yılından sonra “Bayramî” dervişleri tarafından idare edilen bir türbe olmayıp, yalnız türbe mevcuttur.

1967 yılında Tanyu tarafından kaleme alınan “Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri” eserinde türbedeki adak adeti şöyle anlatılmıştır:

“Hâlen Hüseyin Gazi’nin türbesi ve etrafı harap duvarlarla çevrili olup, çatı kubbe gibi şeyler kalmamıştır. Altı metre kadar uzunluktaki Hüseyin Gazi mezarı dahi yıkık bir durumdadır. Yer yer mum yakılmış. Pencere içlerinde mumlar bulunuyor. Kısmen kapalı türbenin, sağ tarafında adanan iki adak mum duruyor. Para, bez, ip, iri taşa bağlanmış bezler görünüyor. Bir sıra mum yanmış duruyor, adanmış süpürgeler görünüyor. Mezar üzerine para bırakılmış. Bezleri taşa bağlayıp koymuşlar. Renga renk bezler dikkati çekiyor. Mezarın sağ tarafındaki duvarda mihrap gibi bir yerde duvara ve mihrabiye gibi olan yere düğme (sedef), mavi boncuk, siyah düğme, ufak taş parçaları (kireç, tuğla parçaları), paralar adak adanarak yapıştırılmış. Paraların değeri, yüz paralık ve beş kuruşluktur. Hemen duvar çepeçevre bu şekilde adak işaretleriyle doludur. Duvarlara ziyaretçiler imza ve tarih kazınmışlar. Hüseyin Gazi mezarının üzerinde baş tarafta ve ayak ucunda mumlar yakılmış. Türbenin içerisi temiz. Erenin mezarı üzerinde taşlara bağlanmış bezlerden başka kuruş ve 5 kuruş da bırakılmış. Adak çeşitliği bakımından bu ziyaretgah çok önemli bir yer olduğunu derhâl fark ettiriyor. Kurban da kesilmiş. Bu kadar çeşitli adak yeri ve işaretine nadiren rastlamak mümkündür. Kurban adakları: 1— koyun, 2- horoz, 3— hindidir. Hindi adandığını tüylerini incelemek suretiyle anladık. Kurban kesme yerine mahsus halkavari geniş bir taş mevcut; bunun etrafı da taşlarla çevrilmiştir. Bu kurban kesilme yerinin arka kısmı, biraz ötesi uçurumdur. Arka sırada muhtelif tepeler ve takriben 5 ve 7 kilometre gerilerde köyler var. Tepelere,

uçaktan bakılır gibi hâkim olan bu Hüseyin Gazi zirvesi ihtişamlı bir manzara arz ediyor. Zaten nirengi noktası ile bu türbenin arası 80-100 metre kadardır.

Hüseyin Gazi ziyaretgahında: Hüseyin Gazi türbesi, onun baş tarafa göre sağında, doğrusunda etrafı kısmen çevrili bir başka mezar vardır. Bu mezarın baş tarafa göre sağında veya doğusunda, etrafı yarım metre kadar yüksek taşlarla çevrili bir adak, niyet kuyusu görülüyor. Burada bir mezar mevcut olmamasına rağmen, taşlara bağlı bezler, ipler vardır. Bu niyet, adak kuyusunun ön kısmında (gene dört metre kadar) önde bir mezar görülüyor. Baş tarafında uzun bir mezar taşı var. 1.50 metre yükseklikte olan bu taşın başka mezarın etrafını taşlar çevirmiştir. Bu sıra sıra türbe, mezarlar ve adak, niyet kuyusundan biraz ilerde (30 metre kadar) kayalar üzerindeki bir çalıya bezler bağlanmış, burada da ağaç, çalı ziyaretgahı görülüyor. Böylece sıra sıra adak yerleri birbirini takip ediyor. Bu adak, niyet çalısından 10 metre ileride kayaları dolaştım. Buralarda aynı şekilde başka çalılar olduğu hâlde onlara rağbet gösterilmemiş, hiç birisine bez bağlanmamış. Üzerine bezler bağlanmış ziyaret çalısının bulunduğu yerin bir efsane, menkıbe ile ilgili bir tarihçeye ve göreneğe sahip bulunması kuvvetle muhtemeldir” (Tanyu, 1967: 44).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi dağ, su ve mağara kültleri ile Hüseyin Gazi Türbesi uyumludur. Dağların zirvelerinde kutsal/fenomen kişiliklerin defnedilmesinin, aynı zamanda söz konusu mukaddes ruhların, bu yerleri koruyacağı düşüncesinden kaynaklandığı belirtilebilir. Bu durum, dağları koruduğuna inanılan “dağ iyesi” anlayışının, mukaddes ruhlara transfer edildiğini gösterir. Hüseyin Gazi adının, söz konusu dağa atfedilmesi de dağ kültü ve (dağ) iyesi ile ilişkilendirilebilir. Nitekim Hüseyin Gazi türbesini ziyarete gelenler ile yapılan görüşmelerde, mekânın koruyucu/gözetleyici iyesi olarak görülen Hüseyin Gazi’nin yanında mekânın da (dağın) kutsanması dikkati çeker. Türbeye gelen ziyaretçiler, dik yokuşları yürüyerek çıktıkları takdirde Hüseyin Gazi’nin manevi şahsına ve bu mekâna saygı göstereceklerini düşünürler. Bu bakımdan dağın zirvesine yakın bir yerde konumlanan türbeye yürüyerek çıkmak ziyaretçiler arasında yaygın bir uygulamadır. Türbeye yürüme güçlüğüne çare bulmak için gelenler, söz konusu yokuşu çıkabilirlerse tamamen iyileşeceklerine inanır. Kaynak kişinin aktardığı bir anekdota göre kötürüm olan bir hasta, yakınlarının desteği ile yürütülerek dağa/türbeye çıkarılmış ve burada iyileşmeyi dileyip bir gece uyuduktan sonra yardım almadan dağdan/türbeden aşağı kendi başına inebilmiştir (Akyüz, 2017: 158).

Halkın yoğun ilgisi Hüseyin Gazi türbesine devam etmektedir. Halk buraya kurban kesip adak adamak amacıyla gelmektedir. İnanç ve adaklarıyla ilgili bilgiler ise genellikle kurbanların kesildiği ve horoz kesilip adak adandığı şeklindedir. Hüseyin Gazi türbesinde bulunan tarihi değeri de olan adak yeri, türbenin karşısındaki dağdır. Bu dağın etrafından üç kez dolanmak halk arasında dileğin yerine getirileceği inancı yaygındır. Adak uygulamasının dışında türbede mum yakılmakta, mezar başındaki türbe bahçesinde kucaklanarak, ya da sırta sürtülerek ağrıların geçeceğine inanılmaktadır. Bir de delikli taş vardır. Hüseyin Gazi'nin savaşlarda gürz olarak kullanıldığına inanılır. Gürz taşının deliğinden kafalarını içeri doğru sokulunca baş ağrılarının geçeceği düşünülmektedir.

Koç (2022) “*Kutsal Mekânlarda Delikli Taştan Geçme Ritüeline Arketipsel Bir Yaklaşım*” adlı çalışmasında delikli taşlarla ilgili bilgileri vermektedir:

“Kutsal ziyaret mekânları etrafında bulunan ve Merkez simgecililiğinin de parçası olarak görülen ağaç, kaya, taş, su gibi varlıkların dönüştürücü gücü talimler tarafından deneyimin araçları olmuştur. Carl Gustav Jung'un yeniden doğuşun arketipine konu olan ve ana rahmine benzetilen ağaç kovuğu, ağaç yarığı, kaya yarığı, mağara gibi yeryüzünün sapma noktaları (normalden farklı ve dikkat çekici noktalar) arınmanın ve tedavi olmanın eşikleridir. Çeşitli ritüeller ve sayılarda tekrarlanan uygulamalarla sonuca ulaşma hedeflenir. Bu aslında büyülemelerin de konusunu oluşturmaktadır” (Koç, 2022: 94)

Türbe duvarına taş yapıştırılarak, taş tutarsa dilek kabul edilmiş sayılır. Yine ağaçlara çaput bağlamak adeti devam etmektedir. Kutsal mağaradan su almak en önemli şifa kabul edilmektedir (Gilaniler, 2024: 3-17).

5.2.4. Pir Sultan Abdal Türbesi (Sivas)

Hakkındaki bilgiler şiirlerine ve yaşamı ile kişiliği çevresinde oluşan söylenti ve menkıbelere dayanmaktadır. Buna göre Pir Sultan'ın asıl adı Haydar'dır. Yaşamının büyük bir bölümü Sivas'ın Banaz köyünde geçmiştir. Pir Sultan'ın çocukluk yılları Yavuz Selim (1512–1520) ile Şah İsmail Safevi (1502- 1524) dönemlerinde, gençlik ve olgunluk yılları Kanuni (1520–1566) ile Şah Tasmahb (1524 – 1576) dönemlerinde geçmiştir. Atalarının Horasan'dan Azerbaycan'ın Hoy kentinden ya da Yemen'den geldiği düşünülen Pir Sultan'ın bir dönem Sivas beylerbeyliği yapan deli Hızır Paşa tarafından astırıldığı düşünülmektedir. Ölümünden sonra veya kesin olmamakla birlikte yaşadığı sırada aynı mahlası kullanan birçok Alevi

ozanının varlığının yanında, Pir Sultan 16. yüzyılda Anadolu'daki Alevi topluluklarının önde gelen isimlerindendir. 16.yüzyılda bu topluluklar Safevi hükümdarı Şah İsmail'in (Hatayi) oğlu Şah Tahmasp'ı, dünyaya adaleti getireceğine inanılan 12. İmam Mehdi'nin yerine koymuşlardır. Bu nedenle Pir Sultan'ın 16. yüzyılda Sivas yöresinde Osmanlılara karşı düzenlenen hareketlere destek verdiği birçok edebiyat tarihçisi tarafından düşünülmektedir.

Pir Sultan üzerine en kapsamlı araştırma yapan İbrahim Aslanoğlu “Kimi söylentilere göre mezarı Sivas’la Banaz arasındaki Karaçayır bucağında, bir kısmı da Zile’nin bir köyünde olduğunu söylüyor. Belki her ikisi de doğrudur. Çünkü aynı tapşırma ile söylenen 5 şair daha var. Onların nerede yattıklarını bilmiyoruz” diye yazmaktadır (Aslanoğlu, 1984: 53).

Banaz’da bugün de Pir Sultan’ın olduğu söylenen bir ev, önünde şairin yaşadığı dönemden kaldığına inanılan bir söğüt ağacı, ağacın altında, asasının ucuna takıp Horasan’dan getirildiğine inanılan bir değirmen taşı vardır. Köylüler bu evi, ağacı, taşı kutsal saymaktadır (Gölpınarlı, 1995: 57).

Halk arasındaki söylentilere göre çocukluğunda koyun çobanlığı yaparken rüyasında bir elinde bade, bir elinde elma olan nur yüzlü bir ihtiyar görür, kendisine uzattığı badeyi saygıyla içer, elmaya uzandığı sırada ihtiyarın elinin içinde bir ben olduğunu fark eder ve onun Hacı Bektaş-ı Veli olduğunu anlar. Hacı Bektaş ona “Pir Sultan” mahlasını verir, şöhretinin her tarafa yayılmasını, sazının üstüne saz, sözünün üstüne söz gelmemesini dileyip gözden kaybolur. Şair, “Pir elinden bade içtim / Doğdum elinize düştüm / Ak cenneti gördüm geçtim / Hünkâr Hacı Bektaş Veli” dörtlüğünde bu rüyayı dile getirmiştir (TDV, 2024: 58).

Pir Sultan Abdal hakkında halk arasında anlatılanlar, onun manevi liderliğini, toplumsal adalet anlayışını, doğa ile olan ilişkisini ve tasavvufi derinliğini yansıtan önemli halk edebiyatı örnekleridir. Pir Sultan Abdal, sadece bir evliya ve şair değil, aynı zamanda toplumun önderi, adaletin savunucusu ve doğru yolun göstericisi olarak halk arasında önemli bir figürdür. Onun öğretileri ve kerametleri, bugün bile Alevi-Bektaşî kültüründe ve Türk halk inançlarında büyük bir saygı ile anılmaktadır.

Rivayete göre, zamanın valisi Hızır Paşa bir takım siyasi kışkırtmalar sonucu Pir Sultan Abdal’ı sınamak ister. Haram ve helal yiyeceklerden yemek hazırlattırılır. Pir Sultan Abdal, köpeklerinin dahi helali haramdan ayırabileceğini söyler. Gerçekten köpekler önlerine konan haram yemeği yemeyip helal olanı yerler (Boratav, 1968: 351).

Pir Sultan Abdal, asıldığı günün sabahında birçok kişi tarafından aynı anda farklı yerlere giderken görülmüştür. Aynı anda farklı yerlerde bulunabilme motifi, Şamanizm’den izler

taşımaktadır. Şamanlar vecd hâline girdiklerinde kendilerini bu dünyadan soyutlar. Cismen bu dünyada, ruhen Tanrı katında ya da diğer ruhlarla birliktedirler (Başarkaoğlu, 2010: 100). Şamanların bu özelliği, velilerin aynı anda birden çok yerde görülme ve tayy-ı mekân motifleriyle ilişkilendirilebilir.

Pir Sultan Abdal'ın aşağıdaki deyişte kendisinin dağda geyiklerle gezdiğini söylemesi de bu açıdan ilginçtir: “*Haberim duyarsın geyikler ile/ Yaramı sararsın şehidler ile/ Kırk yıl dağda gezdim geyikler ile/ Dost senin derdinden ben yana yana*”.

5.2.5. Haydar Sultan Türbesi (Kırıkkale)

Kutb'üd-Din Haydar ya da Baba Haydar (Haydar Gazi veya Haydar Sultan da denir). Hoca Ahmet Yesevi'nin dervişlerinden olup Tarikat el-Aleviyye'nin Haydarilik veya “Haydarilik Tarikatı” kurucusudur. Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol alan Hoca Ahmet Yesevi'nin oğludur. Haydar Sultan'ın burada düşmana esir düşerek kuyuya hapsedildiği rivayet edilmektedir.

Yapılan onarımlarla asıl hüviyetini kaybeden külliyyeden günümüze “Deliler Kuyusu” adı verilen kuyu ile iki adet kitabe kalmıştır. Deliler Kuyusu, caminin yanında etrafı duvarla çevrili avludadır. 50 santim çapında bir kuyu bileziği, onun altı ise 60x60 santimlik kare kuyu bulunuyor. Kuyu ağzı beton kaplamalarla yükseltilmiş olup zeminden derinliği 1,5 metre kadardır. Kuyu suyunun kükürtlü olması nedeniyle, su soğuk olmasına karşılık buhar çıkarmaktadır (Kültür Turizm Müdürlüğü, 2024).

Sözlü rivayete göre Haydar Dede Köyü'nün eski ismi Bedehşan ilidir. Şehir Hacı Bektaş Velayetnamesi'nde Ahmed Yesevi'nin oğlu Kutbeddin Haydar'ı Bedehşan iline göndermesi üzerine kurulur. Bedehşan ili, Afganistan Türkistanı olarak da isimlendirilip bugün Tacikistan sınırları içindedir. Coğrafi sınır olarak Kuzeyde Amuderya, güneyde Hindikuş Dağları, doğuda Türkistan, batıda Kunduz Irmağı ile çevrili bir sahadır.

Böğrek Dağı adıyla bilinen dağın eteklerinde kurulan köy adını Horasan Erlerinden Ahmet Yesevi'nin oğlu Haydar Sultan'dan almıştır. Haydar Sultan komutasında beş bin kişilik ordu Anadolu'ya gelmiş. Amasya, Tokat, Yozgat, Kayseri üzerinden ilerlerken Kayseri Tekfuru tarafından esir alınmış. Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol alan Hoca Ahmet Yesevi'nin oğlu Haydar Sultan'ın burada düşmana esir düşerek kuyuya hapsedildiği rivayet edilmektedir.

Hacı Bektaş Veli'nin Ahmed Yesevi ile olan münasebetini ve O'nun emri ile Kutbeddin Haydar'ı kurtarmak için Bedehşan İli'ne gitmesi ve orada giriştiği mücadele, şu şekilde anlatılmaktadır:

“... Haydar-ı Sultan on iki yaşında alu bin askerinen bunun üstüne geldi. Askerini esir etti... Tekür gendinî bu kuyuya atdı, zindana ... Bura puthanesiydi, beş yüz tane papazı vardı. Papazın biri incil okurdu. Hz. Peygamber'in evlatlarından biri gelecekte Müslüman edecek. (Haydar Sultan) yedi sene bu kuyuda kalınca doksan bin evliya dediler kine Hoca Ahmet Yesevi yüz on yaşında idi, gel bakalım; Urum diyarında Tekurun zindanında yedi senedir hasretim, Haydarım var” dedi. Bunu kim getirirse, dedi Hazret-i Peygamberden kalan mürüvvet tacı, emanetler, İsmail Peygamber'e kurban edilen kurbanın derisi... Hazret-i Peygamberin Allah'ın danışıp doksan bir kelamı danıştığı, serdiği, kırklar bu lokmayı gendi gendine yadin alacak, dedi. O zaman kadar kimse gelmesini şey etmedi (istemedi/ düşünmedi?). Hacı Bektaş- ı Veli'ye didi kine al şu üç hurmayı da uç da ger, dedi. Nasıl güvercin olup geldiyse bu dağda bir kaya var. O kaya Cuma akşamı ağlar erenler. O kayaya sor, Haydar Sultan'ı o kayaya sor. Ben kuyuya sorayım diye sır etmiş. O kayarım üstüne Hacı Bektaş ı Veli namaz kıldı ki, Ya Rabbi bu kayanın üstüne güneş doğmasın, dedi. Güneş doğmadı ...”

Bedehşan iline, Haydar'ı kurtarmaya gelen Hacı Bektaş Veli, kafirlerin güneşi doğmasın diye beddua eder ve bedduası tutan Hacı Bektaş Veli, dağdan iner, Tekfur ile savaşa girer. Haydar'ı kurtarıp Ahmed Yesevi'ye teslim eden Hacı Bektaş, yeniden kuyuya döner ve orada kırk gün çile çıkardıktan sonra Tanrı'ya yakarır: Hacı Bektaş-ı Veli'nin kerameti mağarada zuhur eder ve bedduası tutar. Bedehşan halkı, tekfurların öncülüğünde imana gelir, Müslüman olurlar. Bunun üzerine güneş tekrar doğar. Ancak bir müddet sonra yine eski dinlerine dönerler.

Velayetname'de Haydar'ı kurtarmaya giden Hacı Bektaş-ı Veli, ikinci defa orayı fethetmeye gider. Hacı Bektaş-ı Veli, Bedehşan'ı fethetmeye geldiği zaman çeşitli kerametler gösterir. Bunlardan ilki, ejderhanın yardımcı unsur olarak Hacı Bektaş-ı Veli'nin yanına gelmesi ve birlikte tekfura karşı savaşmalarıdır. Velayetname'de, ejderhayı gören Bedehşan halkı Müslüman olur (Çetin, 1997: 122).

Geç Roma ya da Erken Bizans dönemlerinde var olan bir manastır üzerine inşa edilen Haydar Sultan Külliyesi, cami, türbe, hazire, çeşme ve kuyudan oluşmaktadır. Kırıkkale Haydar Sultan Cami ve Türbesi, Keskin İlçesi'ne 22 kilometre uzaklıkta bulunan Haydar Sultan Köyü'nde Böyreğir Dağları'nın eteklerinde köye 500 metre kadar uzaklıkta. Geç Roma ya da Erken Bizans dönemlerinde var olan bir manastır üzerine inşa edilen Haydar Sultan Külliyesi, cami, türbe, hazire, çeşme ve kuyudan oluşuyor.

Genel olarak ruhsal hastalıklar açısından faydalı bir su olduğuna inanılıyor. Akli dengesi yerinde olmayan, sarası bulunan, yakın çevresine zarar veren, halk söylemiyle deli olarak tanımlanan hastalar buraya getirilir. Suyu baktırılır. Türbe ziyaret ettirilir. Söylentiye göre yine hastalar evlerine döndüklerinde bir süre sakinleşir. Çevresine zarar vermez ve iyileştiği belirtilir. Bu kuyunun suyundan pek çok ailenin çocuk sahibi olduğu söylenir. Kız çocuklarına Sultan, erkek çocuklarına Haydar isimleri konmaya da bu vesileyle başlanmıştır. Her yıl adak kurbanlarını türbede kesenler de bulunuyor.

Menkıbeye göre, Şifalı ve Kutsal olan bu kuyuya Haydar Sultan'ın atılıp, rehin tutulduğu ve Hacı Bektaş Veli'nin, Ahmet Yesevi'nin isteğiyle, Haydar Sultan'ı atıldığı o kuyudan çıkarıldığına inanılır. Günümüzde ise uzun bir süre kapalı olan bu kuyu, hâlâ aktif olarak kullanılıyor. Kuyunun içindeki sodalı su içildiği gibi buraya ziyarete gelenler kafalarını kuyuya bir müddet sokup kuyunun içindeki havayı solumaktadırlar.

5.2.6. Somuncu Baba (Aksaray)

1331 yılında Kayseri'de doğan ve 1412 yılında vefat eden Şeyh Hamidüddin-i Veli hazretleri Anadolu'da yaşamış sufi ve velilerin en önemlilerinden birisidir. Asıl adı Abdullah olan ve kaynaklarda Somuncu Baba, Ekmekçi Baba, Ekmekçi Koca, Deli Ekmekçi, Şeyh Hamid-i Aksarayı, Şeyh Hamidüddin isimleri ile zikredilen Somuncu Baba Kayseri, Aksaray, Bursa ve Darendede ile irtibatlıdır. İlk eğitimini babası Şeyh Şemseddin Musa'dan aldıktan sonra Şam ve Hoy'da eğitimini tamamlamıştır (Özdil, 2013: 244). Somuncu Baba, Erdebil'de Sadreddin Erdebili'nin terbiyesinde sülukunu tamamladıktan sonra Anadolu'ya halkı irşat için görevlendirilmiştir. Kayseri'ye gelerek irşat faaliyetlerine başlayan Somuncu Baba, bu sıralarda Ankara'da müderrislik yapan Hacı Bayram-ı Veli'yi davet etmiş, bir bayram günü Kayseri'de buluşmuşlardır. Bir süre Kayseri'de halkı irşat ettikten sonra Hacı Bayram-ı Veli ile beraber Bursa'ya gitmiştir. Bursa'da kendini gizlemiş ancak Ulu Cami'nin açılışında okuduğu hutbeyle tanınmış, oradan hacca gitmiş, hac dönüşü Aksaray'a yerleşmiştir. Somuncu Baba, ömrünün

geri kalan kısmını Aksaray’da müritlerinin eğitimiyle meşgul olarak geçirmiş ve orada vefat etmiştir.

Evliya Çelebi seyahatnamesinde Aksaray ziyareti başlığı altında öncelikle Ervah Kabristanından bahsettikten sonra Somuncu Baba’nın mezarına ilişkin şu bilgileri vermektedir:

“Evvela Dar-ı Ervah (Ruhlar evi) adlı ruhani mekânda 7.000 seçkin büyük evliyaların yattığı tevatürle sabittir. Zira nice bin kere Kadir gecelerinde, Mirac-ı Nebi gecesinde ve diğer mübarek gecelerde ilahî nur indiği açık seçik görülmüştür. Bu kabristanda öyle ruhaniyet var ki kedere gömülmüş bir adam bu mezarlığa gelip ziyaret ettiği an sıkıntılarından o an kurtulup şen ve neşeli olur. Bu asitanede gömülü olanlardan evvela, Şeyh Hamid -i Veli mezarlıktaki ruhların serçeşmesidir. Üstü açık yüksek bir türbede yatmaktadır ki seçkin ve halk herkesin ziyaret yeridir, ama genellikle saralı kimseler ziyaret ederler” (Ulu, 2023: 255).

Somuncu Baba, vefatına kadar (H.815/M.1412) burada ikamet etmiştir. Külliye bu süre zarfında, yani 1400-1412 yılları arasında inşa edilmiş olmaktadır. Türbe tamamen orijinallliğini yitirmiş olup son zamanlarda Aksaray Belediyesi’nin yaptığı onarımlarla günümüzdeki şeklini almıştır. 1960 yılında Aksaray belediyesi tarafından ve 1994 yılında da vatandaşların katkısıyla tamir ettirilmiştir. En son 2013 yılında restore görmüştür (Erdal, 2014: 55).

Somuncu Baba ile ilgili kutsal anlatılarda yer alan motifler şunlardır:

Aynı anda birden fazla yerde görünme: Bursa Ulu Cami’nin açılış gününde hutbeyi okumasının ardından hâlâ halk arasında anlatılan menkıbe bu keramet motifini içermektedir. Yıldırım tarafından cuma hutbesini okuması istenen Emir Sultan, hutbeyi devrin gavs-ı azamı olarak işaret ettiği Şeyh Hamid-i Veli’nin okuması gerektiğini söyler, Şeyh Hamid-i Veli, sırrını ifşa etmiş olan Emir Sultan’a der: “Bizi ele verdin.” Hutbeyi ve Fatiha tefsirini bitiren Somuncu Baba’yı, camiden dağılan cemaat, Ulu Camiinin üç kapısında da görmüşler, her kapıdan çıkan onunla görüştüğünü söylemiştir. Sırrının açığa çıkmasından sonra orada kalmak istemeyen Somuncu Baba Yıldırım Bayezid türbesi yakınında bulunan dua çınarına giderek dua eder ve bir daha kimse Bursa’da onu görmez.

Duanın kabul olması; Şeyh Hamid-i Veli, Gürün’ün Telin köyünde Mikdat Efendi adlı şahsın evine misafir olduğu gün, oraya gelen ve bir hastası için dua ve muska isteyen bir zata “Biz dua edelim, Mikdat Efendi de muska yazsın” der. Hasta bunun üzerine şifa bulur, o günden sonra da Mikdat Efendi’nin muska yazdığı bütün hastalar iyileşir.

Hayvanlarla konuşma; Bir gün Şeyh Hamid-i Veli'nin dergâhına yaşlı bir kadın gelir ve ineğini kaybettiğini söyler, Şeyh Hamid-i Veli: “Sen bekle, biz şöyle bir etrafı arayalım,” der. Dergâhtan çıkar ve hiçbir yere bakmadan dosdoğru ineğin olduğu yöne doğru gider. Aksaray’da şimdi türbesinin olduğu yere gelir. Hayvanı orada bulur ve ona “Ey mübarek hayvan, niçin diğer hayvanlardan ayrılıp buralara geldin?” diye sorar. Hayvan da ona “Bugün yavrularıma yetecek sütü toplayacak kadar yem bulamamıştım, o yüzden buraya geldim, der. Onu izleyen kadın, bu konuşmayı fark eder, Şeyh Hamid-i Veli'nin üstünlüğünü görür ve onun bağlıları arasına katılır.

Ateşsiz yemek pişirme; Somuncu Baba, Bursa’da iken bir gün fırına ekmeklerini sürmüş, pişmesini beklemeye başlamıştır, o sırada Emir Sultan hazretleri elinde bir çömlekle gelir ve içindeki yemeği fırında pişirmesini rica eder. Somuncu Baba, çömleği alır, fırına sürmeye çalışır, ama çömlek fırının ağzından bir türlü sığmaz. O zaman Emir Sultan’a der ki bu işi sen yap. Emir Sultan fırına çömleği sokar, ama içeride hiç ateş yanmadığını fark eder fırının kapağına eğilince. Fakat içerden biraz sonra yemek pişmiş olarak çıkar.

Öleceğini hissetme; Şeyh Hamid-i Veli ömrünün son günlerinde müridi Hacı Bayram Veli’yi çağırır. Hacı Bayram gelince şeyhini hasta yatağında bulur, Şeyhi kulağına dar-bekaya yol göründüğünü fısıldar. Başka bir rivayete göre de Şeyh Hamid-i Veli bir gün dostlarıyla helalleşir, abdest alır, iki rekât namaz kılar, kıbleye dönüp iki rekât namaz kıldıktan sonra ruh teslim eder. Birbirine bağlı bu menkıbeler Hamid-i Veli’nin öleceğini önceden hissettiğini göstermektedir.

Somuncu Baba ile anlatılan menkıbeler sadece o hayattayken gerçekleştiğine inanılan menkıbeler değildir. Onun vefatından sonra da hakkında bazı anlatılar olmuştur. Nakledildiğine göre Somuncu Baba vefat etmeden önce kabrinin üzerine bir türbe yapılmasını istemez. Kabrinin üzerinin açık kalarak Allah’ın rahmetinin üzerine yağmasını vasiyet eder. Bu nedenle kabrinin üzeri açık bırakılır. Bu kabrin hemen baş taşının yanında yuvarlak mermerden bir taş varmış. Bu taşın yüzeyinde buğday, üzüm ve diğer bazı mevsimlik meyvelerin kabartmaları varmış. Her meyve olgunlaşma zamanı gelince taşın üzerinde kabartması olan o meyve terlemeye başlamış (Başer, 1995: 46).

Somuncu Baba külliyesinin bahçesinde bulunan Kanlı Pelit efsanelere konu olmuş ağaçlardan bir tanesidir. Ervah kabristanlığının girişinde bulunan pelit ağacı yedi asırlık bir tarihe sahiptir. Halk arasında anlatılanlara göre Kanlı Pelit’in bulunduğu bölge dik yokuş olduğundan araçlar kışın buradan çıkamazlardı. Kayan araçlar ağaca çarparlar kaza meydana

gelirdi bundan dolayı bu isim verilmiştir. Başka bir anlatımda da bu ağacı kesmeye gelenlerin hepsinin öldüğü rivayet edilmektedir (Avşar, 2019: 55). Ağaç, simgelediği değerler ile anlamlandırılır ve hiçbir zaman yalnızca kendisi için kutsallık kazanmaz (Eliade ve Arslan, 2003: 269). Ağaçlara yüklenen bu sembolik özellikler onların birer evliya gibi görülmesine, belirli zamanlarda ziyaret edilmesine, etraflarında dönülmesine, dallarına dilekleri simgeleyen bez parçaları bağlanmasına yani ağaçla ilgili inanç sistemleri ve ritüellerin oluşmasına sebep olmuştur. Bu denli değer yüklenen ağaçları kesmek veya onlara saygısızlık etmek yasaklanmıştır (Duymaz ve Şahin, 2008: 120). Ağaçların kesilmesi ya da onlara zarar verilmesi hâlinde, bunu yapan kişilerin başına bazı olumsuzluklar geleceğine inanılır. Anadolu'nun birçok yerinde kutsal olarak değerlendirilen bu ağaçlara zarar veren kişilerin başlarına gelen felaketlerle ilgili hikâyeler anlatılmaktadır (Aydoğan, 2018: 108).

5.2.7. Hacı Bektaş Veli Türbesi (Nevşehir)

Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Horasan hükümdarı İbrahim es-Sani Seyyid Muhammed ile Şeyh Ahmet adlı Nişaburlu bir alim zatın kızı olan Hatem (Hatme)'in oğludur. Olgunluk dönemi ve irşat faaliyetlerini yürüttüğü çevre Anadolu-Sulucakarayük'tür. El-Horasanî lakabından da anlaşıldığı gibi Horasan'ın Nişabur şehrinden olduğu görülmektedir. (Duran, H. 2010: 129). Asıl adı da Bektaş'tır. Hacı Bektaş -ı Veli, çok sayı da âlim yetiştirmiş, o zamanın en önemli bilim ve kültür merkezlerinden biri olan Horasan'ı n Nişabur şehrinde 1210 yıllarında dünyaya gelmiş, ömrünün Nişabur'da geçen süresinde Arapça ve Farsçayı kitap yazacak kadar iyi öğrenmiş, zamanının bütün ilimlerine vakıf olduktan sonra tasavvuf derslerini, Farsça tezkirelerde de adı geçen Ahmed Yesevi'nin (ö. 1167) halifesi Lokman Perende'den almış, Moğol istilasının Horasan kapılarına dayandığı bir sırada Nişabur'dan Anadolu'ya gelmeden önce Necef'e, oradan Hicaz'a giderek hacı olmuş. Hac dönüşünde Kudüs, Şam ve Elbistan'a uğramış, buralarda bulunan kutsal yerleri ziyaret etmiştir (Sunar, 1975: 37).

Hacı Bektaş Veli'nin mezarının üzerine inşa edilen türbe 14.-15. yüzyıl karakterindedir. Türbeye bitişik çilehane, iki yanında mezarlar bulunan Kırklar Meydanı, Güvenç Abdal Türbesi, girişin iki yanında yer alan açık sofalı mezarlıklar ve mescit kısmının daha sonraki dönemde inşa edildiğini ifade eder. Pir Evi'nin merkezinde yer alan Hacı Bektaş Veli Türbesi, Kırklar Meydanı'na bir kapı açıklığı ile bağlanır. Hacı Bektaş Veli Türbesi'nin girişi, anıtsal taş kapı biçimindedir. Mermerden yapılan taş kapı, bitkisel motif ve geometrik desenlerden oluşan bordürlerle kuşatılmış, kavsarada ise dört sıra mukarnas dizisine yer verilmiştir. Türbenin

bugünkü kapı açıklığına geç dönemde ahşaptan çift kanatlı kapı yapılmıştır (Akok, 1967: 30). Bugün kapı kanatları, Pir Evi'nin içinde yer alan Güvenç Abdal Türbesi'nin önündeki koridorda bulunan vitrinlerden birinde sergilenmektedir (Koşay, 1968: 20).

Hacı lakabı ise, Vilayet-Name'de zikredilen bir keramet sonucu ortaya çıkmıştır. Buna göre Bektaş'ın hocası Lokman Perende Horasan'dan hacca gider. Arafat'ta vakfede iken arkadaşlarına, “Bugün arefe günü, şimdi bizim evinizde bişi pişirilir” der. Lokman'ın bu sözü Hünkâr'a malum olur. Hemen Lokman'ın evinde pişirilen pişiden bir tepsiye koyar; göz açıp kapayıncaya kadar Arafat'a, Lokman Perende'ye ulaştırır. Orada bunu yerler. Hac dönüşü Nişabur halkı Lokman'ı karşılamaya çıkarlar ve tebrik ederler. Lokman, o zaman, “Asıl hacı olan Bektaş'tır.” der ve giderek onu tebrik eder; kerametlerini bir bir sayar. Ancak biraz sonra da üzerinde durulacağı üzere, Hacı Bektaş'ın Horasan'dan Anadolu'ya hicreti esnasında bizzat hacca gitmiş olduğu da anlaşılmaktadır (Fırlı, 1996: 318).

Vilayet-Name, onun baba tarafından Hz. Ali'ye mensup olduğunu bildirir. Hacı Bektaş Veli'nin doğumu, yetişmesi ve Anadolu'ya kadarki hayatı hakkında, güvenilir belgeler maalesef yok denecek kadar azdır. Bu bakımdan, hayatının o dönemi ile ilgili söylenenler, menakıbnameler ve dolaylı belgelerden ve rivayetlerden derlenmiş genellemelerdir. Hacı Bektaş Veli, ilk tahsilini Nişabur'da yaparak Arapça ve Farsçayı kitap yazacak kadar iyi öğrenmiş, zamanın ilimlerini elde etmiş ve manevi terbiyesini de aynı yerde tamamlamıştır (Öztürk, 1987: 890).

Pir Sultan Abdal'ın deyişlerinde tarikat ulularının insan dışındaki varlıkların kılığında görünebilme kerametleri meselesi de önem arz eder. Don değiştirme (metamorphose) adı verilen bu anlayış, arkaik kültür insanların dünyayı ve evreni algılama şekliyle uyum göstermektedir. Arkaik kültür insanı ruhun geçici bir şekilde canlı ya da cansız başka varlıkların bedenlerini mekân tutabileceğine, bunun için ölmenin şart olmadığına inanmakta idi. Alevi-Bektaşî kültüründe erenlerin özellikle menkıbelerde geyik ve kuş şekline girdikleri görülür. Pir Sultan Abdal deyişlerinde bu motife Hacı Bektaş Veli'nin güvercin donuna girmesi şeklinde sıkça rastlanır: “Yalancı dünyanın varın getiren/ Zemheride gonca güller bitiren/Güvercin donuna girmiş oturan/Hünkâr Hacı Bektaş Veli kandedir” (Avcı, 2006: 670). “Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli'deki menkıbelerin birinde aslana binip yılanı kamçılıyarak Hacı Bektaş'ın ziyaretine gelen Seyyid Mahmud Hayrani'ye karşı Hacı Bektaş'ın, kızıl bir kayaya binerek karşılamaya çıktığı ve kayayı uzunca bir süre yürüttüğü hikâye edilir” (Artun, 2007: 60-62).

Hacı Bektaş'ın bir kerametine hocası Lokman Perende şöyle şahit olmuştur:

Bir gün Lokman Perende ders vermek üzere Hacı Bektaş'ın yanına girdiği zaman, Bektaş'ın sağında ve solunda iki nurani zatın oturmakta olduğunu; bunların, o girer girmez kaybolduklarını görür. Bunun üzerine Bektaş'a onların kim olduklarını sorar. O da cevaben, “Sağımda oturan iki cihan güneşi ceddım Muhammed Mustafa idi. Solumda oturan Tanrı Ars, müminlerin emiri Hz. Ali idi. Biri gelip zahir bilgisinden, öbürü batın bilgisinden bahsederler ve bana Kur'an-ı öğretirler” der (Fığlalı,1996: 319).

Sulucakarahöyük'te bulunan Hacı Bektaş Veli ziyaretgahı, Anadolu'daki kadim Bektaşî tekkesi olarak bilinmekte ve Bektaşîler tarafından manevi yönden kutsal bir yer olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple, diğer bölgelerdeki Bektaşî tekkelerinin mensupları burayı ziyaret etmeyi, inançlarını ve manevi merbutiyetlerinin en yüksek noktada ifade etmenin bir yolu olarak görmüşlerdir. Hacı Bektaş Veli'nin vefatıyla, müridi Abdal Musa'nın ziyareti, Hacı Bektaş Veli'nin mezarının ziyaretgah hâline dönüşmesine yol açılmasına başlangıç teşkil etmiştir. Bu ziyaretgah sadece Bektaşîlerce değil, değişik inanç sahibi, farklı milletlerin ve meslek gruplarının mensuplarınca da ziyaret edilmiştir (Aydın, 2024: 224). Müritlerinden Abdal Musa'nın ilk ziyaretinden sonra, diğer müritlerin ve bazı ileri gelen Bektaşîlerin Hacı Bektaş Veli'nin mezarını ziyaret etmesi, türbenin ve çevresinin bir ziyaretgah hâline gelmesini hızlandırmıştır. Bu durumdan etkilenen Sultan I. Murat (ö. 791/1389), Pir Hacı Bektaş'ın mezarı üstüne türbe inşa ettirmiştir. Daha sonra Sultan II. Murat (ö. 855/1451) ve Sultan II. Beyazıt (ö. 918/1512) da türbeyi ziyaret ederek çeşitli düzenlemeler yapmışlardır. Osmanlı padişahları zamanında Bektaşîliğe gösterilen ilgi ve hediye gönderme geleneği hiç aksatılmamıştır. Bektaşîler, zamanla tekkeyi kutsal bir mekân olarak görmüş ve dileklerinin kabulü için tekkeye adak, چراغ, nezir gibi sadaka ve hediyeler sunmuşlardır. Bu sadaka ve hediyeler, tekkenin gelirleri arasında önemli bir yer tutmuştur (Kızılkaya, 2019: 26).

Hacı Bektaş Müzesi'ni ziyaret edenlerin büyük çoğunluğu için türbeye gitmek bir ritüel eylem, başlı başına bir iştir. Kompleksin her bir rotası çeşitli ritüel performanslarını kapsar. Bunlardan en yaygın olanı, sayıları çok fazla olan kapılarda saygı göstermektir. Eşikler Bektaşîler ve Aleviler tarafından kutsal kabul edilir ve bazı ziyaretçiler aşağı iner. Dizleri üzerinde özellikle evliya türbelerinin giriş kapılarındaki pervazlar öpülür. Bazen ziyaretçiler bu eylemi gerçekleştirirken dua mırıldanırlar. Birçok ziyaretçi için bu mezarlar ritüel uygulamalarının ana nesnesidir. Hacı Bektaş külliyesi, evliyanın takipçilerinin gömüldüğü çok sayıda mezarı da içermektedir. Bu mezarlarda veya çevresinde belirli ritüeller yaygın olarak gerçekleştirilir, Ziyaretçiler mezar taşlarını öpüp lahitleri kaplayan kumaşlara dokunmaya

çalışırlar. Bazen mezarların üzerine uzanarak onlarla bedensel teması en üst düzeye çıkarmaya çalışırlar. Çoğu zaman, müze personeli ziyaretçilerin mezarlara dokunmasına izin veriyor, ancak gardiyanlar ara sıra ziyaretçileri rahatsız ediyor ziyaretçiler, özellikle bir mezarlığın üstüne uzanmaya çalışırlarsa bu tür müdahaleler genellikle nazik bir şekilde yapılır ve ziyaretçilerle açık bir çatışmaya girmekten kaçınılır.

Hacı Bektaş külliyesinde en kutsal mekân Hacı Bektaş'ın türbesidir. Lahdi, kare bir odanın ortasında yer alır, bir baş taşı vardır ve üzeri bir örtü ile örtülüdür. Parlak renkli yeşil tekstil. Nispeten dar bir kapıdan odaya girildiğinde beyaz mermerden yapılmış, ziyaretçiler sağa dönerek yavaşça lahittin etrafında dolaşırlar. Harika bir Ziyaretçilerin çoğunluğu bunu yaparken dua mırıldanıyor ve ellerini duaya koymaya çalışıyor. Ziyaretçiler sıklıkla mezar taşının etrafına bir parça tekstil veya başörtüsü bağlamaya çalışırlar. Hacı Bektaş. Bu uygulama müze personeli tarafından açıkça karşı çıkılmasa da bağlanan tekstiller mezar taşına kadar olan kısımlar yetkililer tarafından hızla kaldırılıyor. Bize yeşil tekstilin Lahdin üzerini örten örtü, Ulusoy ailesinin yaşadığı bölgede yaşayan üyeleri tarafından düzenli olarak değiştiriliyor. 1920'lerde kapatılan tekkenin sorumluluğunu üstlenen Hacıbektaş. Ziyaretçiler dualarını ederken iki elleriyle mezar taşına dokunmaya çalışırlar. Neredeyse hepsi mezar taşını öpmeye çalışıyor. Site içerisinde su etrafında bir dizi ritüel de gerçekleştiriliyor. İki çeşme, Üçler Çeşmesi ve Aslanlı Çeşme kutsal kabul edilir ve buralardan akan suyun kutsal olduğuna inanılır. Şifalı güçlere sahip olduğu düşünülüyor. Ziyaretçiler bu çeşmelerden su içmeye ve toplamaya çalışıyorlar. Lokma, yenilebilir ürünler, kompleks boyunca dağıtılır. Müze personeli neredeyse her zaman izin verir

Bu uygulamalar, ziyaretçilerin sergiler için önemli bir tehdit oluşturmaması veya tehlike oluşturmaması koşuluyla geçerlidir.

5.2.8. Koyun Baba Türbesi (Çorum-Osmancık)

Koyun Baba'nın asıl adı Seyyid Ali'dir. Annesinin adı Zehra'dır. Hz. Ali oğlu Hz. Hüseyin ve torunları İmam Rıza ile soyları ilintilidir. Bu nedenle seyyitlerden kabul edilir. Halk arasında da bilindiği gibi Koyun Baba Horasan erenlerindendir. Koyun Baba, bizzat Hacı Bektaş Veli'nin halifesidir (Kıran vd. 2012: 481). Adı etrafında oluşan menkıbelerden öğrendiğimize göre; Koyun Baba, Horasan'da dünyaya gelmiştir. Asıl adı Seyyid Ali olup imam Rıza'nın on ikinci oğlu olarak kabul edilmektedir (Gürel, 2018: 640).

Türbe, Osmancık'ın kuzey tarafında D-100 karayolunun kenarında hafif yüksekçe konumda bulunur. Türbeye çok sayıda merdivenleri çıkarak ulaşılır. Ana kapısından girince

sağda türbe solda geçmişte imarethane olan ama günümüzde mescit olarak kullanılan yapılar vardır. Her iki bina da taştan yapılmıştır. Türbenin ana kısmı taş olmakla beraber önüne sonradan yapıldığı anlaşılan yapı ise ahşaptandır. Türbenin penceresinde duran boynuzlar vardır. Bu boynuzların Koyun Baba'nın geyiklerine ait olduğu düşünülmektedir. Hatta bu geyikler Koyun Baba Köprüsü yapılırken taşlarını taşıyan geyiklerdir diye inanılır. Aşağıdaki beyitler Koyun Baba türbesi girişinde yazılıdır ve kendisine aittir. “Dirlik Od’unu yakın yoldan geçeni hoş tutun” “Şeriat lafzının mealı haramı terk edip bulmak helali”

Evliya Çelebi, Seyahatname isimli eserinde Koyun Baba'yı anlatırken şunları yazmaktadır: “*Kudve-i erbab-ı tahkik, zübde-i Ali Aba; Mahzen-i sırr-ı velayet Hazret-i Koyun Baba*”.

Horasan'dan Çorum'a geliş öyküsü halk arasında anlatıldığına göre; Koyun Baba rüyasında Hz. Muhammed'i görür ve O'nun talimatıyla yola çıkar. Önce Bursa'ya uğrar, zengin bir adamla anlaşma yaparlar. Sene boyunca Koyun Baba adamın koyunlarına bakar ve çift kuzularsa kuzuların çifti Koyun Baba'ya ait olacağına dair verilmiş söze göre o sene Koyun Babanın kerameti olarak bütün koyunlar çiftler hatta üçer kuzular. Koyun baba fazla kuzuları alır ve bir sürüsü olur. Sürüsünü otlatırken harap olmuş bir bahçe yanından geçerler ve ağaçlar Koyun Baba'ya seslenerek, “Gerçek dervişsen kendini ispatla, bakalım sürünü bahçeye sal da koyunların haram yer mi görelim” der. Koyun Baba koyunlarını salar ve o sırada bahçe sahibi gelir bağırır çağırır, sonra gördüklerinden dolayı utanır. Çünkü koyunlar sadece bahçeyi saran otları yemiş mahsule hiçbir zarar vermemiştir. Koyun Baba'nın kerameti ortaya çıkınca orayı terk eder. Hz. Muhammed'i işaret buyurduğu kekliklerin öttüğü, kekiklerin koktuğu yeri aramak için Bursa'dan Konya'ya gider. Burada da darda kalmış bir çobana rastlar, koyunları günlerdir susuzluk çektiği için telef olacağından korkan çoban ondan yardım ister. Bir kuyu vardır ama bu kuyudan su çekmek imkânsızdır. Ne ipi ne de su çekecek kovası vardır. Çoban inip kovayı alsa koyunları kurt kapacaktır. Koyun Baba kuyudan suyu çektiğini görünce çoban heyecandan bayılır. Konya'dan da geze geze Osmancık'a gelir daha ilçeye yaklaşmadan keklik seslerini duyar sonra da kekik kokusunu alır ve sevinir rüyalarında işaret buyurulan yere kavuştuğunu anlar ve böylelikle Osmancık'a yerleşir.

İlçede Koyun Baba köprüsü vardır. Bu köprü yapımında Koyun Baba'nın maddi, manevi yardımı büyüktür. Fatih Sultan Mehmet, Otlukbeli savaşına giderken Osmancık'tan geçer ve Koyun Baba'ya uğrar, hâlini hatırlar sorar, hayır duasını ister. Bir isteği olup olmadığını sorduğunda ise Koyun Baba, Kızılırmak üzerine bir köprü ister, Sultan da kabul eder. Ancak Sultan'ın ömrü köprü yapmasına yetmez. Bir gün Fatih'in oğlu II. Bayezid Osmancık'tan

geçerken Kızılırmak'tan karşıya geçemez ve Koyun Baba'dan yardım etmesini ister, O da buraya köprü yaptırma şartıyla onu karşıya geçireceğini söyler, Sultan da bu şartını kabul eder. Sultan bir de gözünü açar ki kendini İstanbul'da bulur. Hemen köprü yapımını emreder. Koyun Baba köprü yapımında geyiklerine uzak diyarlardan ağır taşları bulup getirmelerini emreder. Böylece geyikler de köprü yapımına yardım etmiş olur. Halk arasında anlatılan hikâyeye göre Koyun Baba sultanı ve askerlerini Kızılırmak'tan geçirir, bunun üzerine Sultan “Her zaman Koyun Baba bulamazsınız buraya bir köprü yapın” der (Gürel, 2018: 640). Koyun Baba geceleri kağnılarla taş taşır köprü yapımına böylece başlanmıştır. Ancak gündüz olduğunda ne usta vardır ne de kimse gece olunca köprü yapımı devam eder; gün ışıyınca kimse görünmez. Böylece köprü yapımı tamamlanır. Koyun Baba Köprüsü olarak bilinen köprü on beş kemerden oluşmaktadır.

Koyun Baba halk arasında kerametleriyle, darda kalmışlara yardım etmesiyle, bol bol fakire fukaraya erzak dağıtmasıyla, yedirmesiyle, iyilikleriyle bilinir ve sevilir. Hâlen darda kalanların imdadına yetiştiği, Osmancık'ı düşmandan, felaketten koruyup kolladığına inanılır. Kerametlerine devam ettiği düşünülür. Osmancıklıların ve yöre halkının türbe ziyaretine büyük önem gösterdiği görülmektedir. Bayram günleri, kandil günleri ve sınav öncesi ziyaretinde bulunulur. Hayattayken fakirlere, sıkıntısı olanlara nasıl el uzatıyorsa şimdi de yardım etmesi için dua istemeye gelinir. Çocuğu olmayanların da ziyaretine geldiği bir türbedir. Buradan bir çocuk isteyerek kurban adayanların hikâyesi pek çoktur. Özellikle sara hastalarının şifa aradığı bir türbedir. Hastayı getirerek burada dualar okunur, kurbanlar kesilir, hastanın kullandığı bir çamaşırı buraya getirip sürülür ve şifa istenir. Hasta iyileşirse yine türbe ziyarete getirilerek hediyeler dağıtılır, böyle birçok hastanın iyileştiğine inanılır. Türbedeki boynuzlar Koyun Baba'nın geyiklerine aittir ve şifalı olduğuna inanılarak gelen hastalar vücutlarına sürmektedir.

Koyun Baba hakkında bilgi veren diğer bir kaynak Hasluck'tur. Hasluck, Alevi Bektaşî türbe, ziyaret ve kutsal yerleri hakkındaki bilgiler arasında Koyun Baba Türbesi'nin Hristiyan kutsal mekânları ve azizleri ile benzer izler taşıdığını iddia etmektedir. Pamuk Baba adıyla bir büyük zat münasebetiyle bahsetmektedir. Osmancık'ta Hristiyan bir yerleşimci olan kaynak kişiden elde ettiği bilgiye dayanarak Pamuk Baba adıyla bilinen kişinin Koyun Baba olabileceğinin iddia etmiştir. Bu iddiaya yine kendisi Osmancık'ın tarihi ve kuruluşu üzerinden mevcut bilgilere dayanarak ihtiyatlı yaklaşmıştır (Hasluck, 2012: 82-84). Ahmet Yaşar Ocak, Müslümanlık ve Hristiyanlıktaki veli ve aziz kültürünün bu dinlerden önceki putperest kültürlerle ilişkili olduğu, hâlihazırdaki yerel doğa veya ata kültürlerinin tasavvuftaki veli anlayışıyla halk dindarlığındaki veli kültürüne evrildiğini savunur (Ocak, 1992, s. 6-7).

5.2.9. Kaygusuz Abdal Türbesi

Kaygusuz Abdal, 14. yüzyıl sonuyla 15. yüzyılın ortalarına kadar yaşamış bir Alevi-Bektaşî dervişidir. Kaygusuz Abdal'ın hayatı, daha çok menakıpnamedeki bilgilerden anlaşılmaya çalışılmaktadır. Menkıbeye göre Alaiye Beyinin oğlu olan Gaybi (Kaygusuz Abdal), iyi bir eğitim almış, döneminin maddi ve manevi bilimlerini öğrenmiş donanımlı bir kişidir. (Güzel, 1983) Gaybi on sekiz yaşındayken bir gün ava çıkar, avlanırken bir ahuya (ceylan) rastlar, ahuyu okla sol böğründen yaralar. Yaralı ahu kaçınca kendisi de yaralı ahunun peşine düşer. Uzunca bir kovalamacadan sonra ahunun büyük bir asitaneden (dergâhtan) içeri girdiğini görür. Gaybi de içeri girer, yaraladığı ahunun o dergâha girdiğini söyler ve yaralı ahuyu ister. Orada bulunan dervişler, yaralı bir ahu görmediklerini belirtirler ve Gaybi'yi Seyyid Abdal Musa Sultan'ın yanına götürürler.³² Gaybi, Abdal Musa'ya da yaraladığı ahunun bu dergâha girdiğini söyler ve ahuyu istediğini belirtir. Abdal Musa, Gaybi'ye, ahuya attığı oku görünce tanıyıp tanımayacağını sorar; Gaybi tanıyacağını söyler. Abdal Musa kolunu kaldırır ve koltuğunun altına saplı oku gösterir ve “Bu ok senin mi?” diye sorar. Gaybi attığı oku Abdal Musa'nın böğrüne saplanmış hâlde görünce çok etkilenir ve orada kalıp Abdal Musa'ya hizmet etmek istediğini söyler. Alaiye Sancağı Beyi oğlunu bulmak ve almak için epeyce uğraşır, sonunda oğlunun izini bulur ve onun Abdal Musa dergâhında olduğunu öğrenir. Alaiye Beyi, Gaybi'yi dergâhtan alıp getirmek için, Tekke Beyini görevlendirir; gerekirse zor kullanarak oğlunu alıp getirmesini söyler. Tekke Beyinin askerleriyle birlikte dergâha doğru hareket ettikleri kendisine malum olan Abdal Musa, dört-beş yüz kadar müridiyle Tekke Beyine doğru gider. Tekke Beyi, Abdal Musa'yı ve müritlerini yakmak için onların geldikleri yolu ateşe verir. Fakat Abdal Musa ve müritleri ateşin içinden sema dönerek yürümeye devam eder ve böylelikle kendilerini öldürmek için yaktıkları ateşi söndürürler. Bunu gören Tekke Beyinin askerleri telaşa kapılır dağılırlar. Beyin kendisi de attan düşer ve ölür. Abdal Musa'nın kerametlerini fark eden Alaiye Beyi, Gaybi'nin dergâhta kalmasına razı olur. Bu olaylardan sonra Abdal Musa, Gaybi'ye artık kaygıdan kurtulduğunu ve bundan sonra adının Gaybi değil, Kaygusuz olduğunu

32 “Abdal Musa; XIV. Yüzyılda Orta Asya (Buahara veya Horasan)dan Yesevî dervîşî olarak gelen daha sonra Hacı Bektaş'a intisap eden Türk velîsi. Hayatı hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Bilinenlerde menkıbelere karışmıştır. Kaygusuz Abdal'ın Andâl Mûsâ'nın dervîşî olduğu, Kaygusuz'un babası olan Teke li beyinin Abdal Mûsâ'yı sevmediğı hatta öldürtmek istediğı rivayet edilir. Elmalî'nın güneyinde bugün Tekkd köyü olark adlandırılan yerde adına kurula Tekke zamanla Bektaşîliğin merkezi hâline gelmiştir. Âşık Paşazâde'ye göre Abdal Mûsâ, Orhan Gazi döneminde savaşlara kattıldı, bir yeniçeriden aldıpı börkle memleketine döndü. Evliya Çelebiye göre Abdal Mûsâ, Yesevî dervîşlerinden ve Hacı Bektaş ile birlikte Anadolu'ya gelmiştir. Bugün Elmalî'daki türbesine ilave oalrak Bursa'da da ona ait olduğu söylenen bir makam bulunmaktadır. O'nun en önemli eseri yetiştirdiğı yüzlerce öğrenci ve onlara verdiğı Nasihatnâmesi'dir” Bknz: Yıldırım, S. (2005). Hasan Cemali Baba: Hayatı, Sanatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

söyler. Kaygusuz dergâhta kırk yıl hizmette bulunduktan sonra Abdal Musa'dan hacca gitmek üzere izin ve bir icazetname ister. Abdal Musa icazetnameyi verir. Kaygusuz icazeti aldıktan sonra Arabistan'dan Mısır'a oradan tekrar Abdal Musa Dergâhına ve oradan Trakya'ya uzanan uzun bir yolculuğa çıkar.

Kabaca Köyünün en önemli simgesi olan türbe köyün bir kilometre kadar güneyinde yer almaktadır. Duvarları taştan örülmüştür. Sonradan yenilenen çatısı prizmatik bir kubbe şeklindedir ve oluklu çinko levhalarla kapatılmıştır. Beypazarı türbelerini mimari bakımdan inceleyen Tolga Bozkurt (2004: 146), malzemedeki özensiz kullanımına, kubbenin dıştan piramidal bir ahşap çatı ile örtülmesine ve basit yapılı sandukalara bakarak, türbenin bölgedeki diğer 19. yüzyıl türbeleriyle çağdaş yapısal özellikler taşıdığını ve 19. yüzyıl içinde inşa edilmiş olabileceğini belirtmektedir. Türbe geniş kalın taş duvarlarla çevrilidir. Pencereleri oldukça küçük olduğu için türbenin içerisi gündüz saatlerinde de karanlıktır. Eskiden türbenin içi mumla aydınlatılırken artık içeride mum yakılmamakta, içerisi elektrik lambalarıyla aydınlatılmaktadır. “Kaygusuz Abdal” yazan yeşil boyalı kapıdan ayakkabılar çıkarılarak, kapı pervazları ve kapı eşiği üç kez öpülerek (niyaz edilerek) küçük bir odaya girilmektedir. Türbenin bir bölümü de tedavi ve şifa amacıyla yatmak isteyen ziyaretçilere ayrılmıştır. Çocuk sahibi olmak veya bir dilekte bulunmak isteyen ve/veya şifa arayan ziyaretçiler, hastalar, sakatlar bu bölümde bir süre yatınca dileklerinin kabul olacağına; özellikle bir gece türbede uyutulan delilerin, akli dengesini kaybetmişlerin ve psikolojik bunalıma girmiş olanların iyileşeceğine inanılır (Güzel,1983: 122).

Kaygusuz Abdal'ın dilekleri kabul ettiğine ve dilekleri yerine getirdiğine inanılır. Çocuk sahibi olmak isteyip de olamayanlar, hamile kalıp çocuğunu düşürenler, hastalıklara yakalananlar türbede kurban kesip niyaz ederler; böylece Kaygusuz'la “sıvanmış” olurlar. Kabacalılar, Kaygusuz'dan dilekte bulunan çoğu kişinin dileğinin kabul olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Kaygusuz'un türbesine gelip dilekte bulunup da dileği gerçekleşenler, türbeyi bir kez daha ziyaret etmekte ve bir kez daha kurban kesmektedirler. Bunun yanı sıra türbeyi ziyaret etmeden de Kaygusuz'un gıyabında niyet ederek Kaygusuz'a adakta bulunulabilmekte, dilek gerçekleşince Kaygusuz Abdal Türbesini ziyaret ederek kurban kesilebilmektedir (Güzel,1983: 135).

Köyde Kaygusuz'un kerametleriyle ilgili birçok olay anlatılır. Onun iyiliklerinin yanı sıra gazabının da etkili olduğuna inanılır ve bu konuda da birçok örnek verilir. Özellikle Kaygusuz Abdal Türbesine zarar verenlerle ilgili anlatılan olaylar, türbeye duyulan saygının yanı sıra korkuyu göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Bir jandarma komutanı yüzbaşı, türbelerin yasak

olduğunu söyleyerek Kaygusuz Abdal Türbesini kapatmaya gelir. Yüzbaşı o zamanın muhtarına türbeyi tekke ve zaviyeleri kapattıran kanun gereği yıkması gerektiğini söyler. Türbeye girip mezarları tekmeler, türbeye zarar verip içerideki Kaygusuz Abdal’la ilgili sadece bir örneği bulunan çok önemli bir kitaba el koyar. Türbenin kapısını kilitleyip atına biner ve Beypazarı’na gitmek üzere yola çıkar. Kabaca’ya birkaç kilometre mesafedeki Yoğun pelit Köyüne yaklaşıncı yüzbaşının belindeki her iki tabanca kendiliğinden ateş alır. Yüzbaşının atı vurulur. Bu arada kapının kilidi, yüzbaşının gittiği yol üzerinde, türbeden yüz elli-iki yüz metre kadar uzakta bulunur. Yüzbaşı evine gider. Evinde rahatsızlanır. Yakalandığı rahatsızlıktan ve gördüğü rüyadan çok etkilenip korkan yüzbaşı muhtara haber gönderir ve türbeyi ziyaret etmek istediğini bildirir (Çapar, 2022: 11,29).

Türbenin bahçesine varmadan sol yanda köy mezarlığı bulunmaktadır. Burada büyük meşe ağaçları vardır. İnanişâ göre bu meşe ağaçlarının odununu türbenin bulunduğu bahçede yakmanın, meşe ağacının meyvesini (pelit) mezarlık içinde ya da Kaygusuz Türbesinin bahçesinde yemenin hiçbir zararı yoktur. Fakat bir kişi bu ağaçların odununu ve/veya meyvesini mezarlıktan ya da türbe bahçesinden çıkarıp başka bir yere götürecek olursa mutlaka başına bir iş gelir. Bunu bilen köylüler ve ziyaretçiler bu ağaçların odununu ve meyvesini bahçenin veya türbe alanının dışına çıkarmazlar. Bir gün köydeki çobanlardan biri değnek yapmak üzere mezarlıktaki bir meşe ağacından bir dal koparır. Koparıırken de “kalbi bulanır”, “Ya bir şey olursa!” diye de tedirginliğe kapılır ama bir kez dalı koparmış olur. O günün akşamı bu çobanın kızı ağır bir şekilde hastalanır, nefes almakta zorlanır. Çoban, köyde hekim olmadığı için kızını Beypazarı’na götürmek üzere alelacele yola çıkar. Beypazarı’na doğru giderken aklına mezarlıktan kopardığı dal gelir, kızının nefes almamasının nedeninin Kaygusuz’un türbesinden aldığı meşe dalı olduğunu anlar. Kaygusuz çobanı (kızını hasta ederek) cezalandırmıştır. Çoban o anda Kaygusuz’a “dört kışlı kurban” (dört ayaklı hayvan) adar. Çoban Kaygusuz’a adak sözünü verdikten hemen sonra kızı iyileşir (Güzel, 1983: 145).

Köyün kurak geçtiği dönemlerde Kabaca köylüleri ve civar köylüler yağmur duası için türbenin bulunduğu küçük tepeyi tercih ederler. Bir sene bahar döneminde hiç yağmur yağmaz. Bundan çok tedirgin olan ve yaz mevsiminin çok kurak geçeceğini düşünen köylüler dört gün boyunca Kaygusuz Abdal Türbesine yağmur duasına giderler ve dua ederler. Dördüncü gün sekiz kurban keserler. Kurban etinden yemek yapar ve hep beraber yerler. O gün istedikleri kadar “rahmet” yağar. Duaları ve kurbanları Kaygusuz Abdal tarafından kabul edilmiştir.

Birçok türbe gibi Kaygusuz Abdal Türbesinde de çeşitli zamanlarda define için kazılar yapılmıştır. Diğer mezarlarla birlikte Kaygusuz Abdal’a ait olduğu söylenen ve üzerinde

“Kaykusuz Mısır” yazan mezar da kazılmıştır. Anlatılanlara göre bir gün dört kardeş Kaygusuz Abdal Türbesindeki mezarları kazmaya karar verirler ve gizlice gelip türbedeki mezarları kazarlar. Türbede içi hazine dolu bir küp bulurlar. Hazine dolu küpü alıp götürürler. Ama daha sonra bu kardeşlerin başına büyük felaketler gelir. Bu kardeşlerden ikisi birbiriyle silahlı kavgaya girerler ve ikisi de birbirini vurarak öldürür. Diğer iki kardeşten biri intihar eder, diğeri de bir yangında yanarak can verir. Böylece, Kaygusuz Abdal Türbesine zarar vermenin cezasını ağır bir şekilde ödemiş olurlar.

Ziyaretçilerin birçoğu kurban ve adaklarla gelirler. Kurban ve adaklar bahçenin içinde, türbenin yanındaki ağaçların altında kesilir. Kurban ve adak eti orada yemek yapıp gelen ziyaretçilere verilir. Bazı ziyaretçiler kestikleri hayvanın etini komşularına dağıtmak üzere beraberlerinde götürür, bazıları da Kabaca Köyüne bırakır. Ayrıca ziyarete gelenler lamba, mezarlar için örtü, battaniye, halı, kilim, tespih, Kur'an-ı Kerim, Yasin-i Şerif gibi türbede ihtiyaç duyulacak çeşitli şeyleri getirir (Çapar, 2022: 129).

Özellikle türbenin kerametlerine (hastalara şifa vermesi, dilekleri kabul etmesi, vs) olan inancın Kaygusuz Abdal Türbesinin ünlenmesinde önemli yer tuttuğu söylenebilir. Zira Kabacalılar tarafından ziyaretçilerin büyük bir bölümünün bu mekânın ve türbenin manevi gücünden ve kerametinden yararlanmak için ziyaret ettiği belirtilmektedir.

5.2.10. Mevlâna Türbesi (Konya)

Hazreti Mevlâna'nın asıl adı Celaleddin Muhammed'dir. 'Hocamız' anlamına gelen “Mevlâna” ismi kendisine gençlik yıllarında Konya'da öğretmenlik yaptığı sırada verilmiştir. Şems-i Tebrizi, oğlu Sultan Veled ve onu sevenler ona gerçek ismi yerine sembolleşmiş ismi Mevlâna ile hitap etmişlerdir. Mevlâna'nın Rumi olarak tanınması, eskiden beri Anadolu ülkesinin Diyar-ı Rum denilen bir vilayeti olan Konya'da yaşamış olması ve türbesinin orada bulunmasından kaynaklanmaktadır. (Hidayetoğlu, 2006: 30) Mevlâna Türbesi'ni mimari bir yapı (landmark) olarak tam anlamıyla anlayabilmek için en azından Klasik Osmanlı Türbe Mimarisi'nin özellikleri hakkında temel bilgilere sahip olmak, sembolik değerlerini çağrışımsal olarak yorumlayıp deşifre edebilmek için de Mevlâna ve Mevlevilik Tarikatı hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Mevlâna 30 Eylül 1207 tarihinde bugünkü Afganistan'ın Belh Vilayeti'nde doğmuştur. Kendisi tanınmış bir din adamı olan müderris ve sufi Sultan Al-Ulama Baha'uddin Veled'n oğludur. Mevlâna ve ailesi 1222 yılında Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya Karaman'a yerleşmiştir. Yedi yıl sonra 1228 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'ın daveti üzerine ailesi ve dostlarıyla birlikte Konya'ya geldi. 1231'de

vefat eden babasının yerine medresede ders vermeye başladı. Şems-i Tebrizi ile 1244 yılında tanıştıktan sonra hep onun yanında oldu. Bu ilahi dostluğu ve onun kutsal sırrını anlayamayanlar tarafından Şam'a sürgüne gönderilen Şems-i Tebrizi, Mevlâna'nın ısrarıyla yedi yıl sonra 1247'de Konya'ya döndüyse de aynı yıl içinde öldürülmüştür. Mevlâna şiirlerini, gazellerini ve Mesnevi'sini bundan sonra yazmıştır (Hidayetoğlu, 2012: 12). Mevlâna'nın "Bizim kapımız ümitsizlik dergâhı değildir, gel, kırk kere gelenekten sapmış olsan da gel, kırk kere anlamamış olsan da gel" sözü, onun insanlar arasında hiçbir ayırım yapmadan sevgi ve hoşgörü temelinde İslam'da tevhide vurgulayan felsefesini özetlemektedir. Aşk Allah'a giden tek yol olarak tanımlayan Mevlâna, tevhid, sabır, itaat, ibadet, teslimiyet vb. birçok kavramı aşkla birlikte değerlendirmeyi tercih etmiştir.

Mevlâna'nın vefatından sonra (17 Aralık 1273'te) oğlu Sultan Veled'in irfan meclislerinde Kur'an-ı Kerim ve Mesnevi okutması ve "gönüllere şifa vermesi" Mevleviliğin temel unsuru hâline gelmiştir. Sultan Veled, Mevleviliğin düzenini ve ilkelerini, çeşitli ritüellerini, prosedürlerini ve kurallarını düzenlediği için bu tarikatın kurucusu olarak kabul edilir. Bu yola mensup olanlara veya tarikata mensup olanlara Hazreti Mevlâna'nın anısına Mevlevi denilmiştir. 1274 yılında Mimar Bedreddin Tebrizi tarafından Hazreti Mevlâna'nın sandukası üzerine inşa edilmiştir. Kitabesi bulunmayan türbenin yapım tarihi net olarak bilinmemektedir. Türbenin üzerindeki Yeşil Kubbe (kubbe-i hadra) 1396 yılında Karamanlı Ala'al-Din Bey tarafından yaptırılmıştır. Fatih Sultan Mehmed, 1467 yılında Konya Kalesi'nin kapsamlı onarımı sırasında dergâhın (mevlevihane) türbe ve müstemilatının yenilenmesini de desteklemiş ve türbeye bazı vakıflar bağışlamıştır. Daha sonra Sultan 2. Bayezid iç dekorasyona sponsor olmuş ve Yavuz Sultan Selim dergâhın içine şadırvan yaptırmıştır. Türbenin iç kubbesinin ilk yapıya ait olduğu, üstten dışa doğru yeşil çini ile kaplı 25 metreye varan yüksekliğe sahip gövdenin sonradan eklendiği bilinmektedir (Peker, 2007: 26).

Mevlâna Türbesi, Mevleviyye Tarikatı'nın merkez tekkesi (ilk dergâh) olması nedeniyle Mevlâna Külliyesi'nin oluşumunda belirleyici olmuştur. Dergâh, Sultan Ala'al-Din Keykubad'a ait bir gül bahçesi iken, Sultan Ala'al-Din Keykubad tarafından yaptırılmıştır.

İlhanlı Emir Pervane piramidi olarak dört fil ayağına dayanılarak inşa edilmiş, ancak daha sonra genişletilerek mimarisi değiştirilmiştir. Türbenin yanına ilk semahane (ilahi odası) Sultan Veled tarafından yaptırılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, türbenin yanında iki minareli cami, şimdiki mescit, Yeşil Kubbe'nin kuzeyinde bu mescide bitişik semahane yaptırmış, mutfak, fırın, kiler ve derviş hücreleri ilave ettirmiştir. 1888 yılında Sultan İkinci Abdülhamid semahaneyi genişletmiştir. Sultan Üçüncü Murad, mutfak ve derviş hücrelerinin bir kısmını

yaptırmıştır. Bugün dergâhın dört yönde dört kapısı vardır: Batıda Selimiye Camii avlusuna açılan asıl ana kapı Dervişan Kapısı, doğuda Pir Kapısı, kuzeyde Çelebiyan Kapısı ve güneyde Hamuşhan Kapısı. Avluda bir Şeb-i Arûs havuzu, ortada bir abdest çeşmesi (şadırvan) ve güneyde bir çağlayan çeşme (selsebil) bulunmaktadır. Mevlevihanenin diğer mekânları (mevlevihane, mevlevihane); kutsal avlu (meydan-ı şerif), derviş hücreleri, kutsal mutfak (matbah-ı şerif), sema' salonu, Kur'an okuma odası (tilavet odası) gibi bölümlerden oluşmaktadır, ziyaretçi koridoru, kelimenin tam anlamıyla âşıkların girişi (dahil-i uşşak), post kubbesi, kutb kubbeleri (kibab al-aqtab), kütüphane, erkekler alanı (selamlık), kadınlar alanı (harem), hamuşhan ve türbe.

Şehr-i Konya, dünyada Hazreti Mevlâna ve onun Mevlevilik felsefesi ile Mevleviliğin ve/veya sufiliğin kutsal sema töreni (Mevlevi Mukabele, ayin-i şerif) ile tanınır. Sema, sufilerin Allah'a ulaşma özlemi içinde dünyadan el etek çektikleri trans hâlidir. Mevlevi literatüründe sema töreni, kalbin etrafında sağdan sola doğru dönerek icra edilen ritim ve müziğin kendinden geçmiş bir versiyonu olarak tarif edilir. Geçmişte sadece Mevlevihanelerde icra edilen bu tören, günümüzde manevi ve mekân olarak sema törenine uygun her yerde icra edilebilmektedir. Sema töreni semahane bulunan bir türbede yapılırsa, sufiler türbenin önünden geçerken başlarını eğerek selam verirler. Mevlâna'nın ölüm gününe Şeb-i Arüz (düğün günü veya gelin geces) denilmesini vasiyet ettiği, sevdiğine yani Allah'ına kavuştuğu zaman yapılan sema törenine de bu ad verilir (Taşel, 2011: 31).

Mevlevilik ritüellerinde kutsal sema törenleri olduğu gibi, türbenin mekânsal kurgusu, kutsal nesneleri ve mitleri aracılığıyla da birçok kutsal sembol aktarılmaktadır. Türbenin girişinde solda yer alan ve Mevlevilerin "Nisan Kazanı" olarak adlandırdıkları süslemeli kazan da kutsal mesajlardan biridir. Yeşil Kubbe'ye yağan Nisan yağmurlarıyla bu kazanda (destar) biriken su, şifa bulacağına inananlara verilir. Tarikatı sembolize eden semahane ile şeriatın sembolü olan mescit arasındaki duvarın süslü, biraz yüksek ve kapılı olması şeriat ile tarikatın birlik ve beraberliğini, yani tevhidi sembolize eder. Türbenin kutsiyeti ile özdeşleştirilen kıratofaniye gelince; Osmanlı İmparatorluğu'nun Şehzade Selim'i, kardeşi Bayezid ile savaşmadan önce Mevlâna'nın ve Konya şehrinin evliyalarının türbelerini ziyaret ederek onların ruhlarından yardım istemiştir. Bunun sonucunda kardeşi ve ordusu, Mevlâna'nın türbesinden yükselen ve üzerlerine yağan bir toz bulutu ile bozguna uğramıştır (Godfrey, 2012: 147; Sarıönder, 2015: 57). Bu türbe, bu çalışmanın kapsamına giremeyecek kadar çok kutsal sembolü içinde barındırdığından, Hazreti Mevlâna'ya ve onun yoluna gönül verenler için Huzür ve Huzür-ı Pir olarak anılmaya başlanmıştır. Mevlâna Türbesi, başta Selimiye Camii olmak

üzere büyük bir Mevlâna Külliyesi'ni de içeren mimarisi ve kutsal değerleriyle 16. yüzyıldan bu yana şehrin surlar dışındaki gelişiminin odak noktası olmuştur.

Araştırmada, ziyaretçilerin Mevlâna Türbesi'nde gerçekleştirdikleri birincil ritüelin dua etmek olduğu ortaya çıktı. Bu mezarda kumaş bağlama veya şeker dağıtma gibi ritüeller neredeyse hiç yoktur. Adak adamak veya dilek tutmak gibi uygulamalara sınırlı sayıda rastlanır. Başlıca dilekler sınavlarda başarılı olmak bir hastalığa çare bulmak ve evlenmektir. Ayrıca Şeb-i Arus'ta türbenin içindeki havuza para atmak ziyaretçilerin yaptığı bir ritüeldir. Türbeyi ziyaret eden ziyaretçilerin büyük çoğunluğu ritüel olarak temiz olmaya (abdestli olmaya) dikkat etmektedir. Türbesi, kutsal günlerde ve kutsal gecelerde, üç kutsal aylarda ve dinî bayramlarda yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Yapılanların büyük çoğunluğunun birden fazla mezar ziyareti yaptığı düşünüldüğünde hesaba göre, toplumun türbe ziyaretini bidat, hurafe gibi ibadetlerden farklı olarak yaptığı söylenebilir. Batıl inançlar ve hurafelerden uzak durarak, ziyaretlerini dinî motiflerle zenginleştirerek ve bunu bir ibadethane olarak sürdürerek dinî inanç ve ibadet (kulluk) açısından kültür. Ancak, hepsinin aynı olduğunu iddia etmek imkânsızdır. Mezar ziyaretlerinde inançlar ve performanslar aynıdır (Kaya, 2023: 49-50).

Ziyaretçilerin örneğin türbenin önündeki havuza girip bozuk para atmasına ağaçlara bez parçaları bağlayarak dilek tutmasına izin verilir. Mevlâna Müzesi'ne özgü daha özgün bir uygulama, büyük oval bir monolitik Türbenin arkasındaki avluda dervişlerin türbeleri arasında bulunan taşla ilgilidir. Ziyaretçiler, bir kadının bu taşın üzerine oturmasının, onu daha doğurgan kılma gücüne sahip olduğuna inanmaktadır. Müze görevlileri tarafından bu uygulamaya izin verilmektedir. Ziyaretçiler mezara dokunmaz ve ziyaretçilerin içeride dolaşımına engel olmazlar. Semazenler Mevlâna Müzesi'ni ritüel performanslar için düzenli olarak kullanırlar. Her yıl hükümetin desteğiyle 10-17 Aralık tarihleri arasında Mevlâna'nın ölümünü anmak için törenler gerçekleştiriliyor. Törenin adı, Şeb-i Arus'tur ve 'Düğün Gecesi' anlamına gelir, Rumi'nin bir gazelde ölümü yeniden birleşme olarak tanımlamak için kullandığı terimi hatırlatır. Şeb-i Arus sırasında sema ritüeller yapılır, Mesnevi ve Divan-ı Şems'ten bölümler okunur ve dinî konularda dersler verilir Mevlâna Celaleddin Rumi'nin hayatı ve öğretileri anlatılıyor.

Sema, Mevlevilerin zikirle birlikte uyguladıkları özel bir ibadet biçimidir. Bireyin kendi ruhuna yaptığı mistik bir yolculuğu temsil eder. Sema esnasında yaşanan yoğun vecd bir tür bilinç ötesi deneyim olarak tanımlanabilir. Dervişlerin sema sırasında giydikleri kıyafetler genel olarak ölümü temsil eder: bunlar; kefeni simgeleyen beyaz bir elbise, mezarı simgeleyen siyah bir pelerin ve yüksek kahverengi bir elbise ve mezar taşını simgeleyen başlık şeklindedir.

Mevlâna müzesi görevlileri her ne kadar buranın bir müze olduğunu vurgulasalar da 2009 yılında kompleksi kutsal bir mekân olarak kabul ettiler, ancak aynı zamanda müzeleri yöneten kurallara ve yönetmeliklere uygun olarak harekete geçmeye de çalıştılar. Bu nedenle bu tür alanların müzelere dönüştürülmesi ve devletin azizlerin toplumlar arası karakterini vurgulama ve onları yeniden inşa etme girişimleri modern, laik ve estetik bir şekilde görüntülerin sunulması aslında tarafsız bir çözüm değildir. Orijinal kullanıcılar ve topluluk üyeleri dinî figürlerin yer aldığı kutsal mabetlerin müze olarak kullanılmasının, onların miraslarından mahrum kalmak olduğunu ifade ederek bu düzenlemelere kendi yorumlarını empoze etmeye çalışarak meydan okumaktadırlar.

5.2.11. Yunus Emre Türbesi (Konya)

Yunus Emre'nin nerede yaşadığı ve mezarının nerede olduğu hakkında pek çok görüş olduğu herkesin malumudur. Yunus Emre'ye ait olduğu iddia edilen mezarlardan birisi de Aksaray-Kırşehir il sınırları arasında, Ortaköy ilçesine bağlı Sarıkaraman kasabası yakınlarındaki bir tepe üzerindedir. Yörede, sadece mezarın değil Yunus Emre'nin doğduğu köyünde Aksaray hudutları içerisinde olduğuna inanılmaktadır (Kaya, 1984: 69).

Gerçekleşen araştırmalar neticesinde Ziyarettepe'de bulunan Yunus Emre mezarının Aksaray'ın Ortaköy ilçesine bağlı Sarıkaraman kasabası Reşadiye köyü sınırları içinde kaldığı tespit edilmiştir. Sarıkaraman kasabasına birkaç km uzaklıkta olan Ziyarettepe denilen epeyce yüksek bir yerde bulunan Yunus Emre mezarından Tapdık köyü ve Hacı Bektaş'ın görüldüğü bölge halkı tarafından belirtilmektedir. Yunus Emre'nin buğday istemek için Hacı Bektaş'a gitmesiyle ilgili menkıbeye uygunluğu nedeniyle bu mezarın Hacı Bektaş'a ve Tapdık köyündeki Tapduk Emre'ye yakın olması halkın Yunus'u burada sahiplenmesindeki delilini oluşturmaktadır. Yanları açık ve üstü kapalı bir kubbenin altında Yunus Emre'nin mezarı bulunmaktadır. Ayrıca bu tepeye Sevgi Dağı ismi verildiği, Aksaray ve Kırşehir illeri tarafından ortak yaptırıldığı alanın bazı yerlerine yerleştirilmiş taşlardaki yazılardan anlaşılmaktadır. Tepe ağaçlarla donatılmış, bir çevre düzenlemesiyle külliye hâline getirilmeye çalışılmıştır. Alanda bir cami, adak kesim yerleri, etkinlikler için bir tribün ve ziyaretçilerin dinlenebilmesi için kamelyalar bulunmaktadır. Burada her yıl eylül ayının farklı tarihlerinde Aksaray ve Kırşehir illeri sırayla Yunus Emre'yi anma etkinlikleri düzenlemektedir. Tepeden aşağıya inildiğinde düzlük bir alanda Yunus Emre Çilehanesi isimli bir yapı yer almaktadır. Tek kattan oluşan bu yapıda Yunus Emre'nin yaşadığına ve inzivaya çekildiğine inanılmaktadır. Çilehanenin içi otantik bir şekilde döşenmiş ve ziyarete açıktır. Bu mezar yerinin bir rüya sonucu keşfedildiği,

mezarın şimdiki yerine önceki yerinde yaşanan toprak kaymaları sonucu taşındığına dair anlatılar, Yunus Emre hakkında memoratlar ve bilindik menkıbeler anlatılmaktadır. Mezar etrafında duanın kabul olması için adak adama ve yağmur duası gibi ritüeller gerçekleşmektedir (Erdoğan Aksu, 2021: 33).

Halk, buraya senenin belirli günlerinde yağmur duasına gelir. Ayrıca buraya çocuğu olmayanlar yahut olup yaşamayanlar, yağmur ve bolluk bekleyenler, hayatta muvaffak olmak isteyenler hülasa her türlü dileği olanlar ziyarete gelirler. Doğan erkek çocuklarına Yunus, Dede Yunus Emre gibi isimler konulur. Gerçekten de Sarıkaraman halkının isimleri arasında sözünü ettiğimiz isimler dikkat çekecek derecede fazladır.

Türbedeki Yunus Emre, bazen kişilerin gözüne gözüktür. Ekrem Kültepe'nin bu konudaki tespiti şöyledir:

“... Sebzelere su vereyim diye uğraşırken, akşam oldu. Korkmağa başladım. Bildiğim sureleri hem okuyor hem de işimi bitireyim diye, acele acele çalışıyordum. Ziyaret Tepe'den aşağı doğru, benim bulunduğum tarafa bir insan geliyor. Önce iyice baktım, tanıdığım bir kimse değildi. Sirtında kıldan dokuma bir şal vardı. Sarı benizli, elmacık kemikleri çıkık, sakalı beyaz, fakat kısa, yetmiş yaşlarında, elinde bir asası var. Şu taşın yanına kadar geldi.- Kızım korkma ben buradayım, işini bitir, dedi ve taşın yanına durdu.-Baba kimsin, nereye gidiyorsun? Akşamleyin buyur bize gidelim, işimi bitirince, dedim.-Sağ ol kızım. Ben bir yere gitmem, buradayım, dedi ve devam etti. Sen ne zaman gelersen yavrum, ben buradayım.-Baba kimlerdensin, adın ne, diye sordum.-Ben Ziyaretiyim. Adım Yunus Emre, dedi. İşim bitinceye kadar, o taşın yanında durdu. Ben de işimi bitirdim. Allah razı olsun, dedim.” (Kültepe, 1982: 89).

5.3. Ege Bölgesi

5.3.1. Çiçek Baba Türbesi (Muğla)

Muğla'daki en canlı ve en geniş katılımlı eren ziyaretleri, Batı Torosların son uzantısı olan Gölgeli Dağlarının Sandıraz doruğunda yapılır. Köyceğiz ilçesi ile Denizli'ye bağlı Tavas ilçesinin Bey ağ aç beldesi arasında kalan Sandıraz dağının zirvesinde Çiçek Baba olarak bilinen erenin mezarı bulunmaktadır. Mezarın boyu otuz dört metre yirmi santim uzunluğundadır. Eni ise, üç metre on santim genişliğinde olup baş tarafında bulunan taşın

yüksekliği seksen beş santim, ayak ucu tarafındaki taşın yüksekliği altmış beş santimdir. Mezarın baş tarafı kibleye doğrudur. Mezarın kenarlarında ayrıca büyükçe taşlar yer almaktadır. Bu taşların sayısı dokuzdur. Göğüsleri hizasından kibleye doğru yöneldikleri göz önüne alındığında dokuz mezarın olma ihtimali düşünülebilir. Aksi hâlde bir erenin otuz metreden daha uzun olan ve kibleye uymayan görünümü ile karşılaşılır (Önal, 2003: 102).

Kimi ziyaretçilere göre, eren çiçek hastalığına yakalandığı için, Çiçek Baba adını almıştır; kimilerine göre ise, erenin çiçekleri çok sevmesi sebebiyle kendisine bu ad verilmiştir. Ziyaretçilerin anlattıklarına göre, yüzlerce yıl önce, Horasan’da bir medresede okuyan yetmiş iki eren ellerindeki asaları fırlatırlar. Bunlardan beşinin asası Köyceğiz yöresindeki dağlara düşer. Bu dervişler asalarını Sandıraz, Ölemez, Aygır, Atkuyruksallamaz ve Şimşir dağlarında bulurlar ve buralara yerleşirler. Erenler dağların ululuğu ile aynileştirir. Günümüzde erenlerin adı geçen dağların doruklarında birer mezarı olduğuna inanılır. Bunların en meşhuru, adına şenlikler düzenlenen Çiçek Baba’dır. Çiçek Baba hakkında pek çok efsane anlatılır. Bunlardan biri Dağların kişileştirilmesi ve dağın adının oluşumu ile ilgilidir. Efsaneye göre, Çiçek Baba Dağı ile karşısındaki Atkuyruksallamaz Dağı kavgaya tutuşurlar. Birbirlerine top atarlar. Atkuyruksallamaz Dağı topu Sandıraz Dağına ulaştıramaz. Oysa Sandıraz dağı attığı toplarla Atkuyruksallamaz Dağının tepesini uçurur. Bunun üzerine Atkuyruksallamaz Dağı sen büyüsun anlamında, “Sen dırazsın!” der. Daha sonra dağın adı “Sandıraz” olarak kalır. Çiçek Baba hakkında anlatılan bir diğer menkıbe dinî motiflerle süslenmiştir. Menkıbe özetle şöyledir: Çiçek Baba hanımına evindeki yiyeceğin nasıl geldiğini kimselere söylememesini ister. Aksi hâlde öleceğini bildirir. Çiçek Babanın evine her gün sofraya gelir. Bir gün hanımı komşusu ekmek pişirirken evinin sırrını söyleyiverir. Akşam Çiçek Baba eve geldiğinde yiyecek bulamaz. Hanımı sırlarını açıkladığı için, bir rivayete göre, duvarda asılı olan ok ve yay kendiliğinden kurulur ve hanımını vurur. Diğer rivayetler şişin veya bıçağın kendiliğinden gidip hanımının kalbine saplandığı şeklindedir. Kısa bir zaman sonra zaptiyeler Çiçek Baba’yı yakalarlar. Giderlerken, yol üzerindeki Ağla köyüne gelirler. Zaptiyeler: “Mademki ermişsin bize göster marifetini” derler. Önce ağacı eğmesini, sonra sofraya getirtmesini, daha sonra da su çıkarmasını isterler. Çiçek Baba sırasıyla önce ağacı eğdirip ağustos sıcağında gölgelik yapar. Daha sonra hazır sofraya gelir ve zaptiyeler karınlarını doyururlar. Eren en sonunda da su çıkarır. Köyün adı eren “ağla” dediği ve su çıkardığı için “Ağla” kalır. Bütün bunlardan sonra, sırrı açığa çıkan Çiçek Baba zaptiyelere döner, benim mezarımı asamı bulduğunuz yere yapın der ve asasını fırlatır. O an Çiçek Baba kaybolur (Önal, 2003: 102).

Çiçek Baha'nın mezarı etrafında hem Denizli tarafından hem Köyceğiz tarafından hem de diğer yerlerden gelenler buluşurlar. Çiçek Baba mezarının etrafında üç veya yedi kez dönülür. Kimi ziyaretçiler adaklarla (kurban edilecek oğlak ve keçilerle) birlikte, kimi ziyaretçiler kucaklarındaki bebeklerle dönerler. Dönülürken birer dilek tutulur. Bu dileğin kabul olacağına inanılır.

Erenin etrafında isteyenler gün boyunca tek veya toplu olarak üç kere dönmeye devam ederler. Dileklerde bulunurlar. Genç yaşlı, kadın erkek, Çoluk çocuk herkes bu ziyaretlere katılırlar. Erenin mezarından avuç avuç toprak alınır. Toprak evin bir köşesine, ambara, tarlaya veya arabanın bir köşesine, hayır bereket getirmesi için konur. Alınan toprak parçası, askere gidecek gençlerin boyunlarına astıkları muskalara da konur. Sebebi “toprak çeker” şeklinde açıklanır. Askere giden gencin erenin de himmetiyle salimen geri döneceğine inanılır. Kimi ziyaretçiler çocuk çorabı, mendil veya herhangi bir eşyasını mezarın içinde bulunan küçük taşların altına dua ve dileklerle bırakırlar. Çiçek Babanın mezar taşına baş örtüleri sarılıp düğümler atılırken dilekler tutulur.

5.3.2. Paşam Sultan (Kütahya)

Türbeye Paşam Sultan isminin verilmesi ise ölen kişinin babasının adıyla ilgili anılması ihtimalidir. Bu türbe aynı zamanda Seyyid Nureddin Türbesi olarak da bilinmektedir. Burada bu zatın gömülü olduğu anlaşılmakta ise kitabesi yoktur.

Kubbeli eyvan biçimindeki türbe, kareye yakın enine dikdörtgen planlı olup, ön cephesi büyük sivri kemerle çözülmüştür. Kuzey ve doğu cepheleri çevredeki binalara bitişiktir. Güney cephesinin yukarı tarafında sivri kemerli küçük bir pencere göze çarpar. Batı cephesini kaplayan büyük kemerin içi sonradan cam mekânla kapatılmıştır (Uysal, 1997: 80). Bu türbede dört ahşap sanduka bulunmaktadır. İçlerinde Paşam Sultan'ın sandukasının da bulunduğu yer, iki bölümden oluşmaktadır. Girişte, duvar kenarlarında minderler, Kur'an-ı Kerim vb. ayetler yazılı kitaplar, seccadeler bulunur. Tahta ile bölünmüş diğer kısımda ise dört sanduka yer alır. Bunlardan ikisi Paşam Sultan ve eşine aittir. Diğer ikisinin ailesinden kime ait olduğu bilinmemektedir. Paşam Sultan Türbesi'nin sol tarafında bir türbe daha bulunmaktadır. Bu türbede Seyyid Nureddin'in mezarı bulunmaktadır. Bu türbede de dört tane ahşap sanduka bulunmaktadır. Bu mezarlardan birisi Seyyid Nureddin'in diğerleri de çocukları ve torunlarının olduğu söylenir (Aday, 2013: 18).

Mehmet Ağa adında bir zatın kundura dükkânı vardır. Cuma vakitleri herkes Cuma namazını kılmak için camiye giderken Mehmet Ağa kundura dükkanında çıkmamaktadır. Bu

durumdan rahatsız olan bazı kişiler Paşam Sultan'a Mehmet Ağa'yı cuma vakitlerinde namaza gitmek yerine çalışmayı tercih ettiğini, bu durumun dinimize aykırı olduğunu belirterek Mehmet Ağa'yı şikâyet ederler. Paşam Sultan zamanın kadısıdır. Paşam Sultan Mehmet Ağa'yı yargılamadan önce işin aslını öğrenmek için kılık değiştirip cuma günü Mehmet Ağa'nın kundura dükkânına müşteri olarak gider. Cuma vakti yaklaşır Paşam Sultan Mehmet Ağa'ya 'Vakit geldi camiye gitmeyecek misin diye sorar. Mehmet Ağa, "Daha vakit var" der. Ezan okunur Paşam Sultan tekrar sorar Mehmet Ağa tekrar aynı cevabı verir (Aday, 2013: 19).

Paşa şikâyet edenlerin haklı olduğunu düşünürken Mehmet Ağa şimdi vakit geldi deyip ayağa kalkar Paşam Sultan'ın elinden tutarak gözlerini kapamasını söyler. 44 Perdeli bir bölmeden geçerler ve Paşam Sultan'a gözlerini açmasını söyler. Paşam Sultan gözlerini açar ve etrafına bakarak Mekke'de olduğunu anlar. Şaşkınlık içinde namazını kılar. Namaz bittikten sonra Mehmet Ağa Paşam Sultan'a gitme vakti geldiğini gözlerini kapatmasını söyler. Paşam Sultan ilk önce gitmek istemez Mekke'de kalmak ister. Mehmet Ağa bunun olamayacağını gitme vakti geldiğini belirtir. Paşam Sultan gözlerini kapar ve tekrar dükkâna dönerler.

Paşa bu olaydan sonra her cuma vakti Mehmet Ağa'nın yanına gelip gitmeye başlar. Her cuma günü Mekke'de namazlarını kılarlar. Ramazan zamanı gelir. Paşa bir gün Mehmet Ağa'yı iftara çağırır. Mehmet Ağa davete icabet gerek diye düşünerek iftar yemeğine gidiyor. Ezan okunur. Mehmet Ağa orucunu suyla açar fakat hâlâ yemek yemez. Paşa hadi Mehmet Ağa yemeğe başla beğenmedin mi yoksa yemekleri der. Mehmet Ağa Paşa'ya sizin yediğiniz yemekler kanla, irin diyerek kaşığını çorbaya daldırıp çıkardığında kaşıktan kanla akmaya başlar. Paşa "et getirin" der. Mehmet Ağa eti kaldırır etten irin akar. Mehmet Ağa "ben yemek yemek için değil davete icabet etmek gerektiği için geldim sağ olun ben bunları yemem" diyor ve kalkıyor. Paşa kabul ediyor tahtını, tacını, bütün mal varlığını bırakarak sokak sokak kedi payı satmaya başlıyor. Dedikoducu olan halk Paşa'ya Mehmet Ağa sana büyü yaptı seni kandırdı diyorlar. Mehmet Ağa artık dayanamayıp siz nerden bilirsiniz Mehmet Ağa'nın hikmetini biz her Cuma vaktinde Mekke'ye gidip namaz kılıyoruz diye Mehmet Ağa'nın sırrını açtığı için Paşa ve Mehmet Ağa o anda aynı zamanda can veriyorlar (Aday, 2013: 20).

- 1) Namaz ve Dua için: Yasin veya süreler okur, namaz kılar. Mübarek gün ve gecelerde, hoca getirilerek burada mevlit okunur, toplu namaz (15 günde bir tespih namazı) kılınır. İstekleri gerçekleştirenler ayrıca şeker, bozuk para, namazlağı, meyve suyu, kek, çikolata, gofret tarzı şeyler dağıtırlar. Horoz, koyun gibi hayvanların adak olarak kesildiği söylenir. Özellikle Cuma günü sıkça ziyaret edilir (Aday, 2013: 21).

- 2) Hastalıkların tedavisi için: Ziyaret esnasında rahatsızlığının geçmesini isteyen kişi bayansa danesini serer, eğer erkekse erkeğin atleti tabutun üstüne serilir iki veya yedi hafta bekletilir. Bekledikten sonra kişiye giydirilirse o kişinin iyileşeceğine inanılır (Aday, 2013: 22).

5.3.3. Kemal Sultan Türbesi (Kütahya)

Kemal Sultan, Horasan erenlerindendir. Süleyman Şah'ın Anadolu'ya yerleştirdiği Türkmenlerin başında gelenlerdendir (Coşkun, 1997: 285). Kemal Sultan'ın, Afyonkarahisar'daki Karaca Ahmet Dede'nin ve Ayvalı Köyü'nde Ahmet Dedenin kardeşi olduğu söylenir. Ali Köyü'nü onun kurduğu rivayet edilir. Halkın gözünde Allah dostu olan ulu bir zattır. Kitabesinde ismi ve ölüm tarihi yazmaktadır. Evliya-ü menzildir beyim bunda zulüm olunmaz Burada zulüm eyleyenin ahiri hayr olunmaz Kemal Sultan, Aliköy civarına gelir, etrafındakiler buraları beğenmezler, “Böyle yerlere köy konmaz” derler. Çevresindeki toprağı, ağacı, taşı, kurdu kuşu inceleyen Kemal Sultan buraya “Ala köy olur” der. Elindeki asa ile köy kurulacak yere birçok işaret eder. Her işaretin yeri kazılır, her taraftan su kaynar. Kemal Sultan dergâhını kurar, hastalarını iyileştirir (Coşkun, 1997: 286).

Kemal Sultan'ın İnegöl'ün Baba Sultan köyünde bir hocası olduğu, arada sırada onun yanına gittiği geldiği bunlardan birinde köye gelirken üzerine bindiği geyik ile dikkat çektiği hatta çevresinde bulunan Kurt Baba'nın kurtlara hükmettiği gibi Kemal Sultan'ın da İnegöl'deki Geyikli Baba'dan el alıp çevredeki geyiklere hükmettiği geyikler ile savaşlara gittiği kendisine hocasının Sultan lakabını taktığı rivayet edilir (Coşkun, 1997: 286).

Türbe; sekizgen planlı, kubbeli ve kubbe üzerinde çatı inşa edilmiş bir yapıdır. Türbede Kemal Sultan'dan başka eşinin ve çocuğunun da sandukası vardır (Duru, 2010: 65). Yapıya ilk girildiğinde bir oda karşımıza çıkar, asıl türbeye ise bu odanın içindeki küçük yeşil bir kapıdan geçilir. Kemal Sultan'ın metfun olduğu yapı sekiz köşelidir. Yatır, yüksekçe ve üzeri ayet yazılı bir bez ile örtülmüştür. Sanduka üzerinde ve baş tarafında Türk bayrağı asıdır. Türbenin odaya bakan bir penceresi bulunmaktadır. Burada da Kemal Sultan'a ait olduğu bilinen bir külâh süngü ve asa bulunmaktadır. Ayrıca yine bu odada geyik boynuzları ve bir para kasası yer alır. Caminin yanında bir bahçe içerisinde bulunan türbenin sağ tarafında yemek pişirilen bir yer ve türbe ve yemekhane arasında da dikili bir mermer bulunmaktadır.

Kendi köyünden hizmetini gören bir kız ile Kemal Sultan'a onu çekemeyen kişiler iftira atar. Kemal Sultan buna aşırı üzülür. Önceleri buna bir şey demez ama o sabrettikçe onlar iftiralarını sağlamlaştırma çabaları güdüyorlar. Nihayet ben onların dediği gibi değilim demekle

yetinerek iftira sahiplerini Allaha havale ediyor ve şöyle dua ediyor: “Allah bizi dünyada da ahrette de iyi komşularla bir arada bulundursun” İşte o günden bugüne iftira atan kişilerin cenazeleri hep toprak üstüne çıkıyor. Bu yüzden, Kemal Sultan mezarı çevresine iftira atan kişiler defnedilmez (Coşkun, 1997: 282).

Bu olaya binaen böyle bir olay gerçekleşmiştir: Köy mezarlığına cenazesi defnedilir, ertesi gün ceset toprak üzerinde durmakta, cenaze sahipleri tekrar gömerler daha mezarlıktan ayrılalı birkaç saat olmadan nöbetçi olarak bırakılan kişinin avaz avaz bağırmasıyla herkes toplanır cenaze tekrar toprak üzerine çıkmıştır (Coşkun, 1997: 286). Kemal Sultan Türbesi’ni yıkmak isteyen kişinin rahatsızlanmasını Hatip Ramazan anlatıyor: Ahmet Dede’nin Türbesi’ni ortadan kaldırmak isteyen kişiler yıkım memurlarıyla bir an önce işe başlar. İşçiler kazma kürek işe girerler fakat nafile ne kırılır ne de yıkılır. Çevreden işçi de bulamayan bu kişiler nihayet odunları çevresine yığarak yakarlar. Babam söndürmek için müdahale eder fakat onu alev içine atarlar. Bu durumu gören komşularımız ateşi söndürürler, babamı da kurtarırlar. Memurlar çıkacak hadiseden korkar kaçarlar. Biri daha köyün sınırından ayrılmadan karnına giren şiddetli sancı ile oracıkta ölür. Diğeri soluğu memleketi İzmir’de alır. Alır ya bir de ne görsün biricik çocuğu delirmiştir. Gösterilen bütün doktorlar ona sadece ilaç verir şifa veremezler. Nihayet dostlarının tavsiyesi ile bir hocaya götürürler. Hoca çocuğa bakar ve onlara “Ancak Tavşanlı’nın Ayvalı Köyü’ndeki Ahmet Dede’nin Türbesi’nde geçireceği yedi gün şifa olur” der. Yıkmak istediği türbeye oğlunun şifa bulması için gelir. Orada Hatip Ahmet’in tarifleriyle yedi gün içinde şifa bulur (Coşkun, 1997: 287).

5.3.4. Cahidi Sultan Türbesi (Çanakkale)

Hâlvetiyye Uşşakiye tarikatının Cahidiyye kolunun kurucusu olarak bilinen Cahidi Ahmed Efendi’nin Kilitbahir’de bulunan makamıdır. Cahidi Sultan Camii Eceabat ilçesi Kilitbahir köyünün üst kısmında yamaç üzerinde denize nazır bir şekilde bulunmaktadır. Cami, türbe, hazire ve çeşme yapılarından meydana gelmiş bir küllüye şeklindedir. Cami, kare planlı ve tek kubbeye sahiptir. Giriş kapısının üstünde süslemeler mevcuttur. Caminin kuzeydoğusunda bulunan türbe giriş kapısı üstünde Cahidi Sultan’ın makamı yazılıdır. Yine türbe içerisinde Cahidi Sultan ve eşi Kerime Hatun’a ait olan iki sanduka bulunmaktadır (Tıkır, 2023: 185)

Bir gün Ahmet Cahidi Efendi, Çanakkale’ye geçmek için Kilitbahir iskelesine gelir. Oradaki kayıkçılara karşıya geçmek istediğini söyler. Ne var ki parası olmadığı için zamanın kayıkçılarından hiç birisi kendisini kayığa almayı kabul etmez. Üzgün bir hâlde evine döner.

Hanımı Kerime Hatun neden geri döndüğünü sorar. Durumu anlatınca hanımı “Al şu seccadeyi, üzerine bin ve Çanakkale’ye geç” der. (Diğer bir anlatıya göre ise denizi sırtındaki postuyla geçer). Cahidi Efendi’yi gören kayıkçılar şaşırıp kalırlar, bir o kadar da üzülürler. Böylece onun büyük bir veli olduğunu anlarlar. Bu olay Cahidi Sultan’ın Kilitbahir’de daha da nam kazanmasını ve halk tarafından sevilmesini sağlar (Köse vd. 2009: 21).

Cahidi Sultan’ın türbesi önemli bir manevi ziyaret yeridir. Özellikle çocuğu olmayan insanlar buraya gelerek adakta bulunurlar. Adakları gerçekleştğinde evlatları erkek olursa adını Cahit, kız olursa Cahide koyan ziyaretçiler, aynı zamanda türbenin temizliği ve bakımı için bağış yaparlar. Türbede kestirdikleri kurbanları fukaraya dağıtırlar (Yolcu, 2018: 3).

5.3.5. Şıp Şıp Dede (Edremit)

Bir Dede’nin türbesinin bulunduğu Şıp Şıp Dede adı verilen kutsal mekânda, Edremit ilçesinin batısındaki suyun ilham verici sesinin adını belirlediğine inanılmaktadır. Bu Dede’nin insanlarla evlenme konusunda olağanüstü bir güce sahip olduğuna inanıldığı için “Çöpçatan Dede” olarak da anılır. Dağın zirvesindeki Çimen Ovası ve çeşme de kutsal sayılır. Çünkü kaynağının “Sarıköz şerbeti” olduğuna inanılır. Kitabesinde bu suyu içenlerin şifa bulacağı yazmaktadır (Arı, 2020: 225).

Tanyu’nun bildirdiğine göre, Balıkesir/Edremit çevresinde bir ayazma yakınında, yanından su akan Şıp Dede adlı bir yatıra, bilhassa kısır kadınların çocuk dilemek üzere gittikleri, orada horoz kestikleri ve akan sudan “Murat Taşı” aldıkları anlatılmaktadır (Arı, 2020: 226) Şıpşıp Dede yatırının yanındaki sudan alınan murat taşları ile dilek dilenmesi hem su hem de taş kültüründen izler taşır. Bu uygulama yatır yakınlarından taş alıp eve götürme; niyet, dilek oluncaya kadar saklama, sonra yerine bırakma gibi uygulamalardır (Tanyu, 1967: 46). Türbelerden taş parçası gibi şeylerin alındıktan sonra bir torba içinde belde taşındığı yerler de vardır. Bu taşların kendisinde bir keramet, bir kutsallık görülmemekte, asıl olarak yatırların etkilerine inanılmakta ve bu taşlar birer araç olarak kullanılmaktadır (Tanyu, 1967: 47).

5.4. Karadeniz Bölgesi

5.4.1. Cüneyd-i Bağdadi Türbesi (Samsun)

Cüneyd-i Bağdadi, Bağdat’ta doğmuş ve büyümüştür. Soyu İran’dan Nehavent’ten gelmedir. “Hazzaz” ipek tüccarı lakabıyla anılır. Doğum tarihi belli değildir, fakat ölümü H. 298 (M.910) yılına tekabül eder. İmam Şafii’nin öğrencisi, Ebu Sevr’den Fıkıh, Hasan İbn-i

Arefe'den hadis dinlemiş, şer-i ilimlerde iyice yetiştikten sonra tasavvufa dönmüş ve dayısı Seri as-Sakati'nin, Haris el-Muhasibi'nin ve Ebu Hamza el-Bağdadi'nin sohbetlerinde bulunmuştur. Cüneyd, ameli ve nazari tasavvuf yolunu açmış, tasavvufu sistemleştirmiştir" (Ateş, 1969). Ailesinin cam ticaretiyle uğraşması dolayısıyla "*Kavariri*", İlim ve tasavvuftaki üstün konumu dolayısıyla "*Tavüsü'l-Ulema*", "*Seyyidü't-Taife*", "*İmamü'l-İimme*", "*Lisanü'l-Kavm*", "*A'bedü'l-Meşayih*" ve "*Sultanü'l-Muhakkikin*" gibi lakablarla anılmıştır.

Cüneyd'den bahseden bütün kaynaklar onun ilim bahsinde üstün bir zekâ ve kabiliyete sahip olduğunu vurgulamaktadır. Onun "Allah'ın yeryüzüne çıkarıp insanların öğrenmesini mümkün kıldığı hiçbir ilim yoktur ki, Allah benim için o ilimden bir pay ayırmış olmasın" sözü de bu hususu gözler önüne sermektedir. Cüneyd, öncelikle fıkıh ve hadis okumuş, çok genç yaşlarında fetva verebilecek bir konuma gelmiş, daha sonra zühd ve tasavvufun inceliklerine dalmıştır. Hatta onun sufi hırkası giymeyip bir alim gibi dolaştığı söylenir (Gökbulut, 2012: 12).

Cüneyd-i Bağdadi Türbesi, Samsun-Terme ilçe merkezinin 10 km. güneyinde Dibekli köyünde bulunmaktadır. Tepe üzerinde bulunan türbe, cami görünümündedir. Eski ahşap yapı, mumların neden olduğu yangın nedeniyle tahrip olmuş ve betonarme yapıyla yenilenmiştir. Yapı bir büyük, üç küçük kubbeden ibarettir. Türbenin önünde, ziyaretçilerin abdest aldığı bir çeşme, etrafında ise piknik alanları vardır. İç kısımda sade bir düzenleme yapılmış ve herhangi bir sanatsal süslemeye yer verilmemiştir. Türbe içerisinde iki kabir mevcuttur. Bunlardan birisinin türbeyeye adını veren Cüneyd Bey'e (lakabı Cüneyd-i Bağdadi), diğerinin de Cüneyd Bey'in bir askerine ait olduğu sanılmaktadır. Her iki sanduka da mermerden olup üzerlerine yeşil örtüler serilmiştir. Kubbelere modern görünümlü avizeler asılmıştır. Ziyaretçiler şifa bulmak amacıyla türbede uyudukları için, sandukaların bulunduğu bölümde yatak ve birkaç battaniye mevcuttur. Cüneyd-i Bağdadi türbesi, halk arasında "Dibekli Cini Bağdat Tekkesi" olarak da bilinmektedir (Gökbulut, 2012: 15).

Cüneyd-i Bağdadi, sahip olduğu birikime ve mürşidi Seri Sekati' (dayısı) nin bu konudaki teşviklerine rağmen, kendisini bu işe ehil görmeyerek halka konuşmak konusunda çekingen davranmıştır. Ancak bir cuma gecesi rüyasında Hz.Peygamber'i görmüş ve onun kendisine bu konudaki tavsiyesi üzerine sabahleyin Seri Sekati'ye gitmiştir. Mürşidinin "Sana söylenene kadar bize inanmadın" demesi üzerine halka yönelik sohbet meclisleri oluşturmaya başlamıştır (Bayrakçı, 2021: 30).

Cüneyd-i Bağdadi, bir gün rüyasında Rasûlullah'ın (s.a.v.) kendisini kolunun arka tarafından tutup, Cenab-ı Hakk'ın huzurunda durduruncaya kadar çektiğini görmüştür. Gördüğü bu rüyanın ne anlama geldiğini sorduğu ilim ehli kimseler ise bu rüyayı “Allah senin canını alıncaya kadar, ilmin peşinden ayrılmayacaksın” şeklinde yorumlamışlardır. Gördüğü bu rüya hayatıyla tevil olmuş, ömrü boyunca ilim yolundan ayrılmamıştır (Bayrakçı, 2021: 32).

Cüneyd-i Bağdadi'ye Şeytanın 20 yıl hizmet ettiği halk arasında yaygınlaşmış anlatılardan biri olarak kabul edilebilir. Bu anlatının şeytanın her daim insana düşmanlık yaptığını, Cüneyd'in şeytanı görece kadar büyük bir veli olduğunu vurgulamak üzere geliştiği anlaşılmaktadır.

Samsun Cüneyd-i Bağdadi türbesi hakkında kahvehanede kumar oynayan dört kişiden üçü kötü sözler konuşur, dördüncüsü onları uyarır. Ama arkadaşları uyarıları dikkate almaz, devam ederler. Anlatılanlara göre, aleyhte konuşan üç kişiden biri, felç olmuş, birinin vücudu çürümeye başlamış, diğeri ölmüştür (Köse, 2010: 40).

Rivayete göre, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın üçüncü günü türbeden gece vakti belirli aralıklarla üç kez top atılmıştır. Top seslerinin duyulduğu ve türbeden ateşlerin çıktığı halk tarafından anlatılmaktadır. Bir diğer rivayette, Rusların Çeçenistan'ı işgallerinin üçüncü günü türbeden beyaz sarığıyla ve kılıcıyla Cüneyd Bey çıkmış ve gökyüzünde at üzerinde şahlanıp o yöne gitmiştir (Köse vd. 2009: 25).

Geç konuşan çocuklar, sara hastaları, saç dökülenler, yatalak hastalar, vücudunda yaraları olanlar ve kekemeler için meşhurdur. Türbe, daha çok cumartesi günleri ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler çoğunlukla, hac yolculuğundan önce, arife günlerinde ve Ramazan ayında gelmektedir. Özellikle haziran ve temmuz aylarında İzmir'den 'Seyyid' oldukları iddia edilen bir grup ziyaretçi gelmektedir. Yine temmuz ayında Selanik'ten buraya turlar düzenlenmektedir. Ziyaretçiler buraya en az üç defa gelmek gerektiğine inanmaktadırlar. Ziyaretçileri, amaçları açısından şu şekilde sınıflandırabiliriz: 1. Şifa amacıyla gelenler. 2. Geçim sıkıntısından kurtulmak ve iş bulmak amacıyla gelenler. 3. İbret ve tefekkür amacıyla gelenler. 4. Dileklerinin kabulünden sonra gelenler.

Türbe içerisinde namaz kılmak (öncesinde türbenin önündeki çeşmede abdest alınır) , kabir etrafında üç kez dönmek, kabrin örtüsüne yüz sürmek, kabre çok yakın bir köşede uyumak (bu ritüeli genellikle şifa amaçlı gelenler yapmaktadır. Orada görülecek rüyanın hastalığa şifa olacağına inanılır), bez bağlamak, anahtar açmak, mum yakmak, adak kurbanı kesmek, türbenin yakınındaki ağaçlara dilek yazmaktır (Köse, vd. 2019: 27).

5.4.2. Bahattin Gazi Türbesi (Kastamonu/Safranbolu)

Bahattin Gazi, Karabük yöresinin manevi kurucularından sayılmaktadır. Horasan evliyelerinden olan bu zat, yaklaşık üç yüz yıl kadar önce yöreye gelmiş ve on üç haneli bir köy olan şimdiki Karabük Mahallesi'ne yerleşmiştir. Burada çobanlık yapan zat, Karabük'ün bir köyüne yaptırdığı cami ve köprü ile tanınmış ve dilden dile anlatılmıştır. Efsaneye göre Karabük'ün Öğlebeli Köyü'nde yaşayan fakir bir çoban, eşiyle beraber yaşar. Çoban, sığırlarının Araç Çayı'nın diğer tarafında otlanması için bir köprü yapmak ister. Ormandan kestiği ağaçları danasının sırtında taşımaya başlayan çoban bir süre sonra zorlanır. Çoban, Allah'a dua eder ve ondan yardım ister. Bunun üzerine duası kabul olur ve hizmetine pek çok geyik verilir. Gece vakti geyikler ağaçları taşıyarak köprü yapımına yardım eder. Kumların ve taşın nasıl çekildiğine anlam veremeyen köylüler, bu durumu öğrenmek için bir gece vakti nöbet tutar. Yöre halkı taşların ve kumların geyikler tarafından taşındığını görürler. Sırrı açığa çıkan çoban vefatından birkaç gün önce ailesine “Eğer üç gün içinde eve dönmez isem danamı peşime salıverin o beni bulur!” diye vasiyet eder. Ardından evden ayrılır. Çobanın hanımı, iki gün bekler fakat gelmeyince danayı salar ve peşinden gider. Dana önce mezarlıkta durur ardından Karabük'e 27 km uzaklıkta olan Dede Yaylası'na kadar yürür. Orada bir yerde düşer ve ölür. Bu ermiş çobanın yattığı bir türbe olup adı “Bahattin Gazi” türbesidir (Kumartaşlıoğlu, 2015: 140).

Bahaddin Gazi ile ilgili yörede yaygın olarak bilinen rivayetlerden birisi de şu şekildedir:

“Rivayet odur ki bir akşam vakti bir ayı Bahaddin Gazi'nin mezarının başına gelir ve mezarını eşelemeye başlar. Ayı mezarı kazmaya başladıktan bir süre sonra Bahattin Gazi, “Beni rahatsız etme ey mübarek” diye seslenerek elinin tersi ile ayıya vurmuştur. Ayı ne olduğunu anlamadan mezarın alt tarafında bulunan mezarlıktan aşağıya uçmuştur. Daha sonra Bahattin Gazi'nin ayıya vurduğu eli mezarın dışında kalmıştır. Bunun üzerine Bahattin Gazi bir gece uykusunda Kaleköy'deki bir zatın rüyasına girer ve “Mezarıma gel, elimi yıka ve kefenle” der. Sonra zat rüyayı görür görmez söyleneni yapmak için Dede Yaylasındaki mezara gider. Oraya vardığında bakar ki Bahattin Gazi'nin bir eli dışarıdadır. Bu keramete şahit olan zat hemen Bahattin Gazi “nin ellini yıkar. Dışarıdaki elin mezarın içine nasıl gideceğine şahit olmak için gözlerini bir an olsun mezardan ayırmaz. Tam o sırada bir gürültü kopar ve küçük bir deprem yaşanır. Zat ne olduğunu anlamak için mezardan bir dakika

bile ayırmadığı gözlerini sesin geldiği tarafa doğru çevirir. Duyduğu sesin nerden geldiğini anlayamayınca tekrar mezara bakar ki bir de ne görsün. Bahattin Gazi elini çoktan geri çekmiştir. Daha sonra anlar ki aslında oradaki gürültü kendisini oyalamak içindir” (Yıldırım, 2021: 35).

Vefatından birkaç gün önce hanımına; “Şayet üç gün içerisinde eve dönmez isem, danamı peşimden salıverin, o beni bulur” diyerek evinden ayrılmıştır. Nihayetinde de öyle olmuştur, bu mübarek zatın naaşı Karabük’e 28 km uzaklıktaki Dede Yaylası’nda bulunmuş ve oraya defnedilmiştir.

5.4.3. Rumi Hoca Türbesi (Merzifon)

Rumi Hoca Türbesi, Amasya’nın Merzifon İlçesi Diphacı Köyü Çamiçi mevkiinde bölgeye hâkim bir yüksekliktedir. Türbe, dikdörtgen planlı düzgün kesme taş malzeme ile yapılmıştır. Türbenin üst örtüsü ahşap olup daha sonra beton bir tekne tonoz ile kaplanmış oluklu kiremitle örtülmüştür. Türbe, giriş ve sanduka odası olarak iki bölümdür. Rumi Hoca Türbesinin beden duvarları kalem işi bezemeler ile süslüdür. Süslemelerin üzeri daha sonra yağlı boya ile üzerinden gidilerek onarılmıştır (Doğanbaş, 2005: 107).

Köy sakinlerinden olan ve aynı zamanda Rumi Hoca Türbesinin türbedarlığını yapan Celal Belli, Rumi Hoca’nın Horasan Erenlerinden olduğunu ve şeceresinin bir zamanlar kendi ailesinde bulunduğunu fakat sonradan kaybedildiğini, şimdi ise bu şecerenin Merzifon’un Karatepe Köyünden Molla Ali diye bilinen zatta olduğunu ifade etmektedir (Onarlı, 2001: 38).

Dr. Şükrü Akkaya, “Orta Anadolu’da bir Dolaşma” adlı eserinde Rumi Hoca’nın, Horasan’dan gelen Ahmed Yesevi halifelerinden olduğunu, Keçikalesi muharebesinde bu kaleyi zapt ettiğini, sonra da bu tepede şehit düştüğünü yazmaktadır, (Cunbur, 1995: 88).

Pir Sultan Abdal’a ait olup Rumi Hoca’ya atfen yazılan türbesinin batı duvarına çerçeveletilerek asılmış olan şiir şöyledir:

“Kalktı Horasan’dan sökün eyledi
Mekânın Çeçbeli gez Rumi Hoca
Pirim Hünkâr Bektaş nazar eyledi
Mekânın Çeçbeli gez Rumi Hoca
Dervişlerin vardır semahın döner
On iki İmam kervanıdır bu katar

Baharın uğradım bülbüller öter
Kandilleri dolu nur Rumi Hoca
Dervişleri vardır dilleri tatlı
Dilleri tatlı da hem muhabbetli
Omuzu hırkalı kolu pusatlı
Abdal Musa'ya eş Rumi Hoca
Yolundan mı döner kendini bilen
Dünyada şehittir yol için ölen
İmam Cafer gibi saburdaş olan
Cihanın içinde öz Rumi Hoca
Pir Sultan Abdal'ım rehber haktır
Gaziler cömerttir lokması çoktur
Düğüdür güdümünü sancağın çektir
Mekânın Çeçbeli gez Rumi Hoca”
Rumi Hoca'nın kerametleri şöyledir:

- Türbenin içinde bulunan bayrağın Kıbrıs Savaşında kaybolduğu rivayete göre Rumi Hoca'nın türbedeki bayrağı alıp Kıbrıs Savaşına gittiğine inanılır.
- Köyden bir grup genç türbenin yanına gidip orda oturmuşlar, silah atmışlar ve müzik dinlemişler, köylünün uyarılarına aldırış etmemişlerdir. Gençlerden biri eve giderken kayaların arasından 25-30 yaşlarında birisi çıkmış ve gence: “Bir daha buraya böyle gelmeyin, geldiğiniz zaman sizi o kayalardan aşağı atarım. Ben şehit oldum” demiş. Bu kişi Rumi Hocaymış.

Türbe çevresinde oluşan inanç ve uygulamalar arasında en yaygın olanı türbeyi şifa bulmak için hastaların ziyaret etmesi ve adakta bulunmasıdır. Eskiden türbenin yanındaki pelit ağacının arasından hasta çocuklar geçirilir ve adak adanır. Çocuk iyileşince adak kurbanı getirilip kesilirmiş. Bir de türbenin yanında bir alıç ağacı varmış. İnsanlar bu ağacın arasından geçmeye çalışırmış. İnanişâ göre; günahı olanlar buradan geçemez, günahı olmayanlar geçermiş. Ağacın arasından geçemeyenler kurban adayıp öyle geçermiş.

Ayrıca askere gidenler türbeyi ziyaret eder ve kurban adarlar. Askerden geldikten sonra da adak sahibi kurbanını keser. Askere giderken türbeden “yeşil” diye tabir edilen kumaş parçası kesip götürürler ve askerden döndüklerinde tekrar türbeye bırakırlar. Gurbete ve uzak yerlere gidenler de türbeden ‘yeşil’ alıp götürürler. Böylece Rumi Hoca’ nın kendilerine yardım edeceğine inanırlar.

Yaz aylarında türbeye çok sayıda ziyaretçi gelir ve kurban getirirler. Kurban türbede kesilir ve orada pişirilip yedirilir. Türbenin duvarına tas yapıştırılır ve dilek dilenir. Tas yapışırsa dileğin gerçekleşeceğine. Yapışmazsa gerçekleşmeyeceğine inanılır. Aynı şekilde dilek tutularak türbenin yanındaki ağaca çaput bağlanır. Ziyaretçi daha önceden adak adar ve türbeye geldiğinde mum yakar (Doğanbaş, 2005: 110).

5.4.4. Seyyit Şeyh İdris ve Şeyh Pir Aziz Türbeleri ile Seyyit Şeyh İdris’in Tekkesi (Giresun)

Giresun’un Piraziz ilçesinde türbeleri bulunan Şeyh İdris ve Şeyh Pir Aziz’in Horasan’dan gelip Anadolu’ya yerleşen erenlerden olduğuna inanılmaktadır. Şeyh İdris’in atalarının Horasan’a Medine’den geldiğine ve ailesinin Hz. Muhammed’in soyundan olduğuna inanılır. Seyyit Şeyh İdris ve Şeyh Pir Aziz ‘le beraber Şeyh Hasan, Şeyh Musa ve kırk arkadaşı (M. 1397) 800 yılında Horasan’dan önce Bursa’ya gelmişler Şeyh İdris Bursa’da uzun yıllar müderrislik ve kadılık yaptıktan sonra zamanın idarecilerinin tutumlarından memnun kalmayarak Trabzon’un Pazarsuyu kazasına yerleşmiştir.

Seyyit Şeyh İdris beraberinde getirdiği kırk arkadaşını bölgede çeşitli yerlere göndererek İslam’ın bölgede yayılmasını sağlamış, Giresun’un Osmanlıların eline geçmesindeki katkılarından ötürü Padişah Murat Hüdavendigâr tarafından kendisine istediğinin verileceği haberi iletilindiğinde, yalnızca tekke ve türbesinin vakfını istemiştir. Dergâhta Şeyh İdris’e vakfedilen arazileri gösterir bir tapu kaydı bulunmaktadır. Bu tekkeye halk arasında “Boynuzlu Tekke” de denilmektedir (Kumartaşlıoğlu, 2015: 142). Bununla ilgili de bir menkıbe vardır. Buna göre; tekke, önce 100 m aşağıdaki Devletlü Mahâllesi’ne yapılmak istenmiş, gerekli bütün malzemeler tekkenin yapımı için uygun yere bırakıldığı hâlde bir gün sonra bırakılan bütün malzemenin bugün tekkenin bulundu yer olan Şeyhli mahallesine taşındığı görülür. Tekrar eski yerine taşınsa da ertesi günlerde aynı olay yaşanır. Bir gece yeni gelin olmuş bir kişi dışarıyı izlerken bir geyik sürüsünün boynuzlarıyla tekkenin malzemelerini taşıdıklarına şahit olur. Gördüklerini anlayınca ortadan kaybolan geyiklerle sır bozulur. Geyiklerden geriye sadece dökülen boynuzları kalır (Kumartaşlıoğlu, 2015: 142).

Dünya mitolojilerinde çeşitli anlatımlarda kaydedilen “geyik” motifi, İslam öncesi ve sonrasında Türk mitolojisinin en eski çağlarından itibaren yer alan bir motiftir. Sibirya ve Orta Asya’da Türklerin varlık sürdürdüğü bölgelerde bulunan ve “hayvan-ata” ları temsil eden üç tip elbiseden biri de biri geyik elbisesidir. Şeyh İdris Teknesi’nde tespit edilen geyik motifine ve bu motife bağlı olarak geyik boynuzuna Anadolu’da birçok tekke ve zaviyenin duvarında rastlamak mümkündür. Mesela, Bursa’nın fethedilmesine yardım eden Geyikli Baba’nın geyikleri ile konuştuğu söylenir. Hacı Bektaşî Veli de kolunun altında bir geyik ile resmedilmiştir. Geyik motifi İslam sonrasında daha çok Bektaşî ve Batîni tarikatlarca ehemmiyet kazanmıştır. Halk arasında tamamıyla İslami duygu ve düşüncelerle takdis edilen Şeyh İdris’e ait tekke ve türbede karşımıza çıkan geyik motifi gibi unsur ve diğer birtakım uygulamalar, önceden de işaret edildiği üzere, aslında Anadolu coğrafyasında yüzyıllardır yaşama ve yayılma imkânı bulan çeşitli inanış sistemlerinin sentezinin yansımasıdır (Kumartaşlıoğlu, 2015: 143).

Şeyh İdris ve Şeyh Piraziz Türbelerinin ziyaret edilme sebepleri genel olarak Anadolu’nun diğer türbe ve tekkeleri ile benzerlik gösterir. Bunlar: sıtma, havale, çocuk sahibi olamama, kekemelik, iştahsızlık gibi durumlar için şifa bulmanın yanında evlenmek, üniversiteye girebilmek, memuriyete alınmak, zengin olmak, borçtan kurtulmak, sevdiğine kavuşmak gibi dilekleri olanlar tarafından ziyaret edilir.

Şeyh İdris’ten şefaât istenir. Önceden türbenin camlarındaki parmaklıklara çaput adı verilen bezler bağlanmakta iken, bu adet köy imamının müdahalesi ile engellenmiştir. Ziyaretçilerden Kur’an okumayı bilenlerin tekkede okumalarının iyi olacağına inanılır. Namaz kılınıp dua edilir. Tekkenin aşağı kısmında yer alan çeşmenin suyunun da şifalı olduğuna inanılmaktadır (Düzgün, 2009: 5).

5.4.5. Şeyh Kerameddin Türbesi (Giresun)

Şeyh Kerameddin Hazretleri, 1400’lü yıllarda Pontus Rum Devleti’ne bağlı bulunan ve o zamanki adı Kerasus olan Giresun yöresine gelmiş ve bölgenin İslamlaşması için çalışmalarda bulunmuştur. Ahmet Yesevi Hazretlerinin öğrencilerinden olduğu sanılan Şeyh Kerameddin’in İstanbul’un fethine katıldığı bilinmektedir

Trabzon’un fethine katılan Şeyh Kerameddin, fetihden sonra bugün türbesinin bulunduğu beldenin fermanını talep etmiş Boztekke Köyü ve çevresi Şeyh Kerameddin’e verilmiştir. 13.-14. yüzyıllarda Anadolu’nun uç mıntıkalarında, Bizans sınırlarında yaşayan Türk boylarının fetihlerine katılmış olan, bir kısmı da Rumeli’deki Osmanlı gazileri ile beraber çarpışan veliler

olan “alperenler” grubuna dâhil edilmesi gereken Şeyh Kerameddin gayrimüslim ahali arasında tekkeler kurarak dinî yaymaya çalışımlardır (Kara,1999: 79).

Şeyh Kerameddin’in türbesi içinde bulunan diğer üç sandukanın evliyanın ailesinden şahıslara ait olduğu rivayet edilmektedir. Halk ise Kerameddin ile birlikte dört evliyanın daha varlığına inanmaktadır. Ancak hepsi “Kerameddin” adı ile anılır (Kara, 1999: 34).

Evliyalarla ilgili menkıbelere gelince en ilgi çeken, Fatih Sultan Mehmet ile aralarında geçen olaydır. Fatih Sultan Mehmet’e kadar namları ulaşan bu dört evliya ile ilgili Sultan’a bir takım asılsız sözler ulaşınca Fatih evliyaların kerametlerini sınamak için bir vezirle evliyalrı İstanbul’a çağırır. Şeyh Kerameddin vezire, “Sen git, biz istediğiniz tarihte, istediğiniz yerde oluruz.” der. Vezir atlarla, evliyalar yaya olarak yola çıktıkları hâlde vezirden önce İstanbul’a varırlar. Fatih Sultan Mehmet, evliyalar için haram maldan yemek hazırlatarak basacakları halının altına Kur’an-ı Kerim saklanması emreder. İçeri buyrulan evliyalar, yürümeden önce, halının altındaki Kuran’ı çıkararak başlarının üzerine koyarlar. Sofraya geçtiklerinde de hiçbir yemeğe dokunmazlar. Nedeni sorulduğunda da “Bu yemekler yenmez, çünkü haramdır.” cevabını verirler. Fatih’in “Olur mu öyle ey!” itirazına karşılık Şeyh Kerameddin sofradaki pilavdan bir avuç alıp sıkınca pilavdan kan damlar. Şeyh Kerameddin’in bu kerameti karşısında Fatih Sultan Mehmet ona hayran kalır. Ama yanındaki arkadaşları, evliyanın kerametini bu denli açığa çıkarmasından ve kibirlenmesinden rahatsızlık duyar. Hatta içlerinden biri hafif bir zafiyet geçirir (Boratav, 1973: 152).

Halkın etrafında anlatılan menkıbelerine ve kerametlerine inandığı Şeyh Kerameddin’ in türbesi özellikle cumartesi günü ziyaret edilmektedir. Adağı olanların mutlaka bugünü tercih etmesi gerektiğine inanılır. Fakat adağın gerçekleşebilmesi için ziyaretlerin üst üste üç cumartesi tekrarlanması gerekmektedir.

Çocuk özlemi çekenler, hayırlı kısmet isteyenler, herhangi bir rahatsızlığı olanlar, çalınan bir malının bulunmasını isteyenler, üniversiteyi kazanmak isteyen gençler, sevgililerine kavuşmayı dileyenler, iş sahibi olmak isteyenler için Şeyh Kerameddin Türbesi bir umut kapısı olmuştur.

Dileğin türüne göre türbedeki adak ritüeli farklıdır. Çocuğunun olmasını isteyenler türbenin bahçesindeki kapının iki yanında bulunan sağdaki selvi ağaçlarından birinin dibinden bir avuç toprak alır. Eğer toprağın içinden canlı bir varlık çıkarsa bir çocuk sahibi olunacağına inanılır.

Bir hastalığının iyileşmesini dileyenler ise türbeye bir giyim eşyası bırakarak hastalığı orada bırakıp kurtulacaklarına inanırlar (Tanyu, 1967: 55). Bunun dışında gelen herkesten türbenin hemen yanında bulunan camide iki rekât namaz kılması, türbedeki kumbaraya gönülden koptuğu kadar para bırakması beklenir. Koyun-koç keseceğine dair vaatte bulunanların dilekleri gerçekleştiğinde, adaklarını yerine getirmeleri gerekir (Düzgün, 2009: 6).

5.4.6. Hasan Şeyh Türbesi (Giresun)

1160 tarihinde bir grup dervişin bu bölgeye geldiğine dair bilgiler vardır. Hasan Şeyh ‘in de Abbasî hizmetindeki Türk unsurlar içinde olduğu düşünülmektedir. Abbasi Halifesinin İslam dinini yaymak amacıyla Anadolu’nun kuzeyine yönlendirdiği bu garnizonlar içindeki âlim ve mutasavvıflardan biri olan Hasan Şeyh buraya gelmeden önce, Sünni/Hanefi mezhebine bağlı medreselerde eğitim görmüştür (Fatsa, 2011: 25).

Hasan Şeyh’in tasavvufta bağlı olduğu ekol kesin olmasa da Hâlveti tarikatının Rüşeni koluna bağlılıkları konusunda bazı işaretler vardır.

Köy mezarlığında bulunan Hasan Şeyh türbesi, yaklaşık 25–30 metrekare büyüklüğünde, tarihi değeri olmayan ve sonradan yapılmış kare planlı, betonarme bir yapıdan müteşekkildir. Zemin beton olup, üzerine halılar serilmiştir. Tavanı düz ve ahşap, çatısı ise saclarla kaplıdır. Türbenin içerisi sonradan betondan yapılmış bir sanduka, ayak ve baş kısmında ise orijinal olduğu tahmin edilen mezar taşları vardır. Mezar taşı yazılı değildir.

Harakani Hazretleri, yatsı namazını Harakan’da kıldıktan sonra, Bistam’a manevi bir yolculuk yapar ve Bayezid-i Bistami’nin türbesini ziyaret ederdi. Bu tür ruhani deneyimler, onun yüksek manevi mertebesini gösterir (Çiftçi, 2005: 90).

Hasan Şeyh ile ilgili anlatılar şu şekildedir:

Hasan Şeyh ölmeden önce bir tepeye gömülmek istediğini çevresindekilere belirtmiştir. Hasan Şeyh’in öldüğü sırada kar yolları kapatmıştır. Çevredekiler Hasan Şeyh’in vasiyetini yerine getiremeyeceklerini belirtirler. Elik keçiler (Dağ keçisi), vasiyetin gerçekleşmesi adına kapanan yolu açarlar. Hasan Şeyh, elik keçiler ve çevredekilerin yardımıyla vasiyet ettiği tepeye gömülür” (Turan ve Gökşen, 2023).

“Dört kişinin mezar hırsız olduğu bilinmektedir. Tek amaçları zengin olmaktır ve bu istek doğrultusunda harekete geçerler. Zengin olmak isteyen dört kişi, Hasan Şeyh Hazretleri’nin mezarına giderler. Amaçları mezarda var olduğuna inanılan hazineyi ele geçirmektir. Hazineyi

ele geçirmek için gereken donanıma sahip olan dört kişi mezarı açmaya hazırdırlar ve mezarı açmayı başarırlar. Mezar açıldıktan sonra içerisinde hazineye rastlanmamış ancak Hasan Şeyh'e yapılan saygısızlık cezasını bulur. Şehre geri dönmek için yola çıkan dört kişi yolda kaza yapar, ikisi ölür ikisi yaralanır" (Turan ve Gökşen, 2023: 76).

Hasan Şeyh türbesi, şu amaçlardan dolayı ziyaret edilmektedir:

“- Türbe, başta cilt ve sara hastalıkları olmak üzere daha pek çok hastalıktan kurtulmak gayesiyle sıkça ziyaret edilir. Hasan Şeyh'in yerin yedi kat altından çağırarak getirdiğine inanılan sudan şifa maksadıyla içilir, bu suyun cilt ve benzeri hastalıklara iyi geldiğine inanılır. Gelen ziyaretçiler bu suda yıkandığı gibi, vücutlarındaki ağrı- sızı olan yerlerine de sürerler.

- Burası, kısırlığı gidermek, çocuk düşmesini önlemek veya farklı cinsiyette çocuk sahibi olmak isteyen kadınların uğrak yeridir.

- Geç yürüyen ya da geç konuşan çocuklar bu hâllerinden kurtarmak için türbeye getirilir ve türbede uyutulur.

- Yağmur yağmadığı ve sular az olduğu zaman yağmur duası için gidilir. Kurbanlar kesilir, dualar edilir.

- Yine türbeye, dinî bayramlarda ve köy derneğinin önderliğinde 'Hasan Şeyhi Anma' adı altında topluca ziyaretler yapılmaktadır.

- Herhangi bir dileği ve arzusu olan burayı ziyaret eder. Ziyaret üç hafta üst üste yapılırsa dileğin yerine geleceğine inanılır. Daha önceleri burada bulunan ağaç ve çalılara çaput ve ip bağlanırken, günümüzde bu geleneğin büyük ölçüde kalktığı belirtilmektedir.

- Dilekleri kabul olan ve adak adayanların adaklarını yerine getirmek maksadıyla türbe ziyaret edilmektedir. Adak kurbanının eti ya öylece dağıtılmakta ya da etli pilav yapılarak gelen ziyaretçilere ikram edilmektedir.

- Evliliğe yeni adım atacak gençlerde zaman zaman burayı ziyaret edip dua ve isteklerini bildirirler. Türbe ziyaret edilirken bir takım adap ve usullere de riayet edilir. Ziyaret esnasında, abdestli olmak, yatırın bulunduğu yere sağ ayakla girmek, dua etmek gibi bir takım usul ve kaidelere dikkat edilir. Kaynak kişilerden aldığımız bilgiye göre; Önce ziyaret suyuna gelinir. Burada abdest alınır, mescitte iki rekât namaz kılınır. Daha sonra türbe ziyaret

edilir, mezarın yanına gelindiğinde Fatiha ve İhlas suresi başta olmak üzere Kuran okunur, dilekte bulunulup, dua edilir. Kurban ile beraber gelen ziyaretçiler, bu mekânda bazı pratikler yaptıktan sonra hemen kurban keserler ve yemek hazırlayıp ikramda bulunurlar. Huşu içerisinde Hasan Şeyh ziyaret edilir” (Bayar, 2014: 87).

5.4.7. Sarı Halife Tekkesi (Giresun)

Gülbahar Hatun Tekkesi, diğer adlarıyla Hacı Abdullah veya Sarı Halife Tekkesi Giresun’un Yalidere ilçesine balı Tekkeköy ile Tulacık köyleri arasındadır. Tekke, yapısı ve taşıdığı maddi-manevi unsurları ve adak adama yeri olarak önemli bir kaynaktır. Külliye, Yavuz Sultan Selim’in Trabzon valiliği sırasında (1489-1512) annesi Gülbahar Hatun tarafından tesis edilip Hacı Abdullah Efendi’ye diğer adıyla Sarı Halife’ye teslim edilmiştir. Sarı Halife 15-16. yüzyıllar arasında yaşamış, çevresindeki insanlara İslam’ın nurunu yaymış ve onlardan sevgi, saygı görmüş ulemadan biri olarak bilinir. Bir rivayete göre Yavuz Sultan Selim’e, diğer bir rivayete göre de Kanunu Sultan Süleyman’a hocalık yapmıştır.

Dış cephesi ahşap olan dergâhın üzeri sonradan çinko ile kaplanmıştır. Avlu kapısı da köylüler tarafından betonarme olarak inşa edilmiştir. Dergâhın yan cephesi birbirine geçmeli tahtalardan oluşmaktadır. Baka bir deyişle çivi kullanılmamıştır. Dergâhın içinde bulunan ocak bozulmadan günümüze ulamıştır. Hacı Abdullah Halife’ye ait olduğuna inanılan iki asa ile bir silahlık ve ufak bir kilim parçası dergâhın içinde korunmaktadır. Türbe kare planlıdır. Üzerinin orijinal örtüsü kubbelidir. Duvarlar muntazam yontulmuş taştan yapılmıştır. Giriş kapısı kuzey yönünde kemerli bir kapıdır. Güneyde mazgal bir penceresi vardır. Türbenin 1535–1540 yılları arasında Hacı Abdullah Halife’nin ölümünden sonra inşa edildiği sanılmaktadır. (Düzgün, 2009: 8)

Hacı Abdullah Halife ile ilgili rivayetler şöyledir:

“Günlerden bir gün Hacı Abdullah Halife ikindi namazını kılmak üzere Yalidere Merkez Camii’ne gelir. Caminin imamından namazı kıldırmak için izin ister. İmam izin vermez. Bu duruma çok kızan Hacı Abdullah Halife, camiden çıkıp Yalidere ırmağının ortasına asasını vurur. Irmağın ortasında batmadan, ıslanmadan namazını kılar. Halk bu olayı görüp, onun kerametini kavrar. Bu denli keramet sahibi bir insandan hayır duaları almak için akın akın Hacı Abdullah Halife’nin peşine düşerler. Bir izdihamla karşı karşıya kalan Hacı Abdullah Halife kaçmaya balar. O kaçıkça, halk peşinden koşar.

Kaçarken köprüye kadar gelir ve bir an durup geriye bakar. Kaçmasına rağmen halkın üzerine gelmesine üzülen Hacı Abdullah Halife beddua eder. Allah’tan on senede bir ırmağın üzerindeki köprünün sele kapılmasını niyaz eder. Gerçekten de hemen hemen her dokuz-on senede bir Yalidere’de büyük bir sel olur ve ırmağın ortasından geçen köprü selden zarar görüp yeniden yapılır. Halk bu durumu Hacı Abdullah Halife’nin bedduasına bağlamaktadır”.

Bir başka menkıbe de Hacı Abdullah Halife’nin yaptırdığı değirmenle ilgilidir:

“Bir gün Hacı Abdullah Halife bir değirmen yapmaya balar. Ancak değirmeni yapmak istediği yerden su geçmemektedir. Halk bu durumu tuhaf bulsa da Hacı Abdullah Halife değirmeni yapıp bitirir. Değirmene su verecek olun der ve iki-üç metre üstünden esasını üç kez yere vurur. Üçüncü vuruştan hemen sonra topraktan su fışkırır. Hacı Abdullah Halife, suya neden geciktiğini sorar. Su da “Bağdat’tan buraya yedi dağ delerek geldim.” der. Böylece değirmen çalışmaya balar. Değirmen suyunun tadı zemzem suyuna benzetilmektedir. Değirmenle ilgili bir diğer menkıbe daha önce incelenen adak yerlerinden Yakup Halife’nin yaptırdığı değirmenle ilgili menkıbenin tıpatıp aynısıdır. Hacı Abdullah Halife ile ilgili baka bir menkıbedeki olaylar da tekkesine topladığı ve ilim irfan öğrettiği talebeleri ile arasında geçer. Tekkeköy, Yalidere ilçe merkezine oldukça uzakta, dağlık bir bölgede kurulmuştur. Köye yazları serin, kışları pek sert iklim şartları hakimdir. Bir kış vakti çok kar yağar. Yollar geçit vermez olur. Halife’nin çevre köylerden gelmekte olan birçok talebesi kapanan yolları aşıp derse gelemezler. Hacı Abdullah Halife talebelerinin derse gelebilmeleri için geyik suretine girer. Bugün Elmabelen Köyü’nde bulunan ve Ok Meydanı diye anılan oldukça uzak bir mevkie kadar gelir. Orada talebeleriyle karşılaşır. Talebeler geyiğin kim olduğunu anlayamayıp, onu avlamak amacıyla ok atarlar. Hacı Abdullah Halife aldığı ok darbelerine aldırmayıp Tekke Cami’nin olduğu yere kadar kardan kapanan yolu açar. Camiye varınca gövdesine saplanan okları çıkarıp talebelerinin önüne koyar ve “Herkes okunu tanıyıp alsın.” der. Hacı Abdullah Halife ile ilgili anlatılan bu menkıbe akla dorudan Kaygusuz Abdal’ı getirir. Kaygusuz Abdal’ın Abdal Musa’nın dergâhına intisabı ile ilgili anlatılan menkıbe de benzeri bir olay örgüsü ihtiva eder. Kaygusuz Abdal avlanırken yaraladığı bir

geyiğin, bir kulübeye girdiğini görür. Geyiğin ardından kulübeye giren Kaygusuz, karısında Abdal Musa'yı görür. Ondan ok attığı geyiği ister. Abdal Musa, Kaygusuz'a gövdesine saplanan oku gösterir. Kaygusuz o anda, Abdal Musa'nın kerametini anlayarak onun dergâhına intisap eder". (Düzgün, 2009: 9)

"Tekkeköy ile Tulacık Köyü sakinleri başta olmak üzere bütün çevre köyler ve il çapında birçok vatandaş tarafından Hacı Abdullah Halife Tekkesi önemli adak yerlerinden biri olarak bilinmektedir. Hacı Abdullah Halife Tekkesi'nin ifa olamayacağı hastalık, derman bulamayacağı dert, gerçekleştiremeyeceği dileğin olmadığına inanılır. Tekke özellikle cumartesi ve pazar akşamları ziyaret edilmektedir. Bu ziyaretlerin üst üste üç kez yapılması ve istenenler gerçekleştiğinde bir kurban kesilmesi uygun bulunur. Herhangi bir hastalık için türbeyi ziyaret edenler, abdest alıp türbede ve camide namaz kılıp, dua ederler. Ayrıca değirmenin suyundan bir bardağa alınıp üzerine üç kez Fatiha ve Ayete'l-Kürsi duaları okunup içilmesinin her türlü hastalığa iyi geleceğine inanılır. Vücudunda herhangi bir cilt hastalığı veya siğil bulunanlar değirmenden alacakları üç avuç suyu başlarından aşağıya doğru serperler. Böylece şifa bulacaklarına inanırlar. Çocuk sahibi olmak amacıyla tekkeyi ziyaret eden birçok aile vardır. Bu amaçla gelenlerin dergâhta üç hafta boyunca birer gece yatması gerekir. Bu kişiler gelirken yanlarında bir de yumurta bulundurmalıdır. Üç haftanın sonunda yanlarında getirdikleri yumurtada bir leke peyda olursa çocuklarının olacağına inanılır. Eğer leke fark edilmezse tam bir sene sonra aynı uygulama tekrar edilmelidir. Tekke, sinirleri bozuk veya halk arasında "cin çarpmış" diye tabir edilen dert sahiplerinin de sıklıkla ziyaret ettikleri bir adak yeridir.

Bu gibi rahatsızlıkları olanların tekkeye yaklaştıkça bağırdıkları, kendilerinden geçtikleri anlatılmaktadır. Bu esnada bahsi geçen kişilere musallat olduğuna inanılan kötü güçlerin dışarı çıktığına inanılmaktadır. Kekeme ve dilsiz çocukların dillerinin açılması için dergâhta bulunan ocaktan yararlanılır. Halk, ocakta temsili olarak yakılan herhangi bir şeyin külünün, bu çoğu zaman bir kâğıt parçasıdır, rahatsız olan çocuklara yedirilmesi veya su ile içirilmesiyle şifa bulunacağına inanır" (Düzgün, 2009: 12).

Ayrıca, zayıflığından, çelimsizliğinden, iştahsızlığından şikâyet edilen çocuklarla, yeni doğan çocukların sağlıklı ve gürbüz olmaları için çocuklar dergâhtaki sayacaktan geçirilir. Hacı

Abdullah Halife Tekkesi'ne gelen ziyaretçilerin bir kısmı evlilik yaşı olarak kabul edilen ya haddini aşmış bayanlardır. Bu sebeple tekkeyi ziyaret edenlerin çoğu, bir büyüünün veya nazarın tesiriyle kismetlerinin kapanmış olduğuna inanır. Kismetlerinin açılması için tekkeye gelip dua ederler. Ayrıca yanlarında getirdikleri kapalı vaziyetteki bir asma kilidi, türbede kismetleri niyetine sembolik olarak açarlar. Böylece bahtlarının da açılacağına inanırlar. Genellikle bu seremoni bir utangaçlık ve gizlilik içinde yürütülür. Kismet için türbede adak adandıktan sonraki ilk üç hafta içinde gelen ilk talibin kabul edilerek evlilik kararının alınması gerektiğine inanılır. Hacı Abdullah Halife Türbesi'nden istenilen bir dilek gerçekleştiğinde veya bir derde çözüm bulunduğu mutlak suretle bir bedel ödenmelidir. Bedel bir kurban olabileceği gibi, fakir fukaraya verilecek bir miktar sadaka da olabilir. Aksi takdirde köy halkı, Hacı Abdullah Halife'nin verdiği iki mislini geri alacağına inanır. Tekke her kültür seviyesinden, her kademeden insanın umut kapısı hâlinedir" (Düzgün, 2009: 15).

5.4.8. Akşemseddin Türbesi (Bolu)

15. yüzyılın en büyük âlimlerinden olan Akşemseddin Hazretleri, çok yönlü bir bilim adamı, usta bir hekim ve aynı zamanda büyük bir veli olarak kabul edilir. Asıl ismi Muhammed Şemsettin bin Hamza, lakabı Akşeyh'tir. Büyük evliyalarından Şihabüddin Sühreverdi'nin neslinden olup soyu Hazret-i Ebu Bekr-i Sıddık'a (ra) ulaşmaktadır. 1390 (H.792) senesinde Şam'da doğmuştur. Küçük yaşta hafız olmuş, yedi yaşında babası ile Anadolu'ya gelip Kavak'a (Samsun) yerleşmiştir. Bir süre sonra kendisi de büyük bir alim ve veli bir zat olan babası vefat etmiştir. Akşemseddin, babasının vefatından sonra tahsiline devam ederek kısa sürede tüm şer'i ilimlerle birlikte tıp ilmini de tahsil ettikten sonra Osmancık Medresesi'ne müderris (profesör) olmuştur. Burada günün belli saatlerinde ders vermiş, artan zamanlarda nefsinin terbiyesi ile meşgul olmuş, devamlı takva üzere Hak'la birlikte bulunmuştur. Ondaki bu hâlleri görenler ve bilenler kendisine zamanın büyük velisi Hacı Bayram-ı Veli Hazretleri'ne gitmesini tavsiye etmişlerdir. Bu tavsiyelere uyan ve tasavvuf yolunda yükselmek isteyen Akşemseddin Hazretleri müderrislik görevini bırakarak Ankara'ya gelmiş ve bir süre Hacı Bayram-ı Veli Hazretleri'nin yanında kalmış, ardından Göynük'e yerleşmiştir. Akşemseddin'in hayatındaki en önemli olaylardan biri ise o yıllarda Osmanlı sultanı olan II. Murat tarafından, sonradan İstanbul'u fethederek Fatih unvanını alacak II. Mehmet'in hocası olarak görevlendirilmesidir. Verdiği tavsiyelerle İstanbul'un fethine katkıda bulunması nedeniyle İstanbul'un manevi fatihi olarak da tanınır. Akşemseddin Hazretlerine, "İstanbul'un fethedileceği zamanı nasıl bildin?" diye sorulduğunda, şöyle cevap verdiği rivayet edilir:

“Kardeşim Hızır ile, ilm-i ledünniyye (Hz. Hızır’a ait olan özel bir gayb ve sır bilgisi) üzere İstanbul’un fetih vaktini çıkarmıştık. Kale fethedildiği gün, Hızır’ın, yanında evliyadan bir cemaatle hisara girdiğini gördüm. Kale fethedildikten sonra da Hızır kardeşimi kalenin üzerine çıkmış oturur hâlde gördüm”.

Akşemseddin, fethin ardından Fatih Sultan Mehmet’in ısrarlarına rağmen İstanbul’da kalmayıp Göynük’e dönmüş; 1459 yılında burada vefat etmiştir. Fatih Sultan Mehmet de çok sevdiği ve büyük saygı duyduğu hocası için, 1464 yılında bir türbe inşa ettirmiştir.

Kesme taştan yapılmış türbe, altıgen planlıdır ve kubbe ile örtülüdür. Beden duvarlarının her kenarında sivri kemerli niş içinde dikdörtgen pencereler yer almaktadır. İkinci sıra pencereleri sivri kemerli ve alçı şebekelidir. Türbe’nin kuzeydoğu köşesinde sivri kemerli niş içerisinde, alınlığında inşa kitabesi bulunan giriş kapısı yer almaktadır. Türbe içerisinde Akşemseddin ve oğullarının sandukaları bulunmaktadır. Akşemseddin’in ceviz ağacından yapılma ve üzeri kabartma yazılar ile süslü sanduka Osmanlı ahşap işçiliğinin güzel bir örneğidir.

Akşemseddin ve Ömer Sıkkın hakkında anlatılan menkıbede Ömer Sıkkın’ın göstermiş olduğu keramet neticesinde Akşemseddin’e üstün gelmesi onu ilçenin en yüksek yerine defnedilmesini sağlamıştır. Akşemseddin ise Ömer Sıkkın’e göre daha alçak bir yere defnedilmiştir.

Bir gün Akşemseddin hazretlerinin bulunduğu meclise pilav yemeği getirildi. Orada bulunanlar; “Buyurun yiyelim.” dediler. Akşemseddin hazretleri; “Bu pilav bize ait değil, nasıl yiyebiliriz?” dedi. Oradakilerden birisi; “Nasıl bizim değil?” dedi ve besmele çekip elini pilava uzattı. O esnada kapı çalındı ve bir fakir; “Allah rızası için sadaka olarak yiyecek bir şey verin” diye seslendi. Akşemseddin hazretleri; “Getirilen pilavı sahibine verin” dedi.

İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet Han, Akşemseddin Hazretlerini ziyarete gitti. Sohbet esnasında; “Hocam! Eshab-ı Kiram’ın büyüklerinden, Ebu Eyyüb’ül Ensari’nin İstanbul surlarına yakın bir yerde olduğunu tarih kitaplarında okudum, yerinin bulunmasını dilerim” dedi. O da eliyle işaret ederek; “Şu tepenin eteğinde bir nur görüyorum. Orada olmalıdır.” cevabını verdi. Fatihin isteği üzerine birlikte işaret edilen yere gittiler. Akşemseddin Hazretleri iki çınar dalı aldı. Birini bir tarafa, diğerini az öteye dikti ve “Bu iki dal arası, Ebu Eyyüb’ül Ensari’nin kabridir” dedi ve Sultanla birlikte şehir merkezine geri döndüler (Kılıcı, 2021: 38).

Fatih Sultan Mehmet Han, kalbindeki şüpheyi kaldırmak için Silahtar ağasına; “Gidinîz, hocam Akşemseddin’in diktiği çınar dallarının ortasına şu yüzüğümü (mührü) gömünüz ve o dalları yirmişer adım güney tarafına çekiniz” dedi. Sabah olunca Sultan Fatih, Akşemseddin Hazretlerinden, türbe yapımı için kabrin yerini tekrar belirlenmesini rica etti ve sonra oraya birlikte gittiler. Akşemseddin Hazretleri, Silahtar ağasına; “Şurada bulunan Sultan hazretlerinin mührünü çıkarın ve kendisine teslim edin” dedi. Çünkü o, gizlice gömülen padişahın yüzüğünü kerametiyle bulmuştu. Bu arada kabir kazıldı, içinden “Ebü Eyyüb’ül Ensari” yazılı bir levha çıktı. Bu hâli gören sultan şaşırdı. Böyle “ehli keşif ve keramet” sahibi olan Akşemseddin’in himmetine sahip olmasından dolayı da çok mutlu oldu (Güneş, 2011: 95)

Eskiden türbeye gelen ziyaretçiler dileklerini diledikten sonra mum veya çırağ yakarak türbeden ayrılırlarmış. Günümüzde mum yakma ritüeli bu türbede de terk edilmiştir.

5.5. Doğu Anadolu Bölgesi

5.5.1. Abdurrahman Gazi Türbesi (Bitlis)

Abdurrahman Gazi, Hz. Ömer zamanında 641 yılında fetih için görevlendirilen Ebü Sa’d (Said) İyaz b. Ganem b. Züheyr el-Fihri (ö. 20/641)’in ordusunda bulunuyordu (Kanık, 2018: 140)

Doğu Anadolu’yu fetheden İyaz bin Ganam’ın yanında savaşları gözlemleyerek kayıt tutan ünlü Arap tarihçi Vakidi, Fütuhuşşam adlı eserinde cennetle müjdelenen on kişiden biri olan Muaz bin Cebel’in oğlu Abdurrahman’ın, Ahlat ve Tatvan’ın muhasarası sırasında şehit olduğu bilgisini vermektedir (Arınç, 2018: 45).

Abdurrahman Gazi Türbesi, Van Gölü ve şehir manzarasına hâkim bir tepede konumlandırılmış olup, türbe yapısı içerisinde yalnızca tek bir mezar yer almaktadır.

Türbe 1974 yılında taş ustası Tahsin Kalender tarafından kümbet mimarisine uygun bir şekilde yapılmış, Selçuklu, Osmanlı mimari yapısını yansıtmaktadır. Türbenin duvarları kesme taştan inşa edilmiştir. Türbe tek katlı olup, kuzey, güney ve batı cephelerinden açılan pencerelerle aydınlanmaktadır. Pencereleri çerçeveleyen kemerlerin üst köşelerinde iki rozet ve doğu yönünde sivri kemerli nişten açılmış giriş kapısı bulunmaktadır. Kümbetin kasnağı sekizgendir. Kasnağın üzerinde saçak inmekte ve sekiz kenarlı prizmatik taş külahla bitmektedir (Kanık, 2018: 144).

Abdurrahman Gazi Türbesi'ne yapılan ziyaretler de kendi içerisinde farklılaşmaktadır. Bu çerçevede ziyaretçilerin türbeye gidişlerini psikolojik rahatlama, huzur bulma, özel istekte bulunma gibi nedenlerle sınıflandırmak mümkündür (Kanık, 2018: 145).

5.5.2. Düzgün Baba Dağı (Tunceli)

Düzgün Baba'nın asıl adı Şah Haydar (Ak Haydar)'dır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin Tunceli yöresine yolladığı halifesi Seyyit Mahmud-i Hayrani (Kureyş Baba) 'nin oğludur. Şah Haydar (Düzgün Baba), kışın hayvanlarını otlatırken her zaman doymuş ve besili olarak eve getirmiş. Bir gün babası Seyyid Mahmud-i Hayrani bu durumu merak eder. Şah Haydar ve hayvanlarının bulunduğu yere gider onu takip eder, Şah Haydar'ın çubuğunu hangi meşe ağacına değdirse hemen filizlendiğini ve hayvanların bu taze filizlerden beslendiğini görür. Duruma hayret eden babası görünmeden geri dönmek isterken, bir keçi üst üste üç kez hapşırır. Şah Haydar da keçiye dönüp "Ne oldu babam Derviş Mahmud'u mu gördün?" der ve arkasını döndüğünde babasının kendisine görünmeden gitmek istediğini görür. Şah Haydar babasına bizzat ismi ile hitap ettiği için çok utanır. Düzgün Baba Dağı olarak bildiğimiz dağlara doğru kaçır ve rivayete göre burada üç adımının izini taşıyan taşlar vardır. Şah Haydar bu dağı mekân tutar. Annesi meraklanır ve babasından müritlerini yollamasını ve onu aramasını ister. Talipler, Şah Haydar'ın yanına varır ve onu çile mağarasında ziyaret ederler ve anne babasına sunduğu hürmet ve selamı getirirler. "Durumu iyi, bir sıkıntısı yok." manasında olan "Düzgündür" derler ve Şah Haydar artık Düzgün Baba olarak anılır" (Köse, 2019: 15).

Düzgün Baba Dağı Tunceli kent merkezi ile Nazımiye İlçesi arasında kalmaktadır ve yüksekliği yaklaşık 2097 m'dir. Düzgün Babanın kabri ve çile mağarası bu dağdadır. Özellikle yaz aylarında, birçok farklı yerlerden gelen insanlar kurban ve adaklarını burada sunarlar. Düzgün Babanın makamı dağın zirvesindedir ve insanlar makamı ziyaret edip etrafında dönerler, dileklerde ve dualarda bulunurlar. Daha aşağı kısmında kurban kesilen ve kesilen hayvanların boynuzlarının yığıldığı kaya vardır. Bu noktada mumlar yakılır niyazlar ve dualar edilir, cemler yapılır. Ayrıca çile mağarasında da cemler ve inançsal ritüeller gerçekleştirilir (Köse, 2019: 16).

Yöre inancında Düzgün Baba ile dağa kaçan keçiler dağ keçisi (pezküvi) olarak bilinirken evcil olan keçiler ise "bızın" olarak adlandırılmaktadır. Bundan dolayı Düzgün Baba'ya yoldaş olan, ona dağlarda eşlik eden dağ keçileri kutsal kabul edilirken evcil olan keçiler ise daha çok geçim kaynağı olarak görülmektedir (Taş ve Kaval,2020). Düzgün Baba ziyaretinde yüzlerce

kurban boynuzunun yüksek bir kaya üzerine konularak korunduğu görülmüştür (Arslan, 2017: 122).

Düzgün Baba'nın Türkiye'deki halk anlatıları, manevi liderlik, adalet, doğa ile uyum ve insani erdemler gibi temel değerleri merkezine alır. O, halk arasında sadece bir şeyh ya da evliya olarak değil, aynı zamanda bir toplumsal lider, doğa koruyucusu (iye) ve manevi rehber olarak anılır. Bu anlatılar hem bireysel hem de toplumsal düzeyde onun etkisini gösterir.

5.5.3. Pir-i Sultan Türbesi (Elazığ)

Pir-i Davut'un soyunun nereye dayandığına dair ve zatın nereden bölgeye geldiğine ilişkin farklı yaklaşımlar/inanışlar hakimdir. Buna göre, en sağlam inanışın Pir-i Davut'un Hoca Ahmet Yesevi dergâhından yetiştiği ve dönemde Anadolu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşması için gönderilen bir zat olduğu şeklindeki inanış olduğu anlaşılmıştır. Pir-i Davut türbesinin ortaya çıkarılması ve türbe şeklinde etrafının çevrilmesi Osmanlı Dönemine rastlamaktadır. Kaynak kişilerin anlattığına göre, türbe yerinin belirlenmesi Türk Halk inanışında sıkça rastlanan rüya görme hadisesinin ardından gerçekleşmekte ve ileri gelen zengin bir kişinin ön ayak olması ile türbenin bugünkü yerinin çevrilmesi sağlanmıştır.

Pir-i Davut türbesinin ortaya çıkmasını anlatan menkıbe şöyledir: Köyde bulunan bir ailenin kadın üyesinin rüyasına gelerek “Ben filan yerde yatıyorum, benim etrafımı çevirin.” ikazıyla kadın belirtilen yeri taşla çevirmeye başlamış, Akşam rüyaya tekrar tekrar gelerek genişletmesi istenince kadın her seferinde biraz daha genişletiyor. Rüyasında tamam olana kadar bu devam ediyor. En sonunda büyük türbe şeklini alıyor. Menkıbeye göre taşla çevrilen türbeye yine rüyada onay alınıyor. Anlatılan bu hikâye yöre insanları tarafından kabul edilmektedir. Zira bahsedilen rüyanın ardından yapılan genişletme ve türbe belirleme çalışmaları esnasında bulunan ceset de bu inanışın oldukça yaygınlaşmasını ve yöre insanı tarafından kolay bir şekilde kabul edilmesini sağlamıştır (Çopuroğlu ve Çetin, 2011: 90).

5.5.4. Abdurrahman Gazi Türbesi / Habib ibni Mesleme el Fihri (Erzurum)

Erzurum şehir merkezinin güney doğusunda, Palandöken Dağı'nın doğu yamacında (Şığveler mevki) bulunan türbe, 1796 yılında Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa'nın eşi Ayşe Hatun tarafından yaptırılmıştır. Yanı başında bulunan aynı isimli camiye ise, 1847 yılında Erzurum Valisi Hacı Ahmet İzzet Paşa yaptırmıştır (Köse vd. 2009: 3).

Erzurum’da çeşitli sebeplerle Abdulrahman isminde çok sayıda kişinin ikamet ettiği ve “İhvan’dan Abdulrahman Gazi” tanımlamasının yerinde olduğu ancak bunların hiçbirinin Erzurum’da defnedilmediği belirtiliyor. Ancak “Abdulrahman Gazi” isminin bir isimden ziyade bir lakap olduğu göz önüne alındığında, uzun zamandır tarihi belgelerde ve kamuoyunda dolaşan tüm vasıflara sahip olan Habib B. Gazi adında bir isim ortaya çıkmaktadır. Bu zat, Erzurum bölgesini İslam’a açan ve az sayıda birliklerle bölgeyi yeniden ele geçirmeye çalışan Bizans komutanı Marianos’u gece saldırısında mağlup eden parlak bir sahabeydi. Başka isimleri olmasına rağmen savaş sırasında Ebu Abdulrahman ismini kullanmış ve halk arasında üne kavuşmuştur. Bizans’ın bölgeyi yeniden ele geçirme planlarına Erzurum bölgesindeki bir Ermeni isyanı tehdidinin de eklenmesiyle Muaviye tarafından vali olarak Erzurum’a geri gönderildi ve orada öldü. Çoğu tarihçi onun burada öldüğü konusunda hemfikirlerdir (Gülbüz, 2016: 125).

Türbe; ortası kemerli iki taş kubbeden oluşur. Kubbelerden açılan iki pencereden ışık almaktadır. Yan tarafında da iki pencere açılıyor. Kubbelerin altında 4,85 metre uzunluğunda yerli taştan sandukası, sarıklı serpuşlu baş taşı bulunan tek bir mezar vardır. Sanduka ve baş taşı gayet basittir. Mescit ve türbe gibi hiçbir mimari özelliği yoktur. Sandukanın hiçbir yerinde kitabe de yoktur.

Abdulrahman Gazi, halk anlatılarında sadece bir evliya olarak değil, aynı zamanda toplumun lideri, adalet savunucusu ve manevi rehber olarak anılır. Onun kerametleri, öğretisi ve halk arasındaki etkisi, çok çeşitli hikâyelerde anlatılmakta olup, bu anlatılar halk arasında manevi öğretileri ve toplumsal değerleri yaymak için önemli bir araç olmuştur. Abdulrahman Gazi’nin halk anlatılarındaki rolü, insan sevgisi, hoşgörü, adalet ve manevi güç gibi evrensel değerlere dayanmaktadır.

Abdulrahman Gazi’nin kerametlerinden birisi şöyledir: Türbeye 1 km kadar mesafede bir rampa bulunmaktadır. Bu rampada otomobiller çalışmadıkları hâlde, sanki gaza basılıyormuşçasına yukarıya, yani türbeye doğru gidebilmektedir. Bu durum, şimdiye kadar hep Abdulrahman Gazi’nin kerameti olarak değerlendirilmiştir. Ancak şimdilerde bunun bir manyetik alan etkisinden kaynaklandığı görüşü daha çok dillendirilmektedir (Köse vd. 2009: 3).

Manevi nedenlerle ziyarete gelen ziyaretçiler, yalnızca manevi sevinç ve ilham almak için dua eder ve yalvarırlar. Bu ziyaretçiler üç ihlas ve Fatiha okuyup, Abdulrahman Gazi’nin ruhuna bağışta bulunur, kabrini ziyaret eder ve hiçbir şey talep etmeden ayrılırlar. Dünyevi

amaçlarla buraya gelenler, gittikleri yerden doğrudan bir şey talep etmezler, asıl dertlerini Allah'a sorarlar. Bu amaçla türbeler çeşitli uygulamalarda araç olarak kullanılmaktadır. Ziyaretçi yoğunluğuna ve ziyaret nedenine bağlı olarak bu tür bir ziyaretin amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. “Hastalıklardan şifa bulmak (ağrılar, astım, yatalak hastalıklar, kanser vs.)
Cuma günü kurban kesilip sadaka verilir, şifalı sudan içilir.
2. Sınavlarda başarılı olmak
3. Rüyasında görmek. (“Davet olunmak” diye tabir edilen bu durumda Abdurrahman Gazi’yi hiç tanımayanlar bile rüyasında görüp türbeyi ziyaret etme zorunluluğu hissediyor.
4. Yatırın tavsiyesini almak (bazı kimseler yatırın tavsiyesini almak için gelip bir müddet burada uyurlar. Yatır bu insanlara tavsiyede bulunur.
5. Kısmet açmak (Bunun için türbe camiinin minberinin etrafında 7 kere dönmek gerekir. Gerçekleştikten sonra da sadaka verilir.
6. Düşük doğum yapmamak.
7. Yaşamayan çocuklarının yaşamasını sağlamak (Bunun için çocuk doğduğu yıldan itibaren yedi yıl kurban kesilir, kurbanın kanına çocuğun ayağı bastırılır ve arkası dönmeden oradan ayrılır.
8. Yeni doğan bebekleri ziyarete getirmek. (Bu ziyarette bebek türbe taşına el sürdürülür.
9. Ailevi sorunları çözmek.
10. Gece korkan çocukları korkudan kurtarmak.
11. Gözü görmeyen gözünün açılmasını sağlamak. (Bunun için de hastanın bir müddet türbede uyuması gerekir.
12. Çocuk sahibi olmak (Bunun için de türbe etrafında 9 kere dolaşılır, 80 türbeye atlet bırakılır, 7 cuma 7 türbe ziyaret edilir.
13. Konuşamayanların dilini çözmek (Bunun için Abdurrahman Gazi camiinin minberinin etrafında 7 kere dönülür.
14. Uğursuz düğünden kurtulmak.

15. Mahkemeyi kazanmak.
16. Psikolojik sorunlardan kurtulmak.
17. Küskünlerin barışması.
18. Askere gidenlerin sağ-salim dönmesi.
19. Erzurum’a tekrar gelmemek (bu amaçla daha çok üniversite öğrencileri ziyaret ediyor.)
20. Hayırsız kocadan kurtulmak (Bunun için cuma günleri 4444 defa tefriciye duası okunur.
21. Sakatların yürüyebilmesi (Bunun için de eller türbe taşına sürülüp sakat çocuk sıvazlanır.)
22. İş, araba, ev sahibi olmak, borçtan kurtulmak vs. tüm sıkıntılar için türbe ziyaret konusu olmaktadır” (Köse vd. 2009: 3).

Türbe ziyaretlerinde yapılan herhangi bir duanın veya dileğin gerçekleşmesi için şu uygulamalar yapılmaktadır. Türbe cami minberinin örtüsü öpülür “La ilahe illallah” sözü söylenir. Diğer bir uygulama ise şöyledir; Türbe caminin minberinin etrafında 7 kez salavat getirilerek dönülür, her tur sonunda minberin sağ köşesinde durup dilek yenilenir ve 7 tur sonunda da 4 rekât namaz kılınır.

Rivayete göre; gözleri görmeyen bir kız çocuğu türbeye getirilip uyutulur. Dışarıda kurban kesilip eti yeninceye kadar uyur. Uyandığında elinde sımsıkı tuttuğu yeşil bir yaprak bulunur. Bu yaprağı bir “Dede”nin verdiğini söyler. Bu dede de Abdurrahman Gazi’dir. Bu yaprağı sürekli üstünde taşır ve gözleri açılır (İçli, 2007: 233).

5.5.5. Şeyh Ahmed Türbesi (Bingöl)

Bingöl’e 17 km uzaklıktaki Göltepesi (Çan) köyünün mezarlığındadır. 1815 yılında Çan köyünde doğan Şeyh Ahmed el-Şani, ilimlerini Kadiri şeyhi reisi olan babası Şeyh Eyyub ve Molla Muhammed Kazi’den almıştır. Şeyh Ahmed, Kadiri geleneğinden gelen bir aileye mensuptu ancak 1830 yılında Nakşibendi Ali Septi’nin izniyle Nakşibendi mezhebi’nin Hâlidî kolundan Septi ailesinin 32. şeyhi oldu (İrmak, 2018: 47).

1815-1885 yılları arasında yaşadığı tahmin edilen Şeyh Ahmed’in türbesi, özellikle mimarisi ve uzun taş sütunlarıyla etkileyici olan Bingöl’ün tarihi eserlerinden biridir. Türbenin yapısı tüm Bingöl Ovası’na bakmaktadır. İnsanlar hâlâ mezarı sık sık ziyaret ediyor. Şeyh

Ahmed'in Türbesi, yürüme bozuklukları, cilt bozuklukları, kas rahatsızlıkları vb. şikâyetleri olan kişilerin olduğu gibi hasta kişilerin de sıklıkla ziyaret ettiği bir türbedir. Cilt hastalıkları olan kişiler, mezar içinde cildin etkilenen bölgelerine yeşil mezar bezi sürmenin kendilerini iyileştireceğine inanırlar. Ayrıca epileptik nöbet geçiren veya herhangi bir nedenle sürekli bayılma gibi ruhsal sorunlar yaşayan kişiler de iyileşme arayışındadır (Goral ve Bükey, 2022).

Şeyh Ahmed hakkındaki halk anlatıları, onun evliya, manevi rehber ve toplumun huzurunu sağlayan bir şahsiyet olarak halk arasında kabul gördüğünü göstermektedir. Onun kerametleri, hastalıkları iyileştirme, bereket getirme, düşmanlara karşı manevi koruma sağlama ve doğayla uyum içinde yaşama gibi konular etrafında şekillenmiştir. Şeyh Ahmed'in türbesi, bugün hâlâ halk tarafından manevi destek almak, dua etmek ve şifa bulmak için ziyaret edilen kutsal mekânlardan biridir.

5.5.6. Kara Baba Ziyareti (Bingöl)

Bingöl'ün Sancak ilçesine bağlı Büyük Baş Köyü yakınındaki, adını bulunduğu tepeden alan bir ziyaret yeridir. Kara Baba, Müslüman ordusuyla birlikte fetihlere katılmış ve askerleriyle birlikte bir tepede şehit olmuştur. Ziyaretin yapıldığı bölgeyi halk duvar örmek suretiyle çevrelemiştir. Yan yana dört mezar bulunmaktadır. Bazı rivayetlere göre Ruslar bölgeye gelmiş ancak şehre girememişlerdir. Çünkü gece boyu Karababa Tepesi'nden Rus birliklerine topçu ateşi açılmış ve Rus askerleri geri çekilmek zorunda kalmıştır (Irmak, 2018: 902)

Bu bölgede Kala Baba'nın buluşmak istemeyen ziyaretçiler üzerinde kuvvetli ve şiddetli rüzgârlar yarattığına ve ziyaretçilere yılan şeklinde görüldüğüne inanılmaktadır. Tarihe göre, beyaz saçlı ve sakallı siyah bir adam olan Baba, beyaz bir elbiseyle mezardan kalktı, yakındaki bir su birikintisinde banyo yaptı ve mezara geri döndü. Kayıp bir adam siyah bir kadına bir şey aramak için gelir. Haftanın perşembe günü Kala Baba'nın türbesini ziyaret ederek kurban keserler. Kurban etinin bir kısmı yenir, bir kısmı da fakirlere dağıtılır (Irmak, 2018: 903)

Yörede Kara Baba'nın yanına gelmesini istemediği kişiler için uğultulu ve şiddetli bir rüzgâr çıkardığına ve onlara yılan suretinde görüldüğüne inanılmaktadır. Anlatıya göre; saçlı ve sakalı bembeyaz olan Kara Baba, üzerinde beyaz kıyafetleriyle mezarından kalkarak ziyaretin yakınlarında bulunan bir sudan abdest alır ve tekrar mezarına dönermiş. Eşyası kaybolan kişi eşyasını bulmak için Kara Baba'yı ziyaret etmektedir. Kara Baba türbesi haftanın perşembe günleri ziyaret edilmekte ve kurbanlar kesilmektedir. Kurban etinin bir kısmı yenilmekte bir kısmı da fakirlere dağıtılmaktadır (Irmak, 2018: 903)

5.5.7. Ebü'l-Hasan Ali bin Ahmed (Ca'fer) el-Harakani (Kars)

Türkmen alpereni, yaklaşık olarak 963-1033 yılları arasında yaşamıştır. Harakani, o zamanlar “kültür merkezi” olarak adlandırılan ve Selçuklu İmparatorluğu’nun ilhak ettiği batı Horasan ilinin Bestam şehrinin Harakan köyünde doğdu. 11. yüzyılda Selçuklu akınları sonucu Anadolu’ya yürüyen Türk komutanlarından Harakani, Kars’ta yaşıyordu. Yakuni Dağı’nın eteklerinde Bizans birlikleriyle yapılan savaşta yaralandı. Savaşmak için geldiği Kars Kalesi önünde şehit oldu. Harakani’nin Türk-İslam tarihinin en parlak dönemlerinden birinde yaşadığını vurgulamak gerekir. Aslında kapsanan yıllarda Oğuz Türkleri de vardı. Halkın çoğunluğunun İslamlaştığı, bilimsel ve idari faaliyetlerde üstün olduğu bir dönemde hayatta kaldılar. Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli görevler üstlenen ve “Alpar Evliyalarından” biri olan Ebru Hasan Harakani’nin şehadetine dayanmaktadır. Zamanla halk onu bir “aziz” olarak görmeye başladı. Onun bir mutasavvıf olduğuna dair pek çok bilgiye Kalakani’nin eserlerinde de rastlamak mümkündür. Harakani’nin halk arasında varlığı nedeniyle kendisinden sonra yaşayan iki mutasavvıf üstad Ahmet Yebi ve Mevlâna’nın manevi öğretmeni sayılmaktadır (Diken, 2021: 399).

Harakani Türbesi olarak bilinen bu türbe ile ilgili pek çok rivayet vardır. En meşhur rivayet ise ”Karakani’nin Osmanlı Türk askerlerinin rüyalarında görüldüğü”dür. Aslında Harakani’nin buna karşılık gelen rüyasında. Askerlerine “mezarının yerini” açıkladığı söyleniyor. Dönemin Osmanlı Sadrazamı Lala Mustafa Paşa,1579 yılında Harakani’ye ait bugünkü kubbeli türbeyi yaptırmıştır.

Evliya Çelebi’nin anlatısına göre Ebü'l-Hasan-ı Harakani, bir gece hafızın birisinin rüyasına girerek kabrinin bulunduğu yeri ve işaretini gösterir, sabah olunca rüya Lala Mustafa Paşa’ya anlatılır, rüyada denilen yapılmıca kabri ve bozulmamış bedeni bulunur.

Türbe dikdörtgen biçiminde olup üç küçük pencere bir kapısı vardır. Eski yazılı taş 403 kitabe kapı üzerine alınmıştır. Mezarın üzeri çinko ile kaplıdır. Türbenin yanı sıra 21 mezarlı bir şehitlik vardır (Kalafat, 2003: 45).

İlgili türbe; geçmişten bugüne kadar süregelen bir zaman dilimi itibariyle, üzerinde yapılan ufak tefek yenilemeler doğrultusunda bugüne dek ulaştırılabilmektedir (Diken, 2021: 400).

Hafız Kurban Yurtsever Efendi’den nakledilen bir menkıbesi şöyledir.

“Merhum Hafız Kurban Efendi şöyle anlatırdı: Rusların Kars’ı işgal ettikleri dönemdi. Ben o sırada Evliya Camii müezzinliğine bakıyordum. Caminin

kapısının anahtarı büyük bir frengi idi. Daima kuşağında gezdirdiğim için bu büyük anahtar pırlanta gibi parlardı. İkinci ezanını okumak için minareye çıkmıştım ki, şerefenin içinde sağa sola bakıp emniyetimi kontrol edeyim dedim. İleriye baktım ki, beş on Ermeni tam karşı evlerin üstünde sipere yatmış beni şerefede vuracaklar. O anda Rabbime sığınıp ezanı okumağa başlamak niyeti kalbime geldi. Yanımda birinin dolaştığını hissettim. ‘Acaba bu da kim?’ diye yanıma bakınca Ebu’l-Hasan Harakani’yi gördüm. Bana ‘Oğlum belindeki anahtarı onlara doğru tut’ dedi. Hemen güneşin parlak devri çıkarken onlara doğru bir tabanca tavrı verip tutunca o Ermeniler nefeslerini karşı caddelerde aldılar ki, ben sağa sola bakıp, o zatı aradığımda kimseyi yanımda bulamadım. Ve böylece ölmekten kurtularak aşağı indim” (Bayraktar, 2019: 129).

Bugün Kars yöresi ve çevresinde yaşayanlar için fizik-ötesi olağanüstü kutsal gücün kaynağı olan Ebu’l- Hasan Türbesi bu özelliğiyle insanları kendilerine çeken bir cazibe merkezidir. Bu kutsal mekânın feyz ve bereketinden medet umulduğu için halkın rağbeti giderek artmaktadır. Halkın bu kutsal mekânı ziyaretinin sebepleri arasında akla ilk gelenler ihtiyaçlar ve saygıdır. Dilekler çok çeşitli olmakla beraber bunların bir kısmı şu şekilde sıralanabilir: şifa bulma, çocuk sahibi olma, doğacak çocuğun cinsiyetini bilme, yağmur duası, kısmetin açılması, mala, mülke, servete sahip olma, kayıp eşyanın bulunması, kötü alışkanlıklardan kurtulma, iş bulma, askere gidenlerin sağ salim dönmesi, sınavlarda başarılı olma, tabii afetlerden, kazadan, beladan korunma.

5.6. Güneydoğu Anadolu Bölgesi

5.6.1. Safvan Bin Muattal Türbesi

Samsat ilçesine bağlı Taşkuyu köyünde bulunan türbe, bir tepenin üzerine inşa edilmiştir. Yöre halkının ‘*Sahabe-i Paki*’ şeklinde isimlendirdiği Safvan Bin Muattal, Ben-i Süleym Kabilesi’nde doğmuş, Hz. Peygamberin hicretinden yaklaşık 4 yıl sonra Medine’ye gelerek müslüman olmuş bir sahabedir. Zor zamanlarda Müslüman olan Safvan Bin Muattal, Hz. Peygamber tarafından ‘Sakatu’l-Ceyş’(ordu artçısı) olarak görevlendirilmiştir. Hz. Muhammed tarafından “Onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmem” hadisi ile şerefendirilmiştir.

Ayrıca İslam tarihinde ‘İfk Olayı’ olarak bilinen olaya adı karışmış ve bu olayda adı ayetlerle temize çıkarılmıştır. İslam ordusu ile birlikte Şam, Irak ve Cezire çevresine yapılan

sefere katılarak, Urfa civarına gelmiştir. Ordunun bir kısmı doğuya Diyarbakır bölgesine, bir kısmı da kuzeye, yani Adıyaman bölgesine yönelmiştir. 640 tarihinde Adıyaman bölgesine yönelen ordunun başında, Hz. Safvan Bin Muattal bulunuyordu. Bölgenin fethedilmesinden sonra, buraya yerleşmeye karar vermiştir. Emeviler döneminde yöreye vali olarak görevlendirilen büyük sahabe, ömrünün kırk yılını burada geçirmiş ve İslamiyet'in yayılması sırasında, Bizanslılarla yapılan savaşta yaralanmış ve bu topraklarda 679 tarihinde şehit düşmüştür. Bir diğer rivayet Anadolu'nun fethedilmesi sürecinde Samsat'ta bulunan Ermeni devleti ile savaşırken şehit düştüğü ve bugün bulunduğu yere defnedildiği şeklindedir (Cebe, 2016: 65).

Safvan bin Muattal, Hz. Peygamber'in birçok gazvesine katılmış cesur bir sahabedir. Uhud, Hendek ve diğer savaşlarda büyük kahramanlık göstermiştir. Bazı kaynaklarda, onun duasının kabul edildiğine dair rivayetler geçmektedir. Ancak, klasik anlamda keramet sahibi bir veli olarak değil, sahabe fazileti ve sadakatiyle ön plana çıkmaktadır.

Onun savaş meydanındaki cesareti ve sadakati, bir sahabe olarak en büyük faziletlerinden biridir. Rivayete göre burada tövbe edip adak adayan iftira mağdurları kısa zamanda huzura erip sıkıntıdan feraha çıkmaktadır.

5.6.2. Ebu-Zer-i Gaffari Türbesi (Adıyaman)

Yenbu ismindeki liman şehrinin yakınlarında oturmakta olan Beni Gıfar kabilesinin bir ferdidir. Hz. Muhammed (SAV) Medine'ye hicrete gidinceye kadar kabilesinde kalmış fakat daha sonra kendisi de Medine'ye hicret etmiştir. Mensup olduğu kabile yağmacı, baskın yapan ve yol kesen bir kabile olduğundan rivayete göre kendisinin de kabileye mensupken bu davranışlarda bulunduğu söylenir. Hz. Muhammed'in (SAV) İslamiyet'i tebliğ etmeye başladığı zamanlarda Mekke'de birinin peygamber olduğunu söylediği haberini aldı ve durumdan haberdar olmak için kardeşini Mekke'ye gönderdi. Kardeşi tüm bilgilerin doğru olduğunu ve birinin kendisini peygamber diye tanıttığını söylediğinde kendisi gitmek istedi ve yola koyuldu. Kabilesini tamamen bırakıp Mekke'ye geldikten sonra Müslüman olan Ebu Zer El-Gıfari ilk Müslümanlardan biri ve yaşamı boyunca da Hz. Muhammed'in en iyi sırdaşlarından biri olmuştur.

Adıyaman-Kahta karayolu üzerindeki Ziyaret köyü civarında bulunan türbe IV. Murat'ın Bağdat Seferi dönüşünde, onun emriyle yapılmış 1725 tarihinde de yenilenmiştir. Kapısındaki yazıt Hicri 1136 tarihli dir.

Ebu Zer el-Gaffari (r.a.), İslam'ın ilk yıllarında önemli bir sahabe olarak tanınmış, cesareti, dürüstlüğü ve adalete olan bağlılığıyla ünlüdür. O, özellikle yoksulların ve ezilenlerin savunucusu olarak bilinir. Ebu Zer'in kerametleriyle ilgili rivayetler, genellikle onun Allah'a olan derin bağlılığı, sadakati ve ahlaki mücadelesiyle ilişkilidir. Ancak klasik anlamda “kerametler” anlamında çok fazla spesifik olay anlatılmamaktadır. Yine de bazı rivayetlerde onunla ilgili kerametler bulunmaktadır.

- Özverili Müslümanlık ve Dürüstlük:
- Adalet ve Doğrulukta Direnmesi:
- İslam'a Övgü ve Misyonerlik:
- Özellikle Bedir Savaşındaki Kahramanlık:
- Vefatından Sonraki Kerametler:

Ebu Zer'in vefatından sonra da ona olan sevgi ve bağlılık devam etmiştir. Bazı kaynaklara göre, onun türbesi ziyaret edilince orada dua edenlerin dualarının kabul olduğu rivayet edilir. Ancak bu tür rivayetler daha çok halk arasında duyulmuş menkıbelerdir.

Ebu Zerr el-Gıfari hakkında halk arasında anlatılan menkıbeler, onun cesaretini, adalet anlayışını, zenginlik karşısındaki duruşunu ve sade yaşam tarzını öne çıkarır. O, halk arasında hakikatin ve adaletin simgesi olarak kabul edilir ve onun hayatı, birçok insan için örnek alınması gereken bir model olarak görülür. Özellikle zenginlik karşısındaki eleştirileri, fakirlere olan şefkati ve İslam'a olan bağlılığı, onun halk anlatılarındaki en belirgin özellikleridir.

Hicret'in 31. senesinde artık ölüme iyice hazırlanmıştı. Yeni bir elbiseye ihti-yacı olduğu söylendiğinde, “Bana elbise değil, kefen lazım!” diyordu. Yakında Resülullah'a kavuşacağını söylüyordu. Yanında hanımı ile bir tek hizmetçisi vardı. Onlara, “Ölünce beni yıkayıp kefenleyin, sonra da yolun ortasına koyun!” diye vasiyet etti.

Çocuğunun olmasını, çocuklarının evlenmesini isteyenler veya başka dileği olanlar buraya gelip adak adamaktadırlar. Dileği gerçekleştirenler kurbanlarını keserek burada pişirip türbede bulunanlara ya da türbenin bulunduğu yerde kesip eşine dostuna dağıtır. Çocuğunun olmasını dileyip dileği kabul olanlar oğullarına bu zatın adını verirler. Bu sebepten Adıyaman'da “Abuzer” ismi çoktur. Ayrıca sünnet olan çocuklar veya evlenen çiftler düğün günü bu ziyarete getirilir ve burada dualar okunur (Özcamus, 2007: 76).

5.6.3. Şeyh Salih Türbesi (Urfa-Birecik)

Caminin içerisinde Abdulkadir Geylani'nin oğlu olan Şeyh Salih'in türbesi bulunmaktadır. Abdulkadir Geylani Hazretlerinin oğlu olduğu yazıyor olsa da halk arasında torunu olduğu da söylenmektedir.

Türbe, Eski Mardin'de, Yeni Yol Caddesi'nde, Necmettin Mahâllesi'ndedir. Türbe mezarlığın içinde yer almaktadır. Türbenin giriş bölümü üç sivri kemer açıklığına sahiptir. Bu kemerli açıklıkların önleri demir kapılarla kaplıdır. Türbe, kare mekânlı ve küçük bir yapı olup örtüsü kubbedir. Kubbe türbeyi içten tamamen kaplamaktadır. Kubbeye geçişlerde tromplar kullanılmıştır. Ayrıca tromplar pembe ve yeşil renge boyanmıştır. Kubbe içten ve dıştan oldukça sadedir. Kubbe dıştan küçük, kesme taş ve tuğladan yapılmış ve koyu yeşile boyanmıştır (Yeşilbaş ve Irmak, 2023: 145).

Şeyh Salih hakkında halk arasında anlatılan menkıbeler, onun manevi rehber, şifa dağıtan, bolluk ve bereket getiren, düşmanlara karşı koruyan ve mazlumlara yardım eden bir veli olduğunu göstermektedir. Onun türbesi, bugün hâlâ birçok kişi tarafından dua etmek, şifa bulmak ve manevi destek almak için ziyaret edilen kutsal mekânlardan biri olarak kabul edilir.

Şeyh Salih el-Cerrah'ın hayatı, dünya malına karşı büyük bir zühd içinde geçmiştir. İslami ve tasavvufi öğretilere sadık kalarak, zaman zaman fiziksel olarak şifalı etkiler gösterdiği rivayet edilmiştir. Halk arasında onun, özellikle zayıf düşen ya da hastalıkları olan insanlara karşı göstermiş olduğu manevi şifa önemli bir keramet olarak kabul edilir.

Efsanevi Bir Görüşme: Bazı menkıbelerde, Şeyh Salih'in rüyasında bir melekle konuştuğu anlatılır. O melek ona, Allah'ın katında yüksek dereceler kazandığını bildirmiştir. Bu tür rüya ve vizyonlar, onun yüksek manevi mertebesini ve Allah'a olan yakınlığını gösteren rivayetlerdir.

Türbenin ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı hakkında bilgi yoktur. Her Perşembe günleri halk tarafından buralar ziyaret edilmektedir. Adaklar adanır, kurbanlar kesiliyor. Ayrıca bu türbeye çocuğu olmayanlar, çocuğu geç yürüyen, geç diş çıkaran çocuklarla, engelli kişiler için adak adanır ve kurban kesilir, medet umulur cuma günleri ziyaret için açılan türbeyi gelenler; dileklerde bulunur, adak adarlar Eskiden Çaput bağlansa da şimdi çaput bağlanması yasaklanmıştır. Ayrıca duvarlara taş sürterlerdi ve eğer taş duvarı tutarsa duasının gerçekleşeceği söylenirdi. Günümüzde bu ritüel de yasaklanmıştır. Cami duvarlarına kına yakılır ve duvara sürülür, namaz kılınır. Yan tarafta bulunan Şirin Dede ve Şeyh Salih türbeleri yan yana olduğu için iki türbede aynı kişiler tarafından ziyaret edilmektedir. İki türbede yatan

kişilerinde büyük evliyalar olduğu bilinmektedir. Halk tarafından fazla rağbet gören türbe, eskisi gibi ziyaret edilmese de hâlâ yoğun olarak ziyaret edin türbelerdendir. Sadece cuma günleri Türbe kapısı saat 10:00 ile 14:00 arası ziyaret edenler için açılmaktadır. Türbede bir kuyu bulunmaktadır. Kuyu önceden yağmur suyu ile dolarken şimdilerde ise şebeke suyu ile doldurulmaktadır (Uyar, 2019: 38).

5.6.4. Sultan Şeyhmus Türbesi (Mardin)

Türbede H. 470-560 yıllarında Mardin’de yaşamış ve Hz. Ömer’in neslinden gelen asıla adı Musa Bin Mahin El Mardinî’dir. Sultan Şeyhmus’un Şeyh Abdulkadir Geylani’nin arkadaşı ve teyze oğlu olduğunu söylemektedir (Uyar, 2019: 39).

Zatın Mardin’de çıkan büyük bir yangını asası ile söndürdüğü, Abdulkadir Geylani Hz’nin. 39 müridiyle birlikte bir gün Mardin’e kendisini ziyarete geldiğinde abdest almak için su bulamaması üzerine Sultan Şeyhmus’un yere asasını vurarak yerden kırk çeşme çıktığı ve bu çeşmelerden akan suyun Zemzem suyu olduğu rivayet edilir. Başka rivayet de bugün Mardin’de “İnekler Çarşısı” olarak anılan çarşıda geçmektedir: Rivayeti kk 12’den kısaca özetlemek gerekirse; Sultan Şeyhmus çarşıda gezerken bir kasabın tartıda hile yaptığını fark etmiş. Bunu kasaba söylediğinde kasabın hakareti ile karşılaşmış. Bunun üzerine evliyanın duasıyla çengelde askıda bulunan inek yeniden canlanmış, o gün bugündür çarşının adı “inekler çarşısı” olarak anılmaktadır (Balıkçı, 2019: 1026).

Rivayete göre Sultan Şeyhmus Türbesi’nde dilek yerleri aşama aşamadır. Beşinci aşama çocuk istemeyle ilgilidir. Dilek gerçekleşip çocuk doğduğunda türbeye götürülür, annesi beşiği ilk burada sallar. Çocuk kız ise Sultan, erkek ise Şeyhmus adını alır. Sıklıkla olmasa da erkelere de Sultan adının verildiği görülür (Sakaoğlu, 2001: 879).

Sultan Şeyhmus türbesi, genellikle ruh ve akıl hastaları, çocuğu olmayan yahut çocuğu olduğu hâlde yaşamayan kadınlarca ziyaret edilir (Beysanoğlu, 1981: 7). Ziyaretçiler, dualarının kabul olması için veya kabul olduktan sonra, burada kurban kesip yemek pişirirler ve oradaki tanıdık-tanımadık herkesle yemeklerini paylaşırlar. İsteklerinin gerçekleşmesi durumunda, ona hayır hasenat kabilinden, o mekânda veya uzaktaysa kendi bulunduğu yerde adağını yerine getirmek, kurban kesip pişirmek ve paylaşmak, bir sorumluluk mahiyetinde algılanır. Bunun her yıl tekrarlanması, ilgili kişinin adağına bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Bazıları ise yılda bir defa olmak üzere en az yedi yıl boyunca adak kurbanı kesmektedir. Aksi durumda gerçekleşen arzusun tekrar ellerinden alınacağı inancı hakimdir ki, bu karşılıklı öznelerin mübadelesi/hediyeleşmesi gibidir. Öyle ki doğan çocuklarına Sultan

ve(ya) Şeyhmus isimlerinin verilmesi, beklentinin gerçekleştiğine işaret etmekle birlikte, bunun karşılığı değerindedir (Yeşilmen, 2018: 267).

Sultan Şeyhmus türbesinde duvara çakılı durumda olan üç demir çubuk vardır. Karşı taraftaki duvarda ise üç adet halka bulunur. Ziyaretçiler dua ettikten sonra halkayı demir çubuğa atarlar. Halka geçerse dileğin olacağına inanırlar. Aynı türbede bir de tövbe odası bulunmaktadır. Suç işleyen ya da günahkâr olanlar türbede bulunan tövbe odasına gelerek burada af dilerler. Genellikle suç işleyenler bu odada tövbe ettikten sonra polise teslim olmayı tercih etmektedirler. Bu türbedeki bir başka ilgi yaygın uygulama da zikir çekmedir. Dilek ve adakların yerine getirilmesinden sonra dilek sahipleri gruplar hâlinde büyük bir ateşin etrafında toplanırlar. 1001 taneli tesbihi çekerken “Allah” sesleriyle bir yöneticinin eşliğinde saatlerce zikir yaparlar (Tanyu, 1967: 58).

5.6.5. Hacı Koreş Türbesi (Gaziantep)

Hacı Koreş olarak bilinen zatın gerçek adı Mahmut’tur. Gösterdiği kerametler nedeniyle Mahmud-Kebir olarak anılmıştır. Soyunun Yedinci İmam Musa Kazım’a dayandığı bilinmektedir. Koreşan aşiretinin Tunceli/ Mazgirt’e göç edenlerinin içinde Hacı Koreş de bulunmaktadır. O dönem yetişkinlik çağında olan Hacı Koreş Alaeddin Keykubat’la tanışır ve çeşitli kerametlerini göstererek Seyyid soyundan olduğunu ispatlar. Bunun üzerine Alaeddin Keykubat Seyyid soylu şeceresini onaylayarak “Nereye yerleşmek istiyorsan oraya yerleş” der. Hacı Koreş asasını atar ve asa Nazimiye’de bulunan Zeve köyüne düşer. Belli bir süre Zeve’de yaşadıktan sonra Hâlep ve Mısır ve Anadolu’nun çeşitli yerlerini dolaşmış, yaşlılığında ise Gaziantep-Adıyaman bölgesine yerleşmiştir.

Hacı Koreş Türbesi Gaziantep’in Yavuzeli ilçesine bağlı olan Bülbül köyünde Hacı Koreş Türbesi yerleşim alanlarına uzak, geniş bir mezarlığın içinde yer almaktadır. Mezarlık içinde bulunan türbeyi, diğer mezarlardan ayırmak için türbenin etrafı duvarla örülmüştür. Türbenin bahçe giriş kapısı dar ve alçaktır. Hacı Koreş’in mezarının bulunduğu türbenin ana yapısı yöreye özgü taşlarla inşa edilmiştir. Yaklaşık üç metre genişliğinde ve üç metre uzunluğunda kare biçiminde ana gövdeden oluşmaktadır. Ana gövdenin üzerinde kubbe bulunmaktadır. Ana gövde beyaz kesme taştan, kubbe ise demirden inşa edilmiştir. Geleneksel bir yapı arz eden türbe zamanla tahrip olmuş, özgün yapısı zamanla bozulmuştur.

Hacı Koreş’in kerametleri ile anlatılardan bir tanesi şu şekildedir:

“Osmanlı, Hacı Koreş’e büyücü diye kırk tane askerini gönderir. Bunlar Hacı Kureş’in yanına gelip ‘Atlarımızın karnı da bizim karnımız da aç. Bizim karnımızı doyuracaksın’ derler. Hacı Koreş de bir sofuya biraz buğday koyar, küçük bir kazanda da yemek yapar. Adamlar “Bizi bunla mı doyuracaksın?” derler. O da ‘Siz yiyin’ der. Oradaki askerler yer, yer kazanda yemek bitmez. Hepsinin karnı doyar. O zaman Hacı Koreş’in büyük bir zat olduğunu anlarlar” (Korkmaz, 2021: 198).

Kaynak kişiler ise kurbanla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Öncelikle buraya geliş amacımız, atamızı ziyaret etmektir. Daha önce bir dilek dilemişizdir, kabul olmuştur. Onun için bir adağımız vardır. Hacı Koreş’in vesilesiyle burada keseriz. Ya da hiçbir dileğimiz olmadan da kesebiliriz. Kurbanı bir gün önceden ya da kendimiz yetiştiririz. Kurbanı güzelce süsleriz. Sabahın erken saatinde Dedemizin verdiği duayla birlikte tığlarız. Buraya gelen herkes kurban tığladığı için öğlene kadar bu işi yaparız” (Korkmaz, 2021: 204).

“Kurbanlarımızı sabah erkenden tığlarız. Buraya gelenlerin çoğu akraba olduğu için her ailenin bir ağacı vardı. Bütün sülale kalabalık bir şekilde orada oturur. Biri kesmezse diğeri keser mutlaka. O yüzden bütün aile kesmiş sayılır. Kurbanı tığladıktan sonra ağacımız altına getirir, parçalarız. Ciğerini sabah kahvaltısı olarak tüketiriz. Çünkü bu bir gelenektir. Diğerini de öğlen haşlama yaparız. Burada herkes kestiği için dağıtmaya gerek kalmıyor. Kestiğimizi bütün sülale olarak yiyoruz. Bazen de buraya tek başına gelenler oluyor, onları da soframıza davet ediyoruz” (Korkmaz, 2021: 205).

“Ziyarette kurban kesmek bizim için çok önemlidir. Ziyaret demek kurban demektir. Sabah kestiğimiz kurbanları parçalarız. Parçaladığımızı ağaca asarız, kanını da ağaca süreriz. Haşladığımız ya da pişirdiğimiz etten mutlaka ateşe de atarız. Ateş hakkı derler. Önceden beri yaparız” (Korkmaz, 2021: 205).

5.7. Marmara Bölgesi

5.7.1. Ahi Edebalı Türbesi (Bilecik)

Şeyh Edebalı Türbesi Bilecik ili merkez ilçe İstiklal Mahallesi Edebalı sokak Tabakhane deresindedir. Türbede Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey'in Kayınpederi olan Ahi şeyhi Edebalı (ö.726/1326) kızı Mal hatun ve akraba ve müritleri ile birlikte yatmaktadır. Şeyh Edebalı, mutasavvıf ve ilk Osmanlı kadısı ve müftüsüdür. Dönemin birçok fakih ile görüşmüş, onlardan ders almış ve çok sayıda talebe yetirtirmiştir. Önde gelen öğrencilerinden, aynı zamanda damadı Dursun Fakih, Şeyh Edebalı'den sonra Osmanlı Devleti'nin ikinci müftüsü ve kadısı olmuştur (Yılmaz,2017: 27).

Orhangazi tarafından yaptırılmış olan türbe başlangıçta kubbeli iken Yunanlıların çıkarmış oldukları yangında tahrip olunca ahşap örtülerle örtülmüştür. Türbenin yanındaki oda mihraplı olup tavanı 19. y.y sitilindeki ampir üslubundadır. Üzerindeki 1889 tarihli Sultan Abdülhamit tuğrası onarım tarihine işaret etmektedir. Ana kubbeli bölüm kare biçimindedir. Tek bir girişi olan türbenin yanlarında eyvan ve duvarlarında değişik işçilik gösteren pencereleri vardır. İşçilikler 16. ve 17. yüzyıl sanatını yansıtmaktadır. Türbenin bahçesinde “Dilek Ağacı” vardır. Türbede kurbanlar kesilir, dilekte bulunulur. Ziyaretçilerin çoğunluğu türbede yatanların ruhuna Allah rızası için dua ederler. Türbede mevlüt okutulduğu da olur. Türbe ile ilgili rivayetlere göre; akşamdan doldurulup konulan testilerin sabahleyin boşandıkları, geceleri türbede manevi bir ışığın yandığı, kurtuluş savaşı döneminde türbeyi yıkmak isteyen işgalcilerin muvaffak olamadıkları, 1974 yılı Kıbrıs harekâtına bu ulu zatların da katıldıklarına inanılmaktadır

14. yüzyıla tarihlendirilen türbe yapılan onarımlarla tamamıyla yenilenmiştir. Eskişehir halkı, türbeye yaptıkları ziyaretlerle, Ahi Edebalı'nın manevi şahsiyetini hâlen yaşatmaktadırlar. Adak yapılan türbe tek katlı, dikdörtgen planlı, kubbe ile örtülüdür. Türbenin doğu cephesinde eksenden kuzeye kaymış basık kemerli giriş kapısı yer alır. Kapının iki tarafında dikdörtgen levhalar içerisinde günümüzde çoğu silinmiş olan, Arap alfabesinde yazılmış okunması zor yazılar bulunmaktadır. Güney ve batı cephelerinde eksende basık kemerli birer pencere yer alır. Kuzey cephesinde açıklık yoktur (Altınsapan ve Parla,2020: 3).

İç mekânda kubbeyi taşıyan kemerler kuzey ve güneyde duvarlar içerisine alınmıştır. Batı ve doğu duvarlardaki kemerler ise, birer eyvan görünümü oluşturacak biçimde geniş olarak düzenlenmişlerdir. Türbenin Güney duvarında bezemesiz sade bir mihrap nişi bulunur. Batı yönünde zeminde dikdörtgen biçiminde bir kum havuzu vardır. Anıtsal ölçülerde olan türbedeki

tek sanduka, doğu- batı doğrultusundadır. Türbenin üzeri pandomtifierle geçilen kubbe ile örtölmüştür. Türbedeki kalem işi süslemeler özgün inşa döneminden değildir. (Altınsapan ve Parla,2020: 5)

Ahi Evran'ın kerametleri, manevi yüksekliğı, topluma faydalı öğretileri, dualarındaki bereket ve halk arasında yayılan hikmetli sözleriyle ilişkilidir. Klasik anlamda fiziksel ya da doğaüstü olaylarla ilişkili kerametlerden ziyade, onun toplum için yaptığı manevi katkılar ve halkı doğruya yönlendirmesi daha çok ön plana çıkmaktadır.

Ziyaret için yapılan ilk hazırlık abdest almaktır. Türbede dua ya da iki rekât namaz kılmak yaygındır. Eskişehir halkından bir kısmı, Şeyh Edebalı'nın makamını, sorunlarına derman ya da dileklerine imkân sağlayan bir araç olarak değerlendirmektedir. Düğün merasimi sırasında mutlu, bereketli, uzun ömürlü bir evlilik dileğıyle gelin türbeye getirilerek dua ettirilir. Sünnet düğünlerinde ise sünnet olacak çocuk türbeye getirilip sünnetin kolay ve acısız olması, velinin de hayır duasını almak amacıyla ziyaret ettirilir (Yılmaz, 2017: 40).

5.7.2. Muhyiddin Abdal Türbesi (Edirne)

Muhyiddin Abdal'ın doğum ve ölüm tarihleri hakkında yeterli bilgi ve belge yoktur. Boratav'a göre 16. yüzyılda (1968: 351), Ocak'a göre 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılın başlarında yaşamıştır. (Ocak, 1992: 226) Muhyiddin Abdal, yaşadığı dönemin en önemli iki Kalenderi-Bektaşî şairinden biri olarak kabul edilmektedir. (Boratav, 1968: 351) Muhyiddin Abdal'ın kabri Edirne yöresinde, özellikle Bulgaristan sınırındaki köylerde yatır olarak kabul edilmektedir.

Özellikle Nevruz ve Hıdırellez günlerinde daha çok ziyaret edilen bu yere bağı çeşitli kabul ve uygulamalar da oluşmuştur. Adak kurbanlar “yatır” olarak da kabul edilen bu ziyaret yerinde kesilir ve yatıra bez bağlanıp dua edilir dilekte bulunulurdu (Aytürk ve Altan, 1990: 165). Muhyiddin Abdal'ın mezarı Bulgaristan sınırına yakın bir bölgede bulunduğı için bugün fazla ziyaret edilememekte; ziyaret etmek için özel izin almak gerekmektedir. Adak kurbanlarının burada kesilerek Muhyiddin Abdal'ın ruhuna bağışlanması, dilekte bulunulması ve Muhyiddin Abdal'ın mezarının yakınında bulunan ağaca bez bağlanması eski Türkler arasında yaygın olan bazı kültleri hatırlatmaktadır.

Ağaç kültürünün genellikle dağ-ağaç-su üçlüsü şeklinde görüldüğü bilinmektedir. Muhyiddin Abdal'ın hayatı ve mezarı etrafında oluşan menkıbelerde de bu üçlünün bir arada bulunduğı görülmektedir. Muhyiddin Abdal'ın mezarı olduğı kabul edilen “yatır”, “Muhittin

Baba Tepesi” adı verilen tepenin zirvesindedir. “Yatır”ın hemen yanında bez bağlanan büyük bir ağaç ve şifalı olduğuna inanılan pınar bulunmaktadır. Muhyiddin Abdal’a bağlı olarak anlatılan menkıbeler ile mezarı etrafında oluşan inanışlar ve uygulamalar içinde dağ/tepe/ağaç-su üçlüsünün çok önemli bir yeri olduğu, sözlü kaynakların verdiği bilgilerden de açıkça ortaya çıkmaktadır.

Muhyiddin Abdal ile ilgili olarak anlatılan menkıbelerin içinde ağaç önemli bir yer tutmaktadır. Anlatılanlara göre, Muhyiddin Abdal, izinsiz ağaç kesenlerin korkulu rüyasıdır. Tekkenin bulunduğu çevreden izinsiz odun kesenler olursa Muhyiddin Abdal onların rüyasına girip rahatsız edermiş. İzinsiz ağaç kesen bir adam, Muhyiddin Baba’nın sözünü dinlemediği için eşkıya sanılarak öldürülmüştür. İzinsiz ağaç kesen başka bir adam da ağaç yüklü arabasının alev alev yandığını sanarak köyüne kaçmış, birkaç gün sonra arabasının yanmadığını öğrenmiş ve çiftlik sahiplerine üç-beş kuruş para vererek odun yüklü arabasını alıp gitmiştir.

Muhyiddin Baba Tepesi’nde “Sıtma Pınarı” adı verilen şifalı bir çeşme bulunmaktadır. Rivayete göre bu çeşmeden su içen kimse sıtma hastalığına yakalanmazmış. Bu pınar kuruyunca buradaki su Geçginli’ye gittiği söylenmiştir. Sıtma pınarının kurummasından sonra Geçginli’de bir çamur ortaya çıkar, insanların boynuna kadar battığı bu bataklık özellikle romatizma hastaları tarafından şifa aramak amacıyla ziyaret edilmeye başlanmıştır. Denemek için sıtma pınarına darı atmışlar; o darı Geçkinli köyündeki bataкта ortaya çıkmış. “Sıtma pınarı” ile ilgili efsaneler dışında “yürek kayası” ile ilgili efsaneler de Muhyiddin Abdal’a bağlı olarak anlatılmaktadır. “Sıtma pınarı” ile ilgili efsanelerde olduğu gibi “yürek kayası” ile ilgili bu efsanelerde de “şifalı su” motifi bulunması oldukça önemlidir. “Yürek kayası” adı verilen ve kutlu kabul edilen kayada görülen ayak izlerinin Muhyiddin Abdal’ın kendisine, atına ve köpeğine ait olduğu ileri sürülür. Bu kayanın oyuklarında biriken sudan içenlerin yürek çarpıntılarının iyileştiğine inanılır. Buradaki su, yaz-kış hiç eksilmemektedir. Muhyiddin Abdal, Edirne ve Kırklareli çevresinde, olağanüstü özelliklere sahip bir eren olarak kabul edilmektedir. Bu konuda anlatılan rivayetlerden bazıları da şöyle:

- 1) Köy halkının birleşerek kaldıramadıkları iki-üç ton ağırlığındaki bir kayayı tek başına kaldırmış ve sütunların üstüne koymuştur. O kayayı kaldırırken kayanın ağırlığından dolayı üzerine bastığı taşta Muhyiddin Abdal’ın ayak izi çıkmıştır. Üstünde Muhyiddin Baba’nın ayak izinin bulunduğu ileri sürülen taş, şimdi, Edirne’de, Selimiye Camii’nin arkasındaki kabristanın kapısında bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak, köylülerin bir araya gelerek kaldıramadıkları büyük bir kayayı Muhyiddin Abdal’ın bir eliyle kaldırdığı, diğer eliyle de o kayanın altına küçük bir

kayayı sürüverdiği, kayanın üstünde hâlâ Muhyiddin Abdal'ın el izlerinin bulunduğu da söylenmektedir (Aytürk ve Altan, 1990: 166). Erenlerin insanüstü güçler taşıdığı inancına dayanan bu menkıbenin benzerlerine başka zaman ve mekânlarda da rastlanmaktadır.

- 2) Muhyiddin Baha'nın mezarının bulunduğu yerden bir taş parçası alıp dilekte bulunulunca dilek gerçekleşmektedir. Çocuğu olmayan bir kadın buradan bir taş parçası alarak bir süre üzerinde gezdirmiş ve çocuğu olmuştur (Tanyu, 1967: 60).

5.7.3. Emir Sultan (Bursa)

Hz. Muhammed'in soyundan geldiği için “Emir”, gönülleri fethettiği için “Sultan” kelimesi ilavesi ile “Emir Sultan” Buhara'dan Bursa'ya gelip yerleşmiş, I. Beyazıt (Yıldırım) kendisine evladı gibi muhabbet edip kızını nikâhlamış, I. Mehmet (Çelebi) ve II. Murat'tan da riayet görmüş, hicri 833 (1429/30)'de vefat etmiştir.

Kim olduğu bilinmezken birden devletin en önde gelen şahsiyeti olan Emir Sultan her devirde güçlü olmuş, Bursa'yı felaketlerden onun koruduğuna inanılmıştır. Yangınlar, depremler, bin bir çeşit bela, kardeş kavgaları, Timurlenk belası, Celali baskınları, her birinin altından kalkılmış ve her durumda Emir Sultan'ın adı anılmış. İnanca göre, herhangi bir düşman ordusu Bursa'ya saldırırsa mağlup olur. Çünkü düşman ordusu Emir Sultan Türbesi'ne yaklaşırsa kaskatı kesilip taş olur. Bu anlayış Yunan işgali sırasında da varmış. Bazı Bursalılar işgal sırasında düşmanın taş kesilmediğine hayretle şahit olmuşlar. Yunan işgali döneminde bir Hacı Murat kuşu şadırvanın suyuna üç defa dalıp abdest alır ve türbenin parmaklıklarına konup üç defa öter. Bunu gören türbeye sığınmış biri, “Bursa'mız Yunan'dan kurtulmuştur” der ve öyle de olur. Emir Sultan Bursa'yı ve Bursalıları koruduğu gibi başka diyarlardaki Müslümanları da koruyup, kurtarmıştır. 1525'te Sultan Süleyman'ın ordusunda Penç Kalesi'ni fethetme giden akıncılardan yedisi esir düşmüş. Bu askerler, Emir'in kerametiyle kurtulduktan sonra kabrini ziyarete gelmişler. 17 Ağustos 1999 Marmara depremi öncesi, Emir Sultan'ın Bursa'nın depremden kurtulması için dua ettiğinin görüldüğüne dair rivayetler, depremden sonra halk arasında anlatılmakta idi. Emir Sultan Külliyesi civarında görevli bekçi, deprem gecesi Emir'in türbesinden çıkarak Tanrı'ya yalvardığını ve “Allah'ım, Bursa'yı koru” diye dua ettiğini görmüş. Onun için Bursa'da depremin etkisi fazla olmamış. Başka bir rivayete göre; semt bekçisi depremin olduğu saatlerden hemen önce, camide beyazlar giyinmiş ihtiyarların ayakta dua ettiklerini görüp camiye girmiş. Daha sonra dışarı çıkan bekçi şoka girmiş ve delirerek ölmüş (Alkaya, 2006: 62).

Evlenememiş kızların kısmetini açmak için “Kilit Açma”, uygulanan bir gelenektir. Kilit, kızın kapalı talihini simgeler. Genellikle Hıdırellez’de “evde kalmış” kızları, anahtar ile kitli bir kilitte beraber Emir Sultan’a götürürler. Cami önündeki bir çocuğa ya da cami hocasına, kilit kızın başı üzerinde açtırılarak, camide iki rekât niyet namazı kılınır. Kilit açılmadan önce besmele çekilir ve şöyle şeyler söylenir: “Bahtım, bahtım / Nerede altın tahtım / Artık gelinlik vaktim!” Fukaraya da “Elemterefiş, kem gözlere şiş!” diye biraz helallik dağıtılır. Aynı zamanda Emir Sultan, “Bursa’nın büyük aşk maceralarından birinin kahramanı sıfatıyla” âşıklara yardım eder, evlenmelerini kolaylaştırmış. Çocuk sahibi olmak isteyenler de Emir Sultan’a geliyorlar. Çocuğu olmayan kadın veya yakını olan başka bir kadın (kayınvalidesi) avludaki şadırvanın her bir kurnasından sıra ile bir yudum su içiyor ve üçer yudum içinceye kadar tekrar ediyor, sonra Emir Sultan’a adakta bulunuyor. Şadırvanın muslukları sırayla açılıyor. Bütün kurnalardan su akarken çeşitli dileklerde bulunuyorlar. Yedi çocuğunu düşüklerle veya doğum sonrası ölümlerle kaybeden bir kadın sekizinci çocuğuna hamile kalınca Emir Sultan Türbesine giderek “Bu çocuğumun yürümesini göreyim” diye kurban adar. Bir kızı olur. Altı aylık olunca doğumda alıp besledikleri kuzuyu türbenin doğusunda kestirip dağıttırır.

Çocuğun yaşaması için “saç kesme” ve “kurban” adanır. Çocuk bir yaşına basınca türbeye gidilir, önce kurban kesilir, kanından çocuğun alnına sürülür. Berber, çocuğun saçını keser. Berbere bahşiş verilir. Kurban eti de orada dağıtılır.

Geçiş dönemlerinden doğum geleneği özelinde, genellikle erkek çocuğu doğmayan ya da uzun süre yaşamayan ailelerin çocuklarını yaşatmak için başvurduğu inanç ve ritüellerden biri olan saç adağı adeti, toplumsal cinsiyet ve ritüel ilişkisi kapsamında çalışmalar konu olmuştur. Ritüel çocuksuzluk olgusuyla iç içe olan bu ritüeldir. Saç adağı ritüeli hem cinsiyet hem toplumsal cinsiyet kavramı etrafında tartışılmıştır. Özellikle erkek çocuğu doğup da yaşamayan ailelerin başvurduğu bu pratikte, çocuk türbeye ya da yatıra adanır. Yedi yaşına kadar saç kesilmeyen çocuk, yedi yaşına girdiği zaman türbeye gidilir, türbede dua edilir, kurban kesildikten sonra saçları kesilerek ritüel tamamlanır. Çocuğun İslami forma göre ölüm meleği Azrail’den, Şamanizm’e göre ise kara iyeler/ruhlardan korunması yönüyle ritüelin senkretik bir yapı arz ettiği söylenebilir (Çakır, 2021: 586).

5.7.4. Abdal Murad Türbesi (Bursa)

Abdal Murad’ın kabri Bursa’nın güneyinde, dağ yamacında, kireç ocağının üstünde tek servinin bulunduğu yerdedir. Burada hâli hazırda zaviye ve türbenin kalıntıları vardır. Bursa’nın her tarafından görülen bu yerde ona yeni bir kabir yapılmıştır. Abdal Murad, Abdallar

zümresinin ileri gelenlerinden olup Hak rızası için gaza edenlerdendir. Horasan'da doğmuş, Buhara'dan gelmiş, şu anda türbesinin bulunduğu yere post sermiştir. Abdal Murad Sultan'ın yerleşip tekkesini kurduğu yer Bursa şehrine nazır, yüksek ve mesirelik alandaydı. Dolayısıyla Abdal Murad Sultan burayı iskân ederek ahalinin kullanımına sunmuş, insanların gelip dinlenme, gezinti ve eğlence alanı olarak kullanmasına olanak sağlamıştır. Bursa'ya geldiğinde yerleştiği bölgeye fetihten sonra tekkesini tesis etmiş, bölge halkıyla da iyi ilişkiler kurarak bölgeyi İslamlaştırmaya gayret etmiştir (Kaplanoğlu, 1998: 57).

Aşıkpaşazade'nin “kerameti zahir olmuş kişilerden” (Aşıkpaşazade, 1332, 200) dediği Abdal Murad Sultan, Osmanlı arşiv kayıtlarında “kutbü'l-arifin gavsü'lvasılın” 7 övgüsüyle anılmaktadır. Bu ifadelerin anlamı “irfan bilgisine sahip erenlerin başı, Allah'a kavuşmuş zatların üst mertebesinde olan” demektir (Maden ve Karabıyık, 2023: 118).

Bulunduğu yerden Bursa kalesini gözetlemiş, Orhan Gazi ile Bursa'nın fethinde bulunmuş, maddi ve manevi yardımları olmuştur. Fetihden sonra vefat etmiş ve ilk yerleştiği yerde, türbesinin bulunduğu yere gömülmüştür. Abdal Murad'ın menkıbelere konu olan dört arşın uzunluğundaki tahta kılıcı ile yılan başlı tunç topuzunun 17. yüzyılda türbede bulunduğu söylenmekte ise de 19. yüzyılın sonlarında bunların ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman, genel inanişaya uyarak Abdal Murad'ın türbesini ziyaret ettiği zaman kılıcın üçte birini kestirmiş ve kestirdiği parçayı Hz. Muhammed ve halifeleri ile onların büyük serdarlarının saray haziresinde bulunan silahlarının yanına koydurmuştur.

Abdal Murad Sultan Bursa'nın fethinde yanından hiç ayırmadığı devasa boyuttaki tahta kılıca bir anlam veremeyen kişilerin istihzalı olarak “bu nasıl bir kılıç böyle?” şeklindeki sorularına, “siz onun ne kadar keskin olduğunu bilemezsiniz” cevabını vermiştir (Hızlı, 2018: 29).

Baldırzade'nin naklettiğine Marmara denizinden çıkan iki ejderhanın kıyıdaki köylere ve kasabalara büyük zarar vermeleri üzerine Orhan Gazi kerametleri dilden dile anlatılan ve Bursa'nın fethinde de faydaları zahir olan Abdal Murad'ı halka zarar veren ejderhaların ortadan kaldırılması için görevlendirmiştir. Bunun üzerine Abdal Murad, deniz kıyısına gidip nara atmış, denizden çıkan ejderhalara elindeki kılıçla birer defa vurarak bunları öldürmüştür. Abdal Murad ejderhaları öldürdüğü sırada orada olaya şahitlik eden Orhan Gazi'nin adamları bu ejderlerin başlarını tunçtan birer kalıba döktürüp bunlardan birini Abdal Murad Zaviyesinde bırakmışlar, diğerini hazineye götürmüşlerdir (Baldırzade, 2000: 88-89).

1649 yılında türbede muhafaza edildiği anlaşılan bu topuz ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Abdal Murad Baba'nın bu tahta kılıç ile bugün türbesine çıkılan yol üzerinde bulunan, ancak şu an kayıp olan büyük bir kayaya vurduğu ve bu kayayı ikiye böldüğü de rivayetler arasındadır. Yine rivayete göre Bursa'nın fethinin ardından dergâhında inzivaya çekilen Abdal Murad Sultan yiyecek ihtiyaçlarını halkın yardımlarıyla karşılamıştır. Yiyecek ihtiyacı olduğunda eşeğini şehre doğru salar, halk ona saygısından ve hürmetinden gerekli yiyecekleri heybeye koyarlardı (Maden ve Karabıyık, 2023: 120).

Halk arasında ise Abdal Murad'ın pek çok menkıbesi ve kerameti anlatılmaktadır. İnanişâ göre bela ve musibetlere duçar olup kurtulmak isteyenler Abdal Murad'ın kabrini ziyaret ettiklerinde Allah'ın izniyle feraha ererlerdi. Yine “sıkıntıdan kurtulmak isteyen ve çeşitli dileği olan kadınların Abdal Murad'ı ziyaret edip çaput bağladıkları belirtilmektedir” (Alkaya, 2006: 11).

Diğer taraftan, sıkıntıdan kurtulmak isteyen ve çeşitli dileği olan kadınların Abdal Murad'ı ziyaret edip çaput bağladıkları belirtilmektedir. Yaygın geleneklerden birisi de mezarların başındaki kutsal sayılan bir ağaca bez bağlanmasıdır.

5.7.5. Sultanbaba Türbesi (Kocaeli)

Sultan Baba Türbesi Kocaeli'nin Gölcük ilçesine bağlı Örcün Köyü'nde bulunmaktadır. Türbe'den yatan kişi aslen Sinoplu olduğu zannedilen Derviş Baba isimli bir zattır. Derviş Baba'nın kim olduğuna ve hangi devirde yaşadığına dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte, II. Bayezid ve Fatih Sultan Mehmet, hatta IV. Murat döneminde yaşadığına dair rivayetler vardır. Bir rivayete göre, kerametleriyle şöhret bulan Derviş Baba, Fatih Sultan Mehmet tarafından bir zaviye kurmak üzere Gölcük yöresine gönderilmiştir. Zaten türbenin yanındaki zaviyeyi Derviş Baba'nın yaptırdığına inanılmaktadır. Bir başka rivayete göre ise, alimleri, şairleri, dervişleri koruyup kollayan son Candaroğlu hükümdarı İsmail Bey tarafından buraya davet edilmiştir (Galitekin, 1998: 62).

Hastaları iyileştirdiğine inanılan Sultan Baba'nın kerametlerinden biri, IV. Murat'ın kötürüm olan kızını dualarıyla şifaya kavuşturduğudur. Bunun karşılığı olarak da kendisi istememesine rağmen türbenin etrafındaki alan zaviye kurması için sultana verilir. Türbede Sultan Babaya ait bir sanduka ve 1787 yılına ait bir berat bulunmaktadır. Örcün Köyü'nde Osmanlı Dönemi'nden günümüze ulaşan en önemli mekândır (Akyüz, 2017: 160).

Sultan Baba'nın hastalıkları iyileştirmek, vücut arızalarını gidermek gibi biyolojik mahiyetteki keramet motiflerinin yanında; bereket, az yiyeceklerle çok kişiyi doyurma keramet motifi de veli hüviyetine dahil edilebilir. Sultan Baba, bir gün, zaviyesine uğrayanların, yoldan gelip geçenlerin ve köy halkının yemesi için küçük bir kazan pilav pişirtir. Gelenler arasında dişi ağrıdığı için pilavı yiyemeyen bir adam vardır. Sultan Baba, parmağını adamın ağrıyan dişinin üzerine koyar ve ağrı hemen kesilir. Pilav, onca insan tarafından yenmesine ve birçok kişiye de dağıtılmasına rağmen hiç bitmez (Köse vd. 2009: 107).

17 Ağustos 1999 Marmara depreminin merkez üssü olan Gölcük'te, çok büyük kayıplar verilirken; Gölcük'ün köyü Örcün'de hiçbir kaybın olmamasını halk, Sultan Baba'ya ve onun, “felaketlere maruz kalanlara çok uzaklardan müdahale ile kurtarma” kerametine bağlamaktadır.

Sultan Baba Türbesi'ne ziyaretçilerin gidiş nedenleri şöyledir: Çocuk sahibi olmak, Yaşamayan çocuğu yaşatmak. İsteddiği cinsiyette çocuğa kavuşmak. Çocuğa ad vermek, kırklı çocuğun kırkını uçurmak. Sünnet olacak çocuğun sünnetinin rahat geçmesini sağlamak. Lise ve üniversiteye giriş sınavlarında başarılı olmak. Askere sağ salim gitmek ve dönmek, evlenmek, evlenememişlerin kismetini açmak, İyi bir nişanlılık ve iyi bir evlilik geçirmek. Bunun dışında Sultan Baba'yı: Hasta olmamak ve hastalıktan kurtulmak. İş-güç, mal-mülk kariyer sahibi ve başarılı olmak, rızk artırmak, kötü alışkanlıklardan (içki, kumar, evlilik dışı ilişki) kurtulmak. Dua etmek, psikolojik anlamda rahatlamak (hemen hemen bütün kaynaklar bu niyete iştirak etmektedirler) için ziyaret edenler bulunmaktadır.

Sultan Baba Türbesi etrafındaki pratik ve uygulamalar şunlardır: Adakta bulunmak, Adak kurbanı kesmek, kurban eti pişirmek, pilavla birlikte dağıtmak, türbe mescidinde namaz kılmak (2 rekât Allah için, 2 rekât Sultan Baba için, 2 rekât niyet-murat için). Mevlit okumak cuma günleri ekmek dağıtmak. Türbenin etrafına çaput bağlamak, Bezden, kâğıttan bebek beşiği yapmak, türbede yatmak, türbenin bahçesindeki mezara taş yapıştırmak. Gece suya çamaşır bırakmak, çamaşırı yıkayıp giymek, çeşmeden su almak, çeşmenin suyunu açık bırakmak, türbeye şeker, lokum, havlu, tesbih, seccade, süpürge, para bırakmak, kilit açmak, makara açmak, ip sağaltmak. Türbenin etrafına bebek, ev araba, karavan, gelin-damat resmi çizmek, Hıdırellez'de yatır etrafında darbuka çalmak, eğlenmek. Hıdırellez'de adak kurbanı kesmek, pilav pişirmek ve dağıtmaktır (Altun, 2008: 185).

5.8. Akdeniz Bölgesi

5.8.1. Zilli Dede (Adana)

Ethem Dede olarak da bilinen zat, halk tarafından Zilli Dede olarak anılmaktadır. Hayatı hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığımız Zilli Dede'nin kardeşlerinin yaşadığı dönem nedeni ile 16.-17. yüzyıl civarında yaşadığı sanılmaktadır. Horasan erenlerinden olduğu rivayet edilir.

Zilli Dede Türbesi, Adana Büyükşehir Belediyesi Su ve Kanalizasyon İşleri Müdürlüğü'nün arsası içerisinde arsanın tam ortasında yer almaktadır. Türbe arsasında büyükçe iki ağaç varken türbe çevresinde gül bahçesi de bulunmaktadır. Türbe tek göz odadan oluşmaktadır. İçerisinde iki adet kanepeler bulunmaktadır. Odanın ortasında gül bahçesine bakan pencerenin hemen altında makam bulunmaktadır. Gelen insanların rüyaya yatmaları için oda içerisinde örtü ve yastık da yer almaktadır. Sanduka demirlerle çevriliyken üzerinde yeşil bir örtü ve Türk bayrağı bulunmaktadır.

Türbenin baş kısmında sarık yer almaktadır. Türbe, il ve il dışında popüler olduğu için bakımlı ve temiz bir durumdadır. Türbenin türbedarı da bulunmaktadır.

Zilli Dede'nin kerametleri, onun manevi etkisi, toplum yararına yaptığı hizmetler, şifa verme ve halkı doğru yola iletme gibi yönleriyle ilişkilidir. Kerametleri, genellikle görünmeyen manevi güç ve Allah'a olan yakınlık ile ilişkilendirilmiş ve halk arasında manevi bir lider olarak tanınmıştır. Zilli Dede'nin hayatına dair detaylı bilgi sınırlı olsa da tasavvufi öğretileri ve halkı yönlendirme konusunda güçlü bir manevi etkisi olduğu kabul edilmektedir.

Adana'da yazılı basında da adından sıkça bahsedilen “Zilli Baba” türbesi oldukça ünlüdür. Bu türbenin ünlenmesi oradaki oldukça ilginç olan adak biçiminden kaynaklanmaktadır. Çoğunlukla kadınların geldiği bu türbede uygulanan adak “göbek atma”dır. Çevresinde zil takılarak oynanan bu türbeye kolay doğum veya çocuk olması için gelen ziyaretçi kadınlar dileğin gerçekleşmesi karşılığında adak olarak kırk kere göbek atarak oynarlar. Zilli dede türküsü söylendikten sonra “Al sana bir göbek, ver bana bir bebek” diye dilekte bulunan kadınların ellerine kına yaktıkları, sürme çektikleri, kaşlarına rastık yaptıkları belirtilmektedir (Tanyu, 1967: 66). Bu adak biçimi diyanet tarafından yasaklandığı hâlde, kadınlar ısrarla türbeye gelmekte türbenin dışında göbek atmayı sürdürmektedirler.

Zehra Kaderli “*Kadın Toplumunda Kadın Cinselliğini Baskılayıcı Sosyo-Kültürel Söyleme Meydan Okumanın Müzikal Yolları*” adlı yerel tarih araştırmasında ritüellerde

kadınlara özgü durumların ortaya çıkmasını Türk yaşam tarzında, ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerin tamamının kadın ve erkeğe özgü ayrı alanlarda ve cinsiyete dayalı katı yapılar içinde yürütülmesi ile açıklayarak bu durumu kadınların bir başkaldırısı olarak yorumlamıştır (Kaderli, 2017: 413).

Kaynak kişilerin belirttiğine göre; Oradaki alanda dilek kabul edilirse horoz kesilir, maddi durumuna göre koyunda kesilebilir. “Çaput bağlama, mum yakma, çaputla para bağlayan, nazar boncuğu asılması, bahtı açılışın diye asma kilidi kitleyip açma,” “Ayrıca gelinlerin duvaklarında tel olur Adana’da. Çocuğu olmayan gelinler o teli getirip çocuğu olması için o teli Zilli Dede’de müsait bir yere dua ederek bağlarlar”, “erkekler değil de kadınlar gider. Kadınlara özgü bir türbedir. Sadece çocuk için değil kayıp eşya vs. içinde gidilir” şeklinde belirtmişlerdir (Savur, H. ve Kayabaşı, 2023: 500).

5.8.2. Şeyh Muhammed el-Garib Türbesi (Hatay/İskenderun)

Bir Nusayri evliyası kabul edilen Şeyh Muhammed el-Garib’in hayatı hakkında edebiyat tarihlerinde ve şiir antolojilerinde bir bilgiye ulaşılamadı. Onun şeyhlik makamına ermiş bir Nusayri büyüğü olduğu, sözlü anlatımlarda mevcuttur. 19. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Muhammed el-Garib (ö.1881)’in inanç ve edebi kimliği hakkındaki bilgileri onun bilinen tek nüshası ‘Kitab-ı Hakayık’ adlı eserinden yola çıkarak yorumlamak mümkündür. Üçgüllük ve civarında yaşayan Nusayrilere göre; Şeyh Muhammed el-Garib, Madenli ve Üçgüllük köylerine bazı şeyhleri ziyaret etmek için gelmiştir. Nereden geldiği, nasıl bir eğitim aldığı, tasavvuf veya Nusayrilik ile olan bağlantısı bilinmemektedir. İnanışa göre Antakya’ya uğramış olan “Garib” bir Nusayri piridir. O yüzden de kendisine “Garip” denilmiştir. Fakat Kitab-ı Hakayık’ta bu adlandırmanın rivayet veya ona nispeten söylenmiş mahlas olmadığı, “Garib” mahlasını kendisinin tercih ettiği görülmektedir. Yine anlatılara göre; Şeyh Muhammed el-Garib, Madenli’de birinin ziyaretinden akşam geç saatte el-Ekber (Üçgüllük) köyünde başka birini ziyaret için dönmek ister. Madenli’deki dostu ona saatin geç olduğunu, bu saatte dönmesinin o bölgedeki alevi olmayanların varlığından dolayı tehlikeler bulunduğunu, gece kendisinde kalmasını ısrar eder. Şeyh Garib bu tavsiye ve ısrara kulak asmaz. Başka bir dostunu ziyaret etmek için yola çıkar. O gece yolda Nusayri-Alevi olmayanlar tarafından öldürülür. Öldürüldüğü esnada da ziyaret ettiği kişinin rüyasına arka arkaya girer. Öldürüldüğünü ve bedeninin tam olarak yerini söyler. Ayrıca kendisini oradan alıp gömmelerini ister. Rüayı gören kişi söylenen yere gidip, Şeyh Muhammed Garib’in öldürülmüş olduğunu görür, öldürüldüğü yerde gömülür ve üzerine bir türbe yapılır. Yine sözlü rivayetlere göre bu olaydan

sonra kendine inanan ve gönül vermiş olanların dışındaki topluluklardan hiçbiri o bölgede rahat edemezler ve hepsi o bölgeden ayrılmak zorunda kalırlar.

Ziyarete adaklarını kurban etmek için gelenler adaklarını adar, namaz kılar, Kur'an okur, dua eder, dilekte bulunurlar. Adağı olanların ziyarete adağı kendilerinin getirmesi âdettendir. Adak olarak genelde dana ve koç kurban edilmektedir. Kurban etleri orada bulunanlara ya da fakirlere dağıtılır. Kurbanın derisi ziyaretin ihtiyaçlarının giderilmesi için zekât olarak verilir. Nusayrilerde ziyaretlerde adak adama işi yaygın olan bir gelenektir. Adak adayan kişinin maddi durumu el verdiği anda, adağı yerine getirmesi dinî bir zorunluluk olarak kabul edilir. Adağı yapmadığı zaman başına bir felaket geleceği korkusuyla yaşar ve mümkün olduğunca verilmiş adak sözü yerine getirilmeye çalışılır. Adağı olanların karşılaştığı kaza ve felaketlerden sonra ilk işleri adaklarını yerine getirmektir. Nusayriler, ziyaret yerlerinin kutsallığı konusunda ortak bir inancı paylaşırlar. Bu ziyaretlerin kutsiyeti orada yatmakta olan kişinin (evliya, pir) yaşamı boyunca iyilik yapmasından, o kişinin inanmışlığından ve Tanrının yanındaki yerinin diğer insanlardan farklı olmasından kaynaklanır. Onun için Arap Alevileri (Nusayriler) fırsat buldukça kutsallık atfettikleri bu mekânları ziyaret ederler. Bu mekânların temizliğine çok önem verilir. Halkın çoğunluğunun ziyaretlere inanmasına karşılık, az da olsa inanmayanlara da özellikle yeni ziyarete gelen herkes abdest alıp, namaz kılar, dua eder, oradaki evliyanın ve tüm ölenlerin ruhuna Fatıha okur.

Ziyaretlerden alınan yeşil –On iki İmam'ın rengi olarak kabul edilen- çaput, çocukların kol ya da boyunlarına bağlanır. Ziyaret mekânına gelen ziyaretçiler, buralara açık saçık gelinmesi ya da örtünmeden ziyarete girilmesini, eğlence ve gürültü yapılmasını büyük bir saygısızlık olarak addederler. Ziyaret yerleri; yörede huzur ve birliğin sembolü, dinî ve manevi vecibelerin yerine getirildiği geleneksel ve kültürel birçok ögenin korunduğu bir mekân olarak görülür (Eğri, 2016: 275).

5.8.3. Aslan Baba /Aşağı Tekke (Isparta)

Yakaören köyünde (Lavus Köyü) Gök Derenin güneye bakan yamacında çayın kenarındadır. Türbe köyün aşağısında olduğu için aşağı tekke denilmektedir. Türbe çam ağaçları olan güzel ve bakımlı bir bahçeye sahiptir. Türbenin yanında her türlü ihtiyacı karşılayabilecek bir mutfak ve ayrıca bir semah odası mevcuttur. Yanı başında bulunan ardıc ağaçları çevreye ührevi bir hava katmaktadır. Türbenin içinde Aslan Baba'nın sandukası bulunmakta, duvarlarda Hz. Ali'nin resimleri ve Kur'an'ı Kerim sureleri bulunmaktadır. Türbenin içinin geniş olması sebebiyle birçok ihtiyaca cevap verebilecek niteliktedir.

Bazen ziyaretçiler burada da yatarlarmış. Buraya ziyaretçi olarak hastalar, çocuğu olmayanlar gelirler. Hasta olanlar türbeye gelir, burada yatar ve rüyalarında iyileşebileceğini görürse şifaya ulaşırlarmış. Ahşap türbenin içinde ziyaretçilerin rüyaya yatabilmesi için bir bölüm de bulunur. Çocuğu olmayanlar ise türbe içine salıncak kurar içine oyuncak bebek yatırarak dua ve dilekte bulunurlar ve adaklar adarlarmış. Adak olarak her türlü küçükbaş hayvan adanmış. Bunlar çevredeki insanlara dağıtılmış. Fakat adak adayan kimse adağın etinde yemezmiş. Burada asıl adak günü Muharrem ayının 10. gününde olup bugün “Aşure günü” diye adlandırılır. Çevre köylerden ve Isparta’dan gelen misafirlerinde gelmesiyle adak sahiplerinin adakları toplu hâlde pişirilerek yenirmiş. İnanişe göre, türbenin yakınlarında çalgı çalınmaz ve gelin geçirilmezmiş. Çalgı çalınırsa çalgı çalanların felç olacağı inancı hakimmiş.

Aslan Baba’nın Horasan erenlerinden olduğu ve ailesiyle birlikte buraya yerleştiği rivayet edilmektedir. Türbe içerisinde bulan geyik boynuzları ve bir kılıç ilgi çekicidir. Boynuzların şifa için kullandığı söylene de bugün pek kullanılmadığı ifade edilmektedir. Kılıç hakkındaki rivayet ise şöyledir: Kılıç ortadan kaynak yapılmış bir kılıçtır. Bu kılıcı türbeden bir kişi çalar ve kılıcı ortadan ikiye böldürerek iki ayrı bıçak (satır) yapar fakat rüyasında sürekli Aslan Baba tarafından korkutulunca o kişi bu parçaları tekrar birleştirerek kılıcı yaptırmış ve getirip türbeye tekrar bırakmış. Aslan Baba türbesi bölge halkı tarafından kutsal sayılan sürekli ziyaret edilen bir mekândır (Erdenk, 2001: 77).

Aslan Baba’nın kerametleri genellikle manevi yüksekliği, şifa verme gücü, adaletli tavırları ve Allah’a yakınlığı ile ilişkilidir. Onun kerametleri, doğa ile olan uyumu, hastalara verdiği şifa ve duasının kabulü gibi alanlarda kendini gösterir. Bu özellikler, Aslan Baba’nın halk arasında kerametleriyle tanınan ve saygı duyulan bir veli olmasını sağlamıştır.

Kuduz, sıtma ve diğer hastalık sahipleri bu yeri ziyaret edip sularından yıkanır. Ayrıca etrafındaki ağaçlara çaput bağlar (Sarıkçıoğlu, 1979: 44).

5.8.4. Çoban Dede Türbesi (Adana)

Çoban Dede türbesi, Adana’nın Seyhan ilçesine bağlı Karanlı köyünde, Baraj Gölü kıyısındaki bir tepe üzerinde yer almaktadır. Türbenin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Türbe tepenin üzerinde bulunduğu için ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla uzunca bir merdiven inşa edilmiştir. Burada insanlar dileklerinin kabul edilmesi için adak alabilecekleri satıcılar mevcutken adaklarını yerine getirebilecekleri kesim alanı ve ocak alanı da mevcuttur. Türbede Çoban Dede’nin mezarı yeşile boyanmış, mezarın üstüne yeşil bir örtü serilmiş, onun üstüne de seccadeler konulmuştur.

Çoban Dede'nin gerçek ismi bilinmemektedir. Bu konuda yazılı ve sözlü kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Yöre halkı, Çoban Dede'nin hayattayken çobanlık yaptığını, türbesinin olduğu yerde koyun otlattığını söylemektedir.

Buraya gelen insanların şifa bulmak adına türbede rüyaya yattıkları, türbe etrafında bulunan taşların üzerine hacetlerini çizdikleri aktarılmaktadır. Çoban Dede Türbesi, şehri gören hâkim bir tepede olduğu için insanların patika yoldan makama çıkarak türbe çevresinde bulunan taşlara dileklerini çizmekte oldukları, evlerinin bereketlenmesi için de türbe çevresinden 7 tane taş alarak evlerine götördükleri aktarılmaktadır (Savur ve Kayabaşı, 2023: 495).

Gece gündüz açık olan türbe rüyaya yatmaya gelen insanlar için türbe içerisinde yorgan ve örtülerin bulunduğu görülmektedir. Kapı kısmında başörtüsü ve uygun kıyafeti olmayan kadınlar için uzun etek ve örtüler bulunmaktadır. Yine makam içerisinde namazlığa ve tespihlerde bulunmaktadır. Türbe etrafında abdest alma yeri mevcutken çevresinde dilek ağaçları da mevcuttur (Savur ve Kayabaşı, 2023: 496).

Onun kerametleri, genellikle doğa ile uyum, şifa verme, manevi yükseklik, adaletli davranışlar ve halkı doğru yola yönlendirme gibi unsurlarla ilişkilendirilir. Çoban Dede'nin öğretileri, insanların ruhsal olarak yükselmesine yardımcı olmuş ve halk arasında büyük bir saygı kazanmıştır.

Çoban Dede'nin bazı zor durumlarda insanların yardımına koştuğuna inanılmaktadır. Dileği olan insanlar Çoban Dede'yi rüyalarında görmekteyken. Dileği olanlar eğer vaat ettikleri adaklarını yerine getirmedilerse rüyalarında Çoban Dede onları uyarır ve adaklarını yerine getirmelerini hatırlatır (Özcan, 2007: 32).

Türbeyi ziyarete giden kişi dilek diler, dileği kabul olduktan sonra da söz verdiği adağını yerine getirmektedir. Ziyaret esnasında 99'luk bir tesbihin her bir taşına farklı kişiler tarafından 3 ihlas ve 1 kez Fatiha suresini okumaktır. Böylece 99 kişi bu duaya katılmış bulunur. Bu işlem bittikten sonra tesbih Çoban Dede'nin sandukasının yukarısında bulunan bir çiviye asılmaktadır. Bu Çoban Dede Türbesi'nde adet hâline gelmiştir. Yine bunun da dinî bir ritüel hâlini aldığını görmekteyiz. Genellikle adak kurbanları oraya kestirilip, kestirdikten sonra görevliye teslim edilip fakirlere dağıtılması istenilmektedir (Özcan, 2007: 35).

Türbede yapılan ritüeller:

- Türbeyi tavaf etmek
- Türbeye el veya iyileşmesi istenilen uzvu sürmek

- Bez bağlamak • Kısmet açılması için kilit açmak
- Şeker ve çay bağışlamak
- Adak adamak
- Helva yapıp dağıtmak
- Kur'an okumak veya okutturmak
- Dua etmek
- Türbeyi selamlamak
- Dileğin tutması için türbenin duvarlarına taş tutturaktır (Köse vd. 2009:33).

5.8.5. Bayezid-i Bestami (Hatay)

İran'ın Horasan eyaletinde bulunan Bistam kasabasında 777 yılında doğmuştur. Adı, Tayfur b. Isa, künyesi Ebü Yezid ve nisbesi el-Bistami'dir". Rehnüma (Yol Gösteren)" diye anılır. Bayezid-i Bistami Hazretleri, 848 yılında vefat etmiştir. Hatay'ın Kırıkhan ilçesine bağlı Alaybeyli Köyü'nde bulunan Darb-ı Sak Kalesi üzerinde çilehanesi ve makamının bulunduğu da rivayet edilmektedir (Yıldız, 2019: 140). İlçe merkezine dört kilometre uzaklıkta olan türbe, iki katlı bir binanın üst giriş katındadır. Türbe içerisinde bulunan iki sandukadan birinin Bayezid-i Bestami'ye, diğerinin ise müridi Çoban Sadi Baba'ya ait olduğu söylenmektedir. Bayezid-i Bestami çok bilinen bir evliya olduğundan birden fazla makamının olduğu rivayet edilmektedir. Bayezid Bestami'nin bilinen üç makamından birincisi Hatay (Kırıkhan), ikincisi Suriye (Rakka), üçüncüsü İran'ın Bistam kentindedir. Asıl makamının İran'ın Bistam şehrinde olduğu sanılmaktadır (İnce, 2009: 72).

Türbenin hemen yanında, türbeye ait bir cami bulunmakta ve buraya türbe içerisinden geçilmektedir. Cami ve türbe arasında kalan bölümde ise Bayezid-ı Bestami'nin çilehanesi yer almaktadır. Bir mağarayı andıran bu oda, boydan boya demir parmaklıklarla çevrilidir. Türbe ve caminin bir kat aşağısında, eski medrese kalıntıları yer almaktadır. Burası, günümüzde türbedar ve misafir karşılama odası olarak kullanılmaktadır. Bu yapıların üst kısmında bulunan tepelik bir alanda ise, Bayezid-ı Bestami'nin geçmişte zikir ve toplantılar düzenlediği söylenen tekke odalarının kalıntıları vardır (Küçük, 2016: 35).

Cami ve ziyaret yeri 19. yy.'ın sonlarında, Mursalzade Mustafa Şefki Paşa tarafından yaptırılmıştır. Türbe ve çevresi yıllardan bu yana Mursaloğulları ailesinin himayesindedir. Şu

anda da bu aileye mensup bir türbedar bulunmaktadır. Türbe, mimari özellik bakımından Osmanlı tarzını yansıtmaktadır. Dış duvarı kesme taştan yapılmış olup, dikdörtgen ve kubbesiz bir özelliğe sahiptir.

Rivayete göre; Bayezid-i Bestami Hazretleri'nin bir devesi vardır. Hac yolunda iken azığını ve eşyasını ona yüklemiş öylece yola devam etmektedir. Biri ona: “Ey muhterem! Şu devenin yükü ağırdır ve bu da tam manasıyla zulümdür” der. Bayezid Bestami Hazretleri: “Ey civanmert! Yükü taşıyan deve değildir. Dikkat et, devenin sırtında hiç yük var mı?” diye karşılık verir. Adam, dikkat edince yükün devenin sırtından bir karış yukarıda durmakta olduğunu farkeder ve: “Subhanallah, bu ne acayip iş” der. Bunun üzerine Bayezid Bestami: “Hâlimi sizden saklasam, gıybet dilini uzatıyorsunuz, kınıyorsunuz, hâlimi size açacak olsam ona da takat getiremiyorsunuz; benim size ne yapmam lazım?” diyerek oradan ayrılır (Durusoy, 2008: 41).

Onun vefatından sonra bir zat kendisini rüyada görüp, “Allah Teala sana nasıl muamele eyledi?” diye sordu. Buyurdu ki: “Beni toprağa koydukları zaman, ‘ey Bayezid! bizim için ne getirdin?’ diye sordular. Ben de onlara dedim ki: “bir derviş, bir padişahın kapısına gelince ona: ‘ne getirdin?’ demezler, bilakis ‘ne istiyorsun?’ diye sorarlar.” bunun üzerine, ‘doğru söylüyor!’ diye hakk’tan hitap erişti”. Rivayet olunmaktadır (Yıldız, 2020: 14).

Bayezit Bestami Türbesi hem il içi hem de il dışından birçok kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Genellikle Perşembe ve cuma günleri başta olmak üzere, mübarek gün ve gecelerde, Ramazan aylarında, Hac mevsiminde burası ziyaretçi akınına uğramaktadır. Ziyarete daha çok çocuğu olmayan kişiler, bunların yanı sıra bir hastalığı olanlar, başına bir kaza-bela gelenler, oğlu askere giden ya da askerde olanlar, akrabası uzakta olanlar, kısaca her türlü dilek ve dua için gelirler. Havalar kurak gittiğinde yağmur duası için bu türbeye gelirler. Ziyaret sırasında, önce iki rekât namaz kılınır ve Bayezid Bestami’den izin alınır. Kur’an-ı Kerim’ler, Mevlitler okunup, zikirler çekilir, dualar edilir. Ziyarete gelenler dualarının kabul edilmesi için büyük ya da küçükbaş hayvanlardan adakta bulunurlar. Kabul olan duaların ardından türbeye tekrar gelinip kurbanlar kesilir. Kesilen kurbanlar orada pişirilir ve orada bulunan herkese dağıtılır. Kimi ziyaretçilerde sadece sevap kazanıp, Allah’ın rızasına ermek, türbenin manevi ikliminden istifade etmek için buraya gelmektedirler (Küçük, 2016: 33).

6. GÜNEY KAZAKİSTAN VE ANADOLU SAHASINDA ADAK YERLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

6.1. Güney Kazakistan'daki Adak Yerleri ile İlgili Anlatıların Değerlendirilmesi

6.1.1. Adak ve Ziyaret Yerleri ile İlgili Halk Anlatıları

Kazakistan'ın güneyindeki evliyalara ilişkin yazılı “nasabnameler” ve sözlü hikâyeleri “kutsal efsaneler” (sacral efsane) başlığı altında ele alır (Diuis ve Muminov, 2008: 35). Akademisyen Seyit Kasqabassov, dinî nitelikteki örneklere “hikâye” terimiyle adlandırarak, Kazak halk prozasının bir parçası olarak bağımsız bir tür olarak değerlendirir ve bu türün kendine özgü özellikleri hakkında şöyle bir değerlendirme yapar: “Masallarda anlatılan olaylar dinleyiciler arasında güvensizlik yaratmaz, çünkü bunlar peygamberler ve velilerin eylemleri veya başlarından geçen olaylar olarak anlatılır.” Daha çok Kazakistan'da İslam dininin yayılmasıyla bağlantılı olarak oluşan bu türde eski çağların mitolojik inançlarıyla bağlantılı olgular da bulmak mümkündür. Hikâye İslam mitolojisine dayanmamakla beraber, onda mitin, efsane ve anlamın, hatta masalın da özellikleri bulunabilir. Dolayısıyla bu türün ortaya çıkış sürecini İslam döneminden daha önce olarak anlamak gerekir ve tür olarak tam olarak oluşması İslam'ın Kazak ülkesine yaygınlaştığı döneme denk gelir.

Aşağıdaki veriler Güney Kazakistan'daki evliyalara atfedilen hikâyelerdeki ortak özellikler gösterilmektedir.

Tablo 6.1. Adak Yeri ve Halk Anlatıları

Adak Yeri	Halk Anlatısı
<i>Arslan Baba</i>	Peygamberin emanetini sahibine ulaştırdığına dair anlatı
<i>Hoca Ahmet</i>	Aynı anda birden fazla yerde bulunma, 63 yaşından sonra yeraltında yaşadığına dair anlatı
<i>Domalak Ana</i>	Verdiği öğüdün tutulmaması nedeniyle zarara uğrama anlatısı
<i>İbrahim Ata</i>	İnsan sarrafı olduğuna dair anlatı
<i>Kara Şaş Ana</i>	Hastalıkları iyileştirme, rüyaları yorumlamaya dair anlatı
<i>Akmeşit</i>	Yeraltı mescidi, kozmik enerji merkezi, ejderhanın bulunduğu yer olduğuna dair anlatı
<i>Ukkaşe Ata</i>	Şehit olduğu yerden çıkan suyun Mekke'den geldiğine, devenin sahibinin ölümüne üzülererek ayaklarını yere vurmasıyla izinin çıktığına dair anlatı
<i>Gauhar Ana</i>	Şifalı suyun maddi-manevi tüm hastalıkları iyileştirmesine dair anlatı
<i>Akbura Evliya</i>	Evliyanın devesinin taşa dönüşmesi, kaynak suda görülen alevli beyaz yılanın melek olduğu ve herkesçe görülmeceği, kutsal ağacın varlığına dair anlatı
<i>Evliya Göz Ata</i>	Öldüğünde yerdeki taşların büyük bir gürültüyle yerinden oynaması, ortaya çıkan suyun mezarının altından akmaya başlaması, kıtlık zamanı çiftçilikle uğraşarak açlıktan halkı kurtarması, simgesi olan kazandan gözleri iyileştiren şifalı suyun çıktığına dair anlatı
<i>Baydibek Baba</i>	Adaletiyle İlgili Efsane, Merhametiyle İlgili Efsane. Soyunun Geleceği Hakkındaki Duası Beydibek Baba'nın soyuyla ilgili anlatılan birçok efsane bulunmaktadır. Rivayete göre, Aladağ eteklerinde soyunun büyük bir halk hâline geleceğini dilemiş ve bu dua gerçekleşmiş. Daha sonra, Büyük Jüz kabileleri arasında itibarlı ve kalabalık boylar ortaya çıkmıştır. Domalak Ana ile İlgili Efsaneler.
<i>Baba Tukty Aziz</i>	Ebubekir Sıddık soyundan geldiğine ve Kazakistan'da İslam'ın yayılmasında öncü olmasına dair anlatı
<i>Aişe Bibi</i>	Son nefesinde nikahının kıyılması, eşinin 6 ay mezarında onunla yatmasına dair anlatı
<i>Gaip Eren Kırk Şilten</i>	Dut ağacı ve iki büyük kayanın kutsal olduğuna dair inanç, kayaların arasından rahat geçmenin kişinin iyi niyetine işaret etmesi, makamında beyaz yılanı görenin hayatının değişeceğine dair anlatı
<i>Abdülaziz Baba</i>	Bilgeliği ve Öğütleri, Doğa ile Uyum, Yardımseverliği ve Misafirperverliği, Koruyucu Ruh, Sonsuz Manevi Varlık, Efsanevi Seyahati.
<i>Kuşçu Ata</i>	Ahmet Yesevi'nin işaretleriyle yedi pınarlı yere (Doğu Türkistan) gitmesi, bulunduğu yerin bu pınarlardan biri olması (Kuşçu Ata Pınarı), Şahinleri evcilleştirme, kaçıp mezara konan kuşunu çağırdığında gelmeyince mezarın ses vermesine dair anlatı
<i>İsmail Ata</i>	Ahmet Yesevi'nin Manevi Halifesi, Dua ile Şifa Dağıtması, Kuşlarla Konuşma Hikâyesi, Kutsal Fidan Dikimi, Alçakgönüllü Lider, Türbesine Gelen Ziyaretçiler, Sabır ve İmtihan Hikâyesi.
<i>Koşkar Ata</i>	Koşkar Ata ve Bereket Pınarı, Koçlarla İlgili Efsane, Doğa ile Uyumu, Hastalara Şifa Vermesi, Koşkar Ata Türbesi, Yolda Kaybolan Kervan Efsanesi,
<i>İshak Baba</i>	Kutsal Ziyaret ve Türbe Efsanesi, Duasıyla Doğa Olaylarını Kontrol Etmesi, Bilge ve Adil Yargıç, Dağın Yarılması Efsanesi, Su Kaynağını Keşfetmesi,
<i>Karahan Evliya</i>	Türklerden ilk Müslüman olan kişi olduğuna dair anlatı
<i>Akbikeş</i>	Düşmanın gözüne isabet ettiren keskin nişancı olduğuna dair anlatı
<i>Alhoca</i>	Ebubekir Sıddık soyundan geldiğine dair anlatı
<i>Appak İşan</i>	Dinî ve milli lider, işan yani ruhani lider olduğuna dair anlatı
<i>Uzun Ata</i>	Nevruz Bayramı ile Bağlantısı, Uzun Ata ve Yıldızlar Efsanesi, Göl ve Uzun Ata'nın Mucizesi, Hayvanları Koruyucu Gücü

Halk anlatıları ile ilgili belirgin özellikleri tanımlamak sabit motiflerin olay örgüsündeki işlevini ve gerçeklikle olan ilişkisini bulmakla mümkündür. Hikâye, velinin kutsallığının önemli bir bileşeni olarak dinî duygulara etki eder, yani kutsallığı oluşturmaya yardımcı olur, halkın inancını güçlendirmeye hizmet eder. Yukarıdaki veriler de böyle değerlendirilebilir. Farklı yüzyıllarda yaşamış olan ve Güney Kazakistan'ın farklı eyaletlerinde bulunan bu evliyalarla ilgili halk anlatılarının en belirgin olgusu: 'su kültü' ve 'ağaç kültü' dür.

Su ve ağaç kültürünün insanlık tarihi itibarıyla var olduğu düşünülmektedir. Su kültürünün oluşmasındaki başlıca sebep genellikle bir türbe yakınında bulunmasındandır. Çeşme, pınar, havuz şeklinde olup “dede suyu” diye isimlendirildiği görülmektedir. Suyun şifa aracı olduğu inancı yaygın hâle gelmiştir. Suyun kutsallık kazanmasıyla birlikte kullanımına dair birtakım sınırlılıklar da oluşur.

Ziyaret yeri olarak su, yanındaki türbedeki zatın bir kerameti olarak çıktığı, birçok hastalığa şifa olduğu düşünülür. (Ukkaşe Ata Türbesi) Yanından çıkan su, Mekke'deki zemzem kuyusunun bir ayağı olarak Evliya Göz Ata türbesinden çıkan su, Kırık Şilten'de çıkan kaynak suyu ve Hoca Ahmet Yesevi'deki kuyudan çıkan suyu örnek verebiliriz.

Bununla birlikte eski toplumlardaki görüşe göre kutsal varlıklar ve ruhlar ağaçlarda barınmaktadır. Bu sebeplerle ziyaret yerlerinde önem atfedilen ağaçlar da bulunmaktadır. Ağaç kültürünün genellikle dağ-ağaç-su üçlüsü şeklinde görüldüğü bilinmektedir. Adak yerlerinde bu kültürlerin olması evliyanın manevi gücünü yansıtan inanç göstergeleridir.

6.1.2. Adak ve Ziyaret Yerleri ile İlgili Kişilerin Unvanına Göre Tasnifi

Türk dünyasında hayatiyet bulmakta olan dinî ziyaret fenomeninde din, tarih, kültür ve toplum iç içedir ve böyle olduğu içindir ki ziyaret yerleri ve oralarda yatan mübarek kişiler, din uluları, tarihi ve dinî şahsiyetler, şehit, gazi, kahraman ve erenlerdir veya onlarla ilişkileri olan ya da onlardan arta kalan kutsal ve sembolik değerlerdir.

Atalara tapınma veya kutsal kabul etme geleneksel Türk dininin ayırıcı özelliklerinden birisi olarak görülmektedir (Gumilöv, 1999: 98). Türklerin İslam öncesi dinlerinde mevcut olan atalar kültü, İslamiyet'le birlikte, türbe, yatır, dede, baba veya evliya mezarı çerçevesinde dinde yerini almıştır. Bunu İslami motifleriyle de zenginleştirerek bir kültür oluşturmuşlardır (Atasagun, 2006: 40).

Aşağıda Güney Kazakistan’da adak ve ziyaret yerlerinin adını veren kişilere bağlı olarak sınıflandırıldığında tespit edilen kişi adına bağlı adak yeri ve türbe adlarında çoğunlukla, ata, evliya, dede, baba vb. gibi dinî hiyerarşiye ait ünvanlarla yer almaktadır.

Tablo 6.2. Adak Yerleri ve İlgili Kişilerin Ünvanları

Ünvan	Evliya Adı
<i>Evliya</i>	Evliya Akbura Türbesi, Evliya Karabura Kesenesi, Evliya Daubaba Türbesi, Evliya Göz Ata Türbesi.
<i>Baba</i>	Arslan Baba (Arystan Bab) Türbesi, Hoca Ahmet Yesevi Türbesi, Baidybek Baba Türbesi.
<i>Ata</i>	İbrahim Ata Türbesi, Şilter Ata Yeri, Ukkâşe Ata Türbesi, Uzun Ata Türbesi, Zhilagan Ata Mağarası, Göz Ata (evliya) Türbesi, Alhoca Ata Türbesi
<i>Ana</i>	Domalak Ana Türbesi, Karaşas Ana Türbesi, Gauhar Ana Türbesi, Aişe Bibi
<i>Hoca</i>	Hoca Ahmet Yesevi, Alhoca,

“Evliya, Kazakça’da “Әулие” kutsal anlamına gelen Arapça kelime “vela” yahut “veliye” fiilinden gelen veli kelimesi, sözlükte “dost, ahabap, arkadaş, yardımcı, komşu, vs.” gibi anlam taşımakta olup, evliya kelimesi veli’nin çoğuludur. Tasavvufta veli “Allah’ı seven, dost edinen ve onun tarafından dost edinilen” manasında kullanılmıştır. Zamanla bu kavram genişleyerek, kendine mahsus bir tekâmül seyri takip etmiştir. Bunun neticesinde “Benliğini Allah katında yok etmek suretiyle birtakım üstün vasıflar kazanarak harikulade şeyler gösterebilen büyük insan” manasını almıştır (Kolcu, 2007: 26). Tanrının korunduğuna inanılan kimseler veli olarak bilinmektedir. Ayrıca Kazak dilinde, ‘anbie’-Arapça nebi veya peygamberin çoğul hâli olduğu bir şekilde de telaffuz edilmektedir (TDV, 2024). Bu çifte kelime kolektif bilinçte evliya anlamına da gelir.

Ata, baba, ana ve dede gibi kültürel kahramanların türbeleri yakınında bulunan kuyu suyundan içerek şifa bulmanın, hastalıklardan kurtulmanın ve onlardan yardım istemenin temelinde de atalar kültünün varlığı yer almaktadır (Aday, 2020: 463). Türk kültür coğrafyasında atalar kültü çevresinde oluşan ocak kavramı da Anadolu sahasında etkin bir inanç unsurudur.

Arapçada kapı anlamına gelen “bab” sözcüğü ise tasavvufta çok eskiden beri “girilen kapı ve derün ile münasebet teminine yarayan vasıta” anlamını almıştır (Hell ve Sládek, 1979: 163; Huart, 1978). “Bab” sözcüğünün ise pek çok anlamı olmakla birlikte, evliya olarak görülen şahsiyetler için de kullanılan bir ünvan olduğunu görüyoruz. Örneğin İsmaililerde “bab” sözcüğü mezhebin sırlarını öğreten ve “asas” denilen ruhani şahsiyeti simgeler. Nusayrilerde ise “bab” inancı yaymakla görevli olduğuna inanılan Selman-ı Farisi’dir (Huart, 1978: 123).

Buradaki kullanımıyla Türkiye Türkçesinde “Baba” karşılığı uygun olmaktadır. Baba sözcüğü, Türkler arasında “Ata” sözcüğü ile aynı anlamda yaygın bir şekilde kullanılmakta olup, başka dillere de geçmiştir.³³

Adak ve ziyaret yerlerini ifade etmek üzere sıklıkla ziyaretgah, türbe, veli, “öвлиya” (evliya), ata, baba, pir, şih, hoca, molla, dede, eren, seyyit, “işan” gibi terimlerin kullanıldığı; böylece, bu durum, türbe, adak ve ziyaret dindarlığı ve kültürü olgusunun, Türkiye ile öteki Türk toplulukları arasında, başta terminoloji olmak üzere önemli benzerlik ve hatta müştereklikler arz ettiğini anlamamıza imkân tanımaktadır.

6.1.3. Adak ve Ziyaret Yerlerindeki Kutsal Kişilerin Gösterdikleri Kerametler

Ziyaretin zihinsel boyutu yüklenen anlamının içselleştirilmesini içerir, bu da ziyaretçinin evliyanın olağanüstülüğünü fark etmesine ve ona teslim olmasına yol açar. Ziyaretin ayırt edici yönü, esas olarak ziyaretin örf ve âdetlerine uyulması, evliyanın olağanüstülüğünün algılanması ve ona duyulan ilgi ve bağlılığın derecesi ile ilgilidir.

Veliler ve gaziler aslında daha hayatta iken saygınlıklarını bir şekilde kanıtlamışlardır. Özellikle veliler daha sağlıklarında kutsal güç ya da kerametlerle mücehhez bilindiğinden kendilerine kerametler ithaf olunmakta; bu güç ve kerametler onların ölümlerinden sonra mezarlarında veya onlarla ilişkili eşyada var olmaya ve tecelli etmeye devam etmektedir.

Aşağıda Günay Kazakistan’daki adak yerlerinde belirgin keramet motifleri gösterilmektedir:

33 Ata ve Baba Sözcüklerinin Kazak Ve Özbek Türkçelerindeki Diğer Anlamları İçin Bk. (Janukazov, T. (1999). Kazak Tilinin Sözdüğü, Almatı.s.52).

Tablo 6.3. Adak Kişisi ve Kerametleri

Adak Kişisi	Kerametleri
<i>Arslan Baba</i>	Öleceğini önceden haber vermesi, 400 yıl peygamberin sonra emanetini ulaştırması
<i>Ahmet Yesevi</i>	Az yemekle çok kişinin doyması, bereket, duanın anında kabul olması, rüyada gelecekte haber vermesi
<i>Domalak Ana</i>	Doğum yaptığı yerde çıkan suyun kutsal olması
<i>İbrahim Ata</i>	İnsanların yeteneğini keşfetmesi, insan sarrafı
<i>Kara Şaş Ana</i>	Hastaları iyileştirme, rüyaları yorumlama
<i>Akmeşit Mağarası</i>	On bin kişiyi yağmurdan koruması
<i>Ukkaşe Ata</i>	Yalnız sabah namazı kılarken savunmasız olması, onun dışında hiçbir düşmanın onu yenememesi
<i>Gauhar Ana</i>	Dua etmesiyle kurak tarlaların tekrar yeşermesi, Gauhar Ana'nın Doğayı Kontrol Etmesi. Hastalara şifa verme gücü
<i>Akbura Evliya</i>	Özel güce sahip olması, metafizik olaylara tanıklık, Mekke'ye uçma, doğmadan annesine keramet sahibi olacağını haber verilmesi
<i>Evliya Göz Ata</i>	Göz hastalıklarını iyileştirmesi, gerçek inancıyla gelenlerin gözlerinin görmesi.
<i>Baydibek Baba</i>	Manevi etkisinin doğaya yansması, adıyla anılan bir dağ veya tepede dilekte bulunulmasının uğur getirmesi, Asasını yere vurduğunda çıkan suyun "kutsal su" sayılması
<i>Baba Tukty Şaştı Aziz</i>	Kendi mezarını yaşlı bir adam kılığında kendisinin keşfettirmesi
<i>Aişe Bibi</i>	Ziyaret edenlerin dileklerinin gerçekleşmesi, manevi huzur, yeni evlenen çiftlerin ziyaretleri sırasında yapılan duaların kabul görmesi, ruhani destek sunması, Hastalara Şifa Vermesi
<i>Gaip Eren Kırk Şiltan</i>	Savaşçılara destek olarak onların düşmana karşı galip gelmesi,
<i>Abdulaziz Baba</i>	Bir kuraklık döneminde duasıyla yağmur yağdırdığı ve insanları açlıktan kurtardığı
<i>Kuşçu Ata</i>	Şahinleri evcilleştirme, kaçıp mezara konan kuşunu çağırdığında gelmeyince mezarın ses vermesi
<i>İsmail Ata</i>	Derin dinî bilgisi, manevi gücü ve halkına olan sevgisi
<i>Koşkar Ata</i>	Hastalıkları iyileştirme, dua edenlerin, manevi yardım aldığı, hastalıklarının geçtiği
<i>İshak Bab</i>	İlahi bilgi ve ruhsal derinlik, insanların içsel bilgelik kazanmalarına yardımcı olması,
<i>Karahan Evliya</i>	Şifa verme, manevi rehberlik yapma, bereket sağlama ve doğal olayları etkileme
<i>Akbikeş külliyesi</i>	Şifa verme, manevi rehberlik yapma, doğal felaketlere etki etme ve bereket sağlama, manevi olgunlaşma ve toplumsal barış açısından büyük rehberlik
<i>Al Hoca Ata</i>	Hastaların şifalı sudan içince iyileşmesi
<i>Apaak İşan Meşiti</i>	Şifa verme, bereket sağlama, manevi rehberlik yapma ve doğal felaketleri önleme, manevi güç kaynağı, şifa ve barış merkezi
<i>Uzun Ata Türbesi</i>	Bereket sağlama, doğal felaketleri önleme, manevi rehberlik yapma ve içsel bilgelik kazandırma, ruhsal iyileşme ve manevi güç arayanların merkezi

Tablo 6.3'te görüldüğü gibi fiziksel şifadan daha fazlasını temsil etmektedir. Aynı zamanda mucizevi imgelerin ve şifa veren evliyaların imgelerinin ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Öyle ki bir evliyanın bu şekilde tanınması için onun şefaatine atfedilen ve ölümünden sonra doğrulanan bir keramete ihtiyaç vardır. Keramet, hiçbir doğal nedene bağlı

olarak açıklanamayan olağanüstü bir olgudur. Keramet insanları evliyaya bağlar ve kendi dilekleri için bir umut olur.

Türk dünyasında ziyaret fenomeni morfolojik olarak mezar, türbe, taş, ağaç, su kaynağı, ev, mağara, tepe, dağlar ve mevki gibi değişik varlık kategorilerinde tezahür etmekte ancak bu varlıkların ziyaret fenomenine dönüşerek bir çekim merkezi hâlini alması oralarda bulunduğu yahut tezahür ettiğine inanılan tabiatüstü fevkalade kutsal güçten kaynaklanmaktadır. Bu durumda ziyaret yerlerini, “fizik-ötesi bu olağanüstü kutsal gücün tezahür merkezleri veya kaynakları” şeklinde tanımlamak uygundur. Toplum tarafından rağbet gören bu mekânlar kişinin kendi düşüncesi, mantığı, inancı ve hayal gücüne göre birtakım kanıtlara ister. Bu çerçevede efsane, menkıbe ve kerametler, ziyaret yerlerinin tabiatüstü yahut olağanüstü kutsal güçlerle mücehhez oldukları konusunda ait oldukları sosyal çevreleri ikna ve inandırmaya yarayan ve böylece onların kutsallaşıp, meşrulaşmasını sağlayan vasıtalar ya da mekanizmalar olarak görülmektedir. Türk dünyasında, efsane, menkıbe ve kerametler ziyaret yerlerini öylesine sıkı bir doku ile sarmıştır ki tarihî bilgi ve gerçeklikler de bu yöne doğru evrilmek suretiyle efsaneleşip menkıbeleşmiştir. Daha çok sözlü rivayetlere dayalı bir halk kültürü ve dindarlığı ortamında hayatiyet bulan menkıbeler, efsaneler ve kerametler zaman içerisinde birbirine karışarak bulanıklaşmış ve hatta unutulmuştur (Günay, 2003: 15).

Bu tabloya bakıldığında Güney Kazakistan’daki adak yerlerinde keramet motiflerinin daha çok evliyanın iyileştirici yönüyle ilgili olduğu görülür.

Ziyaret yerlerine atfolunan kerametler inananlar açısından hem onların haklılığını kanıtlamakta hem de onlara olan ilgi ve rağbete dinamizm katmakta; üstelik kerametlerle ilgili olarak anlatılan hikâye, efsane, destan ve menkıbelerin kronolojik bir sıra takip etmemesi onları zamanımıza taşıdığı gibi ayrıca dinamizmini de artırmaktadır.

Keramet sahibi veliler veya velilik mertebesine ulaştırılan kişiler yahut onların mezarları veya bunlarla ilişkili olarak düşünülen yerler kutsal gücün kaynakları hâline dönüşerek keramet ve din unsuru bu kutsallaşmada hâkim faktörler olmaktadır. Bu güç evliyalı ölümlemlerinden sonra da hayatta tutan; inananların gözünde onlar ak saçlı, ak sakallı pir-i faniler olarak yaşamaya devam etmekte; yiyip içmemekte, kendilerini ibadete vermekte, abdest alıp namaz kılmakta ve bu inançla türbelere ibrikler içinde su, seccade, vs. bırakılmakta ve oralar aydınlatılmakta hatta olay orada da kalmamakta, kendilerine ritüel usullerle başvuranlar için onlar bir şifa, feyz, bolluk, bereket ve çare kaynağı oluşturmakta; onlara saygı göstermek, yasaklara uymak, ahlaki kuralları çiğnememek gerekmekte ve böylece ziyaret yerleri toplumsal

ahlakın ve düzenin sağlanması ve korunması bakımından işlevsel olmakta; öte yandan, savaşlar ve felaketler gibi sıkıntı anlarında manevi güç, destek ve sığınak oluşturmak ve hatta bizzat savaşlara katılarak kahramanlıklarını ortaya koyduklarına inanılarak da onlar toplumsal işlevlerini yerine getirmekte; öyle ki, bu bağlamda sadece ölmüş kahraman, şehit ve velilerin değil, aynı zamanda kutsal suların bile kişileştirilerek keramet gösterdiğine inanılmakta oluşu dikkate değer görünmektedir (Günay, 2003: 15).

Öte yandan, birçok veli, gazi ve kahramanın yahut dağ, tep veya suyun, doğal, toplumsal ya da kültürel çevrede bulunmasına karşılık onlardan sadece bazılarının kutsal bilinip ziyaret konusu olmaları hususuna da önemle işaret etmek gerekir. Esasen, keramet ve din unsurunun bu noktada birinci dereceden önemli ve hâkim bir motif olarak olayda yerini aldığı yukarıda değinilmişti. Bununla birlikte, daha derinden yaklaşıldığında olayda bu motife başka birçok psikolojik, sosyal, kültürel, tarihi ve ahlaki unsur ve etmenlerin eklendiği anlaşılmakta; esasen tüm bu unsur ve motiflerin birleşmesi suretiyle bir ziyaret yeri kutsal değerlerle özdeşleştiği ve bu hâliyle toplumun kolektif vicdanında taht kurabildiği sürece kutsal bilinip ziyaret konusu olabilmekte; bu hâliyle ziyaret fenomeni “kolektif bilinçle ilgili bir sosyal psikolojik gerçeklik” olarak karşımıza çıkmakta; nitekim, böyle olduğu içindir ki bu bilinç, çeşitli dinsel ve toplumsal etkenlere belli bir ölçüde bağımlı olarak toplumda tezahür eden, yerine göre güçlenen ve zayıflayan bir dinamizmle diyalektik olarak hayatîyet kazanmakta; böylece kimileri cazibesi ve şöhretini giderek artırırken ötekiler tersine disfonksiyonel bir konuma itilerek sönüp toplumsal vicdanın derinliklerine gömülmekte, uygun şartlarda yeniden fonksiyonel biçimde canlanmakta veya onlara yenileri eklenmekte; sosyo-kültürel değişimler ve özellikle de toplumun sosyal psikolojik yaşamındaki dalgalanmalar öteki etkenlerle birleşerek olayda derin yankılar uyandırmaktan geri durmamaktadır (Günay, 2003: 16).

6.1.4. Adak ve Ziyaret Yerlerinin İşlevlerine Göre Tasnifi

Kutsal ziyaret yerleri, sosyal ve kültürel yaşamın kayda değer bir parçasıdır. İlk çağlardan bu yana insan, yaşamış olduğu evrenin mukaddes yapıya sahip olduğu bilincindedir. Gök Tanrı dinî, tabiat güçlerine inanma ve atalar kültünden oluşan Türklerin inanç yapısı, İslamiyet’in kabulünden sonra da tamamen yok olmamıştır. İnsanlık tarihinin her döneminde, gündelik yaşamı içerisinde, çaresiz kaldığı noktalarda duanın yanında bir takım pratik ve uygulamalara da ihtiyaç duymuştur. Güney Kazakistan’ın birçok yerinde çaresiz kalınan durumlar, sağlık, bereket, mutluluk vb. sebeplerle türbe, yatır ve ziyaret yerleri pratik ve uygulamaların gerçekleştirildiği kutsal olarak atfedilen mekânlardır.

Kutsal mekânların ziyaret edilmesinin toplumsal uyum ve dayanışmaya etkisinde özel bir yeri vardır. Mekânların bu işlevi bir yönüyle insanları bir araya getiren bir fenomenden daha geniş bir kavram ve dinî bir merkezden daha fazlasıdır. Kutsal yerleri ziyaret etmenin sosyal uyum ve iş birliği açısından işlevleri şöyledir:

- *Ortak değerler etrafında birleşmek:* Kutsal yerler genellikle çeşitli dinî ve kültürel gruplar için manevi öneme sahip yerler olarak hizmet vermektedir. Bu yerleri ziyaret etmek kökenlerine bakılmaksızın farklı insanlar arasında paylaşılan manevi deneyim duygusuna neden olur. Bu paylaşılan deneyim, hayatın farklı kesimlerinden insanlar arasında empatiyi teşvik eder. Anlayışı ve birbirine bağlılık duygusunu geliştirir. Dinler arası diyalogun teşvik edilmesi: Farklı dinî kökenden gelen konuklar için farklı dinî geleneklere karşı karşılıklı saygıyı, hoşgörüyü ve takdiri teşvik eder. Bireyler saygılı ilişki ve tartışmalar yoluyla birbirlerine güvenirler. Sosyal uyum ve öz değerlere ilişkin daha derin bir anlayış geliştirebilir.
- *Hoşgörü ve saygıyı geliştirir:* Diğer dinî veya etnik grupların kutsal saydığı yerlere seyahat etmek ufku genişletir, farklılıklara ve hoşgörüye saygı duyar etkileyebilir. Bu, çatışmaların azaltılmasına ve uyumlu bir toplum yaratılmasına yardımcı olur.
- *Topluluk katılımını teşvik eder:* Kutsal yerler genellikle halka açıktır. Toplantılar, dinî törenler ve yardım etkinlikleri için bir merkez olarak hizmet vermektedir. Bu yerleri ziyaret etmek insanların sosyal sorunlarını çözmelerine ve ihtiyaç sahibi insanlara yardım etmelerine yardımcı olur. Desteklemeye yönelik bayındırlık işleri ve bilgi-açıklayıcı çalışmalar katılıma ilham verebilir. Bu kolektif eylem topluluk içinde bir birliktir. İnsanlar ortak hedeflere ulaşmak için birlikte çalışırken iş birliği duygusu geliştirmeye çalışır.
- *Düşünme ve Tefekkür:* Kutsal yerleri ziyaret etmek, bireylerin iç gözlem yapmalarına, düşünmeye ve ruhsal büyümeye izin verir. Bu sessiz yansıma anları uyumun önemli bileşenleri olan iç huzur, şefkat ve empati duygularını uyandırabilir. İnsanlar bu nitelikleri kendilerinde geliştirerek kendilerine ait olurlar. Topluluklarının gelişimine ve başkalarıyla uyumlu ilişkilere olumlu katkıda bulunur.
- *Kültürel değişim ve karşılıklı anlayış:* Kutsal yerler genellikle dünyanın farklı yerlerindedir ve dünyanın her yerinden ziyaretçi çeken önemli kültürel miras alanları anlamına gelir. Bu mekânları ziyaret ederken farklı kültürel kökenden insanlarla etkileşimde bulunmak kültürler arası anlayışa, takdire ve kabule katkıda bulunabilir.

Birbirine göre insanlar kültürel gelenekleri inceleyerek ve bunlara saygı duyarak karşılıklı anlayış köprüleri kurarlar. Ortak insanlığa dayalı bağlar kurabilirler.

Yapılan tespit ve değerlendirmeler, söz konusu türbe, yatır ve ziyaret yerlerinin işlevlerini günümüzde de sürdürdüklerini, insanların kutsala dönük inanç ve pratiklerinde önemli bir yere sahip olduklarını göstermiştir. İşlevlerinin, bireylerin taleplerine göre şekillendiğini söyleyebiliriz. Bireylerin taleplerinin de “hayatın geçiş aşamalarıyla ilgili talepler”, “refah, para, mutluluk, bolluk-bereketle ilgili talepler” ve “halk hekimliği”nden oluştuğu görülmüştür.

Hayatın geçiş aşamaları ile ilgili dönemleri, Ruhi Ersoy (2018) çalışmasında şöyle açıklamıştır:

“Geleneksel toplumlarda gerçek ve derin bir dönüşüm aracı olan geçiş törenleri ve ritüeller kadim toplumlarda kodların hatırlanması, güncelliğini koruması, aidiyet duygusunun pekiştirilmesi gibi işlevlere sahiptir. Geçiş ritüelleri konusunda uzman bir başka araştırmacı Arnold van Gennep ise ‘geçiş ayinlerini her bir yer, durum, toplumsal konum ve yaş değişikliğine eşlik eden ayinler’ olarak görür. Bunlar yaşam alışkanlıklarımıza koşturarak biçim değiştirmiş, çağımızda topluluk için kadim geçmişi olan simgelerden yoksunluğun yarattığı derin boşluk bireyin gerçekten toplumun bir parçası olmasında yeri olan arketiplerin çağdaş biçimlerini yeniden gözden geçirmeyi gerekli kılmıştır. Çünkü bu boşluk şimdiye kadar geçiş ritüellerinin olarak bildiğimiz doğum, evlilik ve ölüm gibi evrelerin söz konusu yeni bağlamlardaki işlev ve yansıma biçimlerini de yeniden yapılandırır.” (Ersoy, 2018: 131-132).

Halk hekimliği, toplumun gelenek, görenek, dil gibi değerlerini içeren bir dizi bileşeni bünyesinde barındırır ve bu değerlerin korunmasını ve devamlılığını sağlayan önemli etkenlerden biridir. Halk hekimliği, halkın imkânları olmadığı için ya da başka sebeplerden ötürü doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlevlerin tamamı olarak bilinmektedir (Boratav, 1973: 55). Bu kutsal yerler toplumdaki tüm kişilere açıktır ve bu yerler belirli yerel karakteri ile toplumsal kimliğe katkıda bulunur. Dolayısıyla kutsal bir yer sadece önemli bir yerel mekân hâline gelmekle kalmaz aynı zamanda yerel toplumun, kültürel mirasının ve İslami geleneklerin iç içe geçtiği, kaynaştığı ve geliştiği bir bağlantı noktası hâline gelir (Yılmaz, 2016: 187).

Tablo 6.4. Adak Yerleri ve İşlevleri

Adak Yeri	İşlevi
<i>Arslan Baba</i>	Duaların kabulü için aracı olma
<i>Hoca Ahmet</i>	Dua, dilek, adak, şifa bulmak
<i>Domalak Ana</i>	Küsleri barıştırma
<i>İbrahim Ata</i>	Yol gösteren bilge
<i>Kara Şaş Ana</i>	Rüya yorumlama, hastalıklara şifa bulma, halk hekimliğinin piri olarak sayılma
<i>Akmeşit</i>	Gök tanrıcı ve Müslümanlar arasındaki çatışmalarda Müslümanların korunup saklandığı ve ibadet ettikleri yer olma
<i>Ukkaşe Ata</i>	Kişinin iyi niyetinin burada birtakım araçlarla ölçülmesi
<i>Gauar Ana</i>	Çocuk sahibi olmak için kutsal suyla yıkanma, şifa bulma,
<i>Akbura Evliya</i>	İyileştirici, evlenmek için
<i>Evliya Göz Ata</i>	Şifa
<i>Baydibek Baba</i>	Manevi şifa, içsel huzur, dua ve rehberlik arayanların başvurdukları kutsal bir merkez, Bereket, toplumsal huzur ve manevi arınma, bireysel şifa ve huzur, toplumsal barış ve birlik merkez
<i>Baba Tukty Aziz</i>	İslam'ı yaymak için Arabistan'dan gelerek kan dökülmesini engellemek için arabuluculuk etmek
<i>Aişe Bibi</i>	Sadakat temsilcisi olarak kabul edilme, yeni evlenen çiftler için umut olma
<i>Gaip Eren Kırk Şilten</i>	Kötülüklerden arınma, göz-kulak- boğaz için akan üç kaynak suyun kaynağı
<i>Abdülaziz Baba</i>	Adaletiyle İlgili Efsane, Merhametiyle İlgili Efsane, Toprak Yönetimi ve Halkı İdare Etmesi, Soyunun Geleceği Hakkındaki Duası, Domalak Ana ile İlgili Efsaneler
<i>Kuşçu Ata</i>	Ahmet Yesevi tarafından Türkistan'ın doğu tarafında yedi pınarın bulunduğu bölgeye gönderilmesi manevi ilmini orada yaymasını istemesi
<i>İsmail ata</i>	Şifa, bereket, manevi rehberlik, toplumsal barış ve içsel bilgelik, bedensel iyileşme, ruhsal arınma, manevi yenilenme, fiziksel hastalıklardan kurtulma, ruhsal sıkıntılarının arınma hem bireysel hem de toplumsal düzeyde manevi iyileşme, toplumu bir arada tutma, manevi bilgelik ve içsel huzurun kazanılması, manevi yol gösterici olma
<i>Koşkar ata</i>	Kötülük, hastalık, illetlerden korunma, şifalı toprağa sahip olma
<i>İshak Baba</i>	Dinin kapısı, peygamberin soyundan gelme
<i>Karahan Evliya</i>	Müslümanlığı yaymak için Suriye'den gelen üç kişiden biri
<i>Akbikeş</i>	Düşmana karşı manevi koruma işlevi
<i>Alhoca</i>	İyileştirici, şifalı suyun iyileştirici işlevine sahip olma
<i>Appak İşan</i>	Dinî ve milli lider, işan yani ruhani lider olduğuna inanç
<i>Uzun Ata</i>	Hastalıklara şifa olma işlevi

Tablo 6.4'te görüldüğü gibi bazı mekânlar tek bir işleve sahipken bazı kutsal mekânlar birden çok işleve sahiptir. Tüm işlevlerle beraber bu kutsal mekânlarda toplumsal ilişkilerin ortaya çıkması kutsal mekânları bulundukları bölgede sosyal, açıdan belirleyici bir role sahip hâle getirmiştir.

Güney Kazaksitan sahasında adak ve ziyaret yerleri ile ilgili en belirgin özellik bu yerlerin “Hac Yeri” olarak tasvir edilmesidir. Bu ziyaretlerin örtük en önemli işlevinin bu olduğu söylenebilir. Aslında hacıların kutsal yerleri ziyaretlerini “hac” olarak tanımlamalarının temel amacı, bu deneyimi elde edemeyenlerin yaşadıkları yerde maddi ve manevi bir dönüşümü ziyaret yerleri ile sağlamaktır. İnanç turizmi olarak da belirtilen bu kavramın temel amacı, büyük bir zatla tanışmak ve kutsal kişilerin türbelerini ve kabirlerini ziyaret etmektir. Halk arasında saygı, onur, üstünlük ve olağanüstülük taşıyan insanlarla bir araya gelmek olarak kabul edilir (Taghizadeh, ve Babaei, 2010: 10). Söz konusu kişi ile tanışmak ve bulunduğu yerleri ziyaret etmek, mekânda var olan maneviyattan faydalanmak istemekle beraber mübarek kişi ve yerleri ziyaret etmek, sosyolojik açıdan “kurtuluş ve aracı olan Allah’a yaklaşma değerini amaçlayan bir eylemdir. Bu değerli eylem, kutsallığını kutsal metinlerde kendisine verilen önemden alır ve birinci dereceden dinî bir ritüeldir. Hac da dâhil olmak üzere dinî ritüeller toplumdaki uyumun ana tezahürlerinden biridir. İslam toplumlarında kabirlere ve kutsal mekânlara yapılan ziyaretler, hacıların iyileşmesi ve duygusal deşarjı üzerinde önemli bir etkiye sahip olup, haccın vazgeçilmez bir parçası olarak muhtaçlık kabul edilmektedir (Taghizadeh, ve Babaei, 2010: 12).

Evliya (Aulie), Kazaklar ile manevi dünyanın güçleri arasındaki sınırlarda ve ayrıca çağdaş Kazak kimlikleri ile geçmişe olan Müslüman bağlantıları arasında yer alır. Privratsky’nin Kazaklar üzerine yaptığı etnografik çalışmalarda bulduğu gibi, ‘Kazakistan’da bir Müslüman türbesi, sadece orada gömülü olan veli nedeniyle değil, aynı zamanda velinin Kazak atalarını meşrulaştırması nedeniyle de kutsal bir alandır (Privratsky, 2001: 189) Aulie, Kazak Müslümanları ile Tanrı arasında aracılık eder ve Kazak ataları velilere adanmıştır, bu da Kazakların İslami mirasını doğrular (Privratsky, 2001: 162). Kutsal yerlerde velileri ziyaret eden Kazak hacılar, bu manevi varlıkları ve atalarını, ikisi de Tanrı ile birlikte olduğu için birbirine bağlar. Türbede bez parçası bağlama ve ilgili saygı eylemleri gibi Kazak faaliyetleri, evde ata ruhlarının çağrılmasında mevcut olan aynı tür manevi gücü benimser. Dolayısıyla veliler sadece Tanrı’nın bereketini (bereke) değil, aynı zamanda Kazak kültürel mirasını da aracılık etmektedirler (Privratsky, 2001: 162). Ahmet Yesevi türbesini ziyaret etmekle hacı olmuş gibi sevap kazanılacağına inanç bu türbelerin halk nazarındaki işlevinin bir göstergesi ve ziyaretlerin kendisinin hacı bağlantılı olduğunun kanıtıdır. Pek çok türbenin duvarlarında Kabe’nin veya Hz. Muhammed’in türbesinin fotoğraflarının yer alması ziyaretin özünde hacı çağrıştırmaktadır. Hac ve ziyaret arasındaki işlev benzerlikleri ritüel paralelliklerine de yansımıştır. Tavaf, geceleme, mezara (veya siyah taş) dokunmak ve kutsal kuyudan su (zem

zem) içmek gibi ritüeller birçok yerde Müslümanların açıkça Mekke'nin alternatif destinasyonları olarak çalıştığını göstermektedir.

Bununla birlikte, ziyaret ve hac uygulamalarının yerel türbelere yapılan ziyaretlerin iç içe geçmiş olması, genellikle dinî gerekçelerle onaylanmadığı gerçeğini gizlememelidir. Türbeleri ziyaret etme pratiğinin doğasında bir gerilim vardır. Bu uygulamalar Allah'ın birliği ve Allah'a herhangi birini ya da herhangi bir şeyi ortak koşmanın imkânsızlığı fikriyle çelişir. Bu tür uygulamalar şirk ve bidat olarak adlandırılır. Benzer şekilde, kutsal bir kişi orada gömülü olduğu için ya da bir pınar, mağara, ağaç veya kuyu nedeniyle orada mucizeler gerçekleştiği için bazı yerlerin kutsal ve ziyarete değer olduğuna karar vermek, yeryüzünün Allah'ın gücünü ve lütfunu eşit şekilde yansıttığı inancına aykırıdır.

6.1.5. Adak ve Ziyaret Yerlerinin Yapısal Özellikleri

Aral Bölgesi'nde bulunan Tunç Çağı'na tarihlenen anıtsal anıtların kökenini inceleyen L.A. Lelekov burada bulunan türbelerin yapısal özelliklerinin Kunindo-Aryan mitolojisiyle yakından ilişkili olduğunu bulmuştur. Dünya halklarının dinî kaynaklarına göre, dünyanın yapısı ortak bir merkeze sahip dairesel ve kare figürlerle karakterize edilebilir. Bu da türbelerin genel kompozisyonunda ve planında yer bulmuştur. Hint-Aryanların, bu dünyanın küçük düzenini ve şeklini türbeyle birleştirdiklerini öne sürer. Yüzyıllar boyunca bu dünya görüşü ilkesinin nesilden nesle aktarılmış olması, insanların evlerinin dünyanın daha küçük bir biçimi olduğu sonucu çıkarmıştır (Lelekov,1982: 25). Bu dünya görüşü kaynağına Kazak yurtlarında da rastlanır. İnsan bu dünyada yaşar, evlenir ve son yolculuğuna çıkar. Yani bir insanın hayatı düz bir çizgide burada geçmektedir. Kazakların asırlık görüşleri sayesinde anıtların çoğu, bu hayatta kendi yerlerine yakınlığı nedeniyle evlere, binalara çok benzemeye başlamıştır. Kubbe terimi Kazak halkında kült ve ritüel anıtları tanımlarken kullanılmaktadır (Makangali, 2011: 44).

Birçok soylu ve hanların zamanında Türkistan şehri, dünya ticaret alanlarının ve medeniyetlerin kesiştiği eşsiz bir stratejik konumdu. Bu bölge İpek Yolu üzerindeki şehirler arasında her açıdan son derece önemli bir merkez olarak değerlendirilmektedir. İslam'da evliyalara saygı ve sevgi Kazak bozkırlarında atalar kültü ile birleşince İslam'ın bu bölgede yayılmasından sonra Sayram'da Yesevi Türbesi, Baba Ata (Sözak ilçesi), Arystanbab (Otyrar ilçesi), Abdülaziz Bab, Mir Alibab, Hoca Talık, İmam Markoz (Marguzi) türbeleri İslam'ın ilk öncülerinin mezarları üzerine inşa edilen türbeler olmuşlardır.

Belirli bir bölgede yaşayanların ve doğaya tapınmayla ilgili faaliyetler barındıran yerel azizlerin türbeleri, özel antik formlarda inşa edilmiştir. Uly Yuz'a bağlı Kazak boylarının ataları olan Ata Baidibek ve Ana Domalak'ın türbeleri özellikle dikkat çekicidir. Yuvarlak ana anıt, önceden bilinen form ve motifleri birleştirerek yeni bir bina inşa etme fikri değil, çağrışımsal sıralar oluşturma fikridir. Bu şekilde yerli Kazakların halk mirasının derinlemesine incelenmesi yöntemi farklı, daha karmaşık bir düzeyde kullanılmıştır.

İbadet yapılarının portal, kubbe, kule gibi belli kısımları yerli Orta Asya klasikleriyle değil, diğer esnek dillerin yardımıyla Kazakların kadim saha sanatına uygun olarak yapılmıştır. Halk arasında oldukça popüler olan hac yerleri, kültürel mirasının yanı sıra eşsiz efsaneler ağı üzerine kurulu tarihiyle de ziyaretçi çekmektedir.

Orta Asya mimarisinin çekirdeği hâline gelen çadır örtüsünü, darbazal-kubbeli mimariyi, yapının kubbeli çerçevesi, portal ve seramikten desenli yapının üç işaretinin altını çizdi ve kubbe fikrinin, uygulamasının bir bütün olarak göçebe pastoral toplulukların yaşadığı Kıpçak bozkırlarıyla değiş tokuş edildiğini kaydetmiştir.

Mimari anıtların tür bölünmesi, yapısal özellikler, geometrik uyum, antik inşaat teorisi ve pratiği, yapı malzemesi türlerinin incelenmesi bilim adamlarının araştırmalarının temeli hâline gelmiştir. Orta Asya'nın mimari yapılarını inceleyen bilim adamları, mezar yapılarını incelerken Orta Asya'ya özgü belirli özellikleri belirlemişlerdir. Azhigali'nin dinî ve cenaze yapılarının incelenmesine adanmış çalışmasında, geniş alanlarda mezar alanlarının incelenmesinin kapsamlı bir analizi, kubbeli iki odalı binaların gelişiminin anlaşılması adına önemlidir (Azhigali, 2002: 74). Bunun dışında B. N. Zapkin, G. A. Pugachenkova (2000). V.A.Nielsen (1966), A.M. Predechkovova, V.Nusov, L.I.Rempel (1960), V.L.Voronin, N.S. Vatandaşkina, K.S. Kryukova'nın araştırmaları da ayrıca önemlidir. Anıt yapılarını dinî mimariye ayıran L.Yu Mankovskaya'nın araştırmasına da büyük önem verilmektedir.

Kazakların yerleşim yerlerindeki mimari yapılarla ilgili sınıflandırmalar Castanier'in araştırmalarında mevcuttur. Türbeler bu çalışmalarda konik ve kubbeli, kaş üstü kubbeli, iki kubbeli olarak ayrılmıştır (Castagne, 1910: 144).

Kazaklar, kendisine ululuk atfedilen büyük insanlar için bazısı çok sade ve bazısı çok görkemli olan mezarlar yaparak, bunların üzerine türbeler inşa etmişlerdir. Çalışmamıza konu edindiğimiz ziyaret yerleri bunun örnekleriyle doludur. Alhoca Türbesi, Arıstan Ata Türbesi, Baba Ata Türbesi daha sade yapılar iken, Ahmet Yesevi Türbesi, Aişe Bibi Türbesi ve Domalak

Ana türbesi çok daha görkemli, inşa edilmişlerdir. Bu türbeler içinde yatan kişiye atfedilen büyüklük ölçüsünde daha ihtişamlı olarak yapılmıştır (Sakhı ve Selçuk, 2022).

Kazak bozkırları boyunca yayılmış mezarlıklar da Kazakların Müslüman mirasının çarpıcı bir şekilde görülebilen bir yönüdür (Samashev vd. 2000: 10). Mezarlık, Kazak cenaze evlerinin gömülü atalarının onuruna kubbeli türbeler inşa etme uygulamasını takip eder ve bu da onları mimari olarak Sufi geleneğinin (örn. Türkistan) önemli mezarlarına ve türbelerine bağlar ve Kazak atalarının İslami mirasını yeniden teyit eder.

Dağlar, vadiler, mağaralar, nehirler, yollar, tek ağaçlar, çöller, eski yerleşim yerleri, olağandışı doğa olaylarının yaşandığı yerler gibi doğal peyzaj destekli kutsal nesnelerin genel özellikleri, mitolojik kökler ve korunmuş epik-şiirsel formlar kutsal topos hakkında fikirler taşıdığından, mekânı kutsallaştırma konusunda her zaman “en iyi” uygulamaya sahiptir. Kutsal mekânlar aynı zamanda sınır belirleyici bir rol oynayabilir, mekânda sınır bölgelerini, göçlerin yönlerini belirleyen işaretler olabilir. Bu tür yerlerde totem nitelikleri, tamga benzeri imgeler, kamallar, balbaltazlar kullanılır. Kutsal yerlerin önemini anlamak bütünsel (evrensel) bilgiye dayanır. Kutsal Mekânlar- “Kasietti” - kendi başlarına var olmazlar, her zaman hiyerarşik olarak örgütlenmiş belirli bilgi sistemleriyle ilişkilidirler.

Otpan Tau Dağı’nın, kutsal coğrafyanın en belirgin nesnesi olarak konumlandırılması açıktır. Doğal peyzaj kutsal alanlarının ve belirli kutsal yerlerin özelliklerinden biri, halkların ana göç yolları ve eski kültürler ve medeniyetler arasındaki etkileşimin iyi bilinen kervan yolları ile ilişkili olmalarıdır. Bu nedenle, kültürlerarası bölgeler, farklı dönemlere ait kültürlerin çeşitli eserlerinde kendini gösteren tarihsel belleğin derinliği ve yoğunluğu ile ayırt edilir: höyükler ve menhirler, ritüel kompleksler ve petroglifler, şapeller ve manastırlar, mezarlar, türbeler, kuliptazlar (steller, heykelsi sütunlar), koytazlar (mezar taşları), kumlutazlar (cenotaphlar), sınır kuleleri- bunların hepsi bozkırın yüzyıllar boyunca geçirdiği sosyal ve manevi evrimin maddi işaretleridir.

6.1.6. Adak ve Ziyaret Yerlerinin Ziyaret Zamanları ve Nedenleri

Geçmişle bugün, geçmişle gelecek arasında bir köprü olan ziyaret mekânlarını ziyaret etme ihtiyacı ve bunun ziyaretçilerin ruhuna, yaşam kalitesine ve manevi gücüne etkisi önemlidir. Din ve kutsal mekânlar arasındaki ilişki insanlık tarihi boyunca devam etmektedir. Zihinsel ve fiziksel hastalıklardan kurtulma arzusu, akrabalar ve kişinin sevdikleri için dua etme arzusu, lütuf bulma arzusu, Tanrı’yı memnun edecek bir şey yapma arzusu, günahları ortadan kaldırma arzusu, yukarıdan gönderilen nimetlere şükran duyma arzusu, inanca sadık kalma

arzusu, inanç için çilecilik çabası, yaşamın anlamını bulma arzusu bunlardan bazılarıdır. Bu nedenler dinî seyahatlerin motivasyonlarıdır. Türbelere ve mezarlıklara duyulan saygı, Orta Asya halkları arasında halk İslami uygulamalarının önemli bir özelliğidir (Privratsky, 2001: 165)

Tablo 6.5. Adak Yeri/Ziyaret Zamanı ve Ziyaret Nedeni

Adak Yeri	Ziyaret Zamanı	Ziyaret Nedenleri
<i>Arslan Baba</i>	Ziyaretçilere her gün açık	Dileklerin kabul olması
<i>Hoca Ahmet</i>	Cuma Namazı	Dileklerin kabul olması
<i>Domalak Ana</i>	Cuma (art arda) ve Ramazan	Evlenmek ve çocuk sahibi olmak
<i>İbrahim Ata</i>	Ziyaretçilere her gün açık	Sünnet olacak çocuklar
<i>Kara Şaş Ana</i>	Art arda 3 gün veya 3 Perşembe	Çocuk, ev, iş sahibi olmak
<i>Akmeşit mağarası</i>	Ziyaretçilere her gün açık	Fiziksel sorunların çözülmesi
<i>Ukkaşe Ata</i>	Cuma (art arda) Ramazan	
<i>Gauar Ana</i>	Ziyaretçilere her gün açık	Hastalıklardan kurtulmak
<i>Akbura Evliya</i>	Ziyaretçilere her gün açık	Sedef hastalığı, şifa, sağlık
<i>Evliya Göz Ata</i>	Ziyaretçilere her gün açık	Göz hastalıkları
<i>Baydibek Baba</i>	Evlilik sonrası	Yeni kurulan yuvada mutluluk
<i>Baba Tukty Aziz</i>	Cuma	İslam önderi, büyüğü
<i>Aişe Bibi</i>	Evlilik sonrası	Manevi huzur
<i>Gaip Eren Kırk Şilten</i>	Ziyaretçilere her gün açık	Manevi huzur
<i>Abdülaziz Baba</i>	Ziyaretçilere her gün açık	Musibet ve belalardan kurtulma, kabus, korku ve kötü ruhlardan kurtulmak
<i>Kuşçu Ata</i>	Ziyaretçilere her gün açık	Manevi huzur
<i>İshak Baba</i>	Ziyaretçilere her gün açık	Manevi huzur
<i>Karahan Evliya</i>	Ziyaretçilere her gün açık	Manevi huzur
<i>Akbikeş kesenesi</i>	Perşembe (art arda)	Manevi huzur
<i>Alhoca ata türbesi</i>	Ziyaretçilere her gün açık	Manevi huzur
<i>Appak İshan meçiti</i>	Ziyaretçilere her gün açık	Manevi huzur
<i>Uzun Ata türbesi</i>	Ziyaretçilere her gün açık	Şifa

Tabloda kutsal mekânların ziyaretinde öne çıkan zaman dilimleri genellikle perşembe, cuma günleri, ziyaret edilme sıklığı da tekli sayılar (3,5,7) şeklindedir. Bunun dışında bazı mekânlar için bu durum daha özel bir nitelik sergilemektedir. Mekânlar sünnet, doğum ve evlilik gibi insanın geçiş dönemlerine eşlik eder.

Toplum içinde dinî günler her zaman bir araya gelme ve ibadet günleri olarak kabul edilmiştir. Bayramlar, arife günleri, kandiller, muharrem oruçları dinî günler olarak görülmekte ve kabul edilmektedir. Hemen hemen bütün türbelerde dinî günlerde toplanıldığı aktarılmaktadır.

Türbe ziyareti sonucunda insanların beklediği şey psikolojik huzurdur. Bu ziyaretlere sadece çevreye karşı tutumlarını değiştirmek, tarihsel ve bilişsel bilgilerini arttırmak değil düzenli olarak dinî gezilerin birey üzerindeki psikolojik olumlu etkisi olacağı ile ilgili beklenti vardır. Bu kişinin maneviyata verdiği önemle anlaşılabilir. Maneviyat ve inanç fiziksel, zihinsel ve duygusal sağlık için önemlidir. Bireyler için yaşam zorluklarını anlamak ve üstesinden gelmek için bir temel sağlar. Daha yüksek bir güce olan inanç, amaç ve ahlak duygusu, stres, sıkıntı veya kayıp zamanlarında rahatlık ve dayanıklılık sağlayabilir. Dua, meditasyon ve farkındalık gibi manevi uygulamalar duygusaldır. Düzenlemeyi teşvik eder ve kronik stresin vücut üzerindeki zararlı etkilerini azaltır. Olumlu sağlık davranışlarını teşvik etme açısından öz şefkat eğitim ve insan sağlığına yönelik sorumluluk gibi ahlaki değerler önceliklendirmeyi ve olumlu yaşam tarzı seçimlerini teşvik edebilir. Destek ağlarını geliştirmek için sosyal destek ve iletişimi güçlendirmek ve sosyal bağların güçlenmesine katkıda bulunabilir. Güçlü sosyal bağlar kronik olanlar da dâhil olmak üzere fiziksel ve zihinsel sağlıkta iyileşme hastalıklarının azalması, stresin azalması ve ömrün uzaması ile ilişkilidir.

Maneviyat ve inanç, bireylerin genel refahında önemli faktörlerdir. Hayatın anlamını, amacını ve yönünü hissetmenizi sağlar. Daha yüksek bir amaca olan inanç veya ahlaki ilkelere bağlılık, bireylere kimlik kazandırır ve onlar için hayatı zorlaştıran önemi hissetmelerini sağlar. Direnç ve iyimserlikle üstesinden gelmeye yardımcı olur.

Minnettarlık, bağışlama ve kabullenme gibi nitelikleri geliştirerek duygusal refah ve canlılığa katkıda bulunabilir. Manevi bireyler için iç huzur, sıkıntı veya belirsizlik karşısında bile memnuniyet ve umut duygusu sağlayabilir. Hasta ve engelli insanların hastalık ve acının üstesinden gelmelerine yardımcı olmak veya kişinin kayıpla nasıl başa çıkacağı konusunda önemli bir rol oynayabilir.

Ahirete inanç, iyileşmeye olan inanç ve acı ya da acıdan dolayı kendinden daha büyük bir şeye bağlanma duygusu, üzüntülü anlarda teselli verebilir. Merhamet, bağışlama ve kabullenme gibi ahlaki değerler, insanların hastalık veya yakınlarından birinin can kaybını yaşadığında hayatın anlamını ve amacını bulmasına yardımcı olur. Genel olarak maneviyat ve inanç bireyler için başa çıkma mekanizmalarıdır. Olumlu sağlık davranışlarının sunulması, teşvik edilmesi,

sosyal destek ve ilişkileri güçlendirmek, anlam ve amaç duygusu sağlamak, duygusal refah ve canlılığı destekleyerek ve hastalık ve acının üstesinden gelmeye yardımcı olarak sağlıkta derin bir etkiye sahiptir.

Ziyaretçiler mutluluk-şanssızlık gibi zor durumlara düşen kişiler, şanssız genç erkekler ve kadınlar, çocuksuz aileler gibi çeşitli amaçlarla gelenlerden oluşur. Dilek gerçekleştiğinde bir teşekkür olarak, yeni doğmuş bebeği getirmek gibi yerel gelenekler vardır. Ziyaretçilerin çoğu kadınlardan oluşur ve insanların anlayışına göre türbelere gelen hacıların milliyeti ve kökeni ne olursa olsun ziyarete saygı göstermek için kutsal türbelerin avlusuna girmeden önce erkeklerin şapka kadınların başörtüsü taktığı görülür.

Ziyaretçiler çeşitli hastalıklarını tedavi etmek için bölge sakinlerinden oluşur. Bu nedenle her türbenin bazı hastalıkları tedavi etme gibi bir işlevi vardır. Örneğin vücuttaki çeşitli yaraları tedavi eden türbeler olduğu gibi evlilikte kişisel sorunlar ve kötü şans, özellikle çocuk sahibi olamama, sevdiklerinin mutsuzluğu, hastalık veya ölüm korkusu, yalnızlık duygusu vb. diğer sosyo-psikolojik faktörlerden dolayı insanların duyguları-bağışlamak kutsal ziyaret yerlerine gitmenin başlıca etkenidir.

Kazaklar, birçok farklı istek ve dileklerinin gerçekleşmesi için bu mekânları ve yerleri ziyaret yeri olarak görmüştür. Hastalıklardan kurtulmak, kötülüklerden uzak durmak, çocuk sahibi olmak, iş ve eş sahibi olmak, manevi ihtiyacını karşılamak, psikolojik rahatlama sağlamak, toplumsal beklentileri karşılamak, ziyaret yerinde bulunan veli kulun ruhunu memnun etmek ve Allah'ın rızasını kazanmak gibi onlarca sebepten ötürü bu mekânlara gitme ihtiyacı duymuştur. Bazı ziyaret yerlerine özellikle bazı isteklerinin karşılanması için gitmektedirler. Örneğin çocuk sahibi olmak için daha çok Baba Tükti Şaştı Aziz Türbesine, Ayşe Bibi Türbesine ve Domalak Ana Türbesine gidilirken Ahmet Yesevi Türbesini ziyaret etmekle hacı olmuş gibi sevap kazanılacağına inanılmaktadır. Hastalık, felaket ve kötülüklerden kurtulmak için ise daha çok Koşkar Ata Türbesine gidilmektedir (Saklı ve Selçuk, 2022: 223).

Kutsal mekân ziyaretleri genellikle turistik bir gezi statüsünde gerçekleştirilmez. Çocuk sahibi olmak arzusuyla kutsal alana gitmek keyfi değil, zaruri bir durumdur. Doğum ve kutsal mekân ilişkisini irdelemek gerekirse şöyle bir tablo ortaya çıkar. Evlendikten bir süre sonra çocuk sahibi olamayan genç kadın, çocuk sahibi olabilmek için çeşitli yöntemler dener. Bu yöntemlerden bazıları kutsal mekânlarla kesişir. Çünkü halk kültüründe bazı kutsal mekânların kadının bu ihtiyacına cevap verme vasfına sahip olduğuna inanılır. Örneğin; Manas Destanı'nda Çıyırıcı adlı kadın kahramanın çocuk doğuramayışının nedeni evliya mezarlarına gitmemesine,

elmalıklarda yuvarlanmamasına ve kaplıcalarda gecelememiş olmasına bağlanır. “Çocuğu olmayan Saha kadınları, mukaddes bir ağacın dibinde, ak boz at derisi üzerinde, yerin sahibine yalvararak dua ederler. Kırgızlarda, Şamanizm devrinden kalma kutlu ağaçlar, ataların ve büyük şamanların mezarları, İslami kisveye bürünerek evliya türbeleri olmuştur. Kırgız-Kazaklarda kısır kadınlar, sahrada tek başına biten bir ağaç, bir kuyu veya su yanında koyun kesip gecelerler (İnan,1971: 110).

6.1.7. Adak ve Ziyaret Yerlerinin Uygulama ve Ritüelleri

Ritüel, öncelikle halkın, geleneksel kültüre özgü olan tüm gelenek biçimlerinin en eskisidir. Ancak ritüeller aynı zamanda önemleri ve anlamları bakımından da farklılık gösterir. Ritüel, tarihsel değişimlere uyum sağlarken temelde aynı kalmıştır. Muhafazakarlık, daha doğrusu muhafazakarlığa eğilim belki de ritüel ve geleneklerin temel özelliğidir.

Türbeler, dinî ve millî değerlerin bir parçasıdır. Bu yerlerdeki eylemler aynı zamanda millî, dinî, psikolojiktir ve tarihsel köklere sahiptir. Türbelerde yapılan birçok tablo analiz edildiğinde bazı görevlerin İslam öncesi inanç ve görüşlere sahip olduğunu ve eski inançlara bağlı olduğunu göstermektedir. Özellikle türbe ve mezarları ziyaret ederken buradaki evliyalarla doğaüstü temasa geçmek amacıyla İslami inançlarla bağlantılı olguların uyumu görülebilir.

Ziyaret olgusunun pratik tarafı iki bölümden oluşmaktadır. Bunlar: genel ritüeller, kolektif ritüellerdir. Bireysel ve dinin inananları arasında belirli gelenekler veya örnek davranışlardır veya dinî ritüeller, herhangi bir her dinin, mensuplarından gerçekleştirmesini beklediği törenlerdir. Tüm ziyaretçilerin belli ölçüde ritüelleri yerine getirdiği görülür. Ritüellerin bireysel bileşeni, ziyaret sırasında ziyaretçi tarafından gerçekleştirilen bireysel eylem ve davranışları içerir. Bu boyutta katılımcılar ziyaret deneyiminin benzersiz bir deneyim olduğuna ve diğer insanlar için bir şekilde deneyimlenemeyeceğine inanmaktadır. Bu ritüeller arasında dua etme ve duanın türü, dua sırasında insanların diğer insanlardan farklı olarak başına gelen özel manevi hâller, dualar ve diğerlerinden bahsedebiliriz. Tüm bu benzer ritüellere rağmen aynı şekilde dua eden, aynı ifadeyi kullanan, aynı arzulara sahip iki kişi bulmak zordur. Ritüellerin kolektif bileşeni, geleneksel gelenekler aracılığıyla her dinin takipçilerine ulaşmıştır. Bunlar: türbeyi öpmek, girmek için izin almak, ziyaret duasını okumak ve evliyaya bağlılık sunmak gibi bu ritüellerdir.

Bu sorulara güvenilir ve kanıtlanmış cevaplar vermek henüz mümkün değil. Ancak bilim, önemli gerçek materyal biriktirdi- “kültürel bölgelerin” incelenmesine, Ritüellerde etnik

özellikler arasında hiyerarşi kurulması sorunu hâlen çözümlenmeyi beklemektedir. Genel olarak manevi kültürün unsurlarına göre harita çıkarmak, maddi kültür göstergelerine göre kıyaslanamayacak kadar daha zordur. Ancak ritüel materyallere dayanarak yerel veya (daha büyük bir soyutlamayla) bölgesel kültürler tanımlanabilir.

Aşağıdaki tabloda Güney Kazakistan'daki adak yerlerindeki uygulama ve ritüeller gösterilmiştir.

Tablo 6.6. Adak Yeri ve Uygulama/ Ritüelleri

Adak Yeri	Uygulamalar/Ritüeller
<i>Arslan Baba</i>	Tavaf etme (3-5-7), mekâna hediye bırakma, kuyudan su çekme
<i>Hoca Ahmet</i>	Kuyudan su çekme, türbeye el-yüz sürme, beyaz bez bağlama, kuyuya madeni para atma, türbe köşelerine para yerleştirme, türbe çalışanlarına ikramda bulunma, kesene içinde bulunan taykazana para atma.
<i>Domalak Ana</i>	Toprak alma, süpürge bırakma, bebek kıyafetlerini bir gece bekletme, be-çaput bağlama, kurban kesme, tavaf etme.
<i>İbrahim Ata</i>	Tavaf etme, kutsal ağacın meyvesinden yeme, kutsal sudan götürme, türbeye el-yüz sürme, adak adama/kabul olunca kurban kesme ve etini ikram etme.
<i>Kara Şaş Ana</i>	Kutsal su ile yıkanma, adak adama ve kabul olunca kurban kesme, etini ikram etme, kutsal sudan yanında götürme, türbeye el-yüz sürme.
<i>Akmeşit</i>	Türbede geceleme, adak adama, kabul olunca kurban kesme ve etini ikram etme.
<i>Ukkaşe Ata</i>	Kuyudan su çekme, kutsal suyu yanında götürme, beyaz bez asma, toprak alama, süpürge bırakma, türbede geceleme.
<i>Gauar Ana</i>	Tavaf etme, El- diz üzerinde türbeye yaklaşma, öpme, türbede geceleme, türbeden taş alma.
<i>Akbura Evliya</i>	Kutsal sudan içme, yanında götürme.
<i>Evliya Göz Ata</i>	Kuyudan su alma onunla yıkanarak kötülük, nazarlardan arınma ritüeli yapma.
<i>Baydibek Baba</i>	Kuran okuma, türbeyi 3-5-7 kere dolaşma.
<i>Baba Tukty Aziz</i>	Kutsal sudan su içme, yanında götürme, yakındaki gölde yıkanma, türbede geceleme.
<i>Aişe Bibi</i>	Kuran okuma, türbeyi dolaşma, duvarları ovarak şifa dileme.
<i>Gaip Eren Kırk Şilten</i>	Kutsal taşların arasından geçmeye çalışma, burada niyetinin sınanması, adak adama ve kabul olunca kurban kesme.
<i>Abdülaziz Baba</i>	Türbede geceleme, adak adama kabul olunca kurban kesme
<i>Kuşçu Ata</i>	Türbeye el-yüz sürme, sadaka dağıtma, kutsal sudan içme, yanında götürme, kutsal su ile yıkanma.
<i>İsmail Ata</i>	Tavaf etme, türbeye el-yüz sürme, adak adama kurban kesme, kutsal suyu içme, yanında götürme, türbeye para bırakma.
<i>Koşkar Ata</i>	Tavaf etme, türbeye el-yüz sürme, bez-çaput bağlama, şifa için türbede kutsal su ile yıkanma, şifa için kutsal taşı ağırlı yere koyma, kutsal suyu içme yanında götürme.
<i>İshak Baba</i>	Tavaf etme (3/7), türbeye el-yüz sürme, mum yakma, etli yemek pişirip türbede dağıtma, duvarları sütunları kucaklayarak dua etme, kutsal ağacın meyvesinden yeme.
<i>Karahan Evliya</i>	Selamlama, el- diz üstünde türbeye girme, öpme, türbeye el-yüz sürme, tavaf etme, yeşil seccade veya örtü bırakma, türbede geceleme, kutsal su ile yıkanma.
<i>Akbikeş</i>	Tavaf etme, kurban kesme ve pişirip ikram etme, türbeye para bırakma, mum yakma.
<i>Alhoca</i>	Tavaf etme, türbeye el-yüz sürme, bez-çaput bağlama, beyaz bez getirip görevliye teslim etme.
<i>Appak İşan</i>	Kuran okumak, dua etme.
<i>Uzun Ata</i>	Tavaf etme, şifalı sudan içme yanında götürme.

Tablodan anlaşılacağı üzere türbeye özel ritüeller olduğu gibi her türbede uygulanagelen ritüeller de vardır. Tavaf etme tüm türbelerde gerçekleştirilen en belirgin ritüeldir. Daha önceki başlıkta yer alan türbelerin işlevleri konusunda değinildiği gibi türbelerin işlevlerinin ritüellerle

ilgili kuvvetli bir bağı vardır. Güney Kazakistan'da ziyaret yerlerinin aynı zamanda hac yeri olarak değerlendirilmesi buralarda yapılan uygulama ve ritüellerin de İslam'da yer alan hac uygulamalarıyla benzerlik olduğunu göstermektedir. Tavaf etme bu ritüellerden en belirgin olanıdır. Yine türbelerde en sık yapılan el-yüz sürme, öpme de 'hacer'ül esved'le ilgili uygulamaları çağrıştırmaktadır. Kuyudan su çekme yanında götürme, içme zem zem suyu ile ilgili ritüellere çok benzer. Bu suyun şifalı olduğuna inanç da İslam inancıyla benzerdir. Yine Güney Kazakistan sahasında türbelerde geceleme de hac ziyareti ile ilgili benzer hususlardır.

Ritüel olarak ortak yemek, insanlar ve toplumlar arasındaki belirli ilişkilerin bir ifadesi olarak hizmet etmiştir. Yemek pişirme (bu genellikle adak kurbanı olur/et) adak ve ziyaret yerlerindeki en belirgin ritüellerden biridir. Mezarlarda yemek yeme, oraya ekmek, yulaf lapası, yumurta bırakma, mezarları süt, bal ve şarapla sulama geleneği özellikle Yunanlılar, Romenler ve Slav halkları arasında da yaygın bir gelenektir. İslam'daki hac farızası sırasında kesilen kurbanlarla "hacılığın tamamlanacağı ve "hacı olunacağı" gibi Güney Kazakistan'daki adak ve ziyaret yerlerindeki adak yemeği bir sonu temsil eder. Dilek dilerken sunulan adak dileğin gerçekleşmesi ile yerine getirilir.

Türbelerde en sık rastlanan ritüellerden diğeri türbeye bez-çaput bağlama uygulamasıdır. Bu uygulama doğrudan Türklerin eski inancından izler taşır. Şöyle ki; Türk halklarında giysilerin bir kısmının koruyucu ruhlara adak sunmak için ağaç dallarına bağlandığı, bu yapılmazsa koruyucu ruhlardan zarar gelebileceği inancıdır. Ağaçlara bez bağlama geleneği Güney Kazakistan'da da vardır. Ağırlıklı olarak kadınların katılımıyla gerçekleştirilen bu uygulamada mezarların etrafındaki ağaçlara bezler bağlanır. İnancın temeli bir bez bağlayarak ziyaretçinin kutsal yere olan umudunu ve inancını göstermiş olacağı yatar. Çoğu zaman ağaca niyet edilerek bir bez bağlanır, dileği gerçekleşen kişi bazen ikinci kez gelip bezini yerinden çıkarıp mezara atarak bir adak sunmaktadır. İnanca göre; türbelerin etrafındaki kutsal ağaçların önünden geçilip gidilmemelidir, biraz dinlenmelidir. O insandaki yol yorgunluğu böylece kaybolur. Bu yapılmazsa kişinin dikkatinin dağılacağına ve yolunu kaybedeceğine inanılmaktadır.

Ziyaret yerinde Kur'an-ı Kerim okumak ve sevabını orada bulunan yatırın ruhuna bağışlamak, salavat getirmek, ziyaret yerindeki sandukanın etrafını belirli sayılarda dolaşmak, sünnet ettirilecek çocuğu türbeye getirmek, ilahiler okumak, ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan ağacın meyvesinden şifa niyetiyle yemek, tespih çekmek, şükür duası okumak, ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan suyun içerisine para, demir

parçaları vs. atmak, dilek dilerken, türbenin duvarlarını ve sütunlarını kucaklamak gibi birçok uygulama ziyaret yerlerinde görülmektedir (Saklı ve Selçuk, 2022: 223).

Kazaklarda ölen kişiler için 40 gün boyunca mum yakma geleneği varsa da adak ve ziyaret yerlerindeki ritüellerde mum yakmaya az rastlanır.

Velilerin mezarlarını ve mezarlıklarını ziyaret etmek, İslam'da faziletli işler esas alınır. Bu bağlamda Türbeleri ziyaret etmek de dinî bir değerdir. Ülkemizin manevi yaşamının halk arasında yükselişine katkıda bulunmak bazı olumsuz alışkanlıkları ortadan kaldırmak, aynı zamanda olumlu karakter ve geleneklerin oluşmasına yardımcı olur. Genç neslin zihninde sağlıklı iman, doğru bakış açısı, Atalarımızın mirasına olan sevgi duyguları eğitmeye hizmet eder. Sonuç olarak ülkemizde bu değerlerin korunduğu söylenebilir. Türbeleri ve türbeleri korumak herkesin görevidir. Çünkü halkın ruhunu, maneviyatını ve kimliğini yansıtır. Bu amaçla insanların maneviyatının bir aynası olarak nitelendirilebilirler. Fakat türbeler ve buralarda düzenlenen gelenekler ve törenler bunu gösterişe dönüştürmemek lazım. Evrensel değerlerinin bir parçası olan gelenekler, milletin ve gelecek nesillerin kimliğini korumayı öğrenmek, aynı zamanda gelecek nesillere aktarma görevinin pratik bir sonucudur (Hayitova, 2019). Türbeleri ziyaret etmek ve onları onurlandırmak dinî bir değerdir. Din, nüfusun en yüksek, manevi, ahlaki ve manevi değerlerinden biridir, tarihî ve kültürel. İnsanların evliliklerinde kişisel talihsizlik veya kötü şans, özellikle çocuksuzluk, sevdiklerinin mutsuzluğu, yaşam ideallerinden kopmak, hastalık veya ölüm korkusu, yalnızlık hissi vb. sosyo-psikolojik faktörler insanlara dinî duyguların aşılması sonucu ortaya çıkmaktadır.

Ritüele dair birçok yorum onun bütünleştirici işlevlerine odaklanır. Ancak bu ritüeller aynı zamanda tartışmalı anlamlar da içerebilir. Bir ritüelin aldığı nihai biçim ritüel katılımcılarının uzlaşısına dayanır, ancak aynı eylemler farklı insanlar için farklı anlamlar da taşıyabilir. Bir antropoloğun ritüeli analiz ederken amacı, katılımcıların ve gözlemcilerin sahip olduğu olası anlamlar yelpazesi ve bu farklılıkların önemi hakkında bir fikir sunmaktır. Bu amaç (ve bunu başarma becerisi), ritüellerin sosyal, ekonomik, politik ve kozmolojik bağlamları içinde anlaşılması gerektiği varsayımından kaynaklanır. Buna paralel olarak, iyi bir saha çalışmasının amacı da bu bağlamı keşfetmektir. Antropologlar için bu nispeten kolay bir görev olabilir çünkü günlük yaşama ve ritüel etkinliklerine uzun süreli katılım ve gözlem yoluyla bu bilgilere erişebilirler. Ancak klasikçiler, tarihçiler veya arkeologlar için ritüellerin tüm bağlamını anlamak imkânsız olmasa da zor olabilir. Farklı sınıf, meslek, cinsiyet veya etnik gruplar için ritüellerin önemini keşfetmek daha da zor olabilir. Bununla birlikte, ritüelin bağlamı ve anlam çeşitlilikleri üzerine yapılacak araştırmalar, tarih araştırmacılarının ritüel ve

din çalışmalarında antropolojik yaklaşımlardan daha iyi yararlanmalarını ve bu yaklaşımları eleştirmelerini sağlayacak ödüllendirici bir görev olabilir.

Ritüellerin, süreleri boyunca çeşitli faktörler tarafından yaratıldığı ve manipüle edildiğinin farkına varılması, araştırmacıları ritüellerin bir iletişim biçimi olarak nasıl kullanılabileceğini düşünmeye yöneltmiştir. Bu yaklaşım, ritüeli “sembolizm ağına sarılmış eylem” olarak tanımlayan Geertz (1973), Rappaport (1979) ve Kertzer’in (1988) çalışmalarında görülebilir (Kertzer 1988: 8). Bir iletişim biçimi olarak ritüel kavramının ardındaki temel varsayım, ritüeller sırasında manipüle edilen nesnelerin ve gerçekleştirilen eylemlerin hepsinin katılımcılar ve izleyiciler tarafından anlaşılan anlamlara sahip olduğudur. Bu da ritüel katılımcılarının fikirlerini, ihtiyaçlarını, isteklerini, öz kimliklerini ya da duygularını birbirlerine ve akrabaları, düşmanları, yüksek ya da düşük statüdeki insanlar ve hatta doğaüstü varlıklar olabilen izleyicilere iletmelerini sağlar. Ritüelin bir iletişim biçimi olduğu varsayılırsa, bir ritüelin analizi sırasında yanıtlanması gereken kilit sorular şunlardır: kim kiminle iletişim kuruyor, mesaj nedir ve mesaj neden gönderiliyor? Ancak, ritüele ilişkin bu görüş son zamanlarda bazı eleştiriler almıştır.

Bazı antropologlar ritüeli bir iletişim biçimi olarak görmenin içerdiği sorunlardan, ritüele bir performans biçimi olarak odaklanarak kaçınmışlardır. Baumann (1992), “ritüellerin, bir insan kategorisinin üyelerini, temel değerlerinden bahseden ya da hepsi tarafından paylaşılan bir anlam dünyası yaratan veya teyit eden ortak bir arayışta birleştiren sembolik performanslar olduğunu kabul etme eğiliminde olduğumuzu” belirtmektedir. Bununla birlikte, bir ritüelin rakip gruplar tarafından gerçekleştirilebileceğini düşünmenin daha gerçekçi olduğunu belirtmektedir. Ritüeller yalnızca toplumsal değerlerin ve öz bilginin sürdürülmesini kutlamakla kalmaz. Baumann, ritüelin sadece içeridekilerle sınırlı olduğunu varsaymanın sınırlılıklarını vurgulamaktadır. Örnek olarak, Britanya’daki bir Asyalı halk kutlamasının Asyalı olmayan yerel nüfus üzerindeki etkisini tartışmaktadır. Katılımcıların ritüel eylemlerin önemi konusunda fikir ayrılığına düşseler de söyleyeceklerinin etkinliğini ancak ritüeli gerçekleştirerek gösterebileceklerini kabul eder (Kertzer,1988: 8-9).

Örnek olarak çaput bağlama; Orta Asya’da adak adaklarının önemli bir biçimi, manzaradaki özel yerlerde ve kutsal alanlarda dallara ve diğer uygun yüzeylere çaput bağlamaktır. Bu olgu Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler ve Özbekler arasında görülür ancak Tibet ve Afganistan’dan Avrupa’ya kadar çok sayıda halk arasında görülen bir uygulama olarak kaydedilmiştir.

Kazak bilgin Chokan Valikhanov'un 19. yüzyıldaki anlatımı, bugün hâlâ aktif olarak yürütülen bu ve ilgili adakların özünü sağlar: 'Bozkırda büyüyen tek bir ağaç... bir ibadet nesnesi olarak hizmet eder. Bu ağacın yanından geçen herkes üzerine giysilerinden parçalar asar, altına kaplar yerleştirilir, hayvan adakları orada yapılır veya at kılıyla ona bağlanır' (Valikhanov, 1961: 113). Bu ve benzeri adak nesnelerinin önemi göz ardı edilmemelidir, çünkü çağdaş rolleri, geçmişte ve günümüzde adanma nesneleri hakkındaki tartışmaları ilerletmeye yönelik paha biçilmez bir katkı sağlar. Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki kaya sanatı üzerine yapılan saha araştırması sırasında, çaput bağlama uygulamasının doğrudan Tamgaly ve Terekty Aulie'nin iki önemli kaya oyma alanıyla ilişkili olduğu bulunmuştur (Lymer, 2004: 77). Dolayısıyla burada Tamgalı ve Terekty Aulie'deki bez parçalarının yalnızca Kazak Müslümanlarına özgü yerleri işaretlemediği, aynı zamanda hacıların bir yerin atalarına ve velilere kişisel adakları olduğu ve bunların, bir yerel topluluğun etrafındaki somut ve soyut dünyalarla nasıl algıladığı ve etkileşim kurduğuyla ilgili bir ilişki ağına derinden yerleşmiş olduğu ileri sürülmektedir.

Kazaklar, tapınağın manevi gücünün kurbanlık hayvanını kutsadığına (parasal hediyeği kutsadığı gibi) ve eylemin gerçekleştirilmesinin hacıların sunumunun özü hâline geldiğine inanırlar (Privratsky, 2001: 182). Kutsal yerlerde 'anma yemekleri' için hayvan kesme geleneği, Orta Asya halkları arasında yaygın bir diğer özelliktir. Türkmenistan'da Türkmenler, hacılar tarafından azizin onuruna verilen tapınaklarda özel yemekler düzenlerler. Bu, azizin yardımını istemek veya azize yapılan önceki bir hac yolculuğunun olumlu sonucu için şükran sunmak amacıyla yapılır. Ziyafet, Orta Asya halklarının yaşamlarındaki faaliyetlerin ayrılmaz bir parçası olduğu için günlük faaliyetlerin daha büyük bir düzeninde de görülebilir. Özellikle Kazakların günlük dinî uygulamaları, 'ataların ruhlarına yemek ve Kur'an okunmasının sunulduğu bir mutfak etkinlikleri ve törensel yemekler düzeni' olarak tanımlanmıştır (Privratsky, 2001: 182).

Türbe ve mezarlardan yayılan mucizevi olaylar ve özel güçler Müslüman dünyasındaki Sufi temelli halk İslam'ında yaygındır. Terekty Aulie'deki türbenin altındaki mağara, kadınlar tarafından gece nöbetleri için kullanılırdı; bu aynı zamanda önemli bir rüyanın alınmasını beklemeyi de içerirdi. Privratsky, Türkistan'daki türbelerde yürütülen faaliyetlerden, çocuk sahibi olmak isteyen kadınların kutsal bir kuyudan su içip, özellikle evliyadan bir rüya mesajı almak için Arstan Bab türbesinde gecelediklerini kaydeder (Privratsky, 2001: 110) Rüyalar ayrıca birini yeni bir mesleğe çağırabilir ve Kazak şifacılar için rüyalarında yardımcı bir ruhun

aranması esastır. Kazak şifacı, Kuran'dan ayetler okuduktan sonra üzerlerine nefes verme tekniğiyle hastaları iyileştirerek *Aulie* geleneğine girer.

Yerel halk ayrıca soğuk algınlığı, kısırlık, sinir bozuklukları ve diğer hastalıkları iyileştirdiği söylenen Terekty Aulie'nin şifa verici özelliklerini deneyimlemek için gelir (Samashev vd. 2000: 10). Benzer şekilde, Türkmen hacılar meditasyon yapmak, fiziksel rahatsızlıklar ve delilik için tedavi aramak veya kadınlar için doğurganlık aramak için Türkmenistan'daki azizlerin türbelerine ve kutsal alanlarına seyahat ederler. Bu, azizlerin gücünün özel yerlerde bulunabileceğine dair yaygın halk İslam inancından gelir. Bunun en önemli örneği, bedeninin ve ruhsal gücünün, berekenin türbede bulunduğu Türkistan (Kazakistan) şehrindeki Veli Ahmet Yesevi türbesidir. Türkistan'daki ve çevresindeki türbelerde ve mezarlıklarda bu veliden ve diğerlerinden bir kutsama veya bereke almak için Kazaklar, kutsal alanda yarı kapalı elleriyle yüzlerini fırçalarlar. Ayrıca kişisel meseleler için veliye sessizce dua edebilirler. Privratsky ayrıca bu uygulamaların Kazak evlerinde yemeklerden sonra yapıldığını ve bu ev içi uygulamaların günlük yaşamlarını ziyarete, yani kutsal yerlere yapılan hac ziyaretlerine bağladığını belirtir.

Bu türbelerin önemi, Sovyet zamanlarındaki din karşıtı politikalar sırasında daha da artmış ziyaretler Sovyet otoriteleri tarafından yıkıcı olarak kabul edilmiştir (Bennigsen ve Wimbush, 1985: 18). Ayrıca, türbe ziyaretleri, Kazak evlerinde devam eden ortak yemek organizasyonları şeklinde insanların günlük yaşamlarında gerçekleştirilen faaliyetlerle aynı olan et ve ekmek kurbanlarını içeriyordu. Kamusal İslami ritüeller din karşıtı politikaların hedefi olduğu için bu yemek organizasyonları, Sovyet müdahalesi evlerin mahremiyetine de sıçramıştır (Privratsky, 2001: 188). Ancak evdeki dinî uygulamalar sessizce devam ederek ve 'Sovyetleşme'den kurtulan Kazak kültürünün bir unsuru hâline gelmiştir (Privratsky, 2001: 241).

Kazaklar ve diğer Türkistan halkları tarafından kutsal yerlere hac ziyaretleri ve bez parçası bağlama uygulamaları, İslam'ın bazı yönlerini benimsemelerinde benzersiz müzakereleri olarak görülebilir. Kutsal yerler yalnızca sağlık ve refahı korumaya ve zararlı güçleri savuşturmaya yarayan mucizevi güçlerin meskenleri değil, aynı zamanda yerel toplulukların İslam'ın çeşitli yönleriyle etkileşime girdiği ve kendi özel yollarıyla uyguladığı yerlerdir. Müslüman dünyasının birçok yerinde tasavvuf ve hac birlikteliğinin İslam'ın aracılığı için birincil temeli sağladığı kabul edilmiştir. Orta Asya'daki bu tür yerlerde Müslümanlar yalnızca öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda gelenek ve ritüellere katılır ve bunları aktarır ve diğer İslami değerler ve öğretilerle birlikte güç, dindarlık, erdem ve uygun davranış konularını

tartışır. Türbeye süpürge bırakma ritüeli, çocuğu olmayan kadınların türbenin kapısının önünü süpürüp o süpürgeyi ziyaret yerine bırakması şeklinde uygulanır.

Adak ve ziyaret yerlerini ifade etmek üzere sıklıkla ziyaretgah, türbe, veli, “öвлиya” (evliya), ata, baba, pir, şih, hoca, molla, dede, eren, seyit, “ışan” gibi terimlerin kullanıldığı; bu durum, türbe, adak ve ziyaret dindarlığı ve kültürü olgusunun, Türkiye ile öteki Türk toplulukları arasında, başta terminoloji olmak üzere önemli benzerlikler olduğunu göstermektedir.

6.2. Anadolu’daki Adak ve Ziyaret Yerleri Üzerine Tasnif ve Değerlendirme

6.2.1. Adak ve Ziyaret Yerleri ile ilgili Halk Anlatıları

Gerçekte efsaneler (mythes) genellikle toplumda ağızdan ağza dolaşmak suretiyle şekillenen ve çoğunlukla olağanüstü nitelikler taşıyan hikâyeler olup, özellikle Türkiye’deki ziyaret yerlerinin önemli bir bölümünün Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında görev alan gaziler, şehitler ve kahramanlar olması, onlarla ilgili olarak anlatılanlara da bir ölçüde destani bir özellik kazandırmıştır. Efsaneler tarihi gerçeklikleri aşarken menkıbeler, tarihi gerçekliklerle daha çok irtibatlıdır. Velilerle ilgili oldukları andan itibaren hayal gücü onları tarihi gerçekliklerin çok daha ötesinde olağanüstü özellikler ve unsurlar yükleyerek kutsallaştırmaktadır (Günay, 2003: 17). Nitekim Türkiye ve hatta Türk dünyasındaki ziyaret yerlerinin kahramanlarının bir bölümü tarihî ya da destani kişiliklerinden çok gazi-veli hüviyetleriyle karşımıza çıkmakta; mesela, aynı zamanda tarihî bir şahsiyet ve hatta hükümdar olması sebebiyle belki de bu türün Kayseri yöresindeki en dikkate değer örneği Melik Gazi olmakta; genelde Anadolu’da çok daha yaygın örnekler olarak karşımıza Hz. Ali, Hz. Hamza, Battal Gazi, vd. çıkmaktadırlar. Efsaneye göre, Fatih’in İstanbul kuşatması sırasında Bizanslılar su kuyularını zehirleyince Osmanlı ordusunun su ihtiyacını karşılayan mucizevi kişi olan Zuhurat Baba ile asıl adı İmam Abdullah Efendi olup Fatih devrinde orduda tabur imamı iken şehit düşen Telli Baba, şehit-veli türünün tipik birer örneği olarak görünüyorlar. Ancak, yalnızca gazi-veliler, şehitler, vb. kahramanların mezarları değil, onlar da dâhil olmak üzere velilik özelliği ziyaret yerlerinin pek çoğunda hâkim bir karakter olarak görünmekte; öyle ki, doğrudan doğruya bir kahramanın veya velinin söz konusu olmadığı, su, ağaç, dağ, tepe, taş, vb. doğal varlıkların ziyarete konu teşkil ettiği birçok durumlarda onlar bir veli ya da onun mezarı ile ilişkiye konmak suretiyle kutsallaştırılmakta; veliler ise, sağlıklarının yanı sıra öldükten sonra keramet göstermekte; zira bu onların veliliklerinin kanıtı olmaktadır.

Öte yandan, İslam dünyasında, başlangıçta ancak 9. yüzyıldan itibaren Hz. Peygamberin ashabının meziyetlerini ve faziletlerini ifade etmek üzere kaleme alınmış eserlerde kendini gösteren “menakıp” terimi, anlaşılan yine aynı yüzyıldan itibaren sufilerin izhar ettikleri kerametleri nakleden hikâyeler için de kullanılmaya; 10. yüzyıldan itibaren evliya menkıbeleri sufilerin hayat hikâyelerini anlatan Tabakatu’s-Sufiye türünden eserlerde yer almaya ve 11. yüzyıldan itibaren de sufilerin kerametlerini dile getiren Menkıbenameler kaleme alınmaya başlanmış olup yine de sufilerin ister sağlığında isterse de öldükten sonra olsun manevi otoritelerini ispat sadedinde vücut bulmuş kerametler ilkin sözlü rivayetler şeklinde ortaya çıkmış ve daha sonra yazılı literatüre erişmişlerdir. Türk dünyasında ziyaret yerlerinin kutsallığını ve manevi otoritesini sağlayan menkıbe ve kerametler için de durum böyledir. Hatta doğrusu onlar genelde sözlü anlatım safhasında kalmış ve pek çoğu yazılı literatüre erişmemiş olup her hâlükârda, onların yazılı literatürde yer alan kerametlerle gerek unsurların muhtevaları gerekse de formları itibarıyla benzerlikler göstermekte oluşları dikkate değerdir.

Tablo 6.7. Adak Yeri ve Halk Anlatıları

Adak ve Ziyaret Yeri	Halk Anlatısı
<i>Abalı Baba</i>	Hacı bayram ile arkadaşlığına dair anlatı, gölgeliği olmadığı söylenince ağaçları anında yeşertmesine dair anlatı
<i>Hacı Bayram Veli</i>	Akşemseddin’in talebesi olması anlatısı
<i>Hüseyin Gazi</i>	Türbenin etrafındaki dik yokuşları çıkarken aynı zamanda evliyanın manevi şahsına yaklaşmaya dair anlatı, dağ, su mağara kültü
<i>Pir Sultan Abdal</i>	Dağda geyiklerle gezmeye dair anlatı, ağaç ve taş kültü.
<i>Haydar Sultan</i>	Mağarada rehin tutulması ve Hacı Bektaş tarafından kurtarılması anlatısı
<i>Somuncu Baba</i>	Kanlı pelit efsanesi, sırrının açığa çıkmasına dair anlatı
<i>Hacı Bektaş Veli</i>	Geyik, kuş güvercin donuna girme, Mekke’deyken evdeki yemeğin yanına gelmesine dair anlatı
<i>Koyun Baba</i>	Geyiklerin yardımıyla köprü inşa etmesine dair anlatı
<i>Kaygusuz Abdal</i>	Türbeyi kapatmak isteyenleri, türbede define arayanları, ağaçtaki meyveleri yanında götürenleri cezalandırdığına dair anlatı
<i>Mevlâna</i>	Nisan kazanına biriken suların şifalı olduğuna dair anlatı
<i>Yunus Emre</i>	Mezarının rüya ile keşfedilmesi, çilehanede inzivaya çeklime anlatısı
<i>Çiçek Baba</i>	Sırrın açığa çıkması, kutsal dağ ve su kültü
<i>Paşam Sultan</i>	Cuma namazı için Mekke’ye gidip gelme
<i>Kemal Sultan</i>	Mezarı etrafına müfteri gömülünce elinin topraktan dışarı çıkması, kabrine zarar vermek isteyenlerin cezalandırılması.
<i>Cahidi Sulatan</i>	Seccadesiyle denizde yürümesi, IV. Mehmet’in rüyasında görmesi üzerine ziyaret etmesi
<i>Şıp Şıp Dede</i>	Murat taşı anlatısı, kutsal su anlatısı
<i>Cüneyd-İ Bağdadi</i>	Şeytanın 20 yıl kendisine hizmet etmesi
<i>Bahattin Gazi</i>	Mezarını eşeleyen ayıya vurması ve elinin dışarıda kalması, asasıyla vurup yerden su çıkarmasına dair anlatı
<i>Rumi Hoca Seyyit Şeyh İdris</i>	Kutsal su anlatısı, türbedeki bayrağı alıp Kıbrıs savaşına katılmasına dair anlatı
<i>Şeyh Kerameddin</i>	İstanbul’un fethinde bulunmaya dair anlatı

<i>Hasan Şeyh</i>	Mezar hırsızlarını cezalandırmaya dair anlatı, şifalı suyun yerin yedi kat altından geldiğine dair anlatı
<i>Sarı Halife</i>	Yavuz Selim ve Kanuni'nin hocası
<i>Abdurrahman Gazi</i>	Muaz bin Cebel'in oğlu olduğuna dair anlatı
<i>Düzgün Baba</i>	Manevi liderlik, adalet, doğa ile uyum, toplumsal lider, doğa koruyucusu ve manevi rehber
<i>Pir-i Sultan</i>	Manevi liderlik, toplumsal adalet anlayışı, doğa ile olan ilişkisini ve tasavvufi derinlik, toplumsal önder, adaletin savunucusu ve doğru yolun göstericisi
<i>Abdurrahman Gazi</i>	Toplumun lideri, adalet savunucusu ve manevi rehber, toplumsal değerleri yayma aracı, insan sevgisi, hoşgörü, adalet ve manevi güç gibi evrensel değerler
<i>Şeyh Ahmed</i>	Evliya, manevi rehber ve toplumun huzurunu sağlayan bir şahsiyet, hastalıkları iyileştirme, bereket getirme, düşmanlara karşı manevi koruma sağlama ve doğayla uyum içinde yaşama.
<i>Kara Baba</i>	Savaşta şehit olması.
<i>Ebu'l Hasan</i>	Kabrinin keşif ile bulunması, cesedinin bozulmaması.
<i>Safvan Bin Muattal</i>	İfk hadisesinde adının ayetle temize çıkarılması.
<i>Ebu-Zer-İ Gaffani</i>	Cesaret, adalet anlayışı, zenginlik karşısındaki duruşunu ve sade yaşam tarzını öne çıkarması, halk arasında hakikatin ve adaletin simgesi olarak kabul edilmesi, zenginlik karşısındaki eleştirileri, fakirlere olan şefkati ve İslam'a olan bağlılığı
<i>Şeyh Salih</i>	Manevi rehber, şifa dağıtan, bolluk ve bereket getiren, düşmanlara karşı koruyan ve mazlumlara yardım eden bir veli şifa bulmak ve manevi destek
<i>Sultan Şeyhmus</i>	Tartıda hile yapan kasabın reddetmesi üzerine askıdaki ineğin canlanması, türbedeki şifalı suyun zem zem olduğuna inanılması.
<i>Hacı Koreş</i>	Duasıyla dirinin ölmesi, esasının düştüğü yere yerleşmesi.
<i>Ahi Edebali</i>	Akşamdan doldurulan testilerin sabah boşalması, manevi ışıkla türbenin aydınlanması, türbeye zarar vermek isteyenlerin cezalandırılması, Kıbrıs savaşına katılmasına dair anlatı
<i>Muhyiddin Abdal</i>	Ağaç kesenleri cezalandırması, sıtma pınarı ve yürek kayası anlatısı, el-ayak izlerinin kayaya çıkması.
<i>Emir Sultan</i>	Bursa'yı belalardan koruduğuna dair anlatı
<i>Abdal Murad</i>	Kanuni'nin kabrini ziyareti sırasında kılıcının üçte biri keserek kutsal emenetlerin yanına koyması.
<i>Sultan Baba</i>	IV. Mehmet'in yatalak kızını iyileştirme, depremde bulunduğu yerde hiç yıkımın olmaması.
<i>Zilli Dede</i>	"Al sana bir göbek ver bana bir bebek" halk anlatısı
<i>Şeyh Muhammed</i>	Mezarın rüyada keşfettirmesi, ona gönül verenlerin dışında kimsenin bulunduğu yeri yurt edinmemesi.
<i>Aslan Baba</i>	Türbeden çalınan kılıcın ikiye bölünerek satılması, rüyada aslan baba tarafından rahatsız edilince yerine eri bırakılması ve kaynak yapılarak tekrar sergilenmesi anlatısı
<i>Çoban Dede</i>	Türbenin yıkılmak istendiği sırada iş makinelerinin bozulması, devrilmesine dair anlatı
<i>Beyazıd-i Bestami</i>	Yüklü devesinin yükünün altında bir karış boşluk olmasına dair anlatı

Adak yerleri ile ilgili halk anlatılarının yer aldığı bu tabloda evliyanın kerametlerine dair anlatılar ön plana çıkmaktadır. Bu anlatılar adeta evliyalarla özdeşleşmiş nesilden nesle aktarılacak günümüze kadar ulaşmıştır. Kutsal kişi ve nesneye odaklanan bu anlatılar yazılı bir kaynağa ait olmayıp sözlü aktarım geleneğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

6.2.2. Adak ve Ziyaret Yerleri ile İlgili Kişilerin Ünvanına Göre Tasnifi

Anadolu'nun hemen her yerinde tespit edilen adak yerlerinden veli kültü kapsamında değerlendirilenlerin çoğu doğrudan, bir bölümü de kısmen eski Türk inanışlarından atalar kültü ile bağlantılıdır. Bu inanç sisteminde, topluma önderlik eden kişiler kutsal sayılmaktadır. Türbe kümbet, yatır, evliya, erenler gibi ziyaret yerleri bu inanışla ilgilidir.

Tablo 6.8. Adak Yerleri ve İlgili Kişilerin Ünvanı

Ünvanı	Adak ve Ziyaret Yeri
<i>Baba</i>	Abalı Baba, Somuncu Baba, Çiçek Baba, Kara Baba, Sultan Baba, Aslan Baba, Koyun Baba
<i>Veli</i>	Hacı Bayram Veli, Hacı Bektaş Veli
<i>Gazi</i>	Hüseyin Gazi, Bahattin Gazi, Abdurrahman Gazi
<i>Abdal</i>	Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal, Abdal Murad, Muhyiddin Abdal
<i>Sultan</i>	Haydar Sultan, Paşam Sultan, Kemal Sultan, Cahidi Sultan, Emir Sultan, Sultan Şeyhmus
<i>Dede</i>	Şıp Şıp Dede, Çoban Dede, Zilli Dede
<i>Şeyh</i>	Şeyh Salih, şeyh Ahmed, Şeyh Muhammed, Hasan Şeyh, Seyyit Şeyh İdris, Şeyh Kerameddin

Tablo 6.8’de görüldüğü gibi, seçilen veliler arasında en çok kullanılan unvan baba, sultan ve şeyh unvanlarıdır.

Kazak ve Kırgız Türklerindeki “arıstan” sözcüğü, Türkiye Türklerince anlamı aynı olarak “arслан” şeklinde kullanılmaktadır. Arapçada kapı anlamına gelen “bab” sözcüğü ise tasavvufta çok eskiden beri “girilen kapı ve derün ile münasebet teminine yarayan vasıta” anlamını almıştır (Hell ve Sládek, 1979: 163; Huart, 1978). “Bab” sözcüğünün ise pek çok anlamı olmakla birlikte, evliya olarak görülen şahsiyetler için de kullanılan bir ünvan olduğunu görüyoruz. Örneğin İsmaililerde “bab” sözcüğü mezhebin sırlarını öğreten ve esas denilen ruhani şahsiyeti simgeler. Nusayrilerde ise “bab” inancı yaymakla görevli olduğuna inanılan Selman-ı Farisi’dir. Buradaki kullanımıyla Türkiye Türkçesinde “Baba” karşılığı uygun olmaktadır. Baba sözcüğü, Türkler arasında “Ata” sözcüğü ile aynı anlamda yaygın bir şekilde kullanılmakta olup, başka dillere de geçmiştir (Huart, 1978: 163).

Türklerin eski dinlerine ait atalara tapınma, doğa (toprak-su) ve Gök Tanrı kültleri gibi bazı kutsal şeyler terk edilmiş olsa da bir kısmı varlığını sürdürerek İslam dinine dönüşmüştür.

Atalara tapınma, bir toplumun değer sistemleri, kozmolojisi ve dünya görüşünün yanı sıra ruh ve ahiret anlayışıyla da yakından ilgilidir. Atalara tapınma, temsil ettiği değer sistemi açısından güçlü bir gelenek geliştirir. Aynı zamanda hiyerarşi ve statü dağılımıyla belli bir

toplumsal yapı oluşturarak toplumsal kontrolü sağlar. Bir değer sistemi tarafından kutsallaştırılan ve tapınılan nesneler olan atalar, toplumsal hafızada Tanrı'nın otoritesine ve kutsal gücüne eşdeğer bir konuma sahiptir.

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında Horasan evliyalarının, yani Alperenlerin önemli rol oynadıkları kuşkusuzdur. Çünkü bu insanlar Anadolu'yu fethetmekle kalmamış, aynı zamanda onun Türkleşmesine, İslamlaşmasına da sebep olmuşlardır. Anadolu, burayı vatan edinen insanları ölümsüzleştirmek için onlara hayatlarında yer vermiş ve birçoğu yüksek dağ zirvelerinde yer alan bu Alperenlere yer vermiştir. Sık sık bu makamları ziyaret ederek onlara olan sadakat görevlerini yerine getirmeye çalıştılar. (Atasagun, 2006: 41)

Atalar Kültünden türeyen türbelere olan inanç, güçlü bir Evliyalar inancının varlığını göstermektedir; Müslümanlar arasında çok sayıda aziz, veli, eren, evliya, şeyh, aziz veya peygamberin mezarı bulunmaktadır.

Atalar kültü tüm Türk ve Moğol halkları arasında var olmuş, daha sonra İslamiyet'in kabulüyle birlikte evliya ve evliya kültü adı altında Türk milli kültür sisteminde varlığını sürdürmüş, ataların ruhları kurbanlar kesilerek anılmıştır. Türklerin eski dinlerine ait atalara tapınma, doğa (toprak-su) ve Gök Tanrı kültleri gibi bazı kutsal şeyler terk edilmiş olsa da bir kısmı varlığını sürdürerek İslam dinine dönüşmüştür.

Türkiye ve hatta Türk dünyasındaki ziyaret yerlerinin kahramanlarının bir bölümü tarihî ya da destani kişiliklerden çok gazi-veli hüviyetleriyle karşımıza çıkar. Buna örnek Kayseri yöresindeki Melik Gazi ve Battal Gazi'dir. Şehit-veli türünün önemli bir örneğini de Telli Baba oluşturur. Fatih'in İstanbul kuşatması sırasında Bizanslılar su kuyularını zehirleyince, Osmanlı ordusunun su ihtiyacını karşılayan mucizevi kişi olan Zuhurat Baba ile, asıl adı İmam Abdullah Efendi olup Fatih devrinde orduda tabur imamı iken şehit düşen Telli Baba, şehit-veli türünün tipik birer örneğidir. Ancak, yalnızca gazi-veliler, şehitler, vb. kahramanların mezarları değil, onlar da dahil olmak üzere velilik özelliği ziyaret yerlerinin pek çoğunda hâkimbir karakter olarak görünmekte; öyle ki, doğrudan doğruya bir kahramanın ya da velinin söz konusu olmadığı, su, ağaç, dağ, tepe, taş, vb. doğal varlıkların ziyarete konu teşkil ettiği birçok durumlarda bu nesneler de velilerin mezarı ile ilişkilendirmek suretiyle kutsallaştırılmaktadır (Özcelik, 2009: 123).

6.2.3. Adak ve Ziyaret Yerleri ile İlgili Kişilerin Gösterdikleri Kerametler

A) Velinin kendi vücudunda cereyan eden keramet motifleri:

“1. Yanındakilere aynı anda değişik kılıklarda görünme, 2. Bir anda çok uzak mesafeleri kat edebilme (Tayy-ı Mekân), 3. Çeşitli hayvanların kalıbına girme: Kuş (Güvercin, turna) olma, 4. Öldükten sonra yeniden dirilmiş görünme, 5. Göklerde uçma, 6. Aynı anda birkaç yerde birden görünme, 7. Ölüm sırasında ve sonrasında fevkalade hâllerin zuhuru.

B) Tabiat varlıkları ve eşya üzerinde cereyan eden keramet motifleri: 1. Cansız varlıkları kendiliklerinden hareket ettirme, 2. Tabiat kuvvetlerini ve olaylarını istediği gibi yönetme, 3. Yerden, taş veya kayadan su fışkırtma, 4. Cansız varlıkları konuşurma, 5. Cansız varlıkları hizmetinde kullanma, onlara söz geçirme.

C) Hayvanlar üzerinde cereyan eden keramet motifleri.

D) Gizli şeyler üzerinde cereyan eden keramet motifleri: 1. Akıldan geçenleri bilme, düşünceyi okuma, 2. Başka yerlerde vukü bulan olayları, mevcut kişileri görme, başkalarına gösterme.

E) Mukaddes, insanüstü ve gizli güçler üzerinde cereyan eden keramet motifleri: 1. Hızır ve diğer gayb erenleriyle görüşme.

F) Biyolojik mahiyette keramet motifleri: 1. Kısır yaşlı kadın veya erkeği çocuk sahibi yapma, 2. Hastalıkları iyileştirme.

G) Veliliğini kabul edenlere yönelik keramet motifleri: 1. Bereket getirme, 2. Az yiyeceklerle çok kişiyi doyurma, 3. Başkalarını ikaz edip kötülüğe, tehlikeye düşmekten kurtarma: a) Yanlarında olmadığı hâlde gözlerine görünerek, b) Rüyalarına girerek, 4. Tehlike veya felakete maruz kalanları fiilen kurtarma

H) Veliliğini kabul etmeyenlere yönelik keramet motifleri: 1. Hasımlarını beddua ederek muhtelif şekillerde cezalandırma, 2. Hasımlarına korku ve dehşet verecek durum ve şekillerde görünme, 3. hasımlarına felaket musallat etme: a) Oturdıkları yerleri yok ederek, b) Zelzele ve yangın hasıl ederek, c) yere batırarak”

“Bir velinin nasıl tasavvur edildiğini, nasıl fevkalade güçlerle donanmış tabiat üstü bir varlık olarak görüldüğünü açıkça ortaya koyan bu motiflerden birkaçı üzerinde kısaca bir değerlendirme yapmak da yerinde olur. Sözelimi küçük bir tasta bulunan az yemekle çok sayıda kişiyi doyurma, bir kazan yemekle üç köyün insanlarını doyurduğu hâlde kazandan

yemeğin eksilmemesi; Hacca giden şeyhinin canı lokma isteyince bunu hissederek hanımına bir tepsi lokma hazırlatıp şeyhine götürme, Edirne-Çöke'den bir saat içinde hacca gidip tekrar dönme gibi motiflerin yer aldığı menkıbeler Muhyiddin Abdal'ın "fevkalade güçlerle donanmış" bir eren olarak kabul edildiğini gösteren anlatılardır. Aynı menkıbe başka kaynak kişiler tarafından anlatılırken zamanda, yiyecekte ve şeyhe ait eşyada da çeşitlenmeler görülür. Sözelimi bir saat yerine birkaç dakikada gidip geldiği anlatılır. Bir tepsi lokmanın yerini dört gözleme alır. Aynı şekilde inandırıcılığı kuvvetlendirme maksadıyla söylenen yüzük yerine de tespih ve yüzük birlikte geçer (Ocak, 1983: 123).

Tablo 6.9. Adak Kişisi ve Kerametleri

Adak ve Ziyaret Yeri	Keramet
<i>Abalı Baba</i>	Hacı Bayram'ı karşılamak için duvarı yürütmesi.
<i>Hacı Bayram Veli</i>	Türbelerin kapatılması zamanında türbenin kilidinin kendiliğinden açılması, hastaları iyileştirmesi.
<i>Hüseyin Gazi</i>	Savaşta Görünmez Olması, Su Çıkarma Mucizesi, Aslanı Evcilleştirmesi.
<i>Pir Sultan Abdal</i>	Aynı anda birden farklı yerde görünme, farklı canlıların kılığına girme.
<i>Haydar Sultan</i>	Bedduasının aynı anda tutması.
<i>Somuncu Baba</i>	Aynı anda birden fazla yerde görünme, hayvanlarla konuşma, duasının hemen kabul olması, ateşsiz yemek pişirme, öleceğini önceden haber verme.
<i>Hacı Bektaş Veli</i>	Faklı canlıların kılığına girme.
<i>Koyun Baba</i>	Kızılırmak Üzerine Köprü Yapım Kendi Türbesini Önceden Haber Vermesi, Koyunlarla Sohbet Etmesi, Susuz Kalan Askerlere Su Bulması, Dervişlerin Rüyalarına Girmesi.
<i>Kaygusuz Abdal</i>	Hastalara şifa verme.
<i>Mevlâna</i>	Aslanı ve Fili Teslim Alması, Yanmış Gülü Tekrar Canlandırması, Suyun Üzerinde Yürüyen Mevlâna, Kuyudaki Talebesini Kurtarması.
<i>Yunus Emre</i>	Türbesinin etrafında görünmesi.
<i>Çiçek Baba</i>	Zanlı olarak suçlanıp yakalanınca, asasını atıp kaybolması, mezarının asanın düştüğü yere yapılması.
<i>Paşam Sultan</i>	Kısa zaman içinde Mekke'ye varıp geri gelme.
<i>Kemal Sultan</i>	Geyiklere hükmetme, geyiklerle savaşa girme.
<i>Cahidi Sultan</i>	Seccadesiyle denizde yürütmesi.
<i>Şıp Şıp Dede</i>	Olağanüstü güce sahip olma.
<i>Cüneyd-İ Bağdadi</i>	Şeytanın Ona Yenik Düşmesi, Kalpten Geçeni Okuması.
<i>Bahattin Gazi</i>	Geyiklerin hizmetine verilmesi, geyiklerin yardımıyla köprü inşaa etmesi.
<i>Rumi Hoca</i>	Hastalara Şifa Vermesi, Yağmur Duasının Kabul Olması, Türbesinden Gelen Esrarengiz Işıklar
<i>Seyyit Şeyh İdris</i>	Geyiklerle konuşma.
<i>Şeyh Kerameddin</i>	Haram deyip yemediği yemeği avucunda sıkınca kan damlaması.
<i>Hasan Şeyh</i>	Ruhani Yolculukları: Rivayetlere göre, Harakani Hazretleri, yatsı namazını Harakan'da kıldıktan sonra, Bistam'a manevi bir yolculuk yapar ve Bayezid-i Bistami'nin türbesini ziyaret ederdi. Bu tür ruhani deneyimler, onun yüksek manevi mertebesini gösterir. (Çiftçi,2005) Gençlerin Hidayete Ermesi.
<i>Sarı Halife</i>	Suda batmama, asasını vurduğu yerden su çıkması.

<i>Abdurrahman Gazi</i>	Bastığı Yerin Yeşermesi, Kaleleri Fethetmedeki Olağanüstü Gücü, Şehit Olduğunda Yayı ve Kılıcının Kendi Kendine Hareket Etmesi.
<i>Şeyh Ahmed</i>	Uzaktan Sohbet, Mekke’de bulunan müritlerine Irak’tan seslenmesi ve sesinin net bir şekilde duyulması, Peygamber Efendimiz ’in (s.a.v.) Mübarek Elini Öpmesi: Hac ziyareti sırasında, Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) kabrini ziyaret ederken, kabrin içinden mübarek elinin uzandığı ve Şeyh Ahmed er-Rufai’nin bu eli öpmesi.
<i>Kara Baba</i>	Türbesinde abdest alıp namaz kılmaya devam etmesi.
<i>Ebu’l Hasan</i>	Mezarını rüyada kendisi keşfettirmesi, cesedinin bozulmaması.
<i>Safvan Bin Muattal</i>	Cesareti, Uhud, Hendek ve diğer savaşlardaki büyük kahramanlığı, sadakati, keramet sahibi bir veli olarak değil, sahabe fazileti ve sadakati
<i>Ebu-Zer-İ Gaffani</i>	Allah’a olan derin bağlılığı, sadakati ve ahlaki mücadelesi, Özverili Müslümanlık ve Dürüstlük, Bedir Savaşındaki Kahramanlığı, vefatından sonraki kerametler, türbesi ziyaret edilince orada dua edenlerin dualarının kabul olması.
<i>Şeyh Salih</i>	Zühd ve İhlas temsili, dünya malına karşı büyük bir zühd içindeki hayatı, İslami ve tasavvufi öğretilere sadakat, fiziksel olarak şifalı etki, özellikle zayıf düşen ya da hastalıkları olan insanlara karşı göstermiş olduğu manevi şifa, rüyasında bir melek ile konuşması.
<i>Sultan Şeyhmus</i>	Mardin’deki yangını esasını yere vurarak durdurması.
<i>Hacı Koreş</i>	Az yemekle çok kişiyi doyurma, koyun postunu canlandırma.
<i>Ahi Edebali</i>	Manevi yükseklik, topluma faydalı öğretileri, dualarındaki bereket ve halk arasında yayılan hikmetli sözler, toplum için yaptığı manevi katkılar ve halkı doğruya yönlendirmesi, ahlakı, doğruluğu, adaletin savunulması ve yardımlaşma gibi değerlerle ilgili öğretileri.
<i>Muhyiddin Abdal</i>	Tüm köyün kaldıramadığı kayayı tek başına kaldırması.
<i>Emir Sultan</i>	Depremde Bursa’yi koruması, Yunan mezaliminde türbeye yaklaşanların taş dönmüşmesi.
<i>Abdal Murad</i>	Ahşap kılıçla kayayı bölmesi, halkı ejderhalardan kurtarması.
<i>Sultan Baba</i>	Az yemekle çok kişiyi doyurma, hastaları iyileştirme.
<i>Zilli Dede</i>	Toplum yararına yaptığı hizmetler, şifa verme ve halkı doğru yola iletme, görünmeyen manevi güç ve Allah’a olan yakınlık manevi bir lider
<i>Şeyh Muhammed</i>	Ziyarete gittiği sırada öldürülünce rüyada gideceği kişiye öldüğünü haber vermesi, bedeninin nerede olduğunu tarif etmesi.
<i>Aslan Baba</i>	Manevi yüksekliği, şifa verme gücü, adaletli tavırları ve Allah’a yakınlığı, doğa ile olan uyumu, hastalara verdiği şifa ve duasının kabulü.
<i>Çoban Dede</i>	Mendille süt taşıması, Şifa ve Manevi Yardım, doğa ile uyum, şifa verme, manevi yükseklik, adaletli davranışlar ve halkı doğru yola yönlendirme, öğretilerinin insanların ruhsal olarak yükselmesine yardımcı olması.
<i>Beyazıd-i Bestami</i>	Hızır ile görüşme, devesinin yükünün deveden bir karış yukarıda olması.

Tablo 6.9’den anlaşılacağı gibi, kerametlerin yelpazesi çok çeşitlidir. En dikkat çekici nokta evliya mucizelerinin evliyaların hayatlarında ve vefatlarından sonra da meydana geldiğidir. Mucizevi müdahale ister bir hastalığın fiziksel tedavisi ister ahlaki kusurların manevi tedavisi olsun çoğunlukla yardıma ihtiyaç duyan insanlara yöneliktir.

Ocak (1992) velilerin hayvanlar üzerinde cereyan eden keramet motiflerini; vahşi veya yabani hayvanları itaate alma, hayvanları taş hâline getirme ve hayvanları konuşturma olmak üzere üç ana başlıkta değerlendirir. Bu sınıflandırmaya göre Somuncu Baba’nın inek ile konuşması, evliyaların ‘ehli hayvanlara söz geçirme ve hayvanları konuşturma’ keramet

motifleriyle ilişkilendirilebilir. Velilerin hayvanlarla konuşabilmesi, onların dilinden anlaması motifinin temelinde Hz. Süleyman'ın hayvanlarla konuşabildiği inancı yatmaktadır. İslam inancına göre Hz. Süleyman: “Ya Rab! Bana hiçbir kimsede bulunmayan bir kudret ve devlet ihsan eyle.” diye dua eder. Duası kabul edilip, cinlerin, rüzgârın vehayvanların da insanlar gibi Hz. Süleyman'a itaat etmeleri emredilir. Bu olaydan sonra Hz.Süleyman'ın hayvanların dilinden anladığı, onlarla konuşabildiği söylenmektedir. Bu inancın devamı olarak hayvanlarla konuşabilme, evliya kerametlerinden birisi hâline dönüşmüştür. Boratav'a göre ise hayvanlar hakkındaki anlatılar, İslami etkiye rağmen eski hayvan kültürünün izlerini taşımaktadır. Kimileri Hz. Nuh ve Hz. Süleyman'ı anlatan etiyolojik efsanelere dayanırken kimileri de tabu, yasak ve kehanetler biçiminde yaşamaya devam eder. Hangi türde olursa olsun Boratav (2012)'a göre hayvan destanları olarak tanımlanan bu anlatılar, efsane ve fabl arasında bir türdür. Nitekim efsanede ineğin Somuncu Baba ile konuşmasına yer verilerek Boratav'ın sözlerini doğrular nitelikte fabl türünün bir özelliğine yer verilmiştir (Aydoğan,2018: 77).

Şekil değiştirme motifi; yine bu türden bir inanıştır. Çeşitli hayvanların kalıbına girme, Kuş (Güvercin, turna) olma: Kuş şekline girme motifi nin kaynağı Göktürkler devrindeki kuş şekline girme inancına kadar ulaşmaktadır. Türkler, insan ruhunun kuş biçimine girdiğine inanırlardı. Bilindiği gibi, Hacı Bektaş'ın Bedaḥşan halkıyla savaşmaya şahin donunda gittiği, işini bitirdikten sonra güvercin donuna girerek Horasan'a uçup gittiği Hacı Bektaş Veli Menakıbnamesi'nde anlatılmaktadır (Gölpınarlı, 1958: 10-13). Hacı Bektaş'ın Ahmet Yesevi'den aldığı icazetle Anadolu'ya gelişinde güvercin donuna girdiği yine aynı kaynak eserde anlatılmaktadır (Gölpınarlı, 1958: 18-19). Burada, Hacı Bektaş'ın savaşa giderken şahin, başka zamanlarda ise barışın da simgesi olan güvercin donuna girdiği açıkça görülmektedir. Muhyiddin Abdal'ın da zulmü engellemek ve barışı sağlamak amacıyla Edirne'ye gelirken güvercin donuna girmesi bu motifi n anlamına uygunluk göstermektedir. Resül Baba, Hacım Sultan, Ebü Müslim gibi uluların da güvercin donuna girdikleri değişik kaynaklarda ifade edilmektedir (Ocak, 1983: 167-168). Muhyiddin Abdal'ın üç çocuğunun da turna, donuna girdikleri anlatılmaktadır. Hacı Bektaş Veli Menakıbnamesi'nde turna şekline girme motifi yer almaktadır. Ahmet Yesevi'yi davet etmek için yola çıkan Horasan erenleri turna donuna girmişler, Ahmet Yesevi ve müritleri de bunları turna kılığına girerek karşılamışlardır (Gölpınarlı, 1958: 14). Mesela Kayseri'de Cemil Baba'nın kalenin yanında öğretmene verdiği bir miktar somun ekmeğin, bütün bir aile tarafından yenmesine rağmen bitmemesi; Şeyh Şaban, Yalnız Sultan, Şeyh Kumalı, Akça Koca Sultan ve diğerlerinin gösterdikleri kerametlerin benzerleri, sadece Bekteşi Menakıbnamelerinde değil fakat aynı

şekilde Kitab-ı Mukaddes'te de mevcuttur. Nebi Baba ve Şeyh Kumalının hayvanlara hükmetmesi ile Feridüddin Attar'ın Tezkiratu'l - Evliya'sında zikri geçen kerametler arasındaki benzerlikler de dikkate değerdir (Çarkoğlu ve Toprak, 2000: 43).

Yatırların yerlerinin tespiti yahut bir anda uzak yerlere gidip gelme veya türbenin üzerinin örtülmesine izin vermeme ya da yıkılmasına engel olma, saygısızlık yapanları cezalandırma veyahut da yerden su fişkırtma gibi kerametler, başka bir çok yerlerde rastlananlarla ilginç benzerlikler sunmakta ve hatta anlaşılan stereotipleşmiş bulunmakta; böylece Fatih döneminde Ak Şemseddin'in Ebu Eyyub el-Ensari'nin yahut yine o dönemde İstanbul'da yaşadığı anlaşılan Telli Baba'nın mezarının hasta bir genç kız tarafında 80 yıl kadar önce ya da Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri'nin Abdurrahman Gazi, Tapduk Emre ve Yunus Emre'nin mezarlarını rüyadaki bir keşif ve ilham yoluyla tespit etmiş olması ile Kayseri- Büyük Toraman'ın "Pek" mevkiindeki veya Amarat'taki yataının yerinin tespitinde rüya motifinin devreye girmesi olguları arasındaki paralellik ve benzerlikler kayda değer olmaktadır (Günay, 2003: 20). Muhyiddin Abdal, türbesinin yıkılmasından sonra bir albayın rüyasına girmiş ve o albay, şairin türbesini tekrar yaptırmıştır (Çarkoğlu ve Toprak, 2000: 34).

Çeşitli amaçlarla ziyaret edilen kutsal mekânların cezbedici özelliklerinin yanı sıra sakındırma ve korkutma özelliği ile ilişkilidir. Bu korkutmaların neticesinde kutsal mekânda birtakım sınırlamalar ve yasaklar ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu yasaklara uyulmadığı takdirde kişilerin başlarına türlü felaketlerin gelebileceğine inanılmaktadır.

"Ziyaret yerleri çeşitli amaçlarla insanları çektikleri gibi, aynı zamanda kendilerinden sakındırmakta ve daha doğrusu ilişkilere birtakım sınırlamalar ve yasaklar koymakta; saygısızlık yapanlar türlü felaketlere uğrayabilmektedir. Kutsal mekânlara saygısızlıkta bulunanlar (tarla yapılmak istenmesi, üzerine işenmesi, çevresinde bulunan ağaçların kesilmek istenmesi, çeşitli sebeplerle yıkılmak istenmesi, metfunun kerametlerine inanılmaması vb.) farklı şekillerde cezalandırılmaktadır.

Böylece, efsaneye göre, Kayseri-Şeyh Aslan Türbesi yakınında zina yapanlar taş kesilmiş, Seyyid Burhaneddin ve Karaşeyh'e saygısızlık gösterenlerin çocukları ölmüş veya ağızları eğrilmiş, Büyük Tuzhisar'da tarladan evine dönmekte olan bir kadın çocuğunun pisliğini yufka ekmeğiyle temizlediği için anında taş kesilmiştir. Yapılan saygısızlık ve tecavüzler ve mesela türbenin yakınında zina etme, yatırların aleyhinde konuşma, yataının

bulunduğu semtte veya köyde cinayet işleme veya davul çalma, yatırın yanından geçerken sigara içme, içkili olarak yakınından geçme, yatırın üzerine pislik atma, türbeyi yıkmaya kalkışma, mezara herhangi bir şekilde saygısızlık ya da tecavüzde bulunma, define arama amacıyla türbe veya mezara girip kazı yapma, hırsızlık amacıyla türbeye girme, üzerinin örtülmesini istemediği hâlde türbenin üzerini çatı, kubbe, vs. ile kapatmaya yahut yatırların yerlerini değiştirmeye yada istemediği hâlde mezarın üzerine bina yapmaya kalkışma, ziyaret suyunu maddi amaçlarla kullanma, ziyaret yerinden odun veya dal kesip götürme, ziyaret yerindeki hayvanları avlama, vb. davranışların türlü kötülük ve felaketlere uğramanın nedenleri olabileceğine inanılmaktadır” (Günay, 2003: 22).

Veli, olağanüstü güçlere sahip olduğu için toplum içerisinde ona karşı korkuyla karışık bir saygı duygusu belirir. Bu bakımdan veliye karşı yapılacak saygısızlığın da bir bedeli olacaktır. Çarpılma, aniden veya feci bir şekilde can verme, amansız bir hastalığa yakalanma vb. gibi durumlarla karşılaşılacağına inanıldığından türbe ve yatırlarda belirli kurallar dahilinde ziyaretler gerçekleştirilir (Ocak, 2010: 67). Bu kurallar yazılı olmayıp halk tarafından benimsenmiş sözel yaptırımlardır.

“*Dua ve beddualarının gerçekleşmesi*” motifi: Muhyiddin Abdal’ın kerametlerinden bir de “dua ve beddualarının gerçekleşmesi” motifine dayanır. Muhyiddin Abdal, kendisine kötü davrandıkları için beddua etmiş ve bir köy yerle bir olmuştur. Ayrıca “beddua sonucu bir köyün nüfusunun azalması (Küçünlü)”, “beddua sonucu bir köyün on beş haneyi geçmemesi (Hacılar)”, “dua sonucu bir köyün nüfusunun çoğalması (Büyünlü)” gibi motifler dua ve bedduaların gerçekleşmesiyle ilgili menkıbeler içinde yer alır.

Çok kısa bir süre içinde (birkaç dakika/bir saat), hacca gidip pirine bir yiyecek götürüp gelme; Aynı anda birkaç yerde birden görünme ve mekân aşma motifi; Aynı anda Birden fazla yerden görünme: Aynı anda birden fazla yerde görülme motifini taşıyan menkıbelerin Müslüman Türkler arasındaki ilk örneklerinden biri Hoca Ahmet Yesevi’ye ittir. Menkıbeye göre Kazan Han adlı hükümdar Ahmet Yesevi’nin cuma namazı için mescide gelmediğini görür. Hoca’nın bağlılarından sufi Muhammed Danişmend Zerkubi ile habergönderir. Bunu haber vermek için cuma namazı vaktinde Yesevi’nin yanına gelen sufiye, Yesevi: “Gel bana yapış, seninle cuma namazı kılalım” der. Ona yapışan sufi kendini hoca ile beraber Mısır’da Ezher Camii’nde bulur. Aslında Yesevi, tayy-i mekân etmekte, cuma namazını başka mekânlarda kılmaktadır (Köprülü, 2007: 66).

Ölümünden yüz yıllar geçtikten sonra bile bazı kimselere görünme; Muhyiddin Abdal, ölümünden yüz yıllar geçtikten sonra bile bazı kimselere görünmüştür. Çanakkale gazisi Salim Dede, sabahın seher vaktinde, alacakaranlıkta Muhyiddin Baba ile karşılaşmıştır. Bir kadın da sabah namazı kılmak için abdest almaya çıktığı zaman beyaz sakallı, insana benzeyen bir nurun kibleye doğru gittiğini görmüş; oradan da yukarı doğru çıkarak göğe yükselirmiş. Bu nurun Muhyiddin Abdal olduğu söylenmektedir. Muhyiddin Abdal'ın ölmediğine ve her sabah buraya gelerek abdest alıp namaz kıldığına inanılır. Sözelimi Bulgaristan Zara'dan gelerek burada koruculuk yapan Hakkı Dede ve başka korucular, Muhyiddin Baba'nın türbesinde bulunan ibriği her akşam doldurdıkları hâlde, sabah geldiklerinde boş olarak bulduklarını, Muhyiddin Baba'nın havlusu ve pabuçlarını da yine yaş olarak gördüklerini söylemişlerdir (Köprülü, 2007: 67).

6.2.4. Adak ve Ziyaret Yerlerinin İşlevlerine Göre Tasnifi

Geçmişten geleceğe türbe ve yatır ziyaretleri varsa bunun temelinde türbe ve yatırların fonksiyonları yatmaktadır. Çeşitli dilek, istek, adak ve murat için gidilen bu ziyaret merkezleri belli alanlarda ihtisaslaşmaktadır. Bunun neticesinde insanlar bireysel ve toplumsal dileklerini bu mekânlara taşırlar. Türbe ve yatırlara gidiliş amaçları ferdi talepler, toplumsal talepler ve halk hekimliği talepleri olarak sınıflandırılabilir.

Aşağıda adak ve ziyaret yerlerinin ziyaret edilme nedeni ile ilgili bilgileri gösteren tablo vardır.

Tablo 6.10. Adak Yerleri ve İşlevlerini Gösteren Tablo

Adak ve Ziyaret Yeri	İşlevi
<i>Abalı Baba</i>	Şifa
<i>Hacı Bayram Veli</i>	Dini, manevi, kültürel ve tarihi işlev merkezi, dua ve ibadet mekânı, tasavvufi mirasın ve Osmanlı mimarisinin yaşatıldığı bir anıt
<i>Hüseyin Gazi</i>	Şifa
<i>Pir Sultan Abdal</i>	Manevi bir ziyaret yeri, kültürel bir anıt, toplumsal dayanışma alanı ve tarihi bir miras Alevi-Bektaşî toplumu için kutsal bir mekân, onun fikirlerini ve mücadelesini yaşatan bir hatıra merkezi
<i>Haydar Sultan</i>	Şifa
<i>Somuncu Baba</i>	Dileklerin kabul olması
<i>Hacı Bektaş Veli</i>	Bektaşîler'in buluşma yeri
<i>Koyun Baba</i>	Koruyucu, manevi büyük
<i>Kaygusuz Abdal</i>	Şifa, dileklerin kabulü
<i>Mevlâna</i>	Mevlevilik tarikatı
<i>Yunus Emre</i>	Manevi şifa
<i>Çiçek Baba</i>	Manevi huzur, şifa, bereket, kültürel miras ve toplumsal dayanışma, tarihi miras hem dini hem de kültürel bir mekân
<i>Paşam Sultan</i>	Şifa
<i>Kemal Sultan</i>	Şifa

<i>Cahidi Sultan</i>	Hâlvetiye, Uşakiyye tarikatı buluşma yeri
<i>Şıp Şıp Dede</i>	Çöpçatan dede
<i>Cüneyd-İ Bağdadi</i>	Tasavvuf ekolü
<i>Bahattin Gazi</i>	Bahattin Gazi Türbesi, manevi huzur arayanlar, şifa bekleyenler, kültürel mirası yaşatanlar ve toplumsal dayanışmaya katkıda bulunanlar için önemli bir yerdir. Hem dinî hem de sosyal açıdan işlevselliğini sürdüren bu mekân, halk arasında kutsal kabul edilen türbelerden biri olarak ziyaret edilmeye devam etmektedir.
<i>Rumi Hoca</i>	Şifa bulma
<i>Seyyit Şeyh İdris</i>	Çocuk hastalıkları için şifa
<i>Şeyh Kerameddin</i>	Şifa
<i>Hasan Şeyh</i>	Hâlveti/Ruşeni tarikatı
<i>Sarı Halife</i>	Kısmet açma
<i>Abdurrahman Gazi</i>	Manevi lezzet, şifa
<i>Şeyh Ahmed</i>	Nakşibendi/Hâlidi
<i>Kara Baba</i>	Manevi huzur arayanlar, şifa dileyenler, kültürel mirası yaşatanlar ve toplumsal dayanışmayı güçlendirenler için önemli bir ziyaret noktası hem dinî hem de sosyal işlevleriyle halk arasında kutsal kabul edilen bir mekân
<i>Ebu'l Hasan</i>	
<i>Safvan Bin Muattal</i>	Sahabe.
<i>Ebu-Zer-İ Gaffani</i>	Sahabe
<i>Şeyh Salih</i>	Abdulkadir Geylani torunu
<i>Sultan Şeyhmus</i>	Şifa
<i>Hacı Koreş</i>	Manevi, tarihi ve kültürel miras
<i>Ahi Edebali</i>	Tarihi ve kültürel miras
<i>Muhyiddin Abdal</i>	Kalenderi/Bektaşî
<i>Emir Sultan</i>	Bursa'nın manevi sahibi, koruyucusu
<i>Abdal Murad</i>	Koruyucu
<i>Sultan Baba</i>	Şifa
<i>Zilli Dede</i>	Manevi huzur
<i>Şeyh Muhammed</i>	Nusayrilik temsilcisi
<i>Aslan Baba</i>	Şifa
<i>Çoban Dede</i>	Şifa
<i>Beyazid-İ Bestami</i>	Manevi huzur

Pek çok kültür, ataların koruma ve refah sağlayabileceğine, günlük yaşamı olumlu yönde etkileyebileceğine inanır. Yukarıda da görüldüğü gibi bir adak için en sık dile getirilen sebepler, genellikle sağlık veya beklenmeyen başka bir olayla bağlantılı olan teofanilerdir. Halkların hastalık, kaza veya kaygıyla mücadele etmek veya bunlara karşı koymak için yarattıkları kültürel sistemler, bazen sözde bilimsel tıp da dahil olmak üzere deneysel bilginin, örneğin tedaviye yanıt vermeyen bir hastalık veya iyileşmeyen bir yara karşısında yetersiz kaldığı ölçüde doğaüstü nitelikte tepkiler içerir.

Adak ve ziyaret yerlerinin işlevini kendi içinde de sınıflandırmak mümkündür. Bunlar; ferdi, toplumsal ve halk hekimliği olarak sınıflandırılabilir.

Tablo 6.11. Adak ve ziyaret yerlerinin işlevini kendi içinde de sınıflandırılması

Ferdi Talep	Toplumsal Talep	Halk Hekimliği
Çocuğu Olmayan Ailelerin Çocuk Sahibi Olması ve Kısırlığı Gidermek	Askere veya gurbete gidenlerin sağlıklı bir şekilde gidip gelmesi	Huysuz Çocukların İyileşmesi (Huy Değiştirme)
Doğum sonrası sütü gelmeyen kadınların sütünün gelmesi	Yağmur Duası	Konuşamayan Çocukların İyileşmesi
Yeni Doğan Çocuğun Ölmemesi	Toplumsal birlik, beraberlik	Uyuyamayan Çocukların Uyuması
Çocuğun Zeki Olması		Yürüyemeyen Çocukların Yürütmesi
Sünnet Olan Çocuğun İyileşmesi		Akıl Hastalığı Olanlar (Ruhi Bunalım Geçirenler)
Ev, İş, Araba Para Sahibi Olmak; Sınavda Başarılı Olmak İçin,		Felçli Hastaların İyileşmesi
Kısmet Açmak		
Mutlu Bir Evlilik Başlangıcı		
Hacca Gidebilmek İçin		
Sorunlu Evliliklerin Düzelməsi		
Kaza Yapmamak İçin		

Bu alanlar dinin, sembolik anlamlar yüklediği yerlerdir. Bu da onları yalnızca sıradan mekânlardan ayırmaya yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda coğrafyaları, tasarımları veya mimari estetikleri aracılığıyla inananlarda bağlılığı, maneviyatı ve belli bir mizaç ve ‘dünya görüşü’nü geliştirme kapasitesine sahiptir. Mekânın insanların yaşadığı çoklu ilişkiler aracılığıyla anlam kazandığı düşünüldüğünde bu kutsal mekânlar insanlar tarafından gerçekleştirilen ritüeller aracılığıyla insanların ‘kutsal’ bir alana kendilerini kısa da olsa kaptırarak günlük rutin görevlerden uzaklaştığı bir alandır. Burada okunan kutsal metinler ve azizlerin harikaları hakkındaki sözlü anlatı aracılığıyla mekân ‘toplumsal hafıza mekânı’ olarak kolektif bir anlam kazanır.

Türbe, yatır ve ziyaret yerlerini işlevleri açısından ele aldığımızda işlevlerinin, bireylerin taleplerine göre şekillendiğini söyleyebiliriz. Bireylerin taleplerinin de “hayatın geçiş aşamalarıyla ilgili talepler”, “refah, para, mutluluk, bolluk-bereketle ilgili talepler” ve “halk hekimliği ve halk baytarlığıyla ilgili talepler” den oluştuğu görülmüştür. Bunlar; doğumla ilgili talepler, evlilikle ilgili talepler, para, refah, mutluluk, bolluk-bereket ile ilgili talepler, halk hekimliği ve halk baytarlığıyla ilgili talepler, çocuk hastalıklarıyla ilgili talepler, yetişkin hastalıklarıyla ilgili talepler olarak öne çıkmaktadır.

6.2.5. Adak ve Ziyaret Yerlerinin Yapısal Özellikleri

Türk dünyasının ziyaret edilebilecek kutsal mekânlarına genel olarak bakıldığında bunların çoğunun “mezarlardan” oluştuğu görülür; Şeyh, mezar, türbe, Yatır vb. İsimlerle

adlandırılan bu mezarların bir kısmının bir yapıya sahip olduğu, bir diğer önemli kısmının ise herhangi bir yapıya sahip olmadığı ve etrafının basit taşlarla çevrili açık mezarlar olduğu gözlemlenmiştir. Üstlerinde yapı bulunan çeşitli mezar formları da vardır. Bunlar mimari olarak bulundukları yere göre Selçuklu, Osmanlı, Timurlu veya modern mimari geleneklerini yansıtır. Piramit veya kubbelerle örtülü anıt mezar tarzındaki yapılar, hiçbir mimari özelliği olmayan basit binalarla birleşir. Ayrıca Kayseri-Develi'deki Hızır-İlyas türbesi örneği gibi türbesiz ibadethaneler de inşa edilmiştir (Tek, 2021: 865).

Türbe sözcüğü Arapça “türab” yani “toprak” kelimesinin yazı dilindeki turba'nın halk diline kazandırılmasıyla türemiş ve Türkçeye geçmiştir. Evliyaya ait hem basit ve hem de abidevi mezarları ifade etmek üzere kullanılan “türbe” sözcüğü, Türkçe 'de genellikle ölünün gömüldüğü yerde, kabrin üzerine yapılan binayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Türklerin dinî kültür tarihi içerisinde çok eski dönemlere uzanmakta olup ziyaret amacıyla gidilen türbeler Orhun Kitabelerinde “bark” adı altında geçmektedir. Makam türbeleri ise, kendilerine büyük saygı duyulan mübarek şahsiyetlere atfolunan manevi ikametgahlardır. Oralarda fiilen bir mezarın bulunup bulunmaması çoğu zaman önemli olmamakla beraber onların kutsal bilinmesi ziyaret için yeterlidir.

Her hâlükârda, bu kutsal mezarlarda yatan veya yattığı farz ya da kendilerine ithaf olunan mübarek zatlardan ancak bir bölümü ile ilgili bir takım tarihi bilgiler bulunmakla beraber mevcut tespitler genellikle efsane ve menkıbelere dayanmaktadır. Bu durum onların şahsiyetlerinin efsanevi ve menkıbevi bir görünüme bürünmesine yol açmıştır.

Anadolu'da, dede, eren ve evliya adıyla anılan ve genellikle düz bir arazide veya bir mezarlık içinde yer alan, çoğu basit mezarlar ilk zamanlarda milli efsane kahramanlarına ve din büyüklerine, saygın ölümlerin mezarlarına verilen lakaplara ve bu mekânların tabiatüstü gücü olduğuna ve insanlara yardım ettiğine dair inanca dayanmaktadır.

Zaman zaman, zaviye, dergâh, asitane gibi isimler adı altında da anılan tekkeler ise her ne kadar gerçekte sufi tarikatların ayin yapmalarına mahsus mekânları ifade ediyorsa da, muhtemelen yine tarikat ulularının, şeyhlerin, velilerin, dervişlerin yahut tarikatta belli bir makam ve mertebeye erişmiş mübarek ve muteber şahsiyetlerin yattıkları yerler oldukları düşünülmektedir. Bazı türbe ve tekkelerde yer alan çilehaneler ise tekkenin tarikat ile olan irtibatın kesin işareti kabul edilir. Kayseri şehir merkezindeki türbelerin kendilerine ithaf olunduğu zatlardan Zeynel Abidin'in Rufaiye ve İbrahim Tennüri'nin tekkesi buna örnek

verilebilir. Bu ayrıma rağmen tekke terimi türbe, yatır, eren, evliya gibi terimler genellikle birbirinin yerine kullanılmaktadır (Günay, 2003: 22).

6.2.6. Adak ve Ziyaret Yerlerinin Ziyaret Zamanları ve Nedenleri

Türk dünyasında, türbe, adak ve ziyaret dindarlığı bağlamında, ziyaret yerlerine gidişte hastalıklardan tedavi ve şifa amacı ilk sırayı almakta, bunu öteki dilek, istek, hacet ve ihtiyaçların karşılanması izlemektedir. Belli bir dilek ya da isteğe bağlı olmaksızın sadece “saygı sebebiyle” (teberrüken) gidişlerin olduğu da anlaşılmaktadır.

“Ziyaret zamanı olarak genellikle belli ve değişmez vakitlerden söz etmek mümkün görünmemekle birlikte, perşembe ve cuma gibi muayyen günlerin tercih edildiği gözlenmektedir. Şehirlerde hafta sonları da uygun zaman oluşturduğundan özellikle hanımların tercihi bu günler olmaktadır. Kayseri-Koyunabdal örneğinde görüldüğü üzere bir kısım ziyaret yerlerine cuma günü cuma namazından sonra veya Ovaçıftlığı yatırlarına ikindi namazını takiben gidilmesi usuldendir. Yağmur duaları gibi yılda bir kez ve topluca yapılanların genelde bahar mevsimi veya yaz başı yahut ortasında yapıldığı (mesela Mimar Sinan Üç Evliyalar’da Mayıs sonu veya Haziran başı) gözlenmektedir. Hıdırellez kutlamaları sebebiyle yapılan ziyaret ve törenler de bahar başında (6 Mayıs) gerçekleşir. Kurak mevsimler, uzun yolculuğa çıkma, hacca gitme, hasat mevsiminin başlangıç ve sonu, dinî bayramlar, mübarek aylar, geceler, günler ile düğünler ve özellikle de sünnet düğünleri ziyaret için önem teşkil eder. Bunun dışında, duruma ve ihtiyaca göre her zaman için ziyaretlerin gerçekleştirildiği görülür” (Günay, 2003: 23).

Tablo 6.12. Adak Yeri/Ziyaret Zamanı ve Ziyaret Nedenini Gösteren Tablo

Adak ve Ziyaret Yeri	Ziyaret Zamanı	Ziyaret Nedeni
<i>Abalı Baba</i>	-	Sinir hastalıkları, zihinsel engel
<i>Hacı Bayram Veli</i>	Cuma	Manevi huzur
<i>Hüseyin Gazi</i>		Yürüme güçlüğü
<i>Pir Sultan Abdal</i>		
<i>Haydar Sultan</i>		Ruhsal hastalıklar, çocuk sahibi olma
<i>Somuncu Baba</i>		Şifa
<i>Hacı Bektaş Veli</i>		Bektaşilik Merkezi
<i>Koyun Baba</i>	Bayram, kandil	Sınav öncesi dua, çocuk sahibi olma,
<i>Kaygusuz Abdal</i>		Çocuk sahibi olma, şifa
<i>Mevlâna</i>	Üç aylar, 10-17 aralık	Sınav öncesi dua, çocuk sahibi olma, şifa dileme
<i>Yunus Emre</i>	Her yıl eylül ayı	Çocuk sahibi olma, bolluk bereket
<i>Çiçek Baba</i>		Çocuk sahibi olma
<i>Paşam Sultan</i>	Cuma	Dua, dilek,

<i>Kemal Sultan</i>		Şifa
<i>Cahidi Sultan</i>		
<i>Şıp Şıp Dede</i>		Çocuk sahibi olma, evlenmek isteme
<i>Cüneyd-İ Bağdadi</i>		Çocuk sahibi olmak isteme
<i>Bahattin Gazi</i>		Manevi huzur, şifa
<i>Rumi Hoca</i>	-	Hastalıklara şifa, hasta çocuklar, askere yeni gidenler için dua
<i>Seyyit Şeyh İdris</i>	-	Çocuk sahibi olmak isteme, felçli hastalar için şifa, kekemelik, iştahsızlık için dilek
<i>Şeyh Kerameddin</i>	Cumartesi	Sınav öncesi dua, çocuk sahibi olma, şifa dileme
<i>Hasan Şeyh</i>	-	Cilt hastalıkları, her türlü hastalık için şifa, çocuk sahibi olmak isteme
<i>Sarı Halife</i>	-	Kısmet açmak
<i>Abdurrahman Gazi</i>	-	Psikolojik rahatlama, sınav, öncesi dua,
<i>Şeyh Ahmed</i>	-	Yürüme bozukluğu, yeme bozukluğu, cilt hastalıkları, epilepsi, ruhsal sorunlar
<i>Kara Baba</i>	Perşembe	Kaybolan eşyayı bulma
<i>Ebu'l Hasan</i>	Ramazan	Şifa
<i>Safvan Bin Muattal</i>	-	İftiraya maruz kalanlar
<i>Ebu-Zer-İ Gaffani</i>	-	Çocuk sahibi olma,
<i>Şeyh Salih</i>	Perşembe/cuma	Engelli kişiler çocuk sahibi olma
<i>Sultan Şeyhmus</i>	-	Akıl ve ruh hastaları, çocuk sahibi olma
<i>Hacı Koreş</i>	-	Seyyid soyu, manevi huzur
<i>Ahi Edebalı</i>	-	Yeni evlenen çiftler, sünnet olacak çocuklar,
<i>Muhyiddin Abdal</i>	Nevruz, Hıdırellez	Şifa, manevi huzur
<i>Emir Sultan</i>	Hıdırellez	Evlenme, çocuk sahibi olma
<i>Abdal Murad</i>	-	Bela ve musibetlerden kurtulma
<i>Sultan Baba</i>	Cuma, Hıdırellez	Çocuk sahibi olma
<i>Zilli Dede</i>	-	Çocuk sahibi olma
<i>Şeyh Muhammed</i>	-	Adak adama, dilekte bulunma
<i>Aslan Baba</i>	Muharrem 10	Adak adama
<i>Çoban Dede</i>	-	Hayvanlar için şifa, çocuk sahibi olma
<i>Beyazıd-İ Bestami</i>	Perşembe/cuma	Yağmur duası, hacca gidecek olanlar, çocuk sahibi olma, hastalıklara şifa, yeni askere gidecek olanlar

Kurban ve adak, eski Türk âdetleri kaynaklı bir gelenektir. Dede Korkut Hikâyelerinde Dirse Han'ın oğlu, kızı olmadığı için Bayındır Han'ın toyunda kara çadıra oturtulur. Bu duruma çok alınan Dirse Han hadiseyi karısına anlatır. Karısı da ona: “Hanım ne sendendir ne bendendir. Tanrı Teala’dandır. Attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestir. Aç görürsen doyur, çıplak görürsen giydir. Belki ağzı dualı bir kimsenin duası kabul olur da Allah bize bir oğul verir. Sen büyük bir toy düzenle dilek dile, dua ettir” (Ergin, 2011: 78). İslam öncesi ve İslami geleneklerin bir arada olduğu Dede Korkut Hikâyeleri; Türklerin hayatı anlayış ve uygulayış biçimlerinde çocuk sahibi olmanın yolunu hayvanları kurbanlar etmesine bağlamaktadır. Hikâyenin sonunda dervişlere nezirler sunup adak adamasıyla çocuk sahibi olduğunu biliyoruz. Tıpkı bu hikâyede olduğu gibi çocuksuzluk kadın ve erkek arasında bir kusur olarak görülmektedir. Günümüz toplumunda türbelere ve yatırlara çocuk istemek amacıyla gelen ziyaretçilerin çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu durum günümüzde çocuksuzluk kusurunun kadınlara yüklendiğini düşündürmektedir (Kaplan, 2022: 99). Buradan yola çıkarak günümüze kadar devam eden bu algının kaynağını hem muhteva

bakımından hem sosyal, siyasal, kültürel vb. alanlarda vermiş olduğu bilgi bakımından, hem de toplumun geleceğe yönelik hedef ve ülkülerini belirleyici olması bakımından hikâye ve destanları önemli kılmaktadır (Yakıcı, 2003: 413).

Kutsal mekânlar, hemen her tür istek ve beklentinin gerçekleşmesi amacıyla ziyaret edilir. Bu tür mekânların işlevleri arasında geçiş dönemleriyle ilgili olanlar da azımsanmayacak ölçüdedir. Doğum, evlenme, sünnet olma, çocuk sahibi olma, askere gitme, hacca gitme geçiş dönemleridir. Türbeler için de bu dönemler ziyaret için özel dönemlerdir.

Kutsal kişiler, inanç farkı gözetmeksizin işlevsel açıdan “atalar kültü” temel anlayışıyla ele alındığında, kutsal kişilerinin sadece dinin kabulünü kolaylaştırmadığı aynı zamanda mucizevi ve sağaltıcı özelliklerine duyulan inançla şifa arayan her inançtan insanı bir araya getirmiş olduğu görülür. İnsanoğlu sağlığını kaybettiği, çaresiz kaldığı durumlarda pek çok yola başvurabilmektedir. Sağlık problemleri yaşayanlar hastaneye doktora başvurmanın yanı sıra öncelikle kendi inancına uygun bir kutsal mekâna daha sonra da çaresizliğinin ve yaşadığı coğrafyanın hâkimkültürünün etkisiyle inanç farkı gözetmeksizin kutsal mekânlara giderek buralardan şifa beklemektedir. Günümüzde ise genellikle çaresiz kalan kişiler doktor doktor gezip dertlerine çare ararken umutsuzluk yaşadıkları noktada inanç mekânlarına başvurumaktadırlar.

6.2.7. Adak ve Ziyaret Yerleriyle İlgili Uygulamalar/Ritüeller

Ritüeller genellikle sosyal toplantılar sırasında ortaya çıkar ya da insanları bir araya getirmenin başlıca amacıdır. Antropologların ritüelleri sosyal bağları güçlendiren veya yeniden inşa eden ve ortak fikirleri, hedefleri veya arzuları vurgulayan olaylar olarak görmeleri şaşırtıcı değildir. Bu görüşün kökleri Durkheim’ın ritüellerin bireyler ve toplum arasındaki bağları güçlendirdiği iddiasına kadar uzanmaktadır. Durkheim’ın fikirleri günümüzde yoğun bir şekilde eleştirilse de ritüellere ilişkin pek çok antropolojik açıklama, ritüellerin toplumsal yapıyı desteklediğini ve toplumsal ve siyasi otoriteyi meşrulaştırdığını (ya da gizlediğini) öne sürmektedir. Kelly ve Kaplan, ritüellerin hem geleneği çağrıştırabileceğini hem de değişime yol açabileceğini belirtmektedir. Ritüeller farklı anlamlar, çelişkiler, rekabet ve hatta çatışma alanlarıdır. Hem grup hem de bireysel düzeyde protesto ve değişim arenalarıdır. Cinsiyet, sınıf ve etnik farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda bu konular özellikle belirgin hâle gelir.

Türk dünyasında türbe, adak ve ziyaret dindarlığı ve kültürü, ziyaret için birtakım usûl, adab ve menasiki de beraberinde getirmekte; daha doğrusu, törensel bir özelliğe sahip olan

kutsal ziyaret fenomeni, her zaman için çok sıkı kuralları içermese de az çok yerleşik ritüelden söz etmeye imkân tanımaktadır (Kelly ve Kaplan, 1990: 127).

Tablo 6.13. Adak Yeriyle İlgili Uygulamalar/Ritüeller

Adak ve Ziyaret Yeri	Ritüeller
<i>Abalı Baba</i>	Türbede geceleme.
<i>Hacı Bayram Veli</i>	Taş yapıştırma, mendil sallama, yedi ve kırk bir taş adağı, süpürge bırakma, mum yakma.
<i>Hüseyin Gazi</i>	Mum yakma, kutsal dağın etrafında 3 kez dolanma, türbe duvarına taş yapıştırma, bez-çaput bağlama, kutsal mağaradan su alma.
<i>Pir Sultan Abdal</i>	Adak adama.
<i>Haydar Sultan</i>	Şifalı su kuyusuna başını sokma.
<i>Somuncu Baba</i>	Kutsal ağacın etrafında dönme, ağaca bez-çaput bağlama.
<i>Hacı Bektaş Veli</i>	El-diz üzerinde türbeye girme, makamı övme, etrafından tavaf etme, bez-çaput bağlama, kutsal sudan içme, yanında götürme.
<i>Koyun Baba</i>	Geyik boynuzlarına şifa için dokunma.
<i>Kaygusuz Abdal</i>	Türbede geceleme, makamı öpme, adak adama, dileği gerçekleşince adak kurbanı kesme.
<i>Mevlâna</i>	Türbedeki havuza para atma, türbe etrafındaki ağaçlara bez-çaput bağlama, çocuk sahibi olmak isteyenlerin türbedeki taşa oturması.
<i>Yunus Emre</i>	Adak adama, yağmur duası
<i>Çiçek Baba</i>	Türbeyi 3-7 kez tavaf etme, türbeden torak alma, yanında götürme, adak adama, dileği gerçekleşince adak kurbanı kesme.
<i>Paşam Sultan</i>	Şeker dağıtma, hasta kişinin elbisesinin türbenin üzerine örtterek bekletilmesi daha sonra şifa için hastaya giydirilmesi.
<i>Kemal Sultan</i>	Adak adama.
<i>Cahidi Sulatan</i>	Adak adama, dileği gerçekleşince adak kurbanı kesme, kız çocuklarına Cahide, erkek çocuklarına Cahit ismi verme.
<i>Şıp Şıp Dede</i>	Akan sudan ‘murat taşı’ alma, dilek dileme, kutsal sudan içme, kutsal taşı yanında taşıma.
<i>Cüneyd-İ Bağdadi</i>	Türbe içerisinde namaz kılmak, kabir etrafında üç kez dönmek, kabrin örtüsüne yüz sürmek, kabre çok yakın bir köşede uyumak, bez bağlamak, anahtar açmak, mum yakmak, adak kurbanı kesmek, türbenin yakınındaki ağaçlara dilek yazmak.
<i>Bahattin Gazi</i>	Türbeye gözleri kapalı girme.
<i>Rumi Hoca</i>	Duvarlara taş yapıştırma, kutsal ağaca bez-çaput bağlama, mum yakma, türbeden yeşil kumaş kesip götürme, hasta çocukları ağaçların arasından geçirme.
<i>Seyyit Şeyh İdris</i>	Türbeye bez-çaput bağlama, dua etme, namaz kılma, şifalı sudan içme, yanında götürme.
<i>Şeyh Kerameddin</i>	Kutsal ağaçların dibinden toprak alma, şifa için türbeye hasta kişinin elbisesinin bırakılması, sadaka verme, adak adama, dileği gerçekleşince adak kurbanı kesme.
<i>Hasan Şeyh</i>	Şifalı suyu içme, yıkanma, dilek dilemek için üç hafta üst üste gelme, adak adama, dileği gerçekleşince adak kurbanı kesme.
<i>Sarı Halife</i>	Ziyaretçilerin getirdikleri kilitleri sembolik olarak açarak kismet açması.
<i>Abdurrahman Gazi</i>	Türbeyi öpme, tavaf etme (7 kez)
<i>Şeyh Ahmed</i>	Şifa için türbenin yeşil örtüsüne dokunma, sürünme.
<i>Kara Baba</i>	Kurban kesme.
<i>Ebu'l Hasan</i>	Adak adama.
<i>Safvan Bin Muattal</i>	Adak adama.
<i>Ebu-Zer-i Gaffani</i>	Adak adama, türbede pişirip yeme.
<i>Şeyh Salih</i>	Türbeye bez-çaput bağlama, taşları duvara sürme, dilek dileme, adak adama.
<i>Sultan Şeyhmus</i>	Adak adama, dileği gerçekleşince adak kurbanı kesme.

<i>Hacı Koreş</i>	Adak adama, dileği gerçekleşince adak kurbanı kesme, etin bir kısmını ateşe atma, kanın bir kısmını ağaca sürme.
<i>Ahi Edebalı</i>	Dua etme.
<i>Muhyiddin Abdal</i>	Türbeden taş alma, taşı yanında taşıma, şifalı sudan içme.
<i>Emir Sultan</i>	Kilit açma, şifalı sudan içme, çocuğun saçını kesme, adak adama.
<i>Abdal Murad</i>	Türbeye bez-çaput bağlama.
<i>Sultan Baba</i>	Adak adama, dileği gerçekleşince adak kurbanı kesme, cuma günü ekmek dağıtma, türbede geceleme, Şifalı suyu içme, yanında götürme.
<i>Zilli Dede</i>	Göbek atma, türbeye bez-çaput bağlama, rüyaya yatma, mum yakma, türbenin penceresine bebek saçı, patiği asma.
<i>Şeyh Muhammed</i>	Yeşil renkli bezi kollara ve boyuna bağlama, adak adama, dileği gerçekleşince adak kurbanı kesme.
<i>Aslan Baba</i>	Türbeye salıncak kurma, oyuncak bebeği koyup sallama, türbede geceleme, kutsal sudan içme ve yıkanma, türbeye bez-çaput bağlama, adak sahibinin adak etinden yememesi.
<i>Çoban Dede</i>	Türbe çevresindeki taşlarla dilek çizme, taş alıp yanında götürme, kutsal ağaca bez-çaput bağlama, 99'luk tesbihin her bir tanesine 3 ihlas 1 Fatiha okuyarak tesbihi türbenin başına asma, adak adama, tavaf etme, 11 taş toplama, bu taşları evde bereket için saklama.
<i>Beyazıd-i Bestami</i>	Kur'an-ı kerim okuma, mevlit okuma, adak adama dileği kabul olunca adak kurbanı kesme.

Türbeden bir taş alıp dilekte bulunma ve dilek gerçekleşince taşı getirip yerine koyma, çocuğu olmayan bir kadının türbeden aldığı bir taş parçasını bir süre üzerinde gezdirmesi sonucu çocuk sahibi olması, Muhyiddin Baba tarafından okunduğu söylenen pınarın (Sıtma Pınarı) sıtma hastalığına karşı şifalı oluşu, Sıtma Pınarıyla aynı kaynaktan beslenen Geçginli köyündeki suyun oluşturduğu bataklıkta çamurun romatizma tedavisinde kullanılması, Muhyiddin Abdal türbesinin yanındaki “kan taşı” adı verilen yerde adak kurbanlarının kesilmesi, Muhyiddin Abdal türbesi yanındaki “Küçük Tekke” adı verilen yerde abdest alınıp dilekte bulunulması, orada bulunan dörtgen taş “niyetim tutacaksa sağa dön!” denilmesi ve taş gerçekten sağa dönerse dileğin gerçekleşeceğine inanılması.... (Durbilmez,2015: 170).

“Ziyaret esnasında yapılan işlemleri ise; üç İhlas bir Fatiha okuma, kurban kesme (adak amacıyla oğlak, kuzu, koyun, horoz, tavuk) ve etini dağıtma, ağaca, çalıya veya hece taşına çaput veya bez bağlama, kutsal sudan içme, kutsal topraktan yeme, dilek taşları atma, dua etme, yağmur duası, kutsal çalıdan bir parça alıp kurutma veya getirme, pilav pişirme, türbeden bir miktar toprak alarak getirme, kayaya taş yapıştırma ve eğer taş yapışırsa dileğinin kabul olacağına inanma, kaderi veya rızıkı bağlanmış kimselerin üzerlerindeki uğursuzluktan kurtulmaları için türbeye bir makara ip getirerek çözme ve böylece bağlanmış kaderinin değişeceğine inanma, türbeye kadını veya çocuğu satma, ağrıyan bele taşı (bel taşı) sürme, kuvvet taşını ağrıyan yerine sürme, dilek dileme, türbeye havlu, seccade, tespih, takke, baş örtüsü bırakma, bez parçalarını okuma, iki rekât namaz kılma, mum yakma, mezarın

etrafında üç gün sabah namazından sonra dolaşma, mezara elini yüzünü sürme, türbeye para bırakma, ezan sırasında ağzı açık su şişesini türbeye bırakarak dua okuma ve duaları kabul olursa yeniden türbeye gelerek okunmuş kesmeşeker dağıtma, kesilen adak kurbanın kanından alınma sürme, çocuğu yaşamayan kadının boynuna at nalı, boncuk vb. şeyler asma, Mehmet isimli yedi kişinin kapısını dolaştırıp un, tuz toplama, yatırın ruhuna dualar ithaf etme, çocuğu olmayan kadının sırtına mezarın başındaki taşı koyma, kutsal su ile yıkanma, taş koparma, salavat getirme, sandukanın etrafında dolaşma, namaz kılınacak yerin girişine bir kutu kesme şeker bırakma, gelin olmamış kızın eşyasını türbeye bırakıp üzerinden bir cuma geçince alıp giydirme, türbenin anahtarını dilsiz çocuğun ağzına koyup çevirme, sünnet edilecek çocuğu türbeye getirme, türbede ahraz çocuğun başına tencere geçirip, tencereye üç kez vurma, tencerenin karasının çocuğun başına çıkmasını sağlama, helva dağıtma, ev ya da araba sahibi olmak amacıyla bunların anahtarını sallama, türbeye istenilen evin maketini bırakma, ibrik bırakmak, türbede geline ayva yedirme, geline türbe ve çevresi gezdirildikten sonra kolye hediye etme, çocuğu Ocak'ta üzeri bezlerle örtülmüş oturağa yatırma, çocuğa yeni elbiseler giydirme, ilahiler okuma, hastayı yatırın başında uyutma, kutsal ağacın meyvesini şifa niyeti ile yeme, tespih çevirme, ekmek parçasını su ile ıslatarak yarısını orada bırakıp, öteki yarısını yeme, dilek tutup, bir taşı ucundan ikiye ayrılmış bir ağaca sıkıştırarak suya bırakma, doğan çocuğa yatırın adını verme veya yatıra saygıdan dolayı adının yerine çocuğu “dede” diye çağırma, şükür duası okuma, çocuğu olmayan kadının ağzına ip ve ağaçtan gem yapıp, kutsal kayanın etrafında yedi kez dolaştırma, türbenin etrafında dönme, hasta hayvanı kutsal kayanın etrafında dolaştırma, yağmur duası esnasında koyun sürüsünü kuzu sürü- süne karıştırma, kutsal suyun içine para, demir parçaları, vs. atma, dilek esnasında türbedeki mermer sütunu yahut yanındaki ağacı kucaklama gibi çok çeşitli şekillerde olmaktadır (Günay, 2003: 23).

Ateşle ilgili ritüeller tüm bayramlarda mevcuttur. Sadece sonbaharda ritüel yangınlar daha az rol oynar. Belki de bunun nedeni, şenlik ateşlerinin alevlerinin, meşalelerin ve dağdan ateşli tekerleklerin fırlatılmasının güneş ışığını ve sıcaklığı simgelemesi ve sonbaharda güneşin popüler inanışlara göre ölüme yaklaşmasıdır? Her hâlükârda arınma, ölüm ve yeniden doğuş

ayinlerinde ateşler, mumlar ve meşaleler en önemli yeri tutar. “Eski zamanın” sonunda ve “yeni”nin başlangıcında yanarlar.

6.3. Güney Kazakistan ve Anadolu’daki Adak Yerleri Üzerine Bir Değerlendirme

Güney Kazakistan ve Anadolu’daki bazı adak yerlerinin karşılaştırılmasının yapılacağı bu bölümde ilk olarak karşılaştırılan türbelerin birbirine denk olması esas alınmıştır. Bulunduğu coğrafyalarda maneviyat bakımından şüphesiz eşsiz özelliklere sahip olan bu türbelerde özellikle seçki yapılırken, en çok ziyaret edilen ve tanınırlık bakımından denk olabilecek türbeler karşılaştırılmıştır.

Karşılaştırma ziyaret yeri, ünvanı, ziyaret zamanı, türbenin yapısal özellikleri, türbede öne çıkan keramet motifleri, türbenin işlevi, ziyaret nedeni ve türbede uygulanan ritüeller bakımından karşılaştırma yapılmıştır. Bu karşılaştırmalar için her iki sahadan da temsilen birer örneklem alınmıştır. İlk olarak Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş-ı Veli daha sonra sırasıyla; Arslan Baba- Pir Sultan Abdal, Domalak Ana- Hacı Bayram- Veli, Gayıp Eken Kırk Şilten- Ak Şemseddin, İbragim Ata - Abdurahman Gazi, Ukkâşe Ata- Beyazid Bestami, Gauhar Ana- Cüneydi Bağdadi, Akbura Evliya – Somuncu Baba, Evliya Göz Ata – Sultan Baba, Baba Tukty Şaştı Aziz - Hüseyin Gazi türbeleri karşılaştırılmıştır. Türbelerin benzer ve farklı yönleri karşılaştırma yapılırken öne çıkarılmıştır.

6.3.1. Ritüeller Açısından Karşılaştırma

Tablo 6.14. Ahmet Yesevi Türbesi

Ziyaret yeri	Ahmet Yesevi
Ünvanı	Hoca
Ziyaret zamanı	Cuma namazı
Türbe yapısı	Sanatsal
Keramet motifi	Aynı anda birden fazla yerde bulunma, Az yemekle çok kişinin doyması, duanın anında kabul olması, rüyada gelecekte haber vermesi
Türbe işlevi	Şifa, Atalar kültü
Ziyaret Nedeni	Dua, dilek, adak, şifa bulmak
Uygulama/ Ritüel	Taykazan’ın içine madeni para atma, türbenin köşelerine para yerleştirme ve para kutularına yedi veya daha fazla para atma, adak adama, türbedeki kuyuya madeni para atma, kutsal ağaçtan meyve yeme, türbeye yüzleri ve ellerini sürerler. Türbeye beyaz bez getirerek teslim etmek, öpmek, tavaf etmek, türbe çalışanlarına yedişer çörek vermek

Tablo 6.15. Hacı Bektaş-ı Veli

Ziyaret Yeri	Hacı Bektaş-ı Veli
Ünvanı	Veli
Ziyaret Zamanı	Hıdırellez
Türbe Yapısı	Sanatsal yapı
Keramet Motifi	Başka canlıların şekline grime (Geyik,kuş), kısa zaman içinde Mekke'ye gitme.
Türbe İşlevi	Bektaşî tekkesi
Ziyaret Nedeni	Dileklerin kabulü
Uygulama/ Ritüel	El-diz üzerinde türbeye grime, türbeyi öpme, tavaf etme, kutsal sudan içme, yanında götürme, bez-çaput bağlama

Bektaşî ziyaretlerinde şu adımlar sıklıkla izlenir:

Hazırlık: Ziyaretçiler genellikle ziyaretleri için özel bir gün seçerler ve bu ziyaret için hazırlıklı olurlar. Bunlar arasında temiz ve düzenli kıyafetler giymek, dua ve zikir için hazır olmak gibi adımlar vardır.

Ziyaret: Ziyaretçiler, türbe veya yatıra geldiklerinde genellikle önce dışarıdan türbeyi veya yatırı dolaşırlar. Bu, saygı ve hürmet göstermenin bir yolu olarak kabul edilir.

İçeri Girme: Ziyaretçiler daha sonra içeri girerken başlarını örter ve ayakkabılarını çıkarırlar. Türbe veya yatır içinde sessizlik ve saygı hakimdir. Eşik ve kapı öpülerek içeri girilir.

Dua ve Zikir: Ziyaretçiler, türbe veya yatır içinde dua ederler, zikir yaparlar ve manevi anlamda bağ kurmak için zaman ayırırlar. Bu, manevi huzur bulmanın ve dileklerini iletmek için bulunmaz bir fırsattır. Dua eder, İhlas suresi ve Fatiha okurlar.

Sadaka ve Adak: Bazı ziyaretçiler, dileklerinin kabul edilmesi veya şükranlarını sunmak amacıyla türbe veya yatırlara sadaka veya adak sunabilirler. Bu, manevi bir bağ kurmanın ve destek aramanın bir yoludur.

Ayrılma: Ziyaret tamamlandıktan sonra, ziyaretçiler sessizce türbe veya yatırdan ayrılırlar. Ayrılırken geride kalanlara ve manevi huzura hürmetlerini sunmak için yüzleri türbeye dönük olur, arkalarını dönmezler. Çıkarken de eşik ve kapıyı öperler. Bektaşîler için türbe ve yatırları ziyaret etmek, manevi bir deneyimdir ve genellikle topluluklar hâlinde gerçekleştirilir. Bu ziyaretlerin esası huzur arayışı, dileklerin ifade edilmesi ve manevi şahsiyetlere hürmet etmenin bir yolu olarak görülür. (Aydın, 2024: 22)

Hacı Bektaş Veli'nin gösterdiği kerametlerde yer alan kutsallık kazanan bir ağaç, dut ağacıdır. Velayetname 'de Hacı Bektaş Veli'nin Hoca Ahmet Yesevi'nin izniyle Anadolu'ya gelişini anlatan bir bölüm vardır. Hacı Bektaş Veli, Ahmet Yesevi'den Anadolu'ya gitmek için izin alarak güneş doğmadan yola çıkar. Orada Türkistan erenleri ise meydana bir ateş yakmıştır. O erenlerden biri yanan ateşten ucu yanmış bir odunu alarak Anadolu'ya fırlatır:

“Anadolu’daki erenler ve gerçek (erler) bu eğsiyi (odunu) tutsunlar, Türkistan erenlerinin toplanıp Anadolu’ya er gönderdikleri (Anadolu’daki) erenlere de malum olsun” der. Rivayete göre fırlatılan ucu yanmış bir dut ağacıdır. Bu fırlatılan ucu yanmış dut ağacını Konya’da Emir Cem Sultan’ın halifesi Haka Ahmet Sultan o eğsiyi tutarak ve Hacı Bektaş Dergâhının önüne diker. Bu dikilen ağaç Allah’ın da yardımıyla kısa zamanda büyür. Yine rivayete göre o zamandan beri bu ağacın yukarı ucu yanıktır. (Duran, 2007: 160). Hacı Bektaş Veli külliyesinde bulunan kutsal dut ağacının Ahmet Yesevi’nin Anadolu’ya atıp buraya düştüğüne inanılan ve köseği diye nitelenen Veli’nin eliyle diktiği ağaç olduğuna inanılmaktadır. Her yıl bol ürün veren dut ağacı hem şifa niyetine meyvesinden, yaprağından yenilen hem de dallarına bağlanan bezlerle dilek ağacı olarak ziyaretçiler tarafından ilgi gösterilmektedir. Külliye de bulunan karadut ağacı hem Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş Veli’nin felsefesinin yaşadığının hem de Anadolu’nun bizim olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilir (Gürsoy, 2013: 52).

Bu konuda Türkistan halklarının bakışına ilişkin bazı örnekler örnek vermek gerekirse bilindiği üzere büyük Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevi’nin Türkistan’da bulunan ziyaretgâhı “İkinci Mekke” olarak görülmekte, halk tarafından buraya yapılan ziyaretler Hacca gitmekle eş tutulmaktadır. Bunu simgelemek üzere halk arasında “Medine’de Muhammed, Türkistan’da Hoca Ahmet” deyişi yerleşmiş durumdadır. Bu Türkistan ve çevresindeki Kazaklar ve Özbekler arasında yaygın bir inanıştır. Aynı şekilde Kırgızistan’ın güneyinde bulunan Oş şehrinin yanında bulunan Süleyman Dağı’na yönelik de aynı inanın var olduğunu görmekteyiz. Bu dağın çeşitli yerlerinde Süleyman Peygamber, Babür Şah, Dört Halife’ye ait olduğu söylenen ziyaretgahların yanı sıra daha başka kutsallık atfedilen pek çok yer bulunmaktadır. Süleyman Dağı, Oş ve çevresinde yaşayan Kırgız ve Özbeklerce yoğun olarak ziyaret edilmekte olup aynı Ahmet Yesevi Türbesi’ne olduğu gibi buraya da “İkinci Mekke” unvanı verilmektedir. (Tabışaliyeva, 1993: 94). Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde halk inancına göre evliya ziyaretleri de bir bakıma küçük “Hac” olarak görülmektedir. Türkistan’da Ahmet Yesevi’nin ziyaretgâhı nasıl böyle bir işleve sahipse, Orta Anadolu’da dergâhı bulunan Yesevi İzbasarı Hacı Bektaş Dergâhı’nı ziyaret de Anadolu halkı için böyle bir anlama sahip bulunmaktadır. Yine birçok defalar ziyaret ettiğim, Kazakistan’ın Kızılorda Oblastı’na bağlı Janakorgan İlçesi yakınlarında bulunan Horasan Ata Kesenesi’nin yanında Mekke’de bulunan Kabe’nin küçük bir kopyası yaptırılmış olup, ziyaretçilerin Kabe’de olduğu gibi onun etrafında dönmeleri şeklinde bir ziyaret uygulaması yapılmaktadır. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Her iki türbe de türbeye gösterilen saygı bakımından benzerliklere sahiptir. Türbeye el-yüz sürme bunlardan biridir. Alevi inancında türbeyi ziyaret hac gibi kabul edilirken aynı inanç Yesevi Türbesi için de geçerlidir.

6.3.2. Ziyaret Amaçları Açısından Karşılaştırma

Tablo 6.16. Arslan Baba Türbesi

Ziyaret yeri	Arslan Baba
Ünvanı	Baba
Ziyaret zamanı	Ziyaretçilere her gün açık
Türbe yapısı	Sanatsal yapı
Keramet motifi	Aynı anda farklı yerde görünme, farklı canlıların şekline girme
Türbe işlevi	Duaların kabulü için aracı olma
Ziyaret Nedeni	Dileklerin Kabul olması
Uygulama/ Ritüel	Tavaf etme (3-5-7), mekâna hediye bırakma, kuyudan su çekme

Tablo 6.17. Pir Sultan Abdal Türbesi

Ziyaret yeri	Pir Sultan Abdal
Ünvanı	Sultan, Abdal
Ziyaret zamanı	Ziyaretçilere her gün açık
Türbe yapısı	Sanatsal yapı
Keramet motifi	Dağda geyiklerle gezme, aynı anda farklı yerlerde olma.
Türbe işlevi	Bektaşî tekkesi
Ziyaret Nedeni	Adak adama
Uygulama/ Ritüel	Adak adama, dileği gerçekleşince adak kurbanı kesme, etini türbe önünde pişirip yeme

Bu hac yerlerinin dinler arası bağlamı ve Mar Corcus ile Hızır'ın yerel anlatıları, sadece görüşlerindeki gizemlilik nedeniyle değil, aynı zamanda efsanelerinin ve kimliklerinin harmanlanması nedeniyle de onlara tapınmayı neredeyse baştan çıkarıcı kılmaktadır. Bu son derece kaynaşmış azizler arasındaki ilişkiler -ve farklı dinî topluluklar arasında ibadet edenler tarafından paylaşılan yerel efsaneler ve hac yerlerindeki yansımaları- onlarla son derece esrarengiz sanal karşılaşmalara yol açmaktadır. Dahası, bu azizlerin kutlandığı zaman ve mekânlar, farklı din mensuplarının çeşitli düzeylerde etkileşime girmesine olanak tanımaktadır.

Her iki mekânda öne çıkan benzerlik keramet motiflerinde bulunmaktadır. Aynı anda birden fazla yerde görünme motifi bunlardan biridir.

6.3.3. Ritüellerin Benzerlikleri Açısından Karşılaştırma

Tablo 6.18. Domalak Ana Türbesi

Ziyaret yeri	Domalak Ana
Ünvanı	Ana
Ziyaret zamanı	Cuma (ard arda) Ramazan ve genelde ziyaretçilere her gün açık
Türbe yapısı	Sanatsal yapı
Keramet motifi	Doğum yaptığı yerde çıkan suyun kutsal olması
Türbe işlevi	Küsleri barıştırma
Ziyaret Nedeni	Evlenmek ve çocuk sahibi olmak
Uygulama/ Ritüel	Toprak alma, süpürge bırakma, bebek kıyafetlerini bir gece bekletme, bez-çaput bağlama, kurban kesme, tavaf etme.

Tablo 6.19. Hacı Bayram Veli Türbesi

Ziyaret yeri	Hacı Bayram Veli
Ünvanı	Veli
Ziyaret zamanı	Cuma
Türbe yapısı	Sanatsal yapı
Keramet motifi	Türbenin yıkılmak istendiği sırada çalışanların işi bırakıp kaçtıkları
Türbe işlevi	Manevi önder
Ziyaret Nedeni	Hastalıklara şifa bulma.
Uygulama/ Ritüel	Türbe duvarlarına taş yapıştırma, mendil sallama, süpürge bırakma, mum yakma, yedi ve kırk bir taş toplayıp adak adama.

Yerel hac mekânları tasarımları ve konumları bakımından farklı olsa da kime adandıklarına bakılmaksızın, bazı ritüel uygulamaları birbirine çok benzerdir. Uygulama ve ritüeller olarak benzer özelliklere sahip olan bu iki mekân adak merkezi olarak öne çıkmaktadır. Ziyaret zamanı olarak da her iki mekânda cuma günü öne çıkar.

6.3.4. Amaç ve Nedenine Göre Karşılaştırma

Tablo 6.20. Gaip Eren Kırk Şiltan Türbesi

Ziyaret yeri	Gaip Eren Kırk Şiltan
Ünvanı	Eren
Ziyaret zamanı	Cuma
Türbe yapısı	Doğal yapı
Keramet motifi	Kutsal kayalar, beyaz yılan,
Türbe işlevi	Manevi önder, kültürel miras
Ziyaret Nedeni	Kötülüklerden arınma, göz-kulak- boğaz için akan üç kaynak suyun şifalı olması
Uygulama/ Ritüel	Kutsal taşların arasından geçmeye çalışma, burada niyetinin sınanması, adak adama ve kabul olunca kurban kesme.

Tablo 6.21. Ak Şemsettin Türbesi

Ziyaret yeri	Ak Şemsettin
Ünvanı	Hazret
Ziyaret zamanı	Ziyaretçilere her gün açık
Türbe yapısı	Sanatsal yapı
Keramet motifi	Eyyüp el Ensari'nin kabrini keşfetme, Hızır ile görüşme,
Türbe işlevi	Hastalıklara şifa
Ziyaret Nedeni	Dilekte bulunma
Uygulama/ Ritüel	Mum ve چراغ yakma

Her iki mekânda benzer özellikler olarak şifa verme motifi öne çıkmaktadır. Bu ilk mekânda kutsal suyla olurken ikinci mekânda türbenin kendisiyle bütünleşmiştir.

6.3.5. Uygulanan Ritüeller Açısından Karşılaştırma

Tablo 6.22. İbragim Ata Türbesi

Ziyaret yeri	İbragim Ata
Unvanı	Ata (Halk arasında Ahmet Yesevi'nin babası) olarak özel bir saygı görmektedir.
Ziyaret zamanı	Ziyaretçilere her gün açık
Türbe yapısı	Sanatsal yapı
Keramet motifi	Şifa
Türbe işlevi	İnsanları yönlendirme, insan sarrafı
Ziyaret Nedeni	Sünnet olacak çocuklar
Uygulama/ Ritüel	Tavaf etme, kutsal ağacın meyvesinden yeme, kutsal sudan götürme, türbeye el-yüz sürme, adak adama/kabul olunca kurban kesme ve etini ikram etme.

Tablo 6.23. Abdurrahman Gazi Türbesi

Ziyaret yeri	Abdurrahman Gazi
Ünvanı	Gazi
Ziyaret zamanı	Cuma
Türbe yapısı	Betonarme
Keramet motifi	-
Türbe işlevi	Şifa
Ziyaret Nedeni	Psikolojik rahatlama, hastalıklara şifa, sınav öncesi ve sünnet olacak çocuklar için dua.
Uygulama/ Ritüel	Türbeyi tavaf etme (7 defa), türbeyi öpme, türbenin duvar ve sütunlarını kucaklama

Her iki mekân uygulama ritüeller bakımından benzer özellikler taşır. Özellikle türbeyi tavaf etme her iki mekânda da görülür. Türbeyi el-yüz sürme de benzer özelliklerden biridir.

6.3.6. Kerametlerine Göre Karşılaştırma

Tablo 6.24. Ukkâşe Ata Türbesi

Ziyaret yeri	Ukkâşe Ata
Ünvanı	Ata
Ziyaret zamanı	Cuma (ard arda), Ramazan
Türbe yapısı	Sanatsal yapı
Keramet motifi	Yalnız sabah namazı kılarken savunmasız olması, onun dışında hiçbir düşmanın onu yenememesi, başının düştüğü yerde kutsal suyun ortaya çıkması
Türbe işlevi	Kültürel miras
Ziyaret Nedeni	Şifa
Uygulama/ Ritüel	Kuyudan su çekme, kutsal suyu yanında götürme, beyaz bez asma, toprak alama, süpürge bırakma, türbede geceleme, Ukkâşe Ata'nın başının düştüğü kuyu (kuduk) arasında taşları üst üste bırakma, ağaç ve tellere bez bağlama

Tablo 6.25. Beyazid Bestami Türbesi

Ziyaret yeri	Beyazid Bestami
Ünvanı	Hazret
Ziyaret zamanı	Perşembe/ Cuma, kandil, Ramazan, hac mevsimi
Türbe yapısı	Betonarme
Keramet motifi	Hızır ile görüşme,
Türbe işlevi	Manevi huzur
Ziyaret Nedeni	Yağmur duası, hac mevsimi, çocuk sahibi olma, yeni askere gidecek olalar için dua, hastalıklara şifa
Uygulama/ Ritüel	Kur'an okuma, mevlit okuma, adak adama, dileği gerçekleşince tekrar gelerek adak kurbanı kesme

Kutsallığın önemli bir bileşeni olarak, kutsal algısının oluşmasına katkıda bulunan “türâziz” geleneği, kahramanı sıradan insanların erişemeyeceği mucizevi bir özelliklerle donatarak tasvir ediyor. Bu yaklaşım, azize olan inancı güçlendirmek içindir. Rivayetlere göre bu azizin bir ortağın olduğu öğrenilmiştir. Adını savaşlara katılan sahabelerden Muhammed Uqqash ibn Mihsin el-Asadi'den almıştır.

Türkistan'da kutsal bir yer sayılan Ukkâşe-Ata hakkındaki hikâyenin merkezinde bölgede kurşuna ve kılıca direnme, namaz esnasında baş kesme, kesik baş motifi, yinelenen, kalıcı motifler yer alır. Türk halk anlatılarında evliyalarla ilgili anlatılan hikâyelerin hepsinde ortak motif, düşmanların başı kesildikten sonra kesik başı koltuk altına sıkıştırarak ya bir süre savaşı ya da kaçmasıdır, böyle bir evliyanın kalesini kahramanca koruması, düşmanları başını keserken, kesilmiş uzvu koltuk altına sıkıştırarak kuyuya kadar gidip düşmesi anlatılır. Halk, bu olayın geçtiğine inanılan o eski şehir yakınındaki kanyondaki mağaradaki evliya kabrine ziyaret eder, onun kuyusuna para atar (Gordlevskiy, 1960: 338).

6.3.7. Ritüellerine Göre Karşılaştırma

Tablo 6.26. Gauhar Ana Türbesi

Ziyaret yeri	Gauhar Ana
Ünvanı	Ana
Ziyaret zamanı	-
Türbe yapısı	Sanatsal yapı
Keramet motifi	Şifalı suyun maddi-manevi tüm hastalıkları iyileştirmesi
Türbe işlevi	Kültürel miras
Ziyaret Nedeni	Hastalıklardan kurtulmak, Çocuk sahibi olmak
Uygulama/ Ritüel	Kutsal suyla yıkanma, Tavaf etme, El- diz üzerinde türbeye yaklaşma, öpme, türbede geceleme, türbeden taş alma.

Tablo 6.27. Cüneydi Bağdadi Türbesi

Ziyaret yeri	Cüneydi Bağdadi
Ünvanı	-
Ziyaret zamanı	Cuma
Türbe yapısı	Betonarme
Keramet motifi	Şeytanın 20 yıl kendisine hizmet etmesi,
Türbe işlevi	Tasavvuf ekolü
Ziyaret Nedeni	
Uygulama/ Ritüel	Türbe içerisinde namaz kılmak, kabir etrafında üç kez dönmek, kabrin örtüsüne yüz sürmek, kabre çok yakın bir köşede uyumak, bez bağlamak, anahtar açmak, mum yakmak, adak kurbanı kesmek, türbenin yakınındaki ağaçlara dilek yazmak

Her iki mekân uygulama ve ritüeller bakımından benzer özellikler taşır. Özellikle türbede geceleme her iki türbede de görülür. Türbeye el-yüz sürme, türbe örtüsünü öpme de benzerliklerdendir.

6.3.8. Mekânın Yapısal Özelliklerine Göre Karşılaştırma

Tablo 6.28. Akbura Evliya Türbesi

Ziyaret yeri	Akbura Evliya
Ünvanı	Evliya
Ziyaret zamanı	Cuma
Türbe yapısı	Sanatsal yapı
Keramet motifi	Özel güce sahip olma, metafizik olaylara tanıklık, Mekke'ye uçma, doğmadan annesine keramet sahibi olacağının haber verilmesi
Türbe işlevi	Kültürel miras
Ziyaret Nedeni	Sedef hastalığı, şifa sağlık
Uygulama/ Ritüel	Kutsal sudan içme, yanında götürme

Tablo 6.29. Sonuncu Baba Türbesi

Ziyaret yeri	Somuncu Baba
Ünvanı	Baba
Ziyaret zamanı	Cuma, Hıdırellez

Türbe yapısı	Sanatsal yapı
Keramet motifi	Aynı anda farklı yerde bulunma, hayvanlarla konuşma, ateşsiz yemek pişirme, öleceğini önceden haber verme
Türbe işlevi	Kültürel miras
Ziyaret nedeni	Çocuk sahibi olmak isteme
Uygulama/ Ritüel	Kutsal ağacın etrafında dönme, bez-çaput bağlama

Mekânların ilkinde su kültü öne çıkarken ikincisinde ağaç kültü öne çıkar. Her iki kült zamanla kendi ritüelini oluşturmuş ilkinde suyu içme ve yanında götürme bir ritüele dönüşürken, ikincisinde ağacın etrafından dönme bez-çaput bağlama ritüel olmuştur.

6.3.9. Ziyaret Nedenlerine Göre Karşılaştırma

Tablo 6.30. Evliya Göz Ata Türbesi

Ziyaret yeri	Evliya Göz Ata
Ünvanı	Evliya
Ziyaret zamanı	-
Türbe yapısı	Betonarme
Keramet motifi	Kutsal su
Türbe işlevi	Kültürel miras, şifa
Ziyaret nedeni	Göz hastalıkları
Uygulama/ Ritüel	Kutsal suyla elini yüzünü yıkamak

Tablo 6.31. Sultan Baba Türbesi

Ziyaret yeri	Sultan baba
Ünvanı	Baba
Ziyaret zamanı	Hıdırellez
Türbe yapısı	Basit mimari yapı
Keramet motifi	Az yemekle çok kişiyi doyurma, hastaları iyileştirme iyileştirmek, vücut arızalarını gidermek
Türbe işlevi	Kültürel miras
Ziyaret Nedeni	Çocuk sahibi olmak, yaşamayan çocuğu yaşatmak. Sünnet olacak çocuğun sünnetinin rahat geçmesini sağlamak, sınavlarda başarılı olmak, Askere sağ salım gitmek ve dönmek, evlenmek, evlenememişlerin kısmetini açmak, (evlenecekleri gün gelin ve damat türbeye gelirler
Uygulama/ Ritüel	Adakta bulunmak, adak kurbanı kesmek, mevlit okumak, cuma günleri ekmek dağıtmak, türbenin etrafına çaput bağlamak, bezden, kâğıttan bebek beşiği yapmak, türbede geceleme, türbenin bahçesindeki mezara taş yapıştırmak. Gece suya çamaşır bırakmak, çamaşırı yıkayıp giymek, çeşmeden su almak, çeşmenin suyunu açık bırakmak. Türbeye şeker, lokum, havlu, tesbih, seccade, süpürge, para bırakmak, kilit açmak, makara açmak, ip sağaltmak. Türbenin etrafına bebek, ev araba, karavan, gelin-damat resmi çizmek, Hıdırellez’de yatır etrafında darbuka çalmak, eğlenmek. Hıdırellez’de adak kurbanı kesmek, pilav pişirmek ve dağıtmak.

Her iki mekânın ritüel ve uygulamaları kutsal sayılan su etrafında şekillenmiştir. İlk mekân daha çok şifa işlevi ile öne çıkarken ikinci mekân dileklerin ve duaların kabul olması çerçevesinde bir işleve sahiptir.

6.3.10. Kültler Açısından Karşılaştırma

Tablo 6.32. Baba Tukty Şaşty Aziz Türbesi

Ziyaret yeri	Baba Tukty Şaşty Aziz
Ünvanı	Baba, Aziz
Ziyaret zamanı	-
Türbe yapısı	Sanatsal yapı
Keramet motifi	Kendi mezarını yaşlı bir adam kılığında kendisinin keşfettirmesi
Türbe işlevi	Kültürel miras
Ziyaret nedeni	Hastalıklara şifa bulma
Uygulama/ Ritüel	Kutsal sudan su içme, yanında götürme, yakındaki gölde yıkanma, türbede geceleme

Tablo 6.33. Hüseyin Gazi Türbesi

Ziyaret yeri	Hüseyin Gazi
Ünvanı	Gazi
Ziyaret zamanı	-
Türbe yapısı	Betonarme
Keramet motifi	Kesilen başını koltuğunun altına alarak dik dağı tırmanması,
Türbe işlevi	Atalar kültü, Şifa
Ziyaret nedeni	Yürüme güçlüğü
Uygulama/ Ritüel	Mum yakma, dağın efradında 3 defa dolaşma, türbe duvarına taş yapıştırma, kutsal mağaradan su alma, bez-çaput bağlama, mum yakma.

Her iki mekân şifa işlevi ile öne çıkar. Ancak kültürler farklıdır. İlk mekânda su kültü ikinci mekânda taş kültü belirginleşmiştir. Şifa da bu kültürler vasıtasıyla gerçekleşmiş uygulama ve ritüeller de yine su ve taş kültü çerçevesinde oluşmuştur.

Türk dünyasında ziyaret kültürünün ortak unsurlarından bir diğeri ise ziyaretgahlarda sergilenen davranışlar ve var olan çeşitli sembollerdir. Ervah/arvak inancı gerek İslam öncesi gerekse İslam'dan sonraki Türk dinî yaşamında önemli yer almaktadır. Eski Türk destanlarında, destan kahramanlarının ervahları bulunmaktaydı (Hassan, 2000: 91). Aynı inanış çerçevesinde Altay'larda yaşayan Teleut Türklerine göre de her kamin bir ervahı vardı (Ögel, 1995: 108). Ervahların eski dönemlerde belli hayvanların cisminde oluştuğuna inanılmış, bu bağlamda bu hayvanlara büyük kutsallık atfedilmiştir. Koç ve geyik de bu hayvanlardandır. Hayvanların boynuzları da onların "ervah" olma nitelikleri nedeniyle kutsallık taşımakta olup mezarlarda ve diğer ziyaretgahlarda dikkati çeken sembollerden en önemlisi olarak görülmektedir. Bu boynuz koç, geyik, dağ koyunu veya dağ keçisi boynuzları olabilmektedir. Boynuzlar ziyaretgâhlarda bir kutsallık taşıyan sembol olarak çeşitli şekillerde kendini göstermektedir. Bunları bizim gözlemlerimize göre şu şekilde sınıflandırmak olanaklıdır.

Mezarın baş tarafına boynuz konulması: Bu tür örnekler, Kazakistan'ın Çimkent Oblastı yakınlarında bulunan İshak Bab Türbesi ve Kazakistan'ın Kızılorda Oblastı, Janakorgan İlçesi yakınlarında bulunan Horasan Ata Türbesi, Güney Kazakistan'da Uzun Ata Türbesi ve Türkiye'de Tokat, Almus İlçesi, Hubyar Tekke Köyü'nde bulunan Hubyar Sultan Türbesi'nde gözlemlenmiştir. Ayrıca Güney Kazakistan'da gördüğüm mezarlıklarda da mezarların baş taraflarına boynuzların konulmuş olduğunu çok sık gözlemledim. Mezarın bulunduğu yapının girişine boynuz konulması: Bu tür örnek, Kırgızistan'ın Celalabad Oblastı yakınındaki Arslan Bab Türbesi'nde gözlemlenmiştir. Mezarın bulunduğu odanın içerisine veya açık alandaysa yanına çok sayıda boynuz konulması: Kazakistan'ın Türkistan Şehri yakınlarındaki Karnak Köyü'nde bulunan Sopi Alemdar Ziyareti'nde gözlemlenmiştir.

Belli bir ağaç etrafında oluşmuş Ziyaretgâhın yanına veya kovuğuna boynuzlar konulması: Tunceli'nin Pertek İlçesinde bulunan Üryan Hızır Ziyareti yanında bulunan Sakız ağacında gözlemlenmiştir. Dinî ayinlerin yapıldığı odalara boynuzlar konulması: Tokat'ın Zile ilçesine bağlı Acısu Köyü'nde bulunan yüzyıllardır dinî ayinlerin yapıldığı cemevi binasının ağaç direklerinde var olan boğa, koç ve geyik boynuzları gözlemlenmiştir. Koç ile bağlantılı bir diğer unsur ise koç şeklinde yapılmış mezar taşları konusudur. Aynı şekilde Azerbaycan ve Nahçıvan'ın (Efendi ve Tuğrul, 2002:110) yanı sıra Kazakistan'ın batısında bulunan Mangışlak bölgesinde de bu şekilde mezar taşlarına rastlanmaktadır (Yaman, 2005: 34).

Kazaklarda atalarının ruhları, hayvan şeklinde torunlarının huzuruna çıkabiliyordu. Nogo, yani daha sonraki görüşlerde animistik ve totemist kültler örtüşüyordu.

“Tabiat varlıklarında gizli olduğuna inanılan iyeler Yer-Sub olarak adlandırılır. Bu Yer-Sub'lar dağ, ırmak, ağaç, ateş, gök cisimleri, doğa olayları vb. tabiat varlıklarında vücut bulan iyelerdir. Tabiata duyulan hayranlık, korku ve saygı bu kültlerin ortaya çıkış nedenleridir. Atalar kültü ise aile büyüklerinin, ataların ölümünden sonra da ruhlarının onurlandırılması inancından doğmuştur. Bu kült çerçevesinde ölen insanların ruhlarının yaşamaya devam ettiğine inanılır. Onlara kurbanlar sunulması suretiyle hürmet gösterilirdi. Ata mezarları gibi ataların ruhları için ayrılan özel mekânlar, kurban ve dinî ritüellerin mekânlarındandır. Bu kültlerden en önemlilerinden birisi dağdır. Düzgün Baba, salt bir eren kültüründen öte, dağ motifi başta olmak üzere farklı kültürel motifler taşımaktadır. Anadolu Alevi inancı içerisindeki önemli ziyaret noktalarından biri olan Düzgün Baba'da atfedilen kutsiyet açısından: kurbanlar kesilir, adaklar adanır, niyazlar ve cemler yapılır. Birçok farklı dinî ritüelin bir arada uygulandığı kutsal bir mekândır. Dağın kutsal ruhlara ev sahipliği yapmasıyla birlikte kendisinin de bizatihi muhatap alınıp kutsal sayıldığı önemli örneklerden biridir. Dağlar kurban sunmak için su kenarları ve

mağaralarla birlikte oldukça önemli mekânlardır. Türkler, Gök Tanrı'ya kurban sunmak için dağlarda kurban kesmekle beraber, dağın şahsına da kurbanlar sunarlardı. Bu da dağlara ayrı bir kutsiyet kazandırmaktadır. Dağların isimlerini zikrederken kullanılan ulu, Tanrı, ata gibi sıfatların kullanılması da tamamen dağa yüklenen bu kutsallıktan olmuştur" (Köse, 2019: 19).

Kaya/taş kültü Eski Türk inanç sistemindeki Yer-su'ların içerisinde yer almaktadır. Bu kültü çoğu noktada atalar ve dağ kültüyle beraber görmektediriz. Tunceli'nin Eski Türk inançlarıyla benzer motifler barındırdığı yerlerinden birisi olan Düzgün Baba Dağı'nda, üzerine yeminler edilen ve Düzgün Baba'nın ruhunu/gücünü barındırdığına inanılan kayalıklar vardı. Bu kayalıklara hürmet edilir, üzerine yeminler edilirken kimi zamanlar beddualar içinde de kullanılır. Taşların birçok eski kadim inançlarda sonsuzluğu ve ölümsüzlüğü ifade ettiği bilinmektedir. Eski Türklerin de taş için ebedi sonsuz manalarındaki "bengü" ve "mengü" dediklerini biliyoruz. Özellikle eski çağlarda Altaylardaki toplulukların farklı yapılara sahip kayalara özel anlamlar yüklendiğini bilmekteyiz. Yine ölü mezarlarını taşlarla, taş heykellerle ve balballarla donatmak da kadim İç Asya adetlerindendir. Kaya/taş eski Türklerin yaratılış efsanesinde büyük öneme sahip bir motiftir. Tanrı'ya karşı suç işledikten sonra suya düşen "kişi" boğulmak üzereyken Tanrı'ya yakarır, yakarışı duyan Tanrı'nın "yalçın kaya olsun" emri ile sudan kaya yükselir ve insan bunun üzerinde yaşamaya başlar. Kaya insanın hayatını kurtarmıştır" (Köse, 2019: 20).

7. SONUÇ

Güney Kazakistan bölgesi, tarihî süreç içerisinde çeşitli Türk boylarının ve devletlerinin yurdu olmuş, medeniyetin merkezine dönüşmüş ve pek çok tarihî-kültürel mirasın ortaya çıktığı ve günümüze kadar ulaştığı önemli bir bölge hâline gelmiştir. Sayram, Otrar, Türkistan gibi kadim şehirlerin içinde bulunduğu Güney Kazakistan Eyaleti'nde pek çok adak yeri, kutsal ziyaret yeri, mezar, yatır ve türbe vardır. Aynı şekilde Anadolu da tarihî ve kültürel olarak birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, Türklerin bu topraklara yerleşmesinden itibaren şehirler eren ve velilerle anılmaya başlamıştır. Ritüeller, evliyaların toplumun temel bir parçası olarak saygı gördüğü ve hatırlandığı uygulamaları kapsar. Bu saygı, genellikle dinî törenlere ve uygulamalara entegre edilen ritüelleri ve uygulamaları içerir.

Çalışmada, iki coğrafi bölge adak ve ziyaret yerlerinde gerçekleşen inanç ve uygulamalar bakımından karşılaştırılmış, bu bağlamda her iki coğrafyada adak ve ziyaret yerlerinin oluşmasında en büyük etkenin atalar kültürü olduğu saptanmıştır. Ata ritüellerinin birçok dinî gelenekte önemli bir rol oynadığı gibi bunların yalnızca kültürel uygulamalar olmadığı aynı zamanda toplulukların inançlarını ve davranışlarını etkileyebilecek önemli bir manevi öneme sahip olduğu söylenebilir. Atalara saygı ritüelleri genellikle dinî ayinlerin ve törenlerin temel bir bileşeni olarak hizmet etmiş ve bir topluluk içinde bir kimlik ve aidiyet duygusu oluşmasına yardımcı olmuştur. Ata ritüellerine katılarak bireyler dinî inançları hakkında daha derin bir anlayış geliştirebileceği gibi manevi âlemle bağlantı da kurabilirler.

Ata ritüelleri, her iki toplum için de kültürlerin atalarının mirasını onurlandırmasının hayati bir yolunu temsil eder. Her iki toplum da onlara geleneklerin ve değerlerin devamında etkili bir rol atfetmiştir. Bu ritüeller, genellikle geçmiş olanları anmak ve onurlandırmak için tasarlanmış ziyaretleri, törenleri ve aile toplantılarını içerir. İnsanlar bu aktiviteler aracılığıyla kökleriyle bağlantılarını sürdürür ve kültürel uygulamaları canlı tutar, bunları sürekli olarak sonraki nesillere aktarır. Her iki kültür için de atalarla ilgili ritüeller, aile üyelerinin bir araya geldiği, aile bağlarını ve paylaşılan mirası güçlendiren bir zamandır. Çalışmada özellikle adak ve ziyaret yerlerinin işlevi bu kutsal mekânların toplumsal birliği sağlama için önemli bir işlevi olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Çalışmada adak ve ziyaret yerlerinin kişiye bireysel olarak sağladığı işlev de dikkate değerdir. Her iki kültürde de atalar ruhsal âlemler arasında bir aracı olarak görülmektedir. Onları anarken saygıda kusur etmemek niyetiyle adım adım uygulanan ritüellerle kişi atalarının hayatlarına müdahale edebileceğine inanarak tavsiye, koruma ve kutsama aramışlardır. Bu

inanç genellikle sevdikleri tarafından öteden izlendiklerini bilmenin verdiği rahatlık, güvence ve güvenlik duygusunu yaratır. Bu ritüeller yalnızca kültürel değil, inananlar için aynı zamanda yaşayanların vefat edenlerle bağlantı kurduğunu hissettiği son derece manevi bir zamandır.

Ataların ruhlarının koruma sağladığına olan inanç, çalışmada karşılaştırma yapılan her iki kültür için de geçerlidir. Bu inanç her iki toplum için de günlük uygulamaları ve karar alma süreçlerini etkilemiştir. Ancak “atalara saygı” ile “atalara tapınma” aynı şey değildir. İlki saygı ve anmaya odaklanırken, ikincisi tanrılaştırmayı içerir. Adak ve ziyaret yerlerinde yapılan uygulamalara bakıldığında bazı aşırıya kaçma örneklerine rastlansa da yapılan uygulamaların “atalara saygı” sınırlar içinde kaldığı “tanrılaştırma”dan uzak olduğu söylenebilir. Bu sınırların net olması İslam inancıyla uyumludur.

Atalara ilişkin ritüeller kültürden kültüre büyük farklılıklar gösterse de çalışmaya konu olan her iki toplumda önemli benzerlikler dikkat çeker. Bunun temel nedeni her iki toplumun da eski ve yeni inançlarının aynı olmasıdır. Türklerin Anadolu’ya gelmesinden çok önce aynı kültür ortamında yaşayan Kazaklar ve Oğuzlar, Gök Tanrı inancını benimsemiş her iki toplum yine aynı dönemde İslam’a geçmiştir. Adak ve ziyaret yerlerindeki uygulamalar bakımından mevcut benzerlikler -Türklerin eski inançlarını İslam’ı kabul ettikten sonra da devam ettirdikleri- şeklinde değerlendirilmiştir.

Bunun yanında İslam her iki coğrafyada da kültürel uygulamalar üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Din bir bakıma kültürel inançları ve gelenekleri şekillendirmiş, ona ayrı bir kimlik kazandırmıştır. Ata ritüelleri içinde adak ritüelleri, ataları onurlandırma ve anma gibi temel unsurları korurken yeni dinî uygulamalar, kültürel alışverişler ve toplumsal değişiklikleri entegre ederek evrimleşmiştir. Zengin bir inanç tabakasına ait bütün katmanlar her iki sahada da kendini görünür kılmıştır. Atalar kültü yalnızca rasyonalizme değil laikliğe ve kentleşmeye karşı büyük bir direniş göstermiş her iki coğrafyada süreç içinde gerçekleşen siyasi uygulamalara rağmenvarlığını devam ettirmiştir. Bu siyasi zorluklarından kurtulmakla kalmayan atalar kültü, aynı zamanda yaşamın sosyo-politik gerçeklerine uyum sağlamış ve yeni biçimlerde halk arasında -yalnızca kentleşmiş kitleler değil, aynı zamanda eğitimliler arasında da- bir tür yeniden canlanma yaşamıştır.

Her iki toplum için de toplumsal ve bireysel maneviyat, rehberlik ve aidiyet duygusunun yanında ataların ritüellerini keşfetmek, kültürel miras, inançlar ve geçmiş, şimdiki ve gelecek nesiller arasında sürekliliği sürdürmeye yönelik evrensel insan çabasına dair birer örnektir.

Çalışma, ritüellerin dünyadaki birçok kültürün ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermiştir. Kazakistan ve Anadolu’da adak ve ziyaret yerlerindeki ritüeller gelenekleri onurlandırmanın, özel günleri kutlamanın veya kişinin hayatındaki önemli olayları işaretlemenin bir yolu olarak hizmet etmektedir. Her iki sahada da doğumlar, evlilikler, ölümler ve diğer dönüm noktalarındaki ritüeller kutsal mekânlarla iç içedir. Mekânın bir bellek yaratımı ve belleği geleceğe aktarımı işlevi de adak yerlerinde çok güçlü bir şekilde kendini gösterir. Bu tez, adak kültürünün mekânla doğrudan ilişkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ritüeller dualar, adaklar veya arınma süreçleri gibi belirli eylemleri içerebilirken bu uygulamalar iki farklı saha arasında büyük ölçüde benzerlik gösterir.

Bu çalışmada, adak kültürünün yalnızca bir inanç unsuru olmadığını; aynı zamanda geçmiş ile bugün arasında köprü kuran, bireysel ve toplumsal kimliği şekillendiren çok katmanlı bir kültürel yapı olduğu tartışılmıştır. Güney Kazakistan ve Anadolu’da gerçekleştirilen karşılaştırmalı analiz, bu ritüellerin hem tarihsel sürekliliğini hem de çağdaş anlam katmanlarını anlamak açısından önemli bir katkı sunmaktadır. Ayrıca kültürel belleğin ihtiyaç duyduğu mekân, zaman ve eylem olguları bir bütün olarak her iki sahaya ait adak yerlerinde etkin bir şekilde toplumsal işlevlerini gerçekleştirdiği gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma, adak kültürünün yalnızca bir inanç ritüeli değil; toplumsal bellek, kültürel kimlik ve kuşaklar arası sürekliliği sağlayan çok katmanlı bir yapı olduğunu ortaya koymuştur. Karşılaştırmalı analiz, Türk topluluklarının inanç sistemlerini nasıl evrimleştirdiğini ve ritüeller aracılığıyla bu sistemleri günümüze nasıl taşıdığını anlamak açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

A Comparative Study on Beliefs and Practices Related to the Votive Offering Culture in the Contexts of Kazakhstan and Anatolia

The votive offering tradition, recognized as one of the most ancient and widespread ritual practices in human history, represents the symbolic, spiritual, and communicative connection individuals form with entities they perceive as sacred. While the form and context of votive practices vary across religious and cultural settings, the underlying structure invariably reflects a reciprocal relationship with divine or supernatural powers, often through offerings in exchange for wishes or gratitude.

Within Turkish communities, votive offerings have evolved as a distinctive amalgamation of pre-Islamic traditions and Islamic religious frameworks. The cultural evolution of these practices is indicative of not only religious transformations but also the dynamic interplay between tradition, social identity, and communal continuity. In both Central Asia and Anatolia, ancient Turkic cosmology, including elements of the ancestor cult, nature worship, and shamanistic symbolism, has persisted beneath an Islamic veneer, allowing earlier ritual forms to survive in transformed ways.

In Southern Kazakhstan, votive practices have emerged within a cultural milieu shaped by longstanding Turkic belief systems and deep-rooted ancestor veneration. Oral traditions, such as nasabname genealogies and “sacred legends,” reinforce the sanctity of shrines by narrating miraculous events associated with saints (evliya) and revered ancestors. Common narrative motifs include the su kültü (water cult) and ağaç kültü (tree cult), both of which have ancient origins. Water sources near shrines, springs, wells, or pools, are often considered to have healing properties, such as the sacred waters at Ukkāş Ata or Hoca Ahmet Yesevi’s well, believed to be spiritually connected to the Zamzam well in Mecca. Tree cults, often linked with mountains and springs, express the belief that spirits dwell in certain venerable trees, leading to rituals such as tying cloth strips (çaput) or circling sacred trunks.

The structural and symbolic features of Kazakh shrines reveal a synthesis of nomadic architectural traditions and Islamic sacred space. Domed mausolea, sometimes monumental and sometimes modest, are constructed to honor saints, tribal ancestors, or religious leaders. Notable examples include the monumental Ahmad Yesevi Mausoleum, the domed tombs of Domalak Ana and Ata Baidibek, and smaller but symbolically powerful sites such as Evliya Göz Ata. Rituals at these sites often combine Islamic prayer with localized acts such as drinking sacred water, washing the face for healing (especially for eye ailments), or spending the night at the shrine to seek dreams and visions.

In Anatolia, the votive tradition developed through a similar synthesis but under different historical conditions. The encounter of Turkic tribes with Islam began in the 7th century, with mass conversion occurring between the 9th and 10th centuries, and continued to evolve through the 14th century. During this process, pre-Islamic cults, reverence for mountains, water sources, stones, and sacred trees, were absorbed into an Islamic framework, often reinterpreted through the figure of the veli (saint) or eren. The “Horasan Erenleri,” legendary saintly figures from Central Asia, played a key role in the Islamization and Turkification of Anatolia, leaving behind tombs and shrines that remain focal points of local devotion. These include sites associated with military conquest, Sufi leadership, or miracle-working, such as Hacı Bektaş-ı Veli, Akşemseddin, and Abdurrahman Gazi.

Anatolian shrines, like their Kazakh counterparts, are embedded in local landscapes and narratives. However, modern state policies have sometimes attempted to restrict practices considered “superstitious,” such as circumambulating tombs, tying cloths to trees, or leaving offerings. Signage at some shrines explicitly discourages acts like lighting candles, placing coins on walls, or directly petitioning deceased saints, framing these as incompatible with “true” Islam. Despite such measures, these practices persist among many visitors, suggesting their deep cultural embedding.

This study employs a comparative analysis of votive offerings and pilgrimage-related rituals in Southern Kazakhstan and Anatolia, two regions historically inhabited by Turkic populations. The present study draws on fieldwork conducted in Southern Kazakhstan, including observation of shrines such as Akbura Evliya (associated with the water cult) and Baba Tukty Şaştı Aziz (combining water and lake bathing rituals) and literature-based analysis of Anatolian practices, including Somuncu Baba (linked to the tree cult) and Hüseyin Gazi (associated with the stone cult and heroic legends). These sites are compared in terms of location, titles of venerated figures, timing of visits, architectural form, miracle motifs, functions, reasons for visitation, and the specific rituals performed.

The findings indicate that ancestor-related votive rituals fulfill a variety of functions, including the preservation of communal identity, the reinforcement of social belonging, and the pursuit of spiritual protection. In both regions, ancestors and saints are regarded as intermediaries between the earthly and spiritual realms. Participants in these rituals often adhere to the belief that through respectful engagement, prayer, offerings, symbolic acts, they may receive blessings, healing, guidance, or protection. While some Kazakh sites emphasize healing through water or other natural elements, certain Anatolian sites focus on life-cycle transitions, such as securing fertility, protecting children, ensuring a smooth marriage, or guaranteeing safe military service.

The comparative framework also reveals thematic parallels and divergences. In Kazakhstan, *su kültü* and *ağaç kültü* often define the ritual core of a site, shaping specific practices like drinking or taking sacred water, or tying cloth to trees. In Anatolia, while these cults also appear, the stone cult and hero-veneration motifs (e.g., Hüseyin Gazi carrying his severed head) are more prominent. Both contexts display a range of offerings, from sacrificial animals to symbolic items like cloth, miniature cradles, or drawings of desired possessions and both link these acts to a desired outcome, whether healing, success in exams, or marital prospects.

The study also demonstrates the resilience of these rituals in the face of modernization, secularization, and urbanization. Despite the evolution of political and social dynamics, the veneration of ancestors and saints has adapted to contemporary contexts, maintaining significance among both secular and educated segments of society. In some cases, this adaptation has involved reframing practices in culturally acceptable Islamic terms, while retaining their older symbolic functions.

Moreover, the research emphasizes that, despite the absence of endorsement of ancestor worship in Islamic theology, votive practices in both contexts are confined to the limits of reverence rather than deification. This distinction aligns these practices with Islamic norms while allowing room for culturally embedded rituals to persist. The synthesis of old Turkic beliefs and Islamic practices has produced a rich ritual landscape wherein sacred sites serve as both spiritual and cultural landmarks.

Sacred sites associated with votive offerings not only facilitate religious expression but also function as repositories of collective memory. Rituals performed at these locations are often tied to life milestones such as births, marriages, and deaths. These rituals transform physical spaces into stages of cultural and spiritual continuity. They also engender a sense of connection between the past, present, and future, allowing individuals to locate themselves within a broader historical and familial narrative.

In conclusion, the votive offering tradition in Southern Kazakhstan and Anatolia must be considered more than a mere vestige of religion or culture from the past. Instead, it is a multifaceted system that sustains cultural identity, reinforces social cohesion, and bridges generational gaps. The comparative perspective of this study, enriched by direct field observation and detailed case comparisons such as Ahmad Yesevi–Hacı Bektaş-ı Veli, Arslan Baba–Pir Sultan Abdal, Domalak Ana–Hacı Bayram Veli, and others offers valuable insights into how Turkic communities have maintained, transformed, and transmitted their belief systems through the enduring power of ritual.

KAYNAKÇA

- Abashin, S. (2006). *The Logic of Islamic Practice: A Religious Conflict in Central Asia*. Central Asian Survey, 25(3), 267-286.
- Abdygaliuly, B. (2017). *Kazakstannın Zhâlpıyulttyk Nisandarı*. Foliant.
- Abuov, A. (1997). *The Worldview of Khoja Akhmet Yasawi*. Institute of Philosophy MN-AS RK.
- Abylov, T., & Zholdassuly, T. (2023). *Altın Orda Devleti'nin İslamlaşmasında Yeseviyye ve Kübreviyye Tarikatlarının Rolü*. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (105), 301-312.
- Aday, E. (2013). *Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar*. Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Aday, E. (2020). Güney Kazakistan: 'Evliya Diyarı'. *Karadeniz Araştırmaları*, XVII(66), 457-471.
- Adilbayev, A. (2002). *Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma Faaliyetleri*. Bilig, 23, 67-90.
- Ahmetbekova, A. (1998). *Ahmet Yesevi*. Sanat.
- Akok, M. (1967). *Hacı Bektaş Veli Mimari Manzumesi*. Türk Etnografya Dergisi, 10, 27-57.
- Akyüz, Ç. (2017). *Dağ, Su ve Mağara Kültürleri Bağlamında Ankara Hüseyin Gazi Türbesi*. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 81, 151-171.
- Alıpbekova, B., & Temur, N. (2023). *Kazakistan'da Adak Kültürü ve Kutsal Mekânlarda Yapılan Ritüeller*. Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken, 15(3), 123.
- Alkaya, H. B. (2006). *Bursa ve Çevresindeki Ziyaret Yerleri ve Bunların Etrafında Oluşan Dini İnançlar*. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Altınsapan, E., & Parla, C. (2020). *Sivrihisar Akdoğan Mescidi*. The Journal of Academic Social Science, 32(32), 1-11.
- Altun, I. (2008). *Kocaeli'de Türbelerle İlgili İnanış ve Uygulamalara Örnek: "Sultan Baba"*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 15(37), 173-185.
- Andézian, S. (2001). Denise Aigle (éd.), *Figures Mythiques Des Mondes Musulmans*. *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, (série Histoire, no 89-90), Aix-en-Provence, 2000, pp 7-322 (bibliogr., cartes). Archives de Sciences Sociales des Religions, (116), 93-156.
- Argynbayev, Y. (2022). *Güney Kazakistan'da Atalar Kültü*. Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Arı, Y. (2020). *Protecting Biocultural Diversity at Kazdağı National Park, Balıkesir, Turkey: The Role of Sacred Natural Sites*. Human Geographies--Journal of Studies & Research in Human Geography, 14(2).215-238.
- Arık, D. (1985). *İslam Öncesi Arap İnanışları*. Halk İnanışları El Kitabı.
- Arık, D. (2017). *İslam Öncesi Arap İnanışları*. Halk İnanışları El Kitabı.

- Arınç, K. (2018). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin İnanç Turizmi Potansiyeli ile Bölgesel Balkınma Bakımından Değerlendirilme İmkânları*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(Özel Sayı 2), 2129-2147.
- Arslan Baba. <https://islamansiklopedisi.org.tr/arslan-baba>, Son Erişim Tarihi: 23.04.2024.
- Arslan, Y. (2017). *Türkistan'dan Tunceli'ye Kurban İnancı*. Milli Folklor, 29(115), ss. 51-62.
- Artun, E. (2007). *Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri*. <http://turkoloji.cu.edu.tr> , Son Erişim Tarihi: 30.04.2024.
- Aşimulu, Ş. (2000). *Sır Boyundagi Auliyeler, Dinî Tarihi Anızdar*. Atamura.
- Aşimulu, Ş. (2009). *Aziz Auliyeler*. Nurdana LTD.
- Aslanoğlu, İ. (1984). *Pir Sultan Abdallar*. Erman Yayınevi.
- Atasagun, G. (2006). *Ziyaret Fenomeni*. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21(21), 33-60.
- Atasever, M. (2012). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Menkıbeler (Anadolu Sahası)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Ateş, S. (1969). *Cüneyd-i Bağdadi: Hayati, Eserleri ve Mektupları*. Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Avcı, A. H. (2006). *Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal*. Nokta Kitap.
- Avşar, M. D. (2019). *Aksaray İli ve Çevresi Halk İnanişleri ve Uygulamaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Aydın, O. (2024). *Aşık Veysel'in Mevlâna Ve Hacı Bektaş'a Yazdığı İki Şiiri Bağlamında Türbe Ziyareti*. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (109), 219-232.
- Aydoğan, T. (2018). *Aksaray Efsaneleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Aytürk, N. & Altan, B. (1990). *Türkiye'de Dinî Ziyaret Yerleri*. Altanoğlu,
- Azhigali, S.E. (2022). *Tradicionnaya Sistema Skotovodcheskogo Poseleniya Kazahov*. Nauka.
- Bahadur, J. (2007). *Ziyarat Kabil Bolsın*. Zamana Baspası.
- Baldırzade Selisi Şeyh Mehmed. (2000). *Ravza-i Evliya* (Haz. M. Yurtsever, M. Hızlı). Arasta Yayınları.
- Balıkçı, Ş. Ç. (2019). *Mardin'de Kutsal Mekânlara Bağlı Efsaneler ve Evliya Menkıbelerinin Mitik Temellerinden Günümüz İşlevlerine*. Folklor/Edebiyat, 25(100), 1023-1040.
- Bardakoğlu, A. (2006). *İslam ve Toplum*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bartold, V. (1963). *Turkestan in the Era of the Mongol Invasion*. Vostochnaya Literatura.
- Başarkaoğlu, L. (2010). *Nizip Efsaneleri*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Başer, Ş. (1995). *Ebu Hamid Şeyh Hamid-i Veli Somuncu Baba*. Prestij Matbaacılık
- Basilov, V.N. (1970). *Kult Svyatih v İslame (The Cult of Saints in Islam)*. Moscow.
- Bayar, M. (2014). *Şebinkarahisar Yöresinde Ziyaret Yerleri ile İlgili İnanç ve Uygulamalar*. Karadeniz Araştırmaları, (41), 180-207.

- Bayrakçı, S. (2021). *Cüneyd-i Bağdadi, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bayraktar, E. (2019). *Kars Ebu'l-Hasan-I Harakani Hazretleri Hayatı, Camisi ve Türbesi*. Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Erzurum.
- Bennigsen, A., & Wimbush, S. E. (1985). *Mystics and Commissars: Sufism in the Soviet Union*. Univ of California Press.
- Bennigsen, A., Lemerrier-Quelquejay, C., and Wheller, G. E. (1967). *Islam in the Soviet Union*. Pall Mall.
- Beysanoğlu, Ş. (1981). *Diyarbakır ve Çevresi Halk Hekimliğinde Yatırlar, Türk Folkloru Araştırmaları*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Beysenbiyev, K. (2006). *Ideyno-Politicheskie Techeniya v Kazakhstane Kontsa XIX – Nachâla XX Vekov*. Almaty.
- Bice, H. (2016). *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi ve Hikmetleri*. H Yayınları.
- Boissevain, K. (2016). *Studying Religious Mobility: Pilgrimage, Shrine Visits and Religious Tourism From the Maghreb to the Middle East*. In *New Pathways in Pilgrimage Studies* (pp. 101-117). Routledge.
- Boratav, P. N. (1968). Halk Şiiri. *Türk Dili /Türk Halk Edebiyatı, Özel Sayısı*(207), 351.
- Boratav, P. N. (1973). *100 Soruda Türk Fokloru*. Gerçek Yayınları.
- Brown, N. O. (1983). *The Apocalypse of Islam*. Social Text, (8), 155-171.
- Canan, İ. (1993). *Hadis Ansiklopedisi: Kütüb-i Sitte*. Akçağ Yayınevi.
- Castagne, I. A. (1910). Kırgız Bozkırlarının ve Orenburg Bölgesinin Antik Eserleri. Orenburg Bilimsel Arşiv Komisyonu Tutanakları, (22), 1.
- Cebe, A. (2016). Adıyaman İlinin Turizm Coğrafyası. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Cebecioğlu, E. (1991). Hacı Bayram Veli (1. Basım). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Chodkiewicz, M. (1995). La Sainteté et les Saints en Islam. Le Culte des Saints Dans le Monde Musulman, 13-32.
- Coşkun, A. O. (1997). Simkeş-zade Feyzi'nin Mesnevileri (inceleme-metin-sözlük). Otak Form Ofset.
- Cunbur, M. (1995). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Ahmet Yesevi. Erdem, 7(21), 887-918.
- Çağınlar, Z. (1999). Adana Halk Kültüründe Ziyaretler. III.Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri, Adana Valiliği.
- Çakır, E. (2021). Toplumsal Cinsiyet Açısından Saç Adağı: Kara İyeleri kandırmak. Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (23), 583-393.
- Çapar, M. (2022). *Bir Köy, Bir Türbe: Kabaca'da Kaygusuz Abdal Türbesi*. Social Sciences Studies Journal, 4(16), 1124-1143.
- Çarkoğlu, A. & Toprak, B. (2000). *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*. TESEV.
- Çetin, İ. (1997). *Sözlü Kaynakta Hacı Bektaş Veli ve Haydar Sultan*. Hacı Bektaş Veli, Kadri Eroğan Armağanı, Ankara.

- Çetin, Ö. (2008). *Kurban İle İlgili İnanç ve Tutumlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Çiftçi, H. (2005). *Mevlâna ile Şems-i Tebrizi'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakani*. Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, VI(14), 565-590.
- Çopuroğlu, C., & Çetin, B. (2011). *Eski Türk İnanışlarının Anadolu'da Farklı Tanımlanan İki Kimlikteki Görünümleri*. Istanbul Journal of Sociological Studies, (43), 81-112.
- Dastanov, O. (1967). *Awlieli Cerler Turalı Şındık (Evliyali Mekânlarla ilgili Gerçek)*. Almaty: Qazaqstan,
- Davitbayev, M. (2003). *Karahan, Aişa Bibi, Tekturmas Aulieler*. KazBaspa-KT Publ.
- Demirarslan, D. (2016). *Din ve Tasavvuf Kültüründe Çilehane Kavramı ve Mekân Özellikleri Açısından Gelibolu Çilehanesi*. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (77), 175-196.
- Denike, B.P. (1939). *Arhitekturnyi Ornament Sredney Azii*. VAA Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dickens, M. (1990). *Timurid Architecture in Samarkand*. Diplomski rad, St. Joseph's College, University of Alberta.
- Diken, H. A. (2021). *Kültürel ve Ekonomik Bir İmge Olarak "Harakani" Üzerine Bazı Tespitler*. Kesit Akademi Dergisi, 7(26), 395-409.
- Diuis, D., & Muminov, A. (2008). *Islamization and Sacred Genealogy in Central Asia: Nasledie Ishak Baba in Narrativnoi and Genealogical Traditions*. Almaty-Bern-Taşkent-Blumington, Daik-Press
- Doğan, O. (2002) *Tavke Han Dönemi (1680-1718) Kazak Hanlığı ve Tavke Han Yasaları (Jeti Jargı)*. Sosyal Bilimler Dergisi, 60-81.
- Doğanbaş, M. (2005). *Rumi Hoca Türbesi*. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (33), 105-113.
- Duran, H. (2007). *Velayetname*. Türkiye Diyanet Vakfı
- Duran, H. (2010), *Velayetnameye Göre Hacı Bektaş Veli*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 55 (129)
- Durbilmez, B. (2015). *Eflatun Cem Güney'in Dede Korkut Masalları'na Metinler Arası Bir Yaklaşım: 'Kan Turalı' Örneği*. Milli Folklor, 27(108).165-179.
- Durmuş, (2017). *İslam Öncesi Arap İnanışları*. Halk İnanışları El Kitabı.
- Duru, A. (2010). *Kütahya İnanç Merkezleri Üzerine Bir Değerlendirme*. Kütahya Halk Kültürü Araştırmaları, Ekspres Matbaası.
- Durusoy, M. (2008). *Sultanül Arifin Beyazid-i Bistami (K.S.) Hayatı, Sözleri, Nasihat ve Duaları*. Erkam Matbaası
- Duymaz, A., & Şahin, H. İ. (2008). *Kaz Dağlarında Dağ, Ağaç ve Ocak Kültü Üzerine İnanış ve Uygulamalar*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(19), 116-126.
- Düzgün, Ü. K. (2009). *Giresun Adak Yerlerinde Tespit Edilen Çeşitli Uygulama, İnanış ve Efsaneler*. Journal of International Social Research, 2(7), 1-29.

- Efendi, R. S. & Tuğrul A. E. (2002). *XIX. – XX. Yüzyılların Başlarında Azerbaycan Sanatı*. Türk Dünyası İnsan Hakları Derneği Yayınları.
- Eğri, S. (2016). *Nusayri İnancının Piri Muhammed El-Garib ve Kitab-I Hakayık*. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17(31), 271-289.
- Ekici, M. & Temizkan, E. (2022). *Polonya, Litvanya ve Belarus Tatarlarında Kültürel Miras, Gelenek ve Kimlik*. Milli Folklor, 17(135), 33-45.
- Eliade, M. & Arslan.L. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. Kabalcı.
- Enginer, G. (1997). *Kurban, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*. YKY.
- Erdal, T. (2019). *Taş, Can ve Kutsal: Yozgat'ta Ziyaret Mekânları*. İdeal Kültür Yayıncılık
- Erdal, Z. (2014). *Aksaray'da Türk Devri Mimarisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Erdemir, H. P., & Erdemir, H. (2009). *Akademik Gezi-Gözlem: Tanrı Dağları'nın Gölgesinde Kirgizistan Ve Kazakistan*. Tarih Okulu Dergisi, (1ii), 1-39.
- Erdenk, Y. (2001). *Isparta Yöresi Ziyaret ve Adak Yerleri*, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Erdoğan Aksu, H. (2021). *Kültür Aktarımı ve Mekân: Yunus Emre Mezarları*. Milli Folklor, 132.
- Erdoğan, A. (2007). *Manevi Mimarlarıyla Ankara*. Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi, 5.
- Ergin, M. (2011). *Dede Korkut Kitabı*. Boğaziçi Yayınları.
- Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü* (Vol. 305). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Erköse, İ. (2022). *Türk Halk Adet ve İnanmalarının Halk Eğitimindeki Bozuk İşlevleri Üzerine Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ersoy, R. (2018). *Toplumsal Geçiş Törenlerinin Tekno-Kültürel Bağlamı Üzerine Bir Değerlendirme*. Türkbilig, (36), 129-136.
- Esilbay A.(2005). *Baba Tükti Şaşı Aziz Türbesi*. Kazakistan Bildiriler Kitabı.
- Fatsa, M. (2011). *Şebinkarahisar'da Hasan Şeyh Vakfı ve Menzilhaneler*. Vakıflar Dergisi, 35, 21-38.
- Fernandez-Armesto, F. (2020). *Sacred Food: Food Offerings in African Ritual Culture*. Journal of African Studies, 15(3), 112–130.
- Fırlı, E. R. (1996). *Hünkâr Hacı Bektaş Veli*. Erdem, 8(23), 317-336.
- Galitekin, A. N. (1998). *Gölcük Örcün Köyü ve Baba Sultan Zaviyesi*. Gölcük Belediyesi Kültür Yayınları.
- Godfrey, G. (2012). *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*. Kabalcı Yayınevi.
- Gökbulut, S. (2012). *Tasavvuf Tarihinde Cüneydi Çizgi*. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, II(36), 169-200
- Goldtser, I. (1938). *Kult Svyatih v Islame, Muhammeddansiye Eskizy*. V. Sekachyev.
- Goldziher, I. (1971). *Muhammedanische Studien*. Georg Olms Verlag.
- Gölpınarlı, A. (1958). *Menükıb-I Hacı Bektaş Veli*. İnkılap Kitabevi.

- Gölpınarlı, A. (1995). *Pir Sultan Abdal*. Varlık Kitapevi.
- Goncharov., A. (2013). *Konjonktürsüz Tarih*. Çevremizdeki Coğrafya, Almatı.
- Goral, M., & Bükey, A. (2022). *Manevi İklimlerde Var Olan Bir Turizm Ürünü Olarak Türbeler: Bingöl Örneği*. Akademik Matbuat, 6(2), 213-219.
- Gordlevskiy, A. (1960). *Izbrannie Soçineniya*, Ti.
- Gültekin, N. T., & Canbolat, A. N. (2019). *To Maintain the Historical Sacred Spaces: Ankara-Hacı Bayram District*. Gazi University Journal of Science Part B: Art Humanities Design and Planning, 7(2), 257-267.
- Gumilöv, L. N. (1999). *Eski Türkler* (Çev. B. Ahsen). Selenge Yayınevi.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*. Erzurum Kitaplığı.
- Günay, Ü. (2003). *Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dinî Ziyaret Yerleri*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(15), 5-36.
- Gündüz, Ş. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Vadi Yayınları.
- Güneş, M. (2011). *Klasik Türk Edebiyatında Menakipnameler ve Menakib-i Akşemşeddin*. Journal of International Social Research, 4(16), 165-171.
- Gürbüz, O. (2016). *Abdurrahman Gazi Kimdir?* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(3), 1155.
- Gürel, Z. (2018, 18-20 Ekim). *Hacı Bektaş Veli'nin Halifelerinden Koyun Baba ve Manzum Bir Koyun Baba Menakibi*. IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu, Ankara, Türkiye, (cilt 1), 633-648.
- Gürsoy, Ü. (2013). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Dut Ağacı*. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 61, 43-54.
- Güzel, A. (1983). *Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hasluck, F. W. (2012). *Sultanlar Zamanında Hristiyanlık ve İslam*. Ayrıntı Yayınları.
- Hassan, Ü. (2000). *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler* (2.b.). Alan Yayınları.
- Hatib Et-Tebrizi Mişkât-ül-Mesabih, (cilt 2, s. 400, Hadis 5949). Çelik Yayınevi.
- Hayitova, F. (2019). *Ziyoratgoh Va Qadamjolarida O 'Tkaziladigan Marosimlar: An'anaviylik Va Transformatsion Jarayonlar*. Uzbekistan: Language And Culture, 3(3).
- Hell, P., & Sládek, J. (1979). *Určjvanie Veku Medved'a Hnedého (Ursus arctos L.) Zjednodušenou Metóu Výbrusu Zubov a Jrho Zyužitie v Pol'ovnickej praxi*. Folia Venator, (9), 163-171.
- Hidayetoğlu, S. (2006). *Hazret-i Mevlâna Muhammed Celaled-din-i Rumî: Hayati ve Şahsiyeti*. İl Kültür Müdürlüğü.
- Hidayetoğlu, S. (2012). “Âşıklar Kabesi (Ka'betü'l-uşşak)”, *Mevlâna Müzesi Kataloğu*, Konya.
- Huart, C. (1979). “Bab”.
- Huccetullah Ale'l-Âlemin fi Mu'cizati Seyyidi'l-Mürselin. (2005). Arapça Yusuf b. İsmail En-Nebhani Yayınevi: Naşir: Muhammed Emin Demc Yayın.
- İçli, R. (2007). *Sosyolojik Açıdan Ziyaret Fenomeni-Erzurum Abdurrahman Gazi Türbesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- İnan, A. (1971). “*Divanü Lügat-it- Türk'te Şamanizme Ait Kelimeler*”. Türk Kültürü, 100.

- İnce, G. (2009). *Hatay'da Bulunan Ziyaret-Yatır Yerleri ile İlgili İnanışlar ve Bu Ziyaretler Etrafında Oluşan Efsaneler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Indradjaja, A., & Wahyudi, W. R. (2017). Votive Tablets in Buddhist Religious Rituals In The Nusantara Archipelago From The 7th–10th Centuries AD. In *Cultural Dynamics in A Globalized World* (Pp. 545-551). Routledge.
- Ingersoll, E. (2013). *The Illustrated Book of Dragons and Dragon Lore*. Cognoscenti Books.
- Irmak, Y. (2018). *Bingöl'de Bulunan Türbeler ve Ziyaret Yerleri*. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(6), 899-914.
- Isakhan, M. & Satybaldieva, A. (2021). *Kazakhstani Islam Tarikhs*. Nur-Sultan.
- Janukazov, T. (1999). *Kazak Tilinin Sözdigi*. Almatı, Day Press.
- Kaderli, Z. (2017). *Deliorman Türk Kadın Toplumunda Kadın Cinselliğini Baskılayıcı Sosyo-kültürel Söyleme Meydan Okumanın Müzikal Yolları: Yalabık Çoban ve Değirmenci Dayı Türküleri*. Electronic Turkish Studies, 12(22), 413-430.
- Kalafat, Y. (2003). *Ahi Türbeleri Etrafında Oluşan Halk İnançları*. Türklük Bilimi Araştırmaları, (14), 177-186.
- Kanık, C. (2018). *Abdurrahman Gazi Türbesi ve Psiko-sosyal Etkileri*. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(11), 137-148.
- Kaplan, H. (2022). *Bolu ve Düzce İlleri Bağlamında Kutsal Ziyaretgahlar Etrafında Yapılan Ritüeller*. Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 5(1), 56-71.
- Kaplanoglu, R. (1998). *Bursalı Şair, Yazar, ve Ünlüler Ansiklopedisi* (No. 5). Avrasya Etnografya Vakfı.
- Kara, A., & Yeşilot, O. (2019). *Kazakistan*. Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri, 73-131.
- Kara, M. (1990). *Tekkeler ve Zaviyeler* (3 Baskı b.). Dergâh yayınları.
- Karaman, F., Karagöz, İ., Paçacı, İ., Canbulat, M., Gelişgen, A., & Ural, İ. (2006). *Dini kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5.
- Kartabayulı T. (1996). *Baba Tükti Şaşı Aziz turalı Angimeni Canaşa Tüsindirü (Baba Tükti Şaşı Azizle ilgili Efsaneye Yeni bir Yorum)*. Ak Celken Dergisi.
- Kaşgarlı, M. (1939). *Divan-ı Lügati't-Türk*. Neşr. Ve Türk. Terc. B. Atalay), IV(C), I, 34-35.
- Kaya, D. (1984). *Yunus Emre Niğde Ortaköy'de Yatıyor*. Halk Kültürü, 2, 41-54.
- Kaya, F. (2023). *Mevlâna Müzesi'nin Psiko-sosyal Kalite Bağlamında, Yaş ve Cinsiyete Göre İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Konya.
- Kelly, J. D., & Kaplan, M. (1990). *History, Structure, and Ritual*. Annual Review of Anthropology, 119-150.
- Kenzhetayev, D. (2007). *Hoca Ahmet Yassawi Felsefesi Cane Onun Türki Dünya Tanımı Tarihin Dağı Orni (Hoca Ahmet Yesevi Felsefesi ve Onun Türk Düşüncesi Tarihindeki Yeri)*. 2007
- Kerimbay, S., Tölegen, M., Nabi, A., & Tasbolat, A. (2017). *Yesevi Fenomeni*. Orhon Yayınevi.

- Khâlikova, A. N., & Kaymuldinova, K. D. (2023). *Experience of Teaching the Elective Course Sacred Geography of Kazakhstan*. Хабаршы.
- Kılıcı, A. (2021). *Akşemseddin Hazretlerinin İzinde*. Net Kitaplık Yayıncılık.
- Kıran, T. T. Aktaş, N. & Çevik, M. (2012), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (c.11).
- Kızıler, H. (2012). *Osmanlılarda İlk Yerel Manevi Olusum: Hacı Bayram Veli ve Bayramiyye Ekolünün Anadolu'ya Etkisi*. Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 32(32), 67-80.
- Kızılkaya, O. (2019) *Hacı Bektaş Veli Tekkesi'nin Ziyaretgâh Olma Süreci ve XIX. Yüzyılda Yapılan İnşaatlar*. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 92, 11-28.
- Koç, A. (2022). *Kutsal Mekânlarda Delikli Taştan Geçme Ritüeline Arketipsel Bir Yaklaşım*. Bitig Journal of Turkology Research, (1), 87-110.
- Koja, M. (2009). *Sayram Eskertişleri*. Altın Alka Baspası.
- Kolcu, B. (2007). *Çankırı Türbeleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kongıratbayev, A. (1991). *Kazak Folkloru Tarihi*. Ana Dili.
- Köprülü, F. (2007). *Bugünkü Edebiyat*. Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, İ. (2021). *Gaziantep Çepnilerinin Ziyaret Mekânları: Hacı Koreş ve Seydi Koreş Ziyaret Ritüeli ve Uygulamaları*. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (98), 197-216.
- Koşay, H. Z. (1968). *Bektaşilik Ve Hacı Bektaş Tekkesi*. Türk Etnografya Dergisi, (1967), 19-26.
- Köse, A. (2010). *Türbeler: Popüler Dindarlığın Durakları* (Vol. 16). Timaş.
- Köse, A. Uysal, V., & Mehmedoğlu, A. U. (2009, 01-04 Temmuz). *Popüler Kültür, Popüler dindarlık: Türk Toplumunda Türbe Fenomeni Üzerine Psiko-sosyolojik Bir Araştırma*. 16. Ulusal Sosyal Psikiyatri Kongresi, Karabük, 201-216.
- Köse, A., & Ayten, A. (2010). *Türbeler*. Timaş Yayınları.
- Köse, O. (2019). *Türk Kültüründe Dağ ve Düzgün Baba Dağı*. Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1(1), 13-24.
- Koshenova, G. (2016). *Kazakistan, Taraz'da Babacı Hatun Türbesi*. Bilig, (77), 183-202.
- Koygeldiev, M. K. (2009). *Freedom Movement Along the Esil*. Soltustik Kazakhstan Newspaper.
- Küçük, Z. G. (2016). *Ziyaret Fenomeni Açısından Hatay ve Çevresi Örneği*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kültepe, E. (1982). *Yunus Emre*, "İlimiz" Kırşehir Gazetesi, 24 Haziran 1982.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2015). *Geyik Boynuzlarının Yatırlarda Şifa İçin Kullanımı*. Milli Folklor, 27(107).137-148.
- Kurt, F. (2013). *Yozgat'taki Türbeler ve Ziyaret Yerleri*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kutlu, M., Kara, İ. (1986). *"Keramet"* Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. Dergâh Yayınları.
- Kuzgun, Ş. (1985). *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik* (Vol. 7). Se-ba Yayınları.

- Kydyralieva, S. (2015). *Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Türkistan'da Basmacı Hareketi (1916-1924)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Lefshyn, A. (1996). *Opisanie Kirgiz-kazach'ikh i Kirgiz-kaysatskikh Ord i Stepey*, Taşkent, Taşkent Öner
- Lelekov, L.A. (1982) *K Noveyshemu Resheniyu Indoevropeyskoi Problemy*, Moskova, Vestnik Drevnei İstorii. - 1982. - N. III (161). — S. 31-37.
- Lymer, K. (2004). *Rags and Rock Art: The Landscapes of Holy Site Pilgrimage in The Republic of Kazakhstan*. World Archaeology, 36(1), 158–172.
- Maden, F., & Karabıyık, H. (2023). *Kaynaklar Işığında Bursa'da Bir Horasan Ereni: Abdal Murad Sultan, Türbe ve Tekkesi*. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (107), 115-178.
- Makangali, B. K. (2011). *Kazak Halkında Kubbe Anıtlarıyla İlgili Ortak İsimler*.
- Margulan, A. H. (1948). *Yerleşik Yerleşimler 8-13 Yüzyıllar. Karatau'nun Kuzey Yamaçlarında. KazSSR Bilimler Akademisi Haberleri*. Arkeolojik Seri, (1), 109-115.
- Margulan, A. K. (1998). *Begazı Dandibaevski Kultura Sentralnogo Kazakhstana*. Atamura Yayınevi.
- Mckenzie, L. (2023, May). *Waxing Miracles: Whether Fashioned Into Votive Offerings, Funeral Effigies Or Anatomical Models, Wax Has Long Been the Perfect Material for Creating Unsettling Figures That Blur the Distinction Between Art and Life*. Apollo, 197(719), 82-90.
- Mendikulov, M. (1950). *Nekotorie Dannie ob İstoričeskoj Arhitekture Kazakhstana*. Izvestiya AN KazSSR, Seriya Arhitekturnaya, 80, 3-36.
- Muhtarov, A. (2007). *Ejelgi Taraz Eskertkişteri (Eski Taraz Abideleri)*. Taraz.
- Mukheef, R. N., & Abbas, I. J. (2017). *A pragmatic Study of Vow in Biblical Verses*. Journal Human Sciences, 1(24), 1-19.
- Neacsu, D. (2004). *Gulag: A History. Book Review*, 45(1), 213. <https://digitalcommons.law.scu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1216&context=lawreview>, Son Erişim Tarihi: 23.04.2024.
- Nielsen, V. A. (1966). *Architectura Asiae Mediae Saeculis V–VIII [Forming feudal architecture in Central Asia]*. Moskova, Nauka
- Nurtazina, N. D. (2000). *İslam v İstorii Srednevekovogo Kazakhstana*, Almata, Vestnik KazNU. Seriya Istoricheskaya
- Nurtazina, N. D. (2021). *Islam in the History of Kazakhstan: New Approaches And Results of Studying the Problem Over the 30th Anniversary of Independence (1991–2021)*. Bulletin of KazNU, 102, 3–11.
- Ocak, A. Y. (1983). *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*. Ankara, TTK Yayınları
- Ocak, A. Y. (1992). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfi Lik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. Ankara, TTK Yayınları
- Ocak, A. Y. (2012). *“Post Mortem” Eleştirilerin Odağında “Kült” Bir Tarihçi: Fuat Köprülü*. Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, 2(4), 113.

- Oğuz, M. Ö. (2013) *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*, “Alan Araştırması ve Uluslararası İşbirliği Projeleri”, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Ankara.
- Onarlı, İ. (2001). *Rumi Hace (Rumi Hoca) Dede Sultan*. Cem Dergisi, 114, 37-38.
- Osei, A. (2022). *Adak Kültürü ve Sosyal Pratikler*. Journal of Cultural Studies, 10(2), 50–68.
- Ozganbay, Ö. (2018). Kiely Zherler. Qazaqstan, (13), 495. Almata, Milli Kütüphane
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) (II. Cilt)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ölçer Özünel, E. (2016). Halk Muhayyilesi’nde Bir Kahraman Olarak Ahmed Yesevi’nin Olağanüstü İktidar Yolculuğu. Ankara, Milli Folklor, (112), 15-29.
- Önal, M. N. (2003). Dağ Kültü, Eren Kültü ve Şenliklerinin Muğla’daki Yansımaları. Bilig, (25), 99-124.
- Özarslan, M. (2003). *Türk Kültüründe Ağaç ve Orman Kültü*. Bilig Dergisi, (5), 94-102.
- Özcamus, A. (2007). *Adıyaman Merkez ve Çevrelerindeki Adak Yerleri ve Uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özcan, H. (2007). *Halkın Çoban Dededen Beklentilerinin Psikolojik Nedenleri*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Özçelik, M. (2009). *Seyyid Battal Gazi*. Eskişehir Valiliği:
- Özdemir, N. (2009). *Türk Dünyası Kültür Turizmi*. Bildiriler Kitabı, 155.
- Özdil, O. (2013). *Somuncu Baba’nın Mezarı Üzerine Bazı Tespitler*. Pursuit of History, 6(11), 241-257.
- Özön, M. Nihat (1973). *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitapevi.
- Öztürk, M. (1987). *Hacı Bektaş-ı Veli*. Belleten, 50(198), 885-894.
- Paseviç, G. I. (1940), *Legendy O Mazare Aulie-Ata Karahan*. Gazeta “Kommunist”, Alma-Ata, No:133.
- Pauw, B. A. (1974). *Ancestor Beliefs and Rituals Among Urban Africans*. African Studies, 33(2), 99-111)
- Peker, A. U. (2007). *Mevlâna’nın Doğumunun 800. Yılında Konya Mevlâna Külliyesi*. Tasarım Merkezi Dergisi, 24-31.
- Persson, S., & Özdalga, E. (1997). *Civil Society and the Muslim World*. Transactions, 7.
- Petrash, Y. G. E. (1981). *Ten’srednevekov’ya*. Izdatel’s tvo’Kazakhstan.
- Plotnikov, D. (2020). *Central Asia in the Context of World Politics*. Permian State National Research University.94.
- Privratsky, B. (2001). *Muslim Turkistan. Kazak Religion and Collective Memory*. Curzon.
- Pugachenkova, G. A. (2000). *Transoksanya ve Horasan*. Paris, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Rempel, L. I. (1960). *Eski Juibar Mimarisi/Özbekistan’ın Mimari Mirası*. Taşkent, 1937, 1.
- Sakallıoğlu, Ü. C. (1980). *Labour: The Battered Community*. Strong State and Economic Interest Groups: The Post.

- Sakaoğlu, S. (2001). *Türk Ad Bilimi*. Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Sakhi, Z., & Selçuk, H. (2022). *Güney Kazakistan Sosyal Hayatında Türbeler ve Türbelerde Yapılan Ziyaretler*. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (103), 205-225.
- Samashev, Z., Bazarbaeva, G., Zhumabekova, G. & Frankfort, H.H. (2000). *Kazak Altay'ında Berel'in Gürganı*. Asya Sanatları, 55 (1), 5-20.
- Sarıkcıoğlu, E. (1979). *Isparta ve Çevre Köylerindeki Günümüz Ziyaret ve Adak Yerleri*. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (3), 135-154.
- Sarıönder, R. (2015). *On Archaeology of Sainthood and Local Spirituality in Islam: Past and Present Crossroads of Events and Ideas Yearbook of the Sociology of Islam*. Mevlâna Celaledin Rumi and Hacı Bektas Veli: Two Faces of Turkish Islam. Encounters, Orders, Politics, Transaction Publishers.
- Savur, H., & Kayabaşı, R. G. (2023). *Türbelerin Dağ ve Mağara Kültü Bağlamında Türk Kültüründeki Yeri: Adana Örneği*. Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi, 6(2), 494-516.
- Seyyid Hasan Hacı Nakibü'l-eşraf Buhari, Müzekkir-i Ahbab* (Yazma nüsha, s. 299-301). Evliyalar Ansiklopedisi.
- Shokai, E. (2017). *Parmenkul S. Sacred Places in the Otrar Valley, Book-album*. Aspantau.
- Steadman, L. B., Palmer, C. T., & Tilley, C. F. (1996). *The Universality of Ancestor Worship*. Ethnology, 35(1), 63-76.
- Sukhanov, E. V. (1973). *Lepnaia Keramika Mogilnika Rimskogo Vremeni Frontovoe 3 (predvaritelnaia publikatsiia)*. Materialy po Arkheologii, İstorii i Etnografii Tavrii in Press.
- Şulembayev, K. (1975). *Magi Bogi i Deystvitelnost (Магу, богу и действительность)*. Almaty.
- Sultangaliyeva, A. (б.д.). *Evolyuetsiya İslama v Kazakhstane*. Получено из https://cac.org.ru/journal/1999/cac-05-1999/st_06_sultangal.shtml, Son Erişim Tarihi: 23.04.2024.
- Sunar, C. (1975). *Melamilik ve Bektaşilik*. Ankara, DİŞB Yayınları.
- Suslu, A., & Tazabay, U. (2000). *Kazakistan*. Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, Ankara.
- Tabışaliyeva, A. (1993). *Vera v Turkestane (Oçerk İstorii Religii Sredney Azii i Kazahstana)*. Az-mak.
- Tacıyev, K. (2011). *Kazınalı Ontüstük (Hazinei Güney Kazakistan)*. Nurlu Alem.
- Taghizadeh, D. M., & Babaei, O. (2010). *A Review on the Process of Limitation of Shiite Clerical Organization's Influence in Reza Shah Pahlavi's Era*. Kum, Shiite Studies.
- Tajiyev, A. (2018). *Hadith in the Early Period of Islam and Its Impact on the Companions'spiritual Life*. The Light of Islam, 2018(1), 5.
- Tanyu, H. (1967). *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*. Ankara Üniversitesi.
- Taşel, Z. (2011). *Konya İlinde Bulunan Mevlâna Celaledin-I Rumi Müzesi'ne Ait Tavan ve Duvar Resimlerinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tasmaganbetov, I. (2002). *Kuluptas*. Astana.

- Tek, R. (2021) *Ziyaret Fenomeni ve Bir Tedavi Merkezi Olarak Kayseri Ziyaret Yerleri*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 11(2), 862-877.
- Tekin, A. (2010). *Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Furat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Tıkır, S. (2023). *Çanakkale İlinin İnanç Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesine İlişkin Bir İnceleme*. Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergisi, 3(2), 179-209.
- Tiymebayev, J., Sagidolda, G. & Koja, M. (2019). *Türkistan - Maneviyat Beşiği Bölgesel Dilbilim Ansiklopedisi*. (İkinci kitap). Nurnama, KZ.
- Trofimov, Y. F. (1996). *Religiya v Kazakhstane*. Almata, Adilet Press.
- Turan, Ü. T., & Gökşen, C. (2023). *Dinî Nitelikli Giresun Efsanelerinde Anlatının Sözdizimi*. Milli Folklor, 35(138).
- Türkan, A. (2011), *Yahudilik Hristiyanlık ve İslam'da Kurban*. Kurban, 37.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (2024). “*Arslan Baba*”. TDV Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (2024). “*Bab*”. TDV Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (2024). “*Ukkaşe Ata*”. TDV Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (2024). “*Veli*” TDV Yayınları.
- Türkyılmaz, D. (2018) “*Bulut Bulut Üstüne*” Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi. 137-153.
- Tuychiyevna, T. S. (2023). *Samarqanddagi Ayrim Muqaddas Qadamjolar Va Ziyoratgohlar Xususida*. Ta’limning Zamonaviy Transformatsiyasi, 1(2), 266-273.
- Ugrinovich, D. M. (1975). *Obryady. Za iprotiv [Rituals. Pros and cons]*. Politizdat.
- Ulu, A. (2023). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Aksaray ve Manevi Mekânlar*. Aksaray Üniversitesi Yayınları.
- Usta, K.B. (2021). *Kuman Kıpçaklar*. https://www.academia.edu/87199248/Kuman_K%C4%B1pcaklar_Kursat_Batuhan_USTA, Son Erişim Tarihi: 23.04.2024.
- Uyar, S. (2019). *Mardin'in Kutsal Mekân ve Ritüelleri*. Lisans Bitirme Tezi, Artuklu Üniversitesi, Mardin.
- Uysal, O. (1997). *Afyon, Kütahya ve Denizli Çevresinde Araştırmalar*. Türk Etnografya Dergisi, 20, 77-114.
- Vainšteyn, S. (1991). *Mir Koçevnikov Tsentra Azii. (Mur кочевников центра Азии.)*. Наука.
- Valikhanov, C. C. (1961). *Collected works: 5 vols. vol. 1. notes on Kyrgyz*. Civil Heritage.
- Yakıcı, A. (2003). *İslamiyet Öncesi Türk Destanlarının Bilim ve Kültür Hayatına Etkisi Üzerine Bazı Düşünceler*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 13, 411-420.
- Yaman, A. (2005). *Türk Dünyasında Ziyaret Kültürünün Ortak Bazı Unsurları Hakkında*. Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(14), 1-9.
- Yeşilbaş, E., & Irmak, H. (2023). *Mardin İslami Dönem (11-15 Yüzyıl) Dinî Yapılarında Örtü Sistemi*. International Journal of Mardin Studies, 4(2), 22-43.
- Yeşilmen, H. (2018). *Anlam ve Değer Bağlamında Halk İnançları ve Ziyaret Mekânlarının İşlevselliği (Mardin örneği)*. Artuklu Akademi, 5(2), 251-269.

- Yıldırım, S. (2005). *Hasan Cemali Baba, Hayatı, Sanatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Yıldırım, Y. (2021). *Karabük Yöresi Efsaneleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Yıldız, H. (2019). *Anadolu Alevi-Bektaşî İnanç Dünyasında Kurban Anlayışı ve Kurbanla İlgili Ritüeller*. Journal of Alevism-Bektashism Studies, (20), 135-152.
- Yıldız, M. (2020). *Bayezid-i Bistami*. Yenidünya, 1(1), 38-43.
- Yılmaz, E. (2017a). *İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme*. Şarkiyat, 9(2), 672-683.
- Yılmaz, Ş. (2016). *Ulupamir Köyünde Halk İnançları ve Halk Hekimliği Uygulamaları*. Milli Folklor, 28(109), 187.
- Yılmaz, S. (2017b). *Türbe Ziyaretlerinin Sosyolojik Anlamı*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Yılmaztürk, M. E. (2003). *Bütün Menkibeleriyle İstanbul ve Anadolu Evliyalrı (1-2 Cilt)*. İpek Yayınları.
- Yolcu, M. A. (2018, 25-27 Ekim). *Çanakkale Yöresinde Manevi Ziyaret Yerleri*. Troia'dan Çanakkale'ye İnsanın, İncanın ve Mekânın İnşası: Değerler ve Şehir Uluslararası Kongresi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 107.
- Yorulmaz, O. (2013). *Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler*. Türk Tarih Kurumu.
- Yorulmaz, O. (2016). *Alaş Orda Hareketi*. Belleten, 80(289), 939-976.
- Yüksel, E. (2024). *Hiristiyanlıkta Kurtuluşun Anahtarı Şefaak*. DTA Yayıncılık.

İnternet Kaynakları

- Akbura Kesenesi. www.sputniknews.kz, Son Erişim Tarihi: 05.04.2024.
- Architectural complex of Khodja Akhmed Yasawi. <http://natcom.unesco.kz>, Son Erişim Tarihi: 25.03.2024.
- Architectural complex of Khodja Akhmed Yasawi. www.natcom.unesco.kz, Son Erişim Tarihi: 20.02.2024.
- Arystan Bab. <https://oninfo.kz/arystan-bab-turaly-a-yz/>, Son Erişim Tarihi: 23.03.2024.
- <http://culturemap.kz/kk/object/mavzoleiy-arystanbab5717>, Son Erişim Tarihi: 15.04.2024
- <http://culturemap.kz/kk/object/mavzoleiy-arystanbab5717>, Son Erişim Tarihi: 15.03.2024.
- <http://whc.unesco.org/en/statesparties/KZ>, Son Erişim Tarihi: 11.05.2024.
- <http://www.gilaniler.org/articles.php?lng=tr&pg=2351>, Son Erişim Tarihi: 11.05.2024.
- <https://azretsultan.kz/l-ozha-ata-kesenesi-hii-hv/>, Son Erişim Tarihi: 15.04.2024
- https://egemen-kz.translate.google.com/translate?hl=tr&sl=ru&u=https%3A%2F%2Fegemen-kz.translate.google.com%2Farticle%2F335959-munaranyinh-mushkil-khâlin-ministrlik-bile-me%3F_, Son Erişim Tarihi: 20.03.2024.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/pir-sultan-abdal>, Son Erişim Tarihi: 11.05.2024.
- <https://turkishmuseums.com>, Son Erişim Tarihi: 20/05/2024)
- <https://www.kirikkale.com.tr/mekân/haydar-sultan-turbesi>, Son Erişim Tarihi: 17.04.2024

<https://www.thecollector.com/votive-offerings-sacred-objects-from-ancient-history/>, Son Erişim Tarihi: 06.04.2024.

<https://www.youtube.com/watch?v=KCdpbNrNBRw> (Erişim tarihi: (06.06.2024)

Kiyeli orin Akmeshit. www.mix.tn.kz, Son Erişim Tarihi: 02.04.2024.

Kolodets Ukkāše. www.iqap.kz, Son Eriřim Tarihi: 06.04.2024.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (t.y.). Haydar Sultan Camii ve Türbesi. Kültür Portalı. Erişim tarihi: 26 Haziran 2025, <https://www.kulturportali.gov.tr/>

Unesco (2025). <http://whc.unesco.org/en/statesparties/KZ>, Son Erişim Tarihi: 23.04.2024.

EKLER

EK-1. Fotograf Listesi

Arslan Baba Türbesi

Fotoğraf – 1

Hoca Ahmet Yesevi Türbesi.

Fotoğraf -2

Fotoğraf -3

1890 yılı civarında türbenin durumu

Fotoğraf -4

Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin içeriden görünümü. (von Kaufman albümünden)

Domalak Ana Türbesi

İbragim Ata Türbesi

Kara Şaş Ana

Fotograf <https://kz.otyrrar.kz/2014/10/sajramda-bar-sansyz-bab> sitesinden alındı. (17.04.2024)

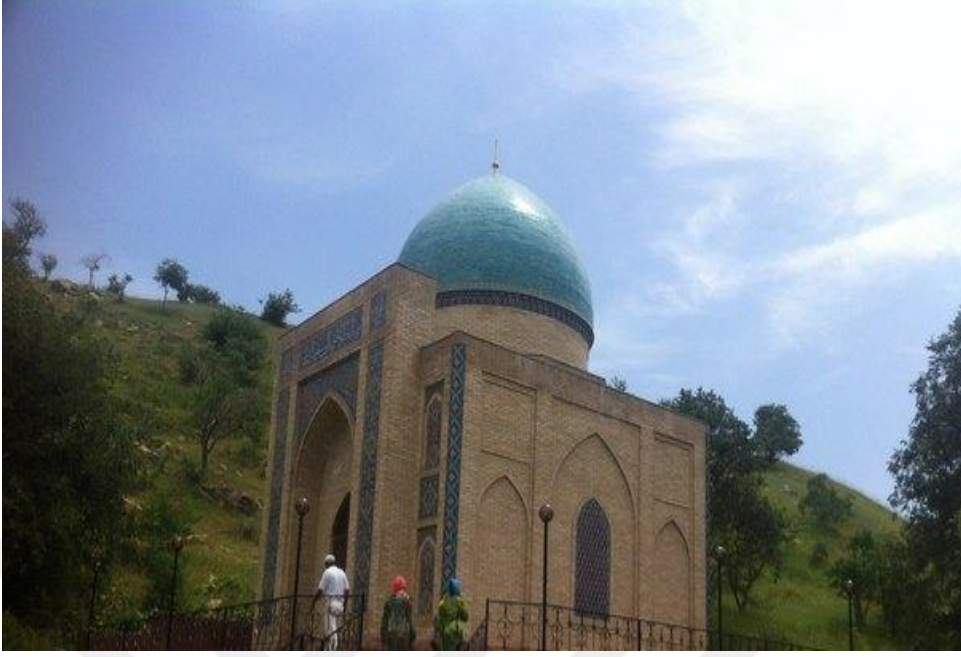
Kara Şaş Ana Kapı girişinde bulunan kitabiye.

Akmeşit Mağarası

Akbura Evliya Türbesi

Evliya Göz Ata

Baydibek Baba Türbesi

Aişa Bibi Türbesi

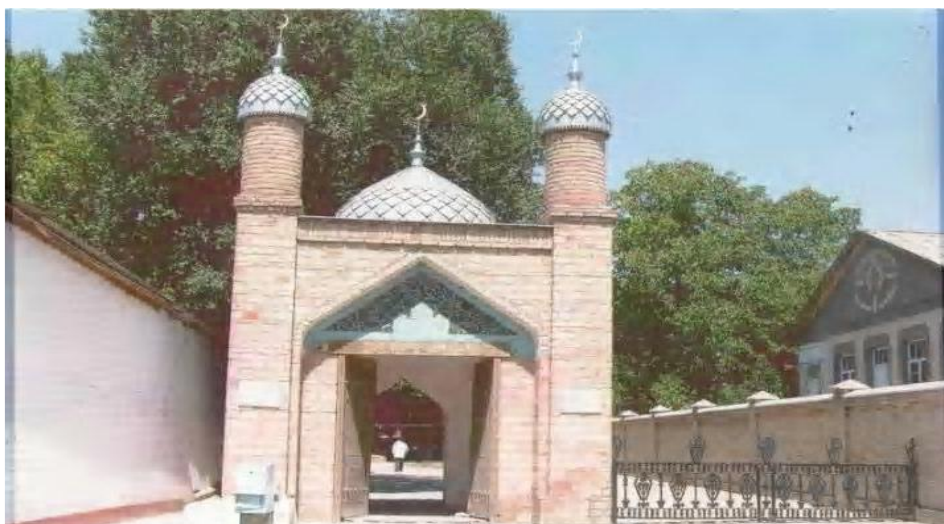
Baba Tukty Şaşty Aziz Türbesi

Erişim tarihi 05.04.2024 (https://el.kz/ontustiktegi_kieli_20_orin_802/)

İsmail Ata Türbesi

Gauhar Ana Türbesi

EK-2. Kaynak Kişi Listesi

№	ADI SOYADI	DOĞUM TARİHİ	YAŞADIĞI YER	CİNSİYET	EĞİTİM DURUMU
KK-1	Nurabayeva Kassiyet Zhanabayevna				Üniversite Hukuk
KK 2	Kaliyeva Aygul Aidarhankyzy				Üniversite Hukuk
KK 3	Uramanov Zafaraddin Zahriddinovich				Üniversite Öğretim.gör
KK 4	Zhanaliyev Nariman Meyirbekulu				Üniversite Maliye
KK 5	Anuarova Bagira Yerzhankyzi				Üniversite Maliye
KK 6	Zheldibayeva Aizhan Tilegenovna				Üniversite Öğretim.gör
KK 7	Nurabayev Zhanabay Boribekovich				Meslek Okulu Agranom
KK 8	Abdrahmanova Ainur Seytturgankyzi				Üniversite Öğretmen
KK 9	Amrenov Bekzat Seyfullaulu				Üniversite Hukuk
KK 10	İlibayeva Zhumagul Agabekovna				Lise
KK 11	Aldabergen Nurdaulet Yermahanulu				Lise
KK 12	Bayzakova Akbota Zhumanazarovna				Üniversite Öğretmen
KK 13	Bekbotayeva Aknur Askarovna				Üniversite Hukuk
KK 14	Esmurzayev Zhasulan Utebekovich				Üniversite Hukuk
KK 15	Baymbetov Aidarhan Azimhanovich				Üniversite Hukuk
KK 16	Papel Nadezhda Genrihovna				Lise
KK 17	Nurabayev Zeizhan Zhanabayulu				Lise
KK 18	Kanayev Maksat Naizabekulu				Üniversite Maliye
KK 19	Toksanbayev Kaisar				Üniversite Hukuk
KK 20	Aulov Aidar				Lise
KK 21	Nurabayeva Gulnara Zhanabayevna				Üniversite
KK 22	Zulpharova Aigerim Kayratovna				Üniversite Hukuk
KK 23	Seytkerimov Alseyit Bolatululu				Üniversite Hukuk
KK 24	Nazanov Maksat Amantayevich				Üniversite Öğretmen
KK 25	Aray Mukazhanova Meyramkyzy				Üniversite Öğr.gör.
KK 26	Dulat Yusupov				Üniversite Mühendis
KK 27	Damir Tolegenov				Üniversite IT uzman
KK 28	Ardak Kumatayeva				Üniversite

					Öğretmen
KK 29	Aray Kurmangaliyeva				Üniversite
KK 30	Araylým Batyrbekova				Öğretmen
KK 31	Gulnar Turdiyeva				Üniversite
KK 32	Aydana Erzhanova				Öğretmen
KK 33	Zhannur Kamzina				Üniversite
KK 34	Galym Suleymen				Öğr. Gör
KK 35	Meyram Mukazhanov				Üniversite
KK 36	Samal Saylaubek				Gazeteci
KK 37	Aydana Zhasbolatova				Lise
KK 38	Maksat Amanzholov				Emekli
KK 39	Symbat Sabibay				Üniversite
KK 40	Mazhymbekova Mayra Spabekkyzy				Üniversite
KK 41	Aldabergen Mira Baymahankyzy				öğretmen
KK 42	Dosimova Aigerim Belasarkyzy				Üniversite
KK 43	Sultanmuratova Asel Maratkyzy				Hukuk
KK 43	Konnysova Beysenkul				Üniversite
KK 43	Sarsenbek Shohan				Öğretmen
KK 44	Smat Medeu				Lise
KK 45	Tassymbek Aigerim				Üniversite
KK 46	İssabekov Arman				İş adamı
KK 47	Otarbayev Malik Yerzhanulu				Üniversite
KK 47	Shazinda Beksultanulu				Öğr. Gör
KK 48	Mazhimbekova Aizhan Ermahankyzy				Üniversite
KK 49	Bulatova Zhuldyz				Lise
KK 50	Azretbergenov a İndira				Üniversite
					Tıp doktoru
					Öğr. Gör

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

SOYAD, Ad : ALIPBEKOVA, Banu

ORCID : 0009-0003-3938-6879

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet
Yüksek Lisans	Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi, Kazakistan Pedagojik Bilimler Ankara Hacı bayram Veli Üniversitesi	2016
Doktora	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı	2025

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2021-Devam Ediyor	Ankara Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu	Öğretim Görevlisi

Yayınlar

1. Internet as a mean of modernization of foreign language teaching in polylogue of culture, Republican Pedagogical Research Journal
2. Trilingual Education as Basis of Creating Multicultural Personalaty, Uluslararası Bilimsel-Pratik Konferans, Multilingual Education Institute
3. Teaching foreign language in polilog culture in formation the subject of intercultural communication, Vestik Journal
4. Baf bölgesinde derlenen Halk Edebiyatı Ürünlerinde Türklerin Sosyokültürel Yapısına Dair İzler, Kibatek Kıbrıs Türk Edebiyatı Sempozyumu
5. Din ve Kutsal Yerler, Religion and Sacred Places , Geçmişten Geleceğe Türk Dünyası Sempozyumu, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Erzincan 2022
6. Kazakistan’da Adak Kültürü ve Kutsal Mekânlarda Yapılan Ritüeller, ZfWT Vol.15, No.3 (2023), 123-140 – DOI: 10.46291/ZfWT/150308
7. Adak Yerleri ve Kutsal Mekânlarda Kadın – Kazakistan Örneği, Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kadın, ISBN 978-625-8365-06-1, Aralık 2024, Ankara

